

*До 100-річчя
Національної академії наук України*

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФОНД

ЛІНГВІСТИЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІ СТУДІЇ

ПРАЦІ
УКРАЇНСЬКОГО МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ФОНДУ
НАН УКРАЇНИ

У П'ЯТИ ТОМАХ

Дослідження 1991–2018 років

За загальною редакцією *В. А. Широкова*

КИЇВ 2018

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФОНД

ТОМ III

ТЛУМАЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ

КНИГА 2

СИСТЕМНА СЕМАНТИКА ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКІВ

УКРАЇНСЬКИЙ МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФОНД

*Рекомендовано до друку вченою радою
Українського мовно-інформаційного фонду НАН України
(протокол № 9 від 23 жовтня 2018 р.)*

Рецензенти:
академік НАН України *О. В. Палагін*,
член-кореспондент НАН України *А. О. Загнітко*

Автори другої книги третього тому:
*В. А. Широков, Н. М. Заїка, Є. В. Купріянов, О. О. Погрібна,
В. В. Чумак, І. В. Шевченко, К. В. Широков*

Лінгвістично-інформаційні студії: Праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України : у 5 т. Т. 3 : Тлумачна лексикографія. Кн. 2 : Системна семантика тлумачних словників / В. А. Широков та ін. Київ : Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2018. 250 с.

Другу книгу «Системна семантика тлумачних словників» третього тому «Тлумачна лексикографія» п'ятитомної монографії «Лінгвістично-інформаційні студії» присвячено викладу системних ефектів мови, які проявляються при аналізі великих тлумачних лексиконів.

Сформульовано вимоги лексикографічної повноти та замкненості, що висувуються до великих тлумачних словників, і проаналізовано логіко-лінгвістичні наслідки, які випливають з цих вимог. Уведено поняття автоморфізмів Л-систем, гіперланцюгів та гіперциклів на лексикографічних структурах і показано їх зв'язок з теоремою Геделя про неповноту формальних систем.

Із застосуванням ВЛЛ «Словник української мови» досліджено особливий клас дефініцій тлумачного словника – так звані формули квазісемантики, і сформульовано завдання про визначення ядра лексичної системи української мови.

Запропоновано уніфіковане представлення одиниць лексичного рівня та колокацій в єдиній формальній моделі на основі узагальнення поняття граматичного стану мовних одиниць.

Досліджено та викладено закони формування еквісемантичних рядів для українського дієслова та іменника. Для зазначених лексико-граматичних класів досліджено ряд семантичних властивостей та побудовано відповідні лексико-семантичні класифікації.

Системні засади теорії лексикографічних систем та теорії семантичних станів застосовано до побудови концептуальних моделей лексикографічних систем тлумачного типу для іспанської й турецької мов. На цій основі розроблено моделі відповідних віртуальних лексикографічних лабораторій (з комп'ютерною реалізацією для турецької мови).

Одержані результати надали шлях до формулювання ідеї так званого абсолютного словника, який в єдиному інтегрованому лексикографічному середовищі поєднує максимальний комплекс лінгвістичних об'єктів та відношень.

© Український мовно-інформаційний фонд
НАН України, 2018

© В. А. Широков, Н. М. Заїка,
Є. В. Купріянов, О. О. Погрібна,
В. В. Чумак, І. В. Шевченко,
К. В. Широков, 2018

ЗМІСТ

ВСТУП

СИСТЕМНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ ТА ІНТЕГРОВАНІЙ ОПИС МОВИ	6
--	---

Розділ 14. СИСТЕМНІ ЕФЕКТИ В ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	11
--	-----------

14.1. Лексикографічна замкненість і повнота. Автоморфізми Л-систем, гіперланцюги і гіперцикли	11
14.2. Формули квазісемантики і ядро лексичної системи	19
14.3. Колокації та узагальнення граматичних станів	23
14.4. Дієслово в лексикографічній системі СУМа	29
14.4.1. Граматична семантика дієслова в лексикографічній системі	29
14.4.1.1. Еквісемантичні ряди дієслів у СУМі: структура та властивості	29
14.4.1.2. Словник сигнатурних класів дієслів сучасної української мови	55
14.4.2. Лексична семантика дієслова в лексикографічній системі	56
14.4.2.1. Репрезентація лексичної семантики у структурі правих частин дієслівних словникових статей	56
14.4.2.2. Формули тлумачення та їх рекурсивна редукція	61
14.4.2.3. Лексикографічна система «Словника дієслівних семантичних тем»	73
14.4.2.4. Класи дієслівних лексико-семантичних варіантів із співвідносними суб'єктно-відображальними класами імен	80
14.4.2.5. Лексико-семантичні групи дієслів та їх диференційні семи	85
14.5. Іменник у лексикографічній системі СУМа	96

Розділ 15. ЛЕКСИКОГРАФІЧНА СИСТЕМА СЛОВНИКА ІСПАНСЬКОЇ МОВИ	128
--	------------

15.1. Склад словникового реєстру	129
15.2. Метамова словника	131
15.3. Лексикографічні параметри та їх зміст	135
15.4. Семантичні стани та їх лексикографічна репрезентація	147
15.4.1. Семантичні стани як об'єкт тлумачного словника іспанської мови	148
15.4.2. Репрезентація граматичного і лексичного компонентів семантичних станів	161
15.5. Суперпозиції семантичних станів іспанських мовних одиниць	177
15.6. Побудова Л-системи тлумачного словника іспанської мови	189
15.6.1. Загальна структура Л-системи словника іспанської мови	191
15.7. Розкладання Л-системи словника на β -структури	200
15.8. Встановлення відношень σ на структурах β	209

Розділ 16. ЛЕКСИКОГРАФІЧНА СИСТЕМА СЛОВНИКА ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ	216
---	------------

16.1. Застосування концепції лексикографічних систем у турецькомовній лексикографії	216
16.2. Концептуальне моделювання лексикографічної системи тлумачного словника турецької мови та його метамова	217
16.3. Структура бази даних тлумачного словника турецької мови	225
ЗАКЛЮЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ	
НА ШЛЯХУ ДО «АБСОЛЮТНОГО» СЛОВНИКА	236
ЛІТЕРАТУРА	248

ВСТУП

СИСТЕМНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ ТА ІНТЕГРОВАНІЙ ОПИС МОВИ

«Μέγα βιβλίον μέγα κακόν»
Καλλίμαχος
(«Велика книга – велике зло»
Калімахос)

Ідеї інтегрованого представлення різноаспектної лінгвістичної інформації в одному словниковому виданні, які знайшли своє формальне відображення та узагальнення у теорії лексикографічних середовищ та інтегрованих лексикографічних систем, на сьогодні представляють найактуальніші прагнення лексикографів. Ідеалом теорії лексикографії залишається універсальний, «абсолютний» словник, який з точністю і повнотою міг би відобразити мовну стихію, усі розряди одиниць лексикону зі всіма властивими їм ознаками: «Для теорії лексикографії необхідне поняття максимальної лексичної системи і поняття універсального словника, в якому зафіксовано максимальну лексичну систему. Користуючись таким словником, можна спілкуватися цією мовою в усіх ситуаціях, розмовляти на будь-яку тему з будь-яким носієм цієї мови. Легко зрозуміти, що це – усвідомлена ідеалізація, теоретичний світ лексикографії»¹.

Останнє зауваження, на нашу думку, вже не є таким категоричним, коли ми говоримо про комп'ютерні лексикографічні системи, спроможні до рецесії практично необмеженого інтеграційного потенціалу. Втім і досягнення традиційної лексикографії мають внутрішні ресурси до узагальнень та застосування у нових інформаційних середовищах. Так, наприклад, П. Н. Денисов² цілком слушно висуває питання про своєрідну «канонізацію» (визнання стандарту) тих схем словникових статей, які сформувалися в кращих словниках кожного із типів. І справді, найкращі словники мають настільки

¹ Денисов П. Н. Системность и связанность в лексике и система словарей // Проблематика определений терминов в словарях разных типов / Ред. кол. С. Г. Бархударов и др. Ленинград : Наука, 1976. С. 68–69.

² Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания. М.: Рус. яз., 1980. С. 217.

досконалі структури словникових статей, що з них вдумливому дослідникові вдається досить легко абстрагувати елементи концептуальних моделей Л-систем, які складають субстрат цих словників, і потім збудувати відповідні внутрішні та зовнішні моделі, тобто усі стандартні елементи їхньої архітектури, передбачені теорією лексикографічних систем.

Задля отримання такого результату необхідне позитивне вирішення двох завдань: по-перше, володіти необхідною лінгвістичною інформацією, а по-друге – розробити формат, адаптований для її представлення. Щодо вирішення першого питання, то, на наше бачення, одномовна тлумачна лексикографія найближче підійшла до системного опису мови. Що ж до забезпечення прийнятного формату для представлення такого опису мови, то це вже є прерогативою комп'ютерної лінгвістики та лексикографії, про що буде йтися далі.

Основи системної лексикографії ґрунтовно опрацював Ю. Д. Апресян³. Він же увів поняття лексикографічного типу та лексикографічного портрета.

Поняття лексикографічного типу відрізняється від більш традиційних понять (семантичне поле, семантичний клас, лексико-семантична група слів), оскільки основою для виділення лексикографічного типу є будь-які спільні властивості лексем, а не лише семантичні. Поняття лексикографічного типу має сенс лише в рамках інтегрального опису мови, тобто узгодженого опису граматики і словника. В інтегральному словнику лексемам приписуються ті властивості, звернення до яких вимагають якісь лінгвістичні правила. Членування ж на семантичні класи визначається лише ідеографічними міркуваннями. Лексикографічний тип, на відміну від семантичних класів (як вони представлені, наприклад, в ідеографічному словнику) утворюють не строгу ієрархію, а багаторазово перехресзовані класи, оскільки одна і та ж лексема може потрапляти в різні класи за кожною із своїх властивостей і за будь-якою сукупністю властивостей.

³ Апресян Ю. Д. Избранные труды. Т. 1: Лексическая семантика: синонимические средства языка. 2 изд., испр. и доп. Москва : Школа «Языки рус. культуры», 1995. 472 с.; Апресян Ю. Д. Избранные труды. Т. 2: Интегральное описание языка и системная лексикография. Москва : Школа «Языки рус. культуры», 1995. 767 с.; Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и толковый словарь. Вопросы языкознания. 1986. № 2. С. 57–70.

Другою опорою системної лексикографії виступає поняття лексикографічного портрета – вичерпної і ненадлишкової характеристики усіх лінгвістично суттєвих властивостей даної лексеми в рамках інтегрального опису мови.

У такий спосіб системна лексикографія прагне адекватно розв'язати два головні завдання – уніфікація (лексикографічні типи) та індивідуалізація (лексикографічні портрети): «...лексикографічний портрет повинен відповідати одному чи декільком лексикографічним типам. Тільки тоді можна вважати, що лексикографічний опис задовольняє вимогу системності»⁴.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. ознаменувалися значним поступом у розкритті законів організації мовної системи, що пов'язано, безумовно, і з новими інструментальними можливостями вивчення мовних одиниць, які надають комп'ютерні технології. Комп'ютеризація лінгвістичних досліджень, стимульована набуттям природною мовою технологічного статусу в сучасному мережецентричному суспільстві, спонукала до інтенсифікації досліджень та розробок у галузі системної лінгвістики і лексикографії. Це, у свою чергу, стимулювало й намагання уточнити й поглибити засади системного підходу в лінгвістичній науці. У першому томі нашого багатотомника нами здійснено уточнення поняття системи в лінгвістиці через виділення системної тріади *«структура – субстанція – суб'єкт»*, властивості якої яскраво проявляються практично у всіх ділянках теоретичного опису мови та численних практичних застосуваннях. Таке тріадичне визначення поняття «система» надає конструктивний шлях до узагальнення і водночас конкретизації методик й засобів системної лексикографії. Зокрема, в Українському мовно-інформаційному фонді системний підхід було застосовано до таких фундаментальних лексикографічних об'єктів, якими є тлумачні словники національних мов.

Це не випадково.

Системні властивості мови, взагалі, розглядаються в багатьох наукових працях. Але ми вважаємо, що системні ефекти найбільш повно представлено в одномовних тлумачних словниках. Йдеться про великі багатотомні лексикони, які

⁴ Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография. Вена, Харьков: Wiener Slawistischer Almanach Sonderband 45, 1998. С. 57.

містять основну частину національної лексики і фразеології й характеризуються докладним описом лексико-граматичної і лексико-семантичної системи мови. Завдяки великому обсягу, складності будови та повноті лексикографічного опису такі словники є носіями величезної кількості глибоких, імпліцитно заданих лінгвістичних, когнітивних, логічних та інших системних зв'язків і відношень, переважно неконтрольованих, які, будучи неочевидними, «прихованими» від читача, відіграють важливу роль у формуванні інформаційного потенціалу мови. Сказане перетворює ці великі лексикографічні системи на певного роду «речі в собі». Справді, пересічний користувач великого лексикону лише «ковзається» по його поверхні, не маючи ефективних засобів для проникнення в глибину його змісту. Це добре видно зі схеми: «Геометричний образ словника»:

Але що ще гірше, що така можливість не доступна навіть для укладачів словника, які змушені враховувати системні відношення мови, лише спираючись на власний досвід та лексикографічну інтуїцію. Викладене виправдовує наведене в епіграфі твердження, що «велика книга – це велике зло».

Ми підкреслюємо інноваційну роль великих словників у сучасну епоху як семантичних аналізаторів, тегерів, елементів концепто- і онтографічних систем, резидентних елементів мовної підтримки різного типу прикладних мовно-інформаційних систем і процесів (експертиза текстів, законодавство і правозастосування, інженерія знань тощо). Таким чином, значення словників у сучасних інформаційних технологіях постійно зростає, що робить необхідним

переведення їх до цифрових форматів. Але цей самий чинник висуває нові вимоги і до якості словників та засобів і способів експлікації їхньої внутрішньої системної семантичної і логічної структури. Отже, виникає проблема виявлення і аналізу системних відношень, сконцентрованих у тлумачних словниках. Деякі з них добре відомі й зрозумілі. Однак тут ми зосередимося на аналізі властивостей і відношень, які зазвичай не розглядаються у стандартній лексикографії.

Наше дослідження системних властивостей мови виконано на матеріалі Словника української мови в 11 томах (СУМ-11) і Словника української мови в 20 томах (СУМ-20); теорія і технологія, а також стан розроблення викладено у першій книзі третього тому. Підкреслимо, що йдеться саме про електронні версії цих словників, адже, як буде показано в ході викладу, виявити системні закономірності у, так би мовити, «ручному режимі» майже неможливо. Тому експериментальні дослідження було здійснено переважно за допомогою Віртуальної лексикографічної лабораторії «Словник української мови» (ВЛЛ_СУМ), яка не лише забезпечує спільні, скоординовані зусилля значної, територіально розподіленої команди лексикографів, але й надає необхідні інструменти для проведення лінгвістичного дослідження системних властивостей мови, втілених у Словнику.

РОЗДІЛ 14

СИСТЕМНІ ЕФЕКТИ В ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКАХ

14.1. Лексикографічна замкненість і повнота.

Автоморфізми Л-систем, гіперланцюги і гіперцикли

Перейдемо до визначення і опису системних відношень, що експлікуються із тлумачних словників. Перше з них індуковано так званими гіперланцюгами на лексикографічних структурах, які вводяться в такий спосіб (зауважимо, що наш подальший виклад базується на теорії лексикографічних систем, поняття та позначення якої ми використовуємо, слідуючи за змістом попередніх томів).

Нехай задано лексикографічну систему (надалі: Л-система) $V(U_0)$. На її структурі $\sigma[\beta]$ виокремимо певну підмножину $\mathbf{A}$, елементи якої A ($A \in \mathbf{A}$) назвемо *автоморфізмами* Л-системи $V(U_0)$. Смісл цих елементів полягає в тому, що вони визначають внутрішні відображення Л-системи

$$A: V(U_0) \rightarrow V(U_0) \quad (14.1)$$

спеціального типу – відображення між певними словниковими статтями $A: V(x) \rightarrow V(y)$ для різних заголовних слів x та y , що належать до множини U_0 . Довжина ланцюга посилань може бути довшою за 1, так що зрештою одержуємо ланцюг рекурсивного типу:

$$V(x) \rightarrow \{V(x')\} \rightarrow \dots \rightarrow \{V(x'')\} \rightarrow \dots$$

Таким чином, автоморфізми з множини $\mathbf{A}$ (надалі називатимемо їх $\mathbf{A}$ -автоморфізмами) індукують відображення множини заголовних слів у себе:

$$A: U_0 \rightarrow U_0. \quad (14.2)$$

Розглянемо один із алгоритмів такого відображення, який має прозору семантичну інтерпретацію.

Обов'язковим (нефакультативним) елементом словникової статті тлумачного словника є лексичне значення, яке представлено в лексикографічній структурі словниковою дефініцією. Ми постулюємо два основні системні

принципи, які вважаємо основоположними при укладанні великих тлумачних словників.

Першим з них є *лексикографічна замкненість*, яка вимагає, щоб всі слова, що входять до словникових дефініцій, повинні бути і в реєстрі як заголовні слова відповідних словникових статей.

Другий принцип полягає в *лексикографічній повноті*, яка вимагає, щоб всі значення слів, представлених у дефініціях, розроблялися б у відповідних словникових статтях.

Лексикографічну замкненість і повноту досліджуємо за допомогою А-автоморфізмів у такий спосіб. Розглянемо ланцюжок реєстрових слів, видобутих із словникових дефініцій за допомогою А-автоморфізмів:

$$\begin{array}{ccccccc} A_1 & & A_2 & & A_3 & \dots & A_{n-1} & & A_n \\ x_0 & \rightarrow & x_1(x_0) & \rightarrow & x_2(x_1) & \rightarrow & \dots & \rightarrow & x_{n-1}(x_{n-2}) & \rightarrow & x_n(x_{n-1}) \end{array} \quad (14.3)$$

Процес побудови ланцюжка полягає в наступному. В Л-системі, пов'язаній зі словником V , вибираємо певну словникову статтю з реєстровою одиницею x_0 . Вона, очевидно, має структуру, $V_0 = \partial V_0 \cup M_0$, де $\partial V_0 \equiv x_0$, і належить до «поверхні» Л-системи, а внутрішня її частина M_0 містить кортеж $(x_1^0, x_2^0, \dots, x_{r_0}^0)$, який сформовано як послідовність слів дефініції лексеми x_0 , поданих у початковій формі. Виберемо певний елемент $x_1(x_0)$ з цього кортежу, який, у свою чергу, через процедуру A_1 є заголовним словом словникової статті V_1 . Наступні кроки алгоритму є аналогічними. У такий спосіб одержуємо ланцюг слів (назвемо його гіперланцюгом на лексикографічній структурі):

$$x_2(x_1), \dots, x_{n-1}(x_{n-2}), x_n(x_{n-1}), \quad (14.4)$$

який одержується послідовним застосуванням автоморфізмів $A_2, A_3, \dots, A_n$.

Розглянемо приклад конструювання гіперланцюга, використовуючи словникову статтю СУМ-20 з реєстровою одиницею x_0 = абажур. Її лексичне значення задається дефініцією: «Частина **світильника**, звичайно у вигляді ковпака, призначена для зосередження і відбиття світла та захисту очей від його впливу». Виберемо слово «світильник» у якості елемента $x_1(x_0)$, яке перебуває у відношенні «частина – ціле» із словом «абажур». Одним із значень обраного

слова є: «**Прилад** для освітлення – електричний або у вигляді лампи, плошки, куди наливають олію і вставляють гніт». Застосовуючи автоморфізм A , одержуємо: $A_2[x_1(x_0)] = x_2(x_1)$, де $x_2(x_1) = \text{прилад}$. Слово «прилад» перебуває у відношенні «рід – вид» зі словом «світильник». Продовжуючи цей процес, одержуємо такий гіперланцюг:

$Z_1 = \text{абажур} \rightarrow \text{світильник} \rightarrow \text{прилад} \rightarrow \text{пристрій} \rightarrow \text{обладнання} \rightarrow \text{прилад}$.

Бачимо, що вже на п'ятому кроці ланцюг перетворюється на цикл. Такі різновиди гіперланцюгів називатимемо гіперциклами.

Цей феномен успішно використав Станіслав Лем у своїх «Зоряних щоденниках Ійона Тихого» задля створення комічного ефекту:

«...я пішов до Тарантоги, аби прочитати про сепульки. Знайшов такі короткі відомості:

“СЕПУЛЬКИ – важливий елемент цивілізації ардритів (див.) з планети Ентеропія (див.). Див. СЕПУЛЬКАРІЇ”.

Я послідував за цією порадою і прочитав:

“СЕПУЛЬКАРІЇ – обладнання для сепуління (див.)”.

Я пошукав “Сепуління”; там було зазначено:

“СЕПУЛІННЯ – заняття ардритів (див.) з планети Ентеропія (див.).

Див. СЕПУЛЬКИ”.

Коло замкнулося, більше шукати було ніде».

У цьому уривку обігрується і пародіюється лексикографічний стиль – стиль укладачів словників, довідників, енциклопедій. Однак визнаємо, що сформульована вище вимога лексикографічної повноти і замкненості, по суті, не залишає їм іншої можливості. І, якщо розібратися, то цей феномен є досить повчальним і з нього можна вивести цілком нетривіальні наслідки.

Наведемо інший приклад гіперциклу:

$Z_2 = \text{абажур} \rightarrow \text{ковпак} \rightarrow \text{накривка} \rightarrow \text{накривання} \rightarrow \text{накривати} \rightarrow \text{закривати} \rightarrow \text{загороджувати} \rightarrow \text{загорода} \rightarrow \text{загородження} \rightarrow \text{перешкода} \rightarrow \text{перепона} \rightarrow \text{перешкода}$.

У цьому гіперциклі трапляються не лише іменники, але й дієслова. Зауважимо, що на цьому кроці побудова гіперланцюгів (гіперциклів) не закінчується – вона може бути продовжена шляхом застосування автоморфізмів інших типів. Таким чином, повний гіперцикл (тобто такий, застосування до якого автфоморфізму будь-якого типу вже не приводить до нового результату) може

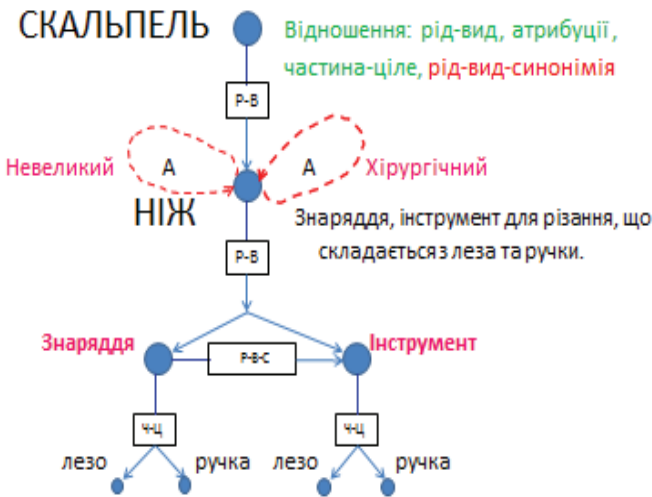
мати дуже велику довжину й складну петлясту будову. Приклади семантичної структури гіперланцюгів та гіперциклів відображені на рис. 14.1 і 14.2.

Гіперланцюги та гіперцикли

ЛЕКСЕМА	АБАЖУР		
ДЕФІНІЦІЯ	Z1	Z2	Z3
Частина світильника , звичайно у вигляді ковпака , признач. для зосередження і відбиття світла та захисту очей від його впливу.	Світильник	Ковпак	.
	Прилад	Накривка	.
	Пристрій	Закривання	.
	Обладнання	Закривати	.
	Прилад	Проникнення	.
		Проникати	.
		Пробиватися	.
		Проникати	.

Рис. 14.1. Приклади гіперланцюгів та гіперциклів лексики «Абажур»

СКАЛЬПЕЛЬ, я, ч. Невеликий хірургічний ніж.

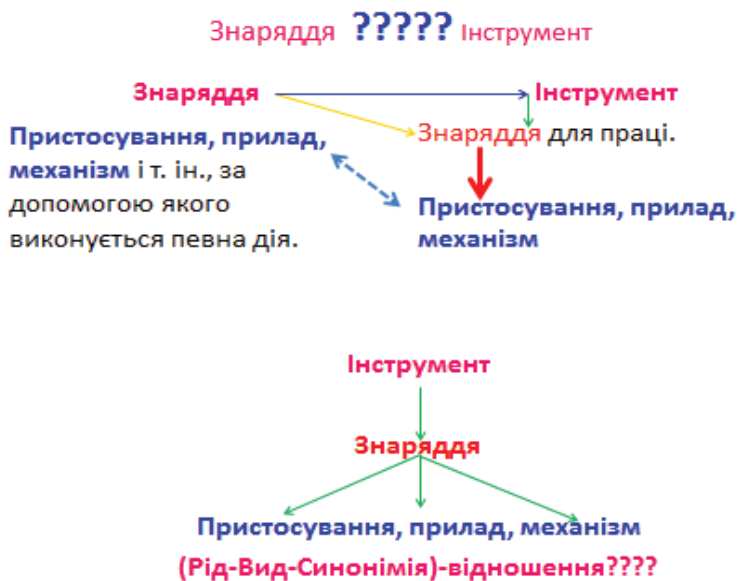

Рис. 14.2. Семантичні відношення в гіперланцюговій структурі
лексеми «Скальпель»

Очевидно, що гіперланцюги та гіперцикли представляють певні семантичні характеристики відповідних заголовних слів і мають лінгвістичний смисл, оскільки будь-яке слово гіперланцюга виступає у певному «гіперонімічному» відношенні до свого попередника. Але в дійсності комплекс відношень, втілених у гіперланцюгах, є суттєво багатшим, адже в них входять і відношення «комплекс-елемент», «причина-наслідок» та ще досі не специфіковані достатньою мірою відношення асоціації, атрибуції, а також багато інших. Принаймні одразу очевидно, що гіперланцюги узагальнюють відношення гіпо-гіперонімії. З іншого боку, якщо вдасться побудувати в експліцитній і достатньо прозорій формі систему гіперланцюгів тлумачного словника та змістово промаркувати відношення, наявні в цих гіперланцюгах, то збудована в такий спосіб Л-система насправді перетворюється на потужний лексико-семантичний аналізатор, який може бути застосований у контурах систем інтелектуального аналізу текстів.

Наведемо приклад застосування методу автоморфізмів у реальній практиці укладання СУМ-20 для забезпечення лексикографічної повноти і замкненості

його лексикографічної системи. При укладанні СУМа лексикограф працював зі словниковою статтею (СС):

«**ВІДЕОДЗВІНОК**, нкá, ч. Сеанс зв'язку за допомогою відеофона (телефона із вбудованою відеокамерою) або комп'ютерного відео».

Узявши в дефініції слово «відеокамерою», застосував його як перший елемент гіперланцюга, який привів до СС:

«**ВІДЕОКАМЕРА**, и, жс. Портативна камера з вмонтованим пристроєм для відеозапису».

Так само, виділивши слово «камера», одержуємо СС:

КАМЕРА, и, жс.

1. ; 2.; 3.

4. Фотографічний, кінознімальний або телевізійний апарат.

5.

в якій звертаємо увагу на четверте значення: «Фотографічний, кінознімальний або телевізійний апарат». Очевидно, що цю дефініцію слід переробити, оскільки в попередніх СС, «камера» пов'язуються з «відео». Отже, дефініція тепер набуває вигляду: «Фотографічний, кіно-, відеознімальний або телевізійний апарат». Проте, як виявилось, слово «Відеознімальний» у реєстрі СУМ-11 було відсутнє, хоча «Кінознімальний» – наявне:

КІНОЗНІМАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до кінознімання, признач. для нього.

За аналогією треба додати окрему СС:

ВІДЕОЗНІМАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для відеознімання. *Практично всі обласні й регіональні державні телерадіокомпанії мають цифрове відеознімальне і відеозаписувальне обладнання (з газ.); Спостерігач зафіксував на відеознімальному пристрої процес передачі членами окружної виборчої комісії попередніх списків виборців відповідним дільничним виборчим комісіям (з газ.).*

Так само за аналогією у Словнику мусить бути «відеознімання», якого теж у реєстрі СУМ-11 не було, і його довелося додати:

ВІДЕОЗНІМАННЯ, я, с. Процес фіксування на технічному носіїв інформації зображення, в тому числі зі звуковим супроводом. *Фірма пропонує професійне фотографування та відеознімання весіль, випускних вечорів, корпоративних вечірок, урочистих подій (з мови реклами),*

а також:

ВІДЕОЗЙОМКА, и, ж. Те саме, що відеознімання. *Вимірювання параметрів пилогазових хмар проводилося дистанційним методом, який ґрунтується на відеозйомці та комп'ютерній обробці експериментальних даних (з наук. літ.); Професійна відеозйомка дозволить вам закарбувати найрадісніші моменти вашого життя (з мови реклами).*

Подальший шлях вздовж гіперланцюга, який забезпечується застосуванням відповідних автоморфізмів, спонукає до аналізу словникових статей:

ФІКСУВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. фіксува́ти, фіксува́тися та стан за знач. фіксува́тися.

ФІКСУВА́ТИ, ую, уєш, *недок.*, що,

в якій нас цікавить лише четверте значення:

4. Записувати, реєструвати.

У словниковій статті з реєстровою одиницею «записувати» у відгінку першого значення виходимо на гіперцикл:

ЗАПІ́СУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, ЗАПИСА́ТИ, ишú, ишеш, *док.* 1. // **Фіксувати** з допомогою **звукозаписувального** апарата на плівці, пластинці тощо для наступного відтворення **звук**у.

Очевидно, що цей семантичний стан варто інтерпретувати як окреме лексичне значення, причому таке, що стосується не лише звукозапису, але й будь-якого іншого фіксування інформації на технічному носії за допомогою спеціальної апаратури. Це приводить до такого оформлення СС:

ЗАПІ́СУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, ЗАПИСА́ТИ, пишú, пишеш, *док.* 1. що і без прям. дод. Занотовувати на папері, передавати, викладати в письмовій формі. А ви записуйте, не шкодить Такою річ і записать. Бо се не казка, а билиця, Або бувальщина, сказать (Т. Шевченко); – Оце привезуть до сахарні десять сажнів дров, а ти лічи та й записуй, та й записуй (І. Нечуй-Левицький); Думаючи, що всі товариші поснули, він вийняв свій щоденник і почав повільно щось записувати (О. Довженко); Хто склав текст цієї думи – невідомо. Вперше її записали в місті Охтирці (І. Волошин).

2. що і без прям. дод. Фіксувати будь-яку інформацію на матеріальному носії для наступного відтворення або використання. Їли [Микола Григорович з Юрком] печену картоплю з салом, бачили, як сходить на полонині сонце .. Записували в блокноти і на магнітофонну стрічку пісні (М. Томчаний); – Треба було магнітофона захопити. А втім, буде концерт, тоді й запишемо (О. Бердник); Вона навіть не залишала йому шансу записати на плівку таку важливу розмову (В. Шкляр).

Цікаво, що в ілюстрації до другого значення «...Записували в блокноти і на магнітофонну стрічку пісні» слово записували фактично функціонує в суперпозиції семантичних станів: c_1+c_2 , які відповідають першому та другому лексичному значенню відповідно.

Таким чином, розглядуваний гіперланцюг, який містить гіперцикл «ФІКСУВА́ТИ→ЗАПІ́СУВАТИ→ФІКСУВА́ТИ», набуває вигляду:

ВІДЕОДЗВІНОК→ВІДЕОКАМЕРА→КАМЕРА→
→ВІДЕОЗНІМАЛЬНИЙ→ВІДЕОЗНІМАННЯ→
→ВІДЕОЗЙОМКА→ФІКСУВАННЯ→**ФІКСУВА́ТИ**→
→ЗАПІСУВАТИ→**ФІКСУВАТИ**.

Викладене дає наочне розуміння, що для коректного опрацювання семантики в тлумачних словниках необхідно здійснювати аналіз відповідних гіперланцюгів.

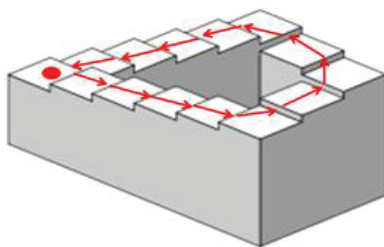
Описані структури мають ще один цікавий і несподіваний логіко-лінгвістичний ефект, пов'язаний з теоремою Геделя про неповноту⁵. А саме, формально розглядаючи словникові дефініції як аксіоми певної теорії і застосовуючи до такої «формальної» системи теорему Геделя про неповноту, доходимо висновку: в цій теорії обов'язково повинні існувати твердження, які не можна ані довести, ані спростувати засобами самої теорії. Замкненість гіперланцюгів та їх редукція до гіперциклів, власне, і є маніфестацією неповноти лексикографічної системи в сенсі Геделя. Факт замкненості гіперланцюга достатньої довжини демонструє певний парадокс, логічну хибу в дефініюванні (тавтологію), оскільки врешті-решт виявляється, що певне слово x тлумачиться як деяке y , а y – як те саме x .

Як ілюстрацію такого парадоксального ефекту наведемо малюнок, відомий як «сходи Пенроуза»⁶: піднімаючись поверх за поверхом угору по сходах Пенроуза (їм відповідає крокування елементами гіперциклу, породженого автоморфізмами у дефініціях словникових статей тлумачного словника), ми зрештою потрапляємо знову на нижній поверх.

⁵ Успенский В. А. Теорема Гёделя о неполноте. Москва : Наука, 1982. 110 с.

⁶ https://uk.wikipedia.org/wiki/wiki/Сходи_Пенроуза

«Парадокс» гіперциклів

Сходи Пенроуза:
вгору сходами, що ведуть донизу...

14.2. Формули квазісемантики і ядро лексичної системи

Серед багатства типів тлумачень Словника української мови виокремлюється група дефініцій, в яких використовується прийом посилання на словникову статтю із близьким за семантикою реєстровим словом, що перебуває із означуваним у певному дериваційному відношенні. Такі дефініції характеризуються певним фіксованим стандартним набором формул тлумачення, своєрідних семантичних кліше, які маркують тип відношення між означуваним словом та його відповідником у дефініції. Так, у базі даних СУМ-20 на момент написання цієї праці налічувалося 1952 словникові статті з дефініцією «Абстр. ім. до *» (зірочкою позначене відсилкове слово, яке виступає джерелом лексичної семантики означуваного). Наприклад:

ВІКОВІЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до **віковічний**. Яскравим доказом віковичності патріотизму може бути епос народів, їхня усна творчість (П. Тичина); Вірили трипільці у віковічність смерті-воскресіння природи, а отже, і безперестанність вмирання та народження усього світу (з наук.-попул. літ.); Метою зустрічі було допомогти подолати хибні погляди, віковичність яких зумовлюється відсутністю контактів між людьми, а також ранами історії (з газ.).

ВІЗАНТІЙСТВО, а, с. Абстр. ім. до **візантійський** 2. А панство буде колахать, Храми, палати муровать [мурувать]. Любить царя свого п'яного Та візантійство прославлять (Т. Шевченко).

ВЕЛЕМОВСТВО, а, с. Абстр. ім. до **велемівний**. А як молитесь, не проказуйте зайвого, як ті погани, бо думають, ніби вони будуть вислухані за своє велемовство (Біблія. Пер. І. Огієнка).

ДАВНОЛІТТЯ, я, с., розм. Абстр. ім. до **давнолітній**. Вийде [баба], бувало, у чисте поле, – Гей, давноліття ти молоде (В. Бичко).

МОКРОТА́, і, ж., розм. Абстр. ім. до **мо́крий** 1, 2. Зі сходом сонця випогодилося. Запахло цвітом, мокротою (В. Баблик).

Як бачимо, зазначена формула тлумачення асоціюється всього з чотирма словотвірними моделями, причому фактичний словниковий матеріал засвідчує абсолютне домінування (приблизно 99 %) моделі «X + ість», де X – базова частина деривата.

Словникові дефініції такого типу характеризуються певними рисами, які відрізняють їх від звичайних тлумачень з обов’язковою архісемою (семантичною домінантою) та певним набором диференційних сем. Як відзначалося, вони є стандартними й цілком виправдовують назву формул тлумачення або лексикографічних кліше. По-друге, в їхній структурі не представлено необхідні семантичні складники, про які йшлося вище (архі- та диференційні семи). Нарешті, тут часто використовується спосіб тлумачення лексичної семантики через граматичну (іменник до ..., прикметник до..., прислівник до ...). Сказане дає підставу для виокремлення дефініцій відзначеного типу в окремий клас, елементи якого ми називаємо формулами квазісемантики.

Статистику вживання цих формул у СУМ-20 ми звели у таблицю 14.1:

Таблиця 14.1

№	Формула квазісемантики	Кількість у СУМ-20	Приклад
1.	Абстр. ім. до	1952	
2.	Вищ. ст. до	55	ВУ́ЖЧИЙ , а, е. Вищ. ст. до вۇ́зький .
3.	Властивість за знач.	2197	ЧУДОТВО́РСТВО , а, с. Властивість за знач. чудотво́рний .
4.	Властивість і стан за знач.	214	БЕЗЖУ́РНІСТЬ , ності, ж. Властивість і стан за знач. безжу́рний .
5.	Властивість і якість за знач.	32	ЗАДУШЕ́ВНІСТЬ , ності, ж. Властивість і якість за знач. задуше́вний .
6.	Дієпр. акт. до	862	ВІДМЕ́РЗЛИЙ , а, е. Дієпр. акт. до відме́рзнути , відме́рзти .
7.	Дієпр. пас. до	8419	ЗАХІ́ЩЕНИЙ , а, е. Дієпр. пас. до захисті́ти .

8.	Дія за знач.	9661	ВИШІ́ПТУВАННЯ , я, с., <i>заст.</i> Дія за знач. виші́птувати 2.
9.	Дія і стан за знач.	439	ВИЖИВА́ННЯ , я, с. Дія і стан за знач. вижива́ти 1, 2, 4.
10.	Док. до	976	ВІ́БАНИТИ , ню, ниш, <i>док.</i> , <i>кого, що, діал.</i> Док. до ба́нити .
11.	Жін. до	2746	ДУБЛЕ́РКА , <i>ж.</i> Жін. до дубле́р. ДРІБОТУ́ХА , и, <i>жс., розм.</i> Жін. до дріботу́н. ДРЕСИРУВА́ЛЬНИЦЯ , і, <i>ж.</i> Жін. до дресирува́льник. МОНА́ХИНЯ , і, <i>ж.</i> Жін. до мона́х 1, 2.
12.	Збільш. до	276	БАБЕ́ГА , и, <i>жс., зневажл.</i> Збільш. до ба́ба 1 2, 3.
13.	Збірн. до	241	БАДИЛІ́ННЯ , я, с. Збірн. до бадилі́на.
14.	Зменш. до	1402	БАЗА́РЧИК , а, ч. Зменш. до базáр 1.
15.	Зменш.-пестл. до	2023	БДЖІ́ЛКА , и, <i>жс.</i> Зменш.-пестл. до бджола́. БДЖІ́ЛОНЬКА , и, <i>жс.</i> Зменш.- пестл. до бджі́лка. БДЖІ́ЛОЧКА , и, <i>жс.</i> Зменш.- пестл. до бджі́лка.
16.	Найвищ. ст. до	74	НАЙТРУДНІ́ШИЙ , а, е. Найвищ. ст. до трудні́й .
17.	Однокр. до	796	АГА́КНУТИ , ну, неш, <i>док.</i> , <i>розм.</i> Однокр. до ага́кати .
18.	Пас. до	3346	БІЛІ́ТИСЯ , білюся, білишся, <i>недок.</i> 1. Пас. до білі́ти 1.
19.	Пестл. до	92	ВУЗЕ́СЕНЬКИЙ , а, е, <i>пестл.</i> Дуже вузький.
20.	Підсил. до	317	ГИДЮ́ЧИЙ , а, е, <i>розм.</i> Підсил. до гидкі́й .
21.	Прикм. до	8242	ВЕДМЕ́ЖИЙ , а, е. 1. Прикм. до ведмі́дь 1.
22.	Стан за знач.	589	БЕЗШЛЮ́БНІСТЬ , ності, <i>жс.</i> Стан за знач. безшлю́бний .
23.	Уживається як пред. за знач.	12	СМИК³ , <i>розм.</i> Уживається як пред. за знач. смикну́ти і смикну́тися .

24.	Уживається як присудок за знач.	160	ЛЯСЬ , виг. Уживається як присудок за знач. ляскати .
25.	Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника	11	СТОМІЛЬЙОННИЙ , а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника сто мільйонів .
26.	Якість за знач.	158	ВИСОКОТОЧНІСТЬ , ності, жс. Якість за знач. високоточний .
27.	Якість і властивість за знач.	25	ПРУЖНІСТЬ , ності, жс. Якість і властивість за знач. пружний .
		45317	

З таблиці 14.1 видно, що 27 моделей – формул квазісемантики забезпечують існування понад 45 тисяч семантично похідних лексичних одиниць. Не торкаючись змісту зазначених формул, їх інтерпретації, а також повноти цього набору, можливих зв'язків між окремими формулами тощо, зосередимося на питаннях системного характеру, пов'язаних із визначенням семантично і граматично первинної й похідної лексики в мові.

Зрозуміло, що таке визначення, окрім наведених у таблиці прикладів, повинно охопити й інші лінгвістичні механізми. Адже тут майже не були враховані моделі типу «Префікс + Х», де Х – певні іменники, дієслова, прикметники, до яких можуть додаватися префікси **а-, ви-, від, до-, з-, за-, на-, од-, по-, про-, роз-, с-, у-** тощо. Таких лексем в СУМі налічується понад 30 тисяч. Крім того, необхідно як структурно похідні врахувати слова, що формують еквісемантичні ряди, про які йшлося у попередньому підрозділі – їх тільки для дієслова налічується понад 30 тисяч одиниць.

Отже, навіть побіжний аналіз дозволяє поставити питання про визначення ядра лексичної системи української мови і кваліфікацію й кодифікацію породжувальних механізмів, що діють у цій системі. Зокрема, доцільно дослідити, якими афіксальними моделями забезпечується функціонування формул квазісемантики, а також навпаки: які афіксальні словотвірні моделі беруть участь у формуванні лексики, що належить до певного квазісемантичного типу. При цьому Словник української мови у формі Віртуальної лексикографічної лабораторії «СУМ» може бути досить ефективним інструментом для визначення

лексичного ядра української мови, означення й формалізації породжувальних механізмів на класі українських лексичних одиниць. Результатом цієї роботи має стати породжувальна граматика, яку доцільно ввести до формальної структури лексикографічної системи Словника української мови у вигляді певного набору операторів, які, діючи на визначеному лексичному ядрі, розгортають повний у наведеному сенсі клас українських лексем.

14.3. Колокації та узагальнення граматичних станів

Останнім часом у прикладній лінгвістиці спостерігається значне зростання потоку наукових праць, присвячених лінгвістичному описові різного роду словосполучень. Безпосереднім джерелом такого зацікавлення також є потреби галузі автоматичного опрацювання мови. Зважаючи на те, що основні алгоритмічні рішення у цій галузі досі зосереджуються переважно у межах речення, стає зрозумілим важливість завдання розбудови формальних моделей і механізмів у триаді «слово – словосполучення – речення». При цьому саме словосполучення при автоматичній обробці поступово пересуваються у центр уваги з боку прикладних лінгвістів, що вмотивовується їх поширеністю у текстах. У праці⁷ досліджено статистику розподілу словосполучень за кількістю слів (довжиною словосполучення). Вважаючи формально окремі слова словосполученнями довжини 1, автори наводять такі дані щодо їх поширення в текстах:

Довжина словосполучення (кількість слів)	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Частка в текстах (%)	23,4	48,3	16,0	6,6	3,0	1,5	0,7	0,3	0,2

З таблиці видно, що словосполучення в тексті займають близько 77 % обсягу, у той час коли окремі слова, не зв'язані відповідними граматичними та

⁷ Белоногов Г. Г., Зеленков Ю. Г., Кузнецов Б. А., Новоселов А. П., Хорошилов А. А. Системы фразеологического машинного перевода политематических текстов с русского языка на английский и с английского на русский (системы RETRANS и ERTRANS) // МФИД. 1995. Т. 20. № 2. С. 20-24.

семантичними відношеннями, характерними для словосполучень, лише трохи більше 23 %. Зрозуміло, що така важливість класу словосполучень, їхня роль у мові не може не спонукати до намагань побудови якомога глибших формальних моделей одиниць цього класу. Зрозуміло також і те, що перші кроки на цьому шляху мають граматичне спрямування. Наведемо фрагмент з книги В. В. Виноградова (Виноградов В. В. Русский язык. М., 1972. С. 9–45), в якому аналізуються різні погляди на граматичну природу тріади «слово – словосполучення – речення». Ось, що пише В. В. Виноградов з цього приводу:

«В грамматике как учении о строе языка чаще всего намечают три части: 1) учение о слове и его формах, о способах образования слов и их форм; 2) учение о словосочетании, о его формах и его типах; 3) учение о предложении и его типах, компонентах (составных частях) предложений, о приемах сцепления предложений, сложном синтаксическом целом (фразе). Учение о грамматической структуре слов, формах слов, об образовании слов и форм слов обычно называется **морфологией** и отделяется от **синтаксиса** как учения о словосочетании и предложении.

“Морфология представляет, так сказать, инвентарь отдельных категорий слов и их форм, а синтаксис показывает все эти слова и формы в их движении и жизни – в составе речи”, – так формулировал эту точку зрения проф. В. А. Богородицкий. Против такого деления грамматики есть серьезные возражения, так как границы между морфологией и синтаксисом очень неустойчивы и неопределенны. Часть грамматических явлений, относимых к морфологии, легко находит себе место в синтаксисе и лексикологии. Синтаксис не может обойтись без учения о слове как о составной части предложения. “Всякое изменение слова по заданию предложения понятно лишь на его общем фоне и не может рассматриваться отдельно от него”.

Другая часть морфологии, исследующая и излагающая методы образования слов, может войти в лексикологию, т. е. учение о словаре, о закономерностях изменения лексической системы языка. Таким образом, положение морфологии как науки о строении и образовании слов и форм слов оказывается непрочным. Ф. де Соссюр писал: “Отделяя морфологию от синтаксиса, ссылаются на то, что объектом этого последнего являются присущие языковым единицам функции, тогда как морфология рассматривает только их форму... Но это различие – обманчиво... формы и функции образуют целое, и затруднительно, чтобы не сказать невозможно, их разъединить. С лингвистической точки зрения у морфологии нет своего реального и самостоятельного объекта изучения: она не может составить отличной от синтаксиса дисциплины”.... Мысль о том, что морфологию следует свести к синтаксису, стала общим местом некоторых направлений лингвистики. Так, например, С. Д. Кацнельсон заявляет: “Иллюзия независимости и автономности формы слова привела к отрыву морфологии от синтаксиса. Поддаваясь иллюзии, наука долго рассматривала слово как исходный пункт грамматического анализа. Между тем, форма слова есть лишь частный случай словосочетания, проявляющийся здесь лишь в более сложном и искаженном виде. Форма слова подлежит поэтому сведению к формам словосочетания, так же как морфология в целом подлежит сведению к синтаксису”....

На этой же почве возникает противопоставление синтаксиса лексикологии. С этой точки зрения происходит пересмотр отношений между синтаксисом и лексикологией. Некоторые лингвисты склонны и синтаксис, и лексикологию считать частями грамматики. Акад. И. И. Мещанинов пишет: “Учение о слове, выделяемое в особый раздел (лексикология), не может быть взято из грамматического очерка. Нельзя учение о формальной стороне слова с его значимыми частями (морфемами) отделять от учения о значимости самого слова... Изъятие лексикологии из грамматического очерка вредно отражается и на историческом понимании языковых категорий”. Поэтому И. И. Мещанинов предлагает делить грамматику (за вычетом фонетики) на лексику (учение о слове в отдельности и о словосочетаниях лексического порядка) и синтаксис (учение о слове в предложении и о предложении в целом).... Сама по себе мысль о тесной связи грамматики и словаря не нова.

Акад. Л. В. Щерба так проводил пограничную черту между описательной грамматикой и словарем: “В описательной «грамматике» должны изучаться лишь более или менее живые способы образования форм слов и их сочетаний; остальное - дело словаря, который должен содержать между прочим и список морфем”.... Однако эта схема слишком прямолинейна. Она не затрагивает общего вопроса о скрещении и взаимодействии грамматики и лексики, а только очерчивает автономные области той и другой.

Шире эта проблема освещена в “Курсе общей лингвистики” де Соссюра. Де Соссюр указывал на взаимопроникновение грамматических и лексических форм и значений в живой системе языка. “Логично ли исключить лексикологию из грамматики? На первый взгляд может показаться, что слова, как они даны в словаре, как будто бы не поддаются грамматическому изучению, которое обычно сосредоточивается на отношениях между словами. Но множество этих отношений может быть выражено с таким же успехом словами, как и грамматическими средствами” (с. 130)».

Цілком погоджуючись з В. В. Виноградовим про важливість загального питання про «схрещування» граматики і лексики, підкреслимо, що не менш важливим є вироблення граматичного підходу, який узагальнює поняття лексеми і дозволяє включити слова і колокації до єдиного, більш широкого класу, елементами якого є як слова, так і словосполучення. Не менш вагомим є й завдання лексикографування одиниць цього класу, тобто побудови системи його лексикографічного опису.

За традицією в тлумачних словниках прийнято подавати певні типи словосполучень; як правило, це одиниці фразеологічного рівня (фразеологічні зрощення (ідіоми), фразеологічні єдності, фразеологічні сполуки та фразеологічні вирази). У тлумачних словниках зона розроблення таких одиниць зазвичай маркується символом ромбу (◊), тож її стало прийнято також називати «заромбовою зоною», поширюючи цей «цеховий» лексикографічний термін навіть на ті типи словників, в яких представлено й інші типи словосполучень.

Зокрема, в СУМ-20 «заромбова» зона представлена чотирма типами словосполучень:

стійкі словосполучення (напр. **Бити / вдарити в долоні**);

термінологічні словосполучення (маркуються символом «Δ»; напр.

Δ Топографічна анатомія;

власне фразеологізми (напр. ◇ **Байдики (байди, діал. гандри) бити**);

та так звані еквіваленти слова (маркуються символом «О». Напр. **О До безмежжя**).

Таким чином, можна стверджувати, що СУМ-20 є інтегрованою лексикографічною системою, що складається з двох лексикографічних підсистем – слів і словосполучень. Символічно це подаємо формулою:

$$V[СУМ] = V^{\text{word}}[СУМ] \oplus V^{\text{collocat}}[СУМ]. \quad (14.5)$$

У цьому зв'язку постає декілька питань. По-перше, це типізація словосполучень, яка в лінгвістичній теорії ще далека від свого завершення. Оскільки надалі ми розглядатимемо всі типи словосполучень, як довільні синтаксично організовані групи слів, пов'язаних між собою будь-яким типом синтаксичного зв'язку – саме для них ми вживатимемо спільну назву *колокації*.

По-друге, це вироблення теоретичного апарату для інтерпретації, експлікації та лексикографічного подання колокацій у словникових системах. На цьому питанні зупинімося докладніше.

Зважаючи на системну роль колокацій і подібність багатьох їхніх лінгвістичних властивостей до відповідних властивостей слів, логічно, щоб словник із самого початку будувався як об'єднана (інтегрована, уніфікована) система слів і колокацій. Проте такий підхід передбачає застосування і єдиної, уніфікованої теорії цих одиниць. Отже, інтегрована Л-система СУМа мала б будуватися на основі єдиної теорії слів і колокацій.

Розглянемо, якими можуть бути контури об'єданого формального граматичного числення слів і колокацій. Для цього ми використаємо введені в попередніх томах поняття граматичного стану мовної одиниці та його параметризацію. Вихідним тут є положення про те, що в мовнорозумовому апараті мовні одиниці перебувають (а у мовленнєвому потоці – функціонують) у

певних станах, які ми називаємо семантичними станами. Отже, формально вводиться об'єкт $\psi(X)$ – стан одиниці X , який задається відповідністю $\psi : X \rightarrow \psi(X)$. При цьому ми вважаємо справедливою факторизацію повного стану $\psi(X)$ на два компоненти:

$$\psi(X) = G(X) S(X), \quad (14.6)$$

де $G(X)$ – граматичний стан одиниці X , $S(X)$ – її власне семантичний стан.

Клас основних об'єктів W у цій теорії складають колокації довжини n , $n=1, 2, \dots$, причому при $n=1$ – це звичайні слова (позначаються як W_1); при $n=2$ – двослівні, при $n=3$ – трислівні сполучення і так далі: $W_2, W_3, W_4, \dots$, – колокації довжини $2, 3, 4, \dots$. Введемо поняття елементарних граматичних станів (G -станів), які є аналогами маркерів граматичних значень:

$$G^1 = \{g_1, g_2, \dots, g_k\}. \quad (14.7)$$

Наприклад, елементарні G -стани українських іменників є: $g = (\text{ім.}; \text{відмінок}; \text{число})$. Таким чином, типовою для теорії семантичних станів є така кваліфікація: «Слово X знаходиться в граматичному стані іменника з певним значенням відмінка і числа». Характерне для теорії семантичних станів явище суперпозиції відкриває широкі можливості для розгляду, кваліфікації та інтерпретації (у тому числі – лексикографічної) численних граматичних неоднозначностей, що функціонують у мовній системі.

Двослівні колокації формалізуємо як декартів добуток однослівних: $W_2 \subset W_1 \times W_1$. Їхні граматичні стани належать до декартового добутку елементарних G -станів: $G_2 \subset G_1 \times G_1$. Це означає, що на $G_1 \times G_1$ визначається відношення c_2 , таке що:

$$c_2 : G_1 \times G_1 \rightarrow G_2, \quad (14.8)$$

де відношення c_2 є кваліфікатором типу зв'язку між словами w_1 та w_2 у колокації $w_1 w_2$.

Узагальнення цього підходу на випадок колокацій довільної довжини є очевидним:

$$W_3 \subset W_1 \times W_1 \times W_1; W_4 \subset W_1 \times W_1 \times W_1 \times W_1; \dots \quad (14.9)$$

$$c_3 : G_1 \times G_1 \times G_1 \rightarrow G_3$$

$$c_4 : G_1 \times G_1 \times G_1 \times G_1 \rightarrow G_4$$

і т. ін.

В Українському мовно-інформаційному фонді НАН України на основі аналізу значного за обсягом текстового матеріалу було виявлено понад 170 граматичних моделей колокацій довжиною до дев'яти. Деякі приклади цих моделей колокацій довжиною 2, 3 та 4 наведено нижче.

W₂

G ₂ : <u>AN</u>	Економічна <u>самостійність</u> , вагітна <u>жінка</u>
G ₂ : <u>NN</u> род	<u>Конституція</u> України

W₃

G ₃ : <u>AAN</u>	Тимчасова слідча <u>комісія</u> , Вищий спеціалізований <u>суд</u>
G ₃ : <u>ANN</u> род	Верховна <u>Рада</u> України
G ₃ : <u>NA</u> дав <u>N</u> дав	<u>Недовіра</u> генеральному прокурору

W₄

G ₄ : <u>Np2A</u> род <u>N</u> род	<u>Половина</u> від конституційного складу
G ₄ : <u>Np5A</u> ор <u>N</u> ор	<u>Розподіл</u> між територіальними громадами

На сьогодні продовжується робота із розбудови алгоритмічно-програмної системи, спроможної автоматично здійснювати пошук та ідентифікацію колокацій у тексті. Зазначена робота виконується із застосуванням методу лексикографічних середовищ та агентів, причому програмний агент, який у даному випадку належить до розпізнавальних, фактично і здійснює маркування тексту за наявними в ньому колокаціями, приписуючи останнім їхні граматичні параметри згідно з викладеною загальною теоретичною схемою.

14.4. Дієслово в лексикографічній системі СУМа

14.4.1. Граматична семантика дієслова в лексикографічній системі

14.4.1.1. Еквісемантичні ряди дієслів у СУМі: структура та властивості

Перейдемо до опису системних ефектів, зосереджених у структурах $\lambda(x)$ та $\rho(x)$ концептуальній моделі СУМа. Самі ці структури мають формальні репрезентанти, які абстрагуються з тексту СУМа, що дає можливість представити структуру останніх за допомогою буквально однієї формули. Повернімося до побудови формальних репрезентантів відзначених структур і аналізу тих лінгвістичних фактів, які з них випливають. Ми продемонструємо, що аналіз лексикографічних структур СУМа веде до встановлення певних фактів, які можна інтерпретувати як закони всієї української мови, а не лише одного цього словника. Йдеться про певну закономірність, що має місце в організації морфологічної структури українського дієслова. Цей, на наш погляд, повчальний приклад було встановлено нами у процесі вивчення структури СУМ-11, за допомогою чого нам вдалося встановити новий тип лінгвістичної закономірності, названої нами «прихованою симетрією дієслова». Явище, яке ми кваліфікуємо як прояв прихованої симетрії мовної системи, було виявлено нами саме при дослідженні структури СУМ-11.

Як ми неодноразово демонстрували, словник, на відміну від багатьох інших лінгвістичних об'єктів, являє собою добре структурований і достатньо формалізований матеріал. Тому, на перший погляд, може скластися враження, що знаходження в ньому якихось симетрій не є такою вже складною й цікавою задачею. Однак дослідження будови тлумачного Словника української мови привело до відкриття такої його прихованої симетрії, яка представляє закон – причому, як ми переконуємося, цілком строгий – уже для всієї системи української мови, а не лише для мовного матеріалу, представленого у згаданому словнику.

Вивчаючи структуру СУМ-11, ми встановили, що будова дієслівних словникових статей підкоряється певній формальній закономірності, яку нам вдалося подати у вигляді простої математичної структури. Виявилося, що існує формальний механізм, або закон, який «породжує» структури граматичної семантики українського дієслова (згодом аналогічні дослідження були проведені і для іменника – її ми наведемо в наступному підрозділі). Незважаючи на те, що цьому закону підкоряються всі – без винятку – структури словникових статей СУМа, він є настільки імпліцитним, що ніхто із дослідників, включаючи і авторів СУМа, до наших праць не зміг помітити його.

Перейдемо до викладу суті цього явища.

Відповідно до наведеної у першій книзі третього тому будови Л-системи СУМа в її структурі виділяється множина реєстрових (заголовних) слів: $W = \{X\}$, що служать ідентифікаторами відповідних словникових статей $V(X)$. У структурі тексту кожної словникової статті $V(X)$ виокремлюється «ліва частина» – $A(X)$, що відповідає за опис граматичної семантики реєстрового слова X , і «права частина» – $P(X)$, де подається лексикографічне представлення лексичної семантики X . Крім цього, в лексикографічній системі СУМа визначається оператор H : $A(X) \rightarrow P(X)$, який забезпечує цілісність словникової статті і зв'язок між лексичною та граматичною семантикою (тобто між граматичною формою і лексичним змістом), що несе лексема X , а також цілу низку інших елементів (частково заданих імпліцитно), що відображають ті чи інші елементи лексикографічного опису лексичної системи.

Особливістю побудови СУМа є те, що в ньому, в одній словниковій статті, в лівій її частині $A(X)$ зона реєстру може складатися не лише з одного слова, а містити декілька лексем, які утворюють *реєстровий ряд*. Це відбувається тоді і тільки тоді, коли усі елементи цього реєстрового ряду поєднані спільною лексичною семантикою, тобто вони мають один і той самий комплекс лексичних значень. Такий принцип побудови словникової статті є визначальним для СУМа. Причому тут йдеться про такі лексеми, які не просто є абсолютними синонімами, а, фактично, представляють одну й ту саму лексему, форми якої варіюють за

певними граматичними (морфологічними) ознаками, що не можуть кваліфікуватися як словозміна. Приклади такого типу досить поширені в системі українського дієслова. Розглянемо для ілюстрації словникову статтю із СУМ-11 із реєстровою одиницею **НАЛАШТОВУВАТИ**:

НАЛАШТОВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **НАЛАШТУВА́ТИ**, ую, уєш, *док.*, *що*. 1. Готувати що-небудь або приводити до стану готовності. *Сакен почав налаштовувати парус з таким розрахунком, щоб поманити ще турків* (С. Добровольський); – *Не знаєте, чи хазяїн уже устали?* – *спитався він.* – *Казали, сьогодні кудись їхати, так щоб віз налаштувати* (Панас Мирний); *Уляна висипала з пелени квасолі і вже хотіла йти до хати, щоб налаштувати їжу кабанцеві* (Григорій Тютюнник); // *кого*. Настроювати кого-небудь на певний лад, настрої і т. ін. *Галина ж, ідучи сюди, налаштувала себе на звичайність, навіть мимохідність свого завітання* (М. Олійник).

2. *що, чого*. Робити що-небудь придатним для роботи, користування і т. ін. – *Під час вечері Мишуня налаштовував радіоприймача* (Ю. Яновський); – *Братчики, до гармат!* – *закричав Гулик. З ним було до десятка старих гармашів, які одразу ж кинулись до ворожих єдинорогів і почали налаштовувати їх до стрільби* (С. Добровольський).

Ліва частина цієї словникової статті: **НАЛАШТОВУВАТИ**, ую, уєш, *недок.*, **НАЛАШТУВА́ТИ**, ую, уєш, *док.* – представлена видовою парою «налаштовувати» (дієслово недоконаного виду) і «налаштувати» (дієслово доконаного виду). Зазначені дієслова, очевидно, належать до різних дієслівних словозмінних класів⁸ і мають різні словозмінні парадигми⁹. Отже, граматична семантика, на перший погляд, вмотивовує належність цих дієслів до різних «лексем», незважаючи на це, вони характеризуються спільною системою лексичних значень, що видно з лексикографічної розробки наведеної словникової статті. Це означає, що ці дієслова характеризуються одним повним семантичним станом:

$$s(\text{налаштовувати}) = \sum_i \beta_i s_i(\text{налаштовувати}), \quad \sum_i \beta_i = 1, \beta_i \geq 0, \quad (14.10)$$

де $s_i(\text{налаштовувати})$ є семантичним станом, який є суперпозицією частинних (елементарних) семантичних станів і поширюється на сукупність усіх варіантів форм лексеми «налаштовувати», які мають спільний комплекс лексичних значень.

⁸ Шевченко І. В. Моделі та алгоритмічно-програмне забезпечення лексикографічних систем : автореф. дис. канд. техн. наук / І. В. Шевченко ; НАН України; Український мовно-інформаційний фонд, Київ, 2000. 16 с.

⁹ Широков В. А. та ін. Інтегрована лексикографічна система «Словники України», в. 4.1. Електронне видання.

Але в структурі s_i , згідно з теорією, виділяються різні граматичні стани, які відповідають «НАЛАШТОВУВАТИ» та «НАЛАШТУВАТИ»:

$$s_i = [\alpha_1 g_i^1 (\text{налаштовувати}) + \alpha_2 g_i^2 (\text{налаштувати})] c_i, i = 1, 2, \quad (14.11)$$

де g_i^1 (налаштовувати), g_i^2 (налаштувати) представляють граматичні, а c_i – лексичні стани; α_1 , α_2 – відповідні вагові коефіцієнти. Таким чином, бачимо, що поняття семантичного стану є більш загальним, ніж поняття граматичного та лексичного значення.

У подальшому ряди слів із зазначеними властивостями називатимемо *еквісемантичними рядами*. В українській мові зазначена вище варіативність може здійснюватися за різними граматичними морфологічними параметрами. Продемонструємо деякі з них.

Префіксальна варіація:

а) вбік~убік, вбілений~убілений, вбогість~убогість, вболівати~уболівати, (фонетична префіксальна варіація);

б) зглянутися~ізглянутися~зоглянутися; згарячу~ізгарячу; ззаду~іззаду, зобганий~зібганий; відбивати~одбивати (структурно-фонетична префіксальна варіація);

Коренева варіація:

кмітити~кметити; кмітувати~кметувати;

Суфіксальна варіація:

а) УСТРІ́НУТИ~УСТРІ́ТИ (не веде до зміни словозмінного класу і виду дієслова);

б) БУЛЬКОТÁТИ (о́чу, о́чеш) ~ БУЛЬКОТІ́ТИ (о́чу, о́тиш) – (веде до зміни словозмінного класу, але не веде до зміни виду дієслова);

в) ВИГОВÓРЮВАТИ (недок.) ~ ВІ́ГОВОРИТИ (док.) – (веде до зміни виду дієслова).

Можливе також і комбінування різних типів варіативності. Наведемо декілька прикладів еквісемантичних рядів різної кратності із Словника української мови (виписано ліві (реестрові) частини відповідних словникових

статей; у круглих дужках перед реєстровою одиницею вказано кратність реєстрового ряду, тобто число слів у цьому ряду).

Приклади еквісемантичних рядів різної кратності:

1. **(1) АБЕТКУВА́ТИ**, *у́ю, у́єш, недок., перех.*
2. **(2) І́ТИ (ЙТИ)**, *і́ду (йду), і́деш (йдеш); мин. ч. ішо́в (йшов), ішла́ (йшла), ішло́ (йшло), ішли́ (йшли); наказ. сп. іди́ (йди); недок.*
3. **(3) ЗГЛЯ́НУТИСЯ** *і рідше* **ІЗГЛЯ́НУТИСЯ** *і* **ЗОГЛЯ́НУТИСЯ**, *нуся, нешся, док.*
4. **(4) УСТРІ́НУТИ (ВСТРІ́НУТИ)** *і* **УСТРІ́ТИ (ВСТРІ́ТИ)**, *і́ну, і́неш; мин. ч. устрі́нув, нула, ло і устрі́в, ріла, ло; док., діал.*
5. **(5) СПИНА́ТИСЯ**, *а́юся, а́єшся, недок., СП'ЯСТІ́СЯ і ЗП'ЯСТІ́СЯ, ЗІПНУ́ТИСЯ і ЗІП'ЯТИ́СЯ*, *зіпну́ся, зіпне́шся, док.*
6. **(6) ЗЛА́ЗИТИ** ¹, *зла́жу, зла́зиш і рідко* **ІЗЛА́ЗИТИ**, *ла́жу, ла́зиш і* **ЗЛІЗА́ТИ** *і рідко* **ІЗЛІЗА́ТИ**, *а́ю, а́єш, недок., ЗЛІЗТИ і рідко* **ІЗЛІЗТИ**, *зу, зеш; мин. ч. зліз і рідко* *ізліз, ла, ло; док.*
7. **(8) ВПИХА́ТИ (УПИХА́ТИ)**, *а́ю, а́єш, недок., ВПХНУ́ТИ (УВПХНУ́ТИ, УПХНУ́ТИ)*, *ну́, не́ш і* **ВПХА́ТИ (УВПХА́ТИ, УПХА́ТИ)**, *а́ю, а́єш, док., перех.*

Як бачимо, кількість членів еквісемантичних рядів у СУМі варіює від 1 до 8, причому рядів із кратністю 7 у Словнику не було виявлено. Цей факт досі не має теоретичного пояснення.

Виникає питання: чи існує формальна закономірність, яка регламентує правило заповнення і, отже, будову еквісемантичних рядів? Відповідь на це складне, на перший погляд, питання є позитивною, принаймні для українських дієслівних еквісемантичних рядів, закономірність будови яких нам вдалося встановити ще у першій половині 90-х років минулого століття.

А саме: якщо розглядати тексти лівих частин $A(X)$ словникових статей, із заголовними словами X , де X пробігає множину дієслів української мови, абстрагуючись від їхнього змісту, тобто як лінійні ланцюжки символів, то можна помітити, що в структурі цих ланцюжків виділяються певні підланцюжки, так що згадані виділення мають характер вкладень, причому вказані вкладення виділяються певним інваріантним способом, таким, що різні підланцюжки не перетинаються один з одним.

Відзначена закономірність будови ланцюжків $\Lambda(X)$ є такою регулярною, що дозволяє сформулювати її навіть в аксіоматичній формі, котру ми формулюємо у вигляді трьох тверджень.

Перше твердження є цілком очевидним:

(1) *Кожне українське дієслово реалізується в мові лексевою (із визначеною й зафіксованою лексичною семантикою), якій притаманні одне або два значення категорії виду.*

Лексикографічне представлення належності лексеми до певного значення атрибута «ВИД» (як воно подано в СУМі) назвемо *видовим комплексом* або просто *комплексом* і позначатимемо символами C_1 та C_2 . При наявності одного видового комплексу маємо вкладення першого рівня $C_1 \subset \Lambda(X)$, яке має таке графічне представлення:

де відношення вкладення « $\subset$ » представлено стрілкою. Аналогічно, двокомплексна $\Lambda(X)$ графічно подається в такий спосіб:

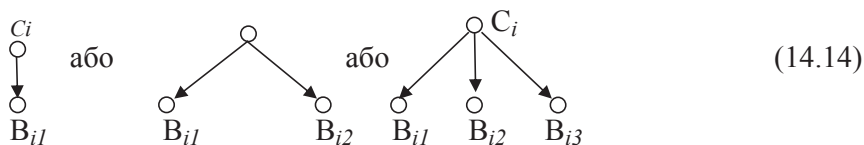

Друге твердження:

(2) *Кожна дієслівна лексема з визначеною і зафіксованою лексичною семантикою та конкретним значенням виду може реалізуватися дієсловами, що належать не більше як до трьох різних словозмінних (парадигматичних) класів.*

Ідентифікаторами словозмінних класів у СУМі є парадигматичні показники, якими, як правило, є набори квазіфлексій першої та другої особи однини теперішнього часу; якщо їх виявляється недостатньо для визначення системи словозміни, то наводяться деякі інші форми – так чи інакше, але, набір парадигматичних показників обирається достатнім для ідентифікації словозмінної парадигми конкретної лексеми.

Для лексикографічного представлення цих фактів вживатимемо термін *парадигматичний блок*, або просто *блок*, який позначатимемо символами B_{ij} , де індекс « i » відповідає номеру видового комплексу, до якого належить даний блок, і набуває значення 1, 2, а індекс « j » нумерує блоки всередині видового комплексу і набуває значення від 1 до 3. Таким чином, кожному видовому комплексу належить один, два або три словозмінні блоки. Графічно це подається у такий спосіб:

Нарешті, третє твердження:

(3) *Кожна дієслівна лексема з конкретним значенням виду, визначеною належністю до конкретного словозмінного класу та визначеною й зафіксованою лексичною семантикою може реалізуватися дієсловами, які мають не більше чотирьох фонетичних варіантів* (як правило, це префіксальна та коренева варіація, але трапляються і суфіксальні).

Для лексикографічного представлення цього факту вживатиметься термін *компонент*. Компоненти позначаються символами K_{ijr} , де індекс « i » відповідає номеру видового комплексу, до якого належить блок з номером « j », а індекс « r » пробігає значення від 1 до 4 залежно від того, скільки компонентів має розглядуваний блок.

Для ілюстрації ефекту компонентності розглянемо словникову статтю:

$A(X) = \text{ЗСИХАТИ і рідко ІЗСИХАТИ, } \text{аю, } \text{аеш, недок.}, \text{ЗСО́ХНУТИ і рідко ІЗСО́ХНУТИ, ЗСО́ХТИ і рідко ІЗСО́ХТИ, хну, хнеш; мин. ч. зсох і зсо́хнув, ла, ло; док.}$

У ній, очевидно, є два видові комплекси. У першому комплексі:

$C_1 = \text{ЗСИХАТИ і рідко ІЗСИХАТИ, аю, аеш,}$

є всього один блок:

$B_{11} = \text{ЗСИХАТИ і рідко ІЗСИХАТИ,}$

до якого, у свою чергу, належать два компоненти:

$$K_{111} = \text{ЗСИХАТИ}; K_{112} = \text{ІЗСИХАТИ};$$

У другому комплексі:

$$C_2 = \text{ЗСО́ХНУТИ і рідко ІЗСО́ХНУТИ, ЗСО́ХТИ і рідко ІЗСО́ХТИ, хну, хнеш; мин. ч. зсох і зсо́хнув, ла, ло.}$$

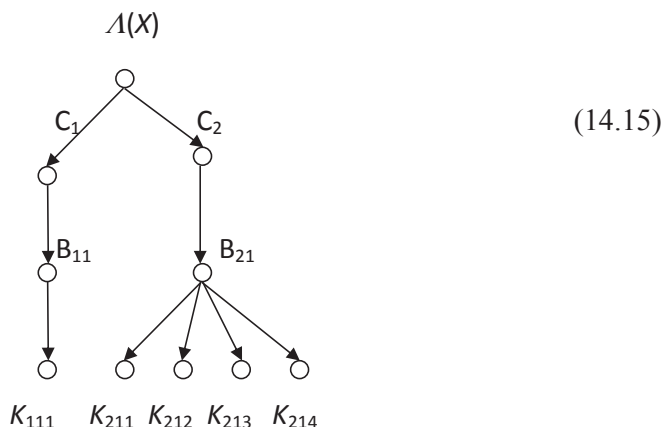
Також є всього один блок:

$$B_{21} = \text{ЗСО́ХНУТИ і рідко ІЗСО́ХНУТИ, ЗСО́ХТИ і рідко ІЗСО́ХТИ.}$$

Але в цьому блоці наявне максимальне число компонентів – чотири, а саме:

$$K_{211} = \text{ЗСО́ХНУТИ}; K_{212} = \text{ІЗСО́ХНУТИ}; K_{213} = \text{ЗСО́ХТИ}; K_{214} = \text{ІЗСО́ХТИ.}$$

Графічно структура цієї словникової статті представляється в такий спосіб:

З описаних властивостей композиції дієслівних $A(X)$ випливає висновок про існування особливої системної лінгвістичної закономірності в їх структурі, яка формально подається послідовністю вкладень:

$$A(X) \supset C \supset B \supset K, \quad (14.16)$$

де символом C позначено сукупність видових комплексів, що належать до даного $A(X)$ (не більше 2 комплексів), символом B – сукупність парадигматичних блоків (не більше 3 блоків у кожному комплексі), K – сукупність компонентів (не більше 4 компонентів у кожному блоці).

Механізм вкладення структурних елементів лівих частин дієслівних словникових статей схематично можна зобразити ще й так:

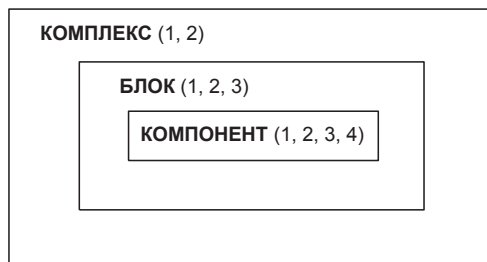

Рис. 14.3. Схема вкладення структурних елементів лівих частин дієслівних словникових статей

Назвемо виявлену в такий спосіб закономірність правилом «1-2-3-4». Цікаво, що в цьому правилі поєднуються різні за своїм характером граматичні, структурно-морфологічні та лексико-семантичні явища, які задають закон заповнення структурних елементів лівих частин дієслівних словникових статей СУМа. Правило «1-2-3-4» насправді подає певну – приховану – симетрію в будові $\Lambda(X)$, допускаючи лексикографічні структури лише цілком визначених типів. Отже, не випадково, що відзначений факт пройшов непоміченим навіть для лексикографів – авторів концепції і структури СУМа.

Оскільки будова дієслівних $\Lambda(X)$ має певну симетрію, то, зрозуміло, що мусить існувати й спосіб її формалізації, на підставі якого можливе вичерпне перерахування допустимих цією симетрією лексикографічних типів $\Lambda(X)$. Для встановлення і формалізації цієї симетрії уведемо позначення.

Символом I^1 позначимо множину чисел 1, 2, 3, 4:

$$i \in I^1, i = 1, 2, 3, 4, \quad (14.17)$$

елементами якої нумеруватимемо дієслова-компоненти, визначені 3-м постулатом – тобто фонетичні варіанти дієслів, що характеризуються конкретним значенням словозмінних параметрів. Тоді, якщо застосувати разом усі три аксіоми, то будь-який з елементів множини (14.17) визначатиме певний видовий комплекс у такий спосіб. А саме: фіксація числа r ($r = 1, 2, 3, 4$) сигналізує, що маємо дієслова, які характеризуються *одним* значенням атрибута «ВИД» з притаманним їм *одним* набором значень парадигматичних показників, а кількість фонетичних варіантів дорівнює r . Тоді, якщо, як завжди, відношення вкладення позначимо стрілкою, тобто: $A \supseteq B \Rightarrow A \rightarrow B$, то цей факт можна зобразити графом:

$$\begin{array}{c}
 A(x) \\
 \downarrow \circ C_1(x) \\
 \downarrow \circ B_{11}(x) \\
 \swarrow \quad \downarrow \quad \searrow \\
 K_{111}(x) \quad K_{112}(x) \quad \dots \quad K_{11r}(x),
 \end{array}
 \quad (14.18)$$

де символом $A(x)$ позначено ліву частину словникової статті з реєстровою одиницею x ; $C_1(x)$ – її єдиний комплекс; $B_{11}(x)$ – єдиний блок цього комплексу та $K_{111}(x), K_{112}(x), \dots, K_{11r}(x)$ – відповідно 1-а, 2-а, ..., r -а компоненти зазначеного блока, де r може набувати значення від 1 до 4.

Очевидно, що декартовий добуток $I^1 \times I^1 \equiv I^2$ параметризує структури двоблочних комплексів, а $I^1 \times I^1 \times I^1 \equiv I^3$ – структури триблочних комплексів. Взагалі одержуємо таку картину:

Таблиця 14.2. Сигнатури видових комплексів

1-блочні (I^1)								2-блочні (I^2)							
1 2 3 4								11	12	13	14				
								21	22	23	24				
								31	32	33	34				
								41	42	43	44				
3-блочні (I^3)															
111	112	113	114	211	212	213	214	311	312	313	314	411	412	413	414
121	122	123	124	221	222	223	224	321	322	323	324	421	422	423	424
131	132	133	134	231	232	233	234	331	332	333	334	431	432	433	434
141	142	143	144	241	242	243	244	341	342	343	344	441	442	443	444

У такий спосіб структура будь-якого видового комплексу представляється однією з трьох сигнатур:

$$(i), \quad (ij), \quad (ijk), \quad (14.19)$$

у кожній з яких числа i, j, k незалежно пробігають множину $I^1 = \{1, 2, 3, 4\}$. Сигнатурі (i) відповідає граф (14.18), який містить i компонент; сигнатура (ij) представляє комплекс, який має два парадигматичні блоки, у першому з яких

наявні i , а другому – j компонентів; сигнатура $(ij k)$ представляє комплекс, який має три парадигматичні блоки, у першому з яких наявні i , у другому – j , а у третьому – k компонентів. Очевидно, що одноблочних сигнатур може бути максимум 4, двоблочних – 16, триблочних – 64. У такий спосіб видовий комплекс може реалізовуватися максимум 84-ма різними структурами: $(4 + 16 + 64 = 84)$.

Словникова стаття, яка містить обидва видові комплекси, зображується парою $(\alpha . \beta)$, де α і β незалежно пробігають множину сигнатур (i) , (ij) , $(ij k)$, поданих у формулі (14.19). Очевидно, що сигнатур типу $(\alpha . \beta)$ може бути максимум 7056 ($7056 = 84 \times 84$).

Отже, загальна кількість структур, які задовольняють аксіомам (1)–(3), теоретично може дорівнювати 7140 ($84 + 7056$). Позначимо їх через: (α) – однокомплексні сигнатури та $(\alpha . \beta)$ – двокомплексні сигнатури. Графічна інтерпретація сигнатур (α) і $(\alpha . \beta)$ є очевидною.

Можна підрахувати, якими сигнатурами реалізуються дієслівні словникові статті, що містять задану кількість лексем у реєстровому ряду. Очевидно, що максимально можливе число елементів реєстрового ряду для однокомплексної $\Lambda(X)$ дорівнює 12 (максимум три блоки і максимум по чотири компонента в кожному блоці). Загальний розподіл сигнатур за кількістю елементів реєстрового ряду наведено в таблиці 14.3.

Таким чином, прихована симетрія дієслівних $\Lambda(X)$ приводить до того, що необмежена – на перший погляд – кількість структур словникових статей редукується до скінченного, причому точно визначеного цілого числа.

Побудований формалізм, структура сигнатур та їх розподіл є прямими наслідками постулатів 1–3. Самі ж ці постулати були сформульовані нами як результат спостережень над текстами дієслівних словникових статей СУМа ще на початку 90-х років, коли комп'ютерну базу даних Словника ще не було сформовано. Тоді ж нами було поставлене питання: чи всі дієслівні словникові статті СУМа задовольняють цим постулатам і чи не існує винятків із правила «1-2-3-4»?

Таблиця 14.3. Розподіл сигнатур за кількістю одиниць реєстрового ряду

Кількість слів у реєстровому ряді комплексу	СИГНАТУРИ, ЧЕРЕЗ ЯКІ РЕАЛІЗУЮТЬСЯ СЛОВНИКОВІ СТАТТІ З ПЕВНИМ ЧИСЛОМ ЧЛЕНІВ РЕЄСТРОВОГО РЯДУ														Кількі-сть сиг-натур
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	
1	1														1
2	2	11													2
3	3	21	12	111											4
4	4	31	22	13	121	112	211								7
5	41	32	23	14	131	122	113	221	212	311					10
6	42	33	24	141	132	123	114	231	222	213	321	312	411		13
7	43	34	142	133	124	241	232	223	214	331	322	313	421	412	14
8	44	143	134	242	233	224	341	332	323	314	431	422	413		13
9	144	243	234	342	333	324	441	432	423	414					10
10	244	343	334	442	433	424									6
11	344	443	434												3
12	444														1
															84

Відповідь на це питання в той час одержати було дуже складно, оскільки продивитися в ручному режимі структури понад 41 тисячі дієслівних словникових статей, розроблених у СУМі, було просто нереально. Цю задачу було нами розв'язано лише у 2001 році після того, як було сформовано базу даних СУМа, що дозволило створити інструментальний комплекс для його модернізації та проведення на ньому цілого ряду досліджень. Серед них були вивчені й структури дієслівних $A(X)$ на предмет їхньої відповідності постулатам 1–3 та правилу «1-2-3-4». У результаті проведеного обчислювального експерименту над базою даних СУМа з потенційно можливих 7140 класів дієслівних $A(X)$ у СУМі реально виявлено всього 52 класи. Докладно цей експеримент описано в монографії¹⁰. Наведемо список експериментально встановлених класів:

¹⁰ Рабулець О. Г., Сухарина Н. М., Широков В. А., Якименко К. С. Дієслово в лексико-графічній системі. Київ : Довіра, 2004. 260 с.

Таблиця 14.4. Структурні класи дієслів, реалізовані в СУМі

Тип структури $L(x)$ (клас)			Кількість словни- кових статей у класі	Кількість дієслів у класі	Приклад (представник класу)
№	сигна- тура	Кількість слів у реєстровому ряді			
1.	1	1	16340	16340	АБЕТКУВАТИ , <i>ую, ўсш, недок., перех.</i>
2.	2	2	509	1018	ІТИ (ЙТИ) , <i>ідү (йду), идэш (йдеш); мин. ч. ішов (йшов), ішла (йшла), ішло (йшло), ішли (йшли); наказ. сп. іди (йди); недок.</i>
3.	3	3	10	30	ЗГЛЯНУТИСЯ <i>і рідше ІЗГЛЯНУТИСЯ</i> <i>і</i> ЗОГЛЯНУТИСЯ , <i>нуся, нешся, док.</i>
4.	4	4	10	40	УСТРІНУТИ (ВСТРІНУТИ) <i>і</i> УСТРІТИ (ВСТРІТИ) , <i>іну, інеш; мин. ч. устрінув, нула, ло</i> <i>і устрів, ріла, ло; док., діал.</i>
5.	11	2	684	1368	БУЛЬКОТАТИ , <i>очү, очеш і БУЛЬКОТІТИ</i> , <i>очү, отіш, недок.</i>
6.	12	3	5	15	РИБАЛИТИ , <i>лю, лиш, РИБАЛЧИТИ</i> <i>і рідко</i> РИБАЧИТИ , <i>чу, чиш, недок.</i>
7.	21	3	5	15	ПЛИСТИ <i>і</i> ПЛИВТИ , <i>пливү, пливеш і</i> ПЛІНУТИ , <i>ну, неш, недок.</i>
8.	22	4	5	20	ЗАВОРКОТАТИ <i>і</i> ЗАВУРКОТАТИ , <i>кочү,</i> <i>кочеш і ЗАВОРКОТІТИ і ЗАВУРКОТІТИ</i> , <i>очү, отіш, док.</i>
9.	111	3	15	45	ПОЗАКУПОВУВАТИ , <i>ую, усш і розм.</i> ПОЗАКУПЛЯТИ , <i>яю, яеш і</i> ПОЗАКУПЛЮВАТИ , <i>юю, юсш, док., перех.</i>
10.	112	4	1	4	КМІТІТИ , <i>кмічү, кмітіш, рідко КМЕТІТИ</i> , <i>кмечү, кметіш і КМІТУВАТИ, рідко</i> КМЕТУВАТИ , <i>ую, ўсш, недок.</i>
11.	1.1	2	7564	15128	ВИГОВОРЮВАТИ , <i>юю, юсш, недок.,</i> ВІГОВОРИТИ , <i>рю, риш, док.</i>
12.	1.2	3	218	654	ДОСТЯГАТИ , <i>аю, аеш, недок., ДОСТЯГТИ і</i> ДОСТЯГНУТИ , <i>стягнү, стягнеш; мин. ч.</i> <i>достяг, лә, лә і достягнүв, ла, ло; док., заст.</i>
13.	1.3	4	9	36	ПРИЙМАТИ , <i>аю, аеш, недок., ПРИЙНЯТИ</i> , <i>рідко ПРИНЯТИ і діал. ПРИЙМІТИ</i> , <i>приймү,</i> <i>приймеш, док., перех.</i>
14.	1.4	5	1	5	СПИНАТИСЯ , <i>аюся, аєшся, недок.,</i> СП'ЯСТІСЯ <i>і</i> ЗП'ЯСТІСЯ , ЗПНУТИСЯ <i>і</i>

					ЗП'ЯТИСЯ , зіпну́ся, зіпне́шся, <i>док.</i>
15.	1.11	3	196	588	ЗВЕЛІЧУВАТИ , ую, уєш, <i>недок.</i> , ЗВЕЛІЧИТИ , чу, чиш <i>і</i> ЗВЕЛІЧАТИ , аю, аєш, <i>док.</i> , <i>перех.</i>
16.	1.12	4	9	36	ОГЛЯДАТИ , аю, аєш, <i>недок.</i> , ОГЛЯНУТИ , ну, неш <i>і</i> <i>розм.</i> ОГЛЄДТИ , <i>рідко</i> ОГЛЯДТИ , джу, диш, <i>док.</i> , <i>перех.</i>
17.	1.21	4	9	36	ЗАСИХАТИ , аю, аєш, <i>недок.</i> , ЗАСОХНУТИ <i>і</i> ЗАСОХТИ , хну, хнеш <i>і діал.</i> ЗАСХНУТИ , ну, нєш, <i>док.</i>
18.	1.111	4	3	12	СПЛИВАТИ , аю, аєш, <i>недок.</i> , СПЛИСТИ , спливу́, спливєш; <i>мин. ч.</i> сплив, сплила́, лó; <i>і</i> СПЛИВТИ , ву́, вєш; <i>мин. ч.</i> сплив, спливлá, лó; <i>і рідко</i> СПЛІНУТИ , ну, неш, <i>док.</i>
19.	11.1	3	800	2400	БЛАГОСЛОВЛЯТИ , аю, аєш <i>і рідко</i> БЛАГОСЛОВІТИ , влю́, ви́ш; <i>мн.</i> благословлять; <i>недок.</i> , БЛАГОСЛОВІТИ , влю́, ви́ш; <i>мн.</i> благословлять; <i>док.</i> , <i>перех.</i>
20.	11.2	4	40	160	ПІДТЯГАТИ , аю, аєш <i>і</i> ПІДТЯГУВАТИ , ую, уєш, <i>недок.</i> , ПІДТЯГТИ <i>і</i> ПІДТЯГНУТИ , тягну́, тягнеш, <i>док.</i> , <i>перех. і без додатка.</i>
21.	12.1	4	2	8	ПРИВИДЖУВАТИСЯ , уюся, уєшся, ПРИВИДЖАТИСЯ <i>і рідко</i> ПРИВИЖАТИСЯ , аюся, аєшся, <i>недок.</i> , ПРИВІДТИСЯ , джуся, дишся, <i>док.</i>
22.	12.2	5	1	5	РОЗКОРІНЮВАТИСЯ , юється <i>і</i> РОЗКОРЕНЯТИСЯ , РОЗКОРІНЯТИСЯ , яється, <i>недок.</i> , РОЗКОРЕНИТИСЯ <i>і</i> РОЗКОРІНІТИСЯ , їться, <i>док.</i>
23.	11.11	4	63	252	СПОНУКАТИ , аю, аєш <i>і</i> СПОНУКУВАТИ , ую, уєш, <i>недок.</i> , СПОНУКАТИ , аю, аєш <i>і рідко</i> СПОНУКНУТИ , ну́, нєш, <i>док.</i> , <i>перех.</i> , <i>до чого,</i> <i>на що, з інфін. і без додатка.</i>
24.	11.12	5	1	5	ВІДДИХАТИ , аю, аєш, <i>рідко</i> ВІДДІХУВАТИ , ую, уєш, <i>недок.</i> , ВІДДІХАТИ , віддіхаю, віддіхаєш <i>і</i> віддішу, віддішеш <i>і</i> ВІДДИХНУТИ , ВІДІТХНУТИ , ну́, нєш, <i>док.</i>
25.	11.21	5	3	15	СТРІЧАТИСЯ , аюся, аєшся <i>і рідко</i> СТРІВАТИСЯ , аюся, аєшся, <i>недок.</i> , СТРІНУТИСЯ <i>і</i> СТРІТИСЯ , стрінуся, стріне́шся, <i>діал.</i> СТРІТИТИСЯ , стрічуся, стріти́шся, <i>док.</i>
26.	12.11	5	3	15	ПРОУЧУВАТИ , ую, уєш <i>і</i> ПРОВЧАТИ <i>і рідко</i> ПРОУЧАТИ , аю, аєш, <i>недок.</i> , ПРОВЧИТИ , чу́, чіш <i>і рідко</i> ПРОУЧИТИ , учу́, учиш, <i>док.</i> ,

					<i>перех.</i>
27.	11.111	5	2	10	НАКУПОВАТИ , ую, уєш <i>і</i> НАКУПАТИ , аю, аєш, <i>недок.</i> , НАКУПІТИ , куплю, купиш; <i>мн.</i> накуплять; НАКУПУВАТИ , ую, уєш, <i>розм.</i> , НАКУПЛЯТИ , аю, аєш, <i>док.</i> , <i>перех.</i>
28.	111.1	4	12	48	ОБ'ЇДЖАТИ ² , аю, аєш <i>і</i> ОБ'ІЗДИТИ , їжджу, їздиш <i>і рідко</i> ОБ'ЇДЖУВАТИ , ую, уєш, <i>недок.</i> , ОБ'ІЗДИТИ , їжджу, їздиш, <i>док.</i> , <i>перех.</i>
29.	112.2	6	1	6	ЗЛАЗИТИ ¹ , зляжу, злязиш <i>і рідко</i> ІЗЛАЗИТИ , ляжу, лязиш <i>і</i> ЗЛІЗАТИ <i>і рідко</i> ІЗЛІЗАТИ , аю, аєш, <i>недок.</i> , ЗЛІЗТИ <i>і рідко</i> ІЗЛІЗТИ , зу, зеш; <i>мин. ч.</i> зліз <i>і рідко</i> ізліз, ла, ло; <i>док.</i>
30.	111.11	5	5	25	ЗАСТИЛАТИ , аю, аєш <i>і</i> ЗАСТЕЛЯТИ , аю, аєш <i>і рідко</i> ЗАСТЕЛЮВАТИ , юю, юєш, <i>недок.</i> , ЗАСЛАТИ , стелю, стелеш <i>і</i> ЗАСТЕЛІТИ , стелю, стелиш, <i>док.</i> , <i>перех.</i>
31.	2.1	3	54	162	ПОМОВЧУВАТИ <i>і рідко</i> ПОМОВКУВАТИ , ую, уєш, <i>недок.</i> , <i>розм.</i> , ПОМОВЧАТИ , чу, чиш, <i>док.</i>
32.	2.2	4	512	2048	ВБАЧАТИ (УБАЧАТИ) , аю, аєш, <i>недок.</i> , ВБАЧИТИ (УБАЧИТИ) , чу, чиш, <i>док.</i>
33.	2.3	5	4	20	УРИВАТИ ¹ (ВРИВАТИ), аю, аєш, <i>недок.</i> , УВИРВАТИ (ВВИРВАТИ) <i>і</i> УРВАТИ , в'у, в'єш, <i>док.</i> , <i>перех.</i>
34.	2.4	6	26	156	ЗСИХАТИ <i>і рідко</i> ІЗСИХАТИ , аю, аєш, <i>недок.</i> , ЗСОХНУТИ <i>і рідко</i> ІЗСОХНУТИ , ЗСОХТИ <i>і</i> <i>рідко</i> ІЗСОХТИ , хну, хнеш; <i>мин. ч.</i> зсох <i>і</i> зсохнув, ла, ло; <i>док.</i>
35.	2.11	4	31	124	СПЛІЄСКУВАТИ <i>і</i> СПЛІСКУВАТИ , ую, уєш, <i>недок.</i> , СПЛЕСНУТИ , ну, нєш <i>і рідко</i> СПЛЕСКАТИ , сплещу, сплещеш, <i>док.</i>
36.	2.12	5	1	5	ЗГНИВАТИ <i>і рідше</i> ЗОГНИВАТИ , аю, аєш, <i>недок.</i> , ЗГНІТИ , згнию, згниєш <i>і рідше</i> ІЗГНІТИ <i>і</i> ЗОГНІТИ , ию, иєш, <i>док.</i>
37.	2.21	5	1	5	ЗШТОВХУВАТИ <i>і</i> ЗШТОВХУВАТИ , ую, уєш, <i>недок.</i> , ЗШТОВХНУТИ <i>і</i> ЗШТОВХНУТИ , ну, нєш <i>і розм.</i> ЗШТОВХАТИ , аю, аєш, <i>док.</i> , <i>перех.</i>
38.	2.22	6	8	48	ВГЛЯДАТИСЯ (УГЛЯДАТИСЯ) , аюся, аєшся, <i>недок.</i> , ВГЛІДІТИСЯ (УГЛІДІТИСЯ) , джуся, дишся <i>і</i> ВГЛЯДІТИСЯ (УГЛЯДІТИСЯ) , джуся, дишся, <i>док.</i>
39.	2.33	8	2	16	ВПИХАТИ (УПИХАТИ) , аю, аєш, <i>недок.</i> , ВПХНУТИ (УВПХНУТИ, УПХНУТИ) , ну,

					нєш і ВПХАТИ (У В ПХАТИ, УПХАТИ), аю, аєш, <i>док., перех.</i>
40.	2.42	8	2	16	УПЛИВАТИ ¹ (ВПЛИВАТИ), аю, аєш, <i>недок., УПЛИВТИ</i> (ВПЛИВТИ) і УПЛИСТІ (ВПЛИСТІ), ивў, ивєш; <i>мин. ч.</i> уплїв, упливл́а, лó і уплїв, уплил́а, лó; і <i>рідко</i> УПЛИ́НУТИ (ВПЛИ́НУТИ), ну, неш, <i>док.</i>
41.	2.112	6	2	12	ЗВИВАТИ і <i>рідко</i> ІЗВИВАТИ , аю, аєш, <i>недок., ЗВИ́ТИ</i> , зів'ю́, зів'єш і <i>рідко</i> ІЗВИ́ТИ , ізів'ю́, ізів'єш і <i>діал.</i> ЗВИ́НУТИ і <i>рідко</i> ІЗВИ́НУТИ , ну, неш, <i>док., перех.</i>
42.	21.1	4	3	12	ПІДСЛУ́ХУВАТИ і ПІДСЛУХÓВУВАТИ , ую, уєш і ПІДСЛУХА́ТИ , аю, аєш, <i>недок., ПІДСЛУ́ХАТИ, аю, аєш, <i>док., перех. і без додатка.</i></i>
43.	21.2	5	3	15	ВРІ́ЗУВАТИ ¹ (УРІ́ЗУВАТИ), ую, уєш і ВРІ́ЗАТИ , аю, аєш, <i>недок., ВРІ́ЗАТИ</i> (УРІ́ЗАТИ), врі́жу, врі́жеш, <i>док.</i>
44.	22.2	6	55	330	ВГЛІ́БЛЮВАТИ (УГЛІ́БЛЮВАТИ), юю, юєш і ВГЛІ́БЛЯТИ (УГЛІ́БЛЯТИ), аю, яєш, <i>недок., ВГЛІ́БІТИ (УГЛІ́БІТИ), вгли́блю́, вгли́бі́ш; <i>мн.</i> вгли́блять; <i>док., перех., рідко.</i></i>
45.	22.4	8	4	32	ВГАНЯ́ТИСЯ ¹ (УГАНЯ́ТИСЯ), аюся, яєшся і <i>рідко</i> ВГО́НИТИСЯ (УГО́НИТИСЯ), нюся, ни́шся, <i>недок., ВВИ́ГНА́ТИСЯ (УВИ́ГНА́ТИСЯ) і <i>рідше</i> ВГНА́ТИСЯ (УГНА́ТИСЯ), вжену́ся, вжене́шся, <i>док.</i></i>
46.	222.2	8	1	8	ВСЛУ́ХАТИСЯ (УСЛУ́ХАТИСЯ), аюся, аєшся, ВСЛУ́ХУВАТИСЯ (УСЛУ́ХУВАТИСЯ), уюся, уєшся і <i>рідко</i> ВСЛУХÓВУВАТИСЯ (УСЛУХÓВУВАТИСЯ), уюся, уєшся, <i>недок., ВСЛУ́ХАТИСЯ (УСЛУ́ХАТИСЯ), аюся, аєшся, <i>док., у що і без додатка.</i></i>
47.	212.11 1	8	1	8	ПРОВÓДИТИ , ПРОВА́ДИТИ, джу, диш, ПРОВОДЖА́ТИ , аю, аєш, <i>рідко</i> ПРОВÓДЖУВАТИ і ПРОВА́ДЖУВАТИ , ую, уєш, <i>недок., ПРОВЕСТІ́, едў, едєш; <i>мин. ч.</i> провї́в, вел́а, лó, <i>рідко</i> ПРОВОДИ́ТИ, воджу́, води́ш і <i>діал.</i> ПРОВА́ДИТИ, джу, диш, <i>док.</i></i>
48.	3.3	6	1	6	ЗШКРІ́БАТИ , ЗШКРІБАТИ і ЗСКРІ́БАТИ , аю, аєш, <i>недок., ЗШКРЕБ́ТИ, ЗШКРЕБ́ТИ і ЗСКРЕБ́ТИ, бў, бєш, <i>док., перех., розм.</i></i>
49.	3.11	5	2	10	ПЕРЕПЛІ́СКУВАТИ , ПЕРЕПЛЕСКУВАТИ і ПЕРЕПЛЮ́СКУВАТИ , ую, уєш, <i>недок., ПЕРЕПЛЕСНУ́ТИ, ну́, нєш і ПЕРЕПЛЮ́СНУТИ, ну, неш, <i>док., перех., через що.</i></i>

50.	4.2	6	1	6	ВХОДИТИ і ВВИХОДИТИ (УХОДИТИ, УВИХОДИТИ), джу, диш, <i>недок.</i> , ВВІЙТИ (УВІЙТИ), увійдú, увійдеш, <i>док.</i>
51.	4.4	8	1	8	ВТОВКМАЧУВАТИ (УТОВКМАЧУВАТИ) і ВТОКМАЧУВАТИ (УТОКМАЧУВАТИ), ую, уєш, <i>недок.</i> , ВТОВКМАЧИТИ (УТОВКМАЧИТИ) і ВТОКМАЧИТИ (УТОКМАЧИТИ), чу, чиш, <i>док., перех., розм.</i>
52.	4.22	8	2	16	УДОВОЛЬНЯТИ (ВДОВОЛЬНЯТИ) і заст. УДОВОЛЯТИ (ВДОВОЛЯТИ), яю, яєш, <i>недок.</i> , УДОВОЛЬНИТИ (ВДОВОЛЬНИТИ), ню, ніш <i>і заст. УДОВОЛІТИ (ВДОВОЛІТИ), лю, ліш, <i>док., перех.</i></i>
ВСЬОГО:			27243	41402	

Ми не ставимо тут мети проведення докладного лінгвістичного аналізу викладеної моделі та правила «1-2-3-4». Зробимо лише декілька зауважень.

По-перше, викладена модель визначає певну класифікацію на множині українських дієслів. Справді, позначимо одержані класи дієслів, марковані поданими в таблиці 14.4 сигнатурами, через $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_{52}$, а множини дієслів, що належать до відповідного класу – через $q(\lambda_1), q(\lambda_2), \dots, q(\lambda_{52})$. Тоді очевидно, що:

$$q(\lambda_i) \cap q(\lambda_j) = \emptyset \quad \text{при } i \neq j, \quad (14.20)$$

тобто будь-яке з дієслів може належати одному і тільки одному з класів, наведених у таблиці 14.4¹¹. Це означає, що одержана нами класифікація є коректною.

Крім цього, вона є точною – показово, що з неї не знайшлося жодного винятку на масиві понад 41 тис. дієслівних лексем. Більш того, ця класифікація не дає хиб і на масиві нового – 20-томного варіанту СУМа, створеного в Українському мовно-інформаційному фонді, що налічує понад 48 тис. дієслів. Отже, можна стверджувати, що одержана класифікація охоплює усі факти з розглянутого класу об'єктів (українське дієслово) і, отже, представляє певний об'єктивний закон для всієї української мови, а не лише для конкретного, хоч і великого Словника.

¹¹ Класифікувальною для дієслів, зрозуміло, є й повна множина з 7140 класів із сигнатурами (α) і ($\alpha \cdot \beta$).

Природну інтерпретацію виведеного закону надає теорія семантичних станів і робиться це в наступний спосіб. Припустимо, що існує інтелектуальний механізм, який, аналізуючи будову будь-якої дієслівної лексики X , ідентифікує його семантичний стан $\psi(X)$, тобто встановлює її видові, словозмінні та морфонематичні характеристики. Формально дію такого механізму можна зобразити формулою:

$$S \psi(X) = \sigma \psi(X), \quad (14.21)$$

де символом S позначено оператор симетрії, а σ є «власним значенням» цього оператора: $\sigma \in \{(\delta) ; (\alpha . \beta)\}$. Наприклад, розглянемо дію закону «1-2-3-4» на дієслові «ЗСÓХНУТИ»:

$$S \psi(\text{ЗСÓХНУТИ}) = (\alpha . \beta) \psi(\text{ЗСÓХНУТИ}), \quad (14.22)$$

де $\alpha = (1, 2)$; $\beta = (1, 4)$,

яка, з одного боку, є наслідком будови відповідної словникової статті:

ЗСИХÁТИ і рідко **ІЗСИХÁТИ**, áю, áеш, *недок.*, **ЗСÓХНУТИ** і рідко **ІЗСÓХНУТИ**, **ЗСÓХТИ** і рідко **ІЗСÓХТИ**, хну, хнеш; *мин. ч.* зсох і зсóхнув, ла, ло; *док.*,

а з іншого – сама визначає цю структуру:

$$(X, Y) \text{ par } (X, Y) \text{ недок.}, (Z.Q.P.T) \text{ par } (Z.Q.P.T) \text{ док.} \quad (14.23)$$

Текстові відповідники елементів структури в наведених вище термінах виглядають так:

Комплекс: $C_1 = \text{ЗСИХÁТИ}$ і рідко **ІЗСИХÁТИ**, áю, áеш,

Блок: $B_{11} = \text{ЗСИХÁТИ}$ і рідко **ІЗСИХÁТИ**

Компоненти: $K_{111} = \text{ЗСИХÁТИ}$; $K_{112} = \text{ІЗСИХÁТИ}$;

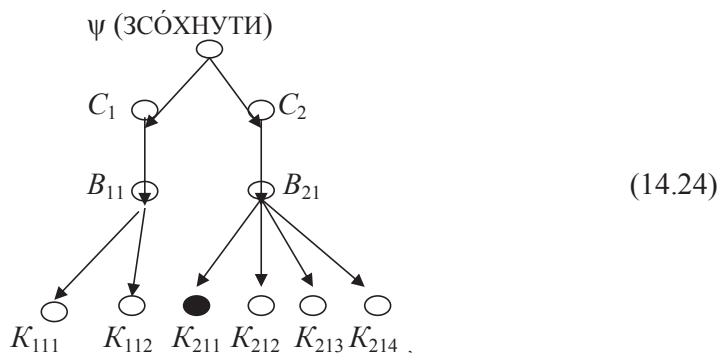
Комплекс: $C_2 = \text{ЗСÓХНУТИ}$ і рідко **ІЗСÓХНУТИ**, **ЗСÓХТИ** і рідко **ІЗСÓХТИ**, хну, хнеш;

мин. ч. зсох і зсóхнув, ла, ло

Блок: $B_{21} = \text{ЗСÓХНУТИ}$ і рідко **ІЗСÓХНУТИ**, **ЗСÓХТИ** і рідко **ІЗСÓХТИ**

Компоненти $K_{211} = \text{ЗСÓХНУТИ}$; $K_{212} = \text{ІЗСÓХНУТИ}$; $K_{213} = \text{ЗСÓХТИ}$; $K_{214} = \text{ІЗСÓХТИ}$.

Графічний репрезентант структури $(\alpha . \beta)$ на стані $\psi(\text{ЗСÓХНУТИ})$, де $\alpha = (1, 2)$; $\beta = (1, 4)$, зображається таким графом:

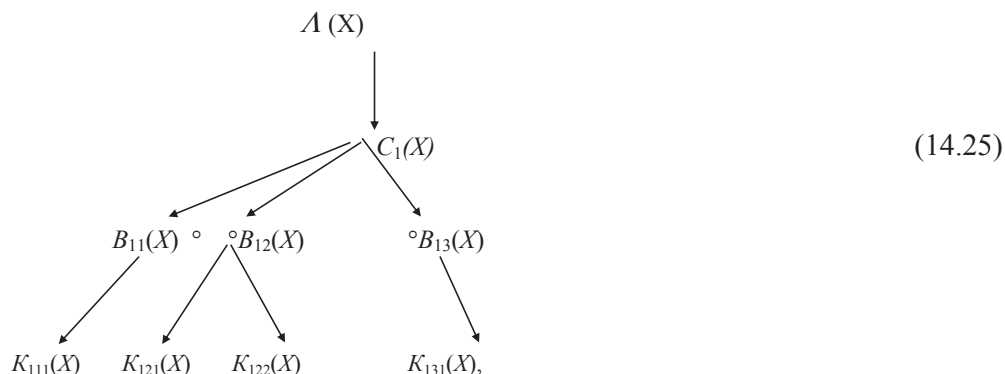
де елемент K_{211} , що відповідає елементу реєстрового ряду «ЗСÓХНУТИ», затемнено.

Декілька слів про «порожні» структури класифікації, тобто ті, для яких не знайшлося відповідних дієслів у СУМі. Нас цей факт не бентежить. Згадаймо, наприклад, історію періодичної класифікації хімічних елементів – число клітинок у ній теоретично взагалі не обмежене, хоча в часи Д. І. Менделєєва було відомо не більше 63 елементів, та ще й чимало з них були не дуже добре ідентифіковані. У створеній Д. І. Менделєєвим таблиці був цілий ряд «пробілів», але система – періодичний закон – дозволяла прогнозувати властивості «пропущених» елементів. Зауважимо, що навіть у наш час відкрито всього лише 118 елементів, причому останні з них, надважкі, є дуже нестійкими, мають дуже малий час життя, у природі не зустрічаються, а можуть бути одержані лише штучним шляхом на прискорювачах.

Так само і в нашому випадку не виключаємо існування певних дієслів, які належать до «пропущених» класів. Наявність вільних класів сигналізує про до тепер не використаний словотвірний потенціал українського дієслова. Можливо, більш глибокі дослідження і розвиток мовної системи дозволять виявити такі класи, тим більше, що сама система «прогнозує» їхні морфологічні властивості.

Наприклад, серед однокомплексних сигнатур, ідентифікованих у СУМі, наявна сигнатура (11) – їй відповідає, наприклад, $\Lambda(X) = \text{БУЛЬКОТÁТИ}$, очу́, óчеш і **БУЛЬКОТÍТИ**, очу́, оти́ш, *недок.*, а також сигнатура (12) – їй відповідає, наприклад, $\Lambda(X) = \text{РИБÁЛИТИ}$, лю, лиш, **РИБÁЛЧИТИ** і *рідко* **РИБÁЧИТИ**, чу, чиш, *недок.*, але уже сигнатура (121) – відсутня. З нашої класифікації випливає, що сигнатура (121)

визначає видовий комплекс із трьома парадигматичними блоками, у першому з яких є один компонент, у другому – два і в третьому – один компонент. Отже, для елементів цього класу справедливе таке графічне представлення:

і, за аналогією з варіантом сигнатури (12), сигнатурі (121) має відповідати така модель $\Lambda(X)$:

$R+\dot{A}$ ЛИТИ, лю, лиш, $R+\dot{A}$ ЛЧИТИ і рідко $R+\dot{A}$ ЧИТИ, чу, чиш,
 $R+\dot{A}$ ЧУВАТИ, ую, уєш, недок ,

(14.26)

де символом R позначено корінь гіпотетичної лексики. Таким чином, існує теоретична можливість розвитку лексичної системи у напрямі формування структурних класів, які досі були відсутні в українській мові, але такі, що є дозволені його морфосемантичною системою та узгоджуються із законом прихованої симетрії «1-2-3-4».

З іншого боку, інтуїтивно зрозуміло, що реалізація «надважких» класів, представлених сигнатурами, наприклад (344.444), (444.344), (444.444), дуже мало ймовірна – їх просто «не витримає» морфологічна система української мови. Отже, виникає логічне питання про встановлення меж цієї системи, відповідь на яке можна одержати на шляху проведення комплексних лексико-граматичних та лексико-семантичних досліджень.

Аналізуючи таблицю 14.4, де наведено узагальнені результати розподілу дієслів сучасної української мови за 52 сигнатурами, можна зробити ряд висновків щодо граматичної семантики українського дієслова.

Зважаючи на Постулат 1, можна констатувати, що кожне дієслово потрапляє в один із чотирьох великих класів:

- 1) дієслова недоконаного виду, які не мають корелятивної видової пари доконаного виду;
- 2) дієслова доконаного виду, які не мають корелятивної видової пари недоконаного виду;
- 3) дієслова, які мають корелятивну видову пару;
- 4) двовидові дієслова.

Наведемо у табл. 14.5 кількісні показники цього розподілу:

Таблиця 14.5. Розподіл дієслів відповідно до значень категорії виду

№	Дієслівний клас	Кількість	%
1.	Дієслова недоконаного виду, які не мають корелятивної видової пари доконаного виду	7248	17,2
2.	Дієслова доконаного виду, які не мають корелятивної видової пари недоконаного виду	11638	27,6
3.	Дієслова, які мають корелятивну видову пару	22507	53,4
4.	Двовидові дієслова	744	1,8
	Усього:	42137	100

Як бачимо, понад половину дієслів української мови вступають у видові пари із співвідносних дієслів недоконаного і доконаного видів, між якими не існує семантичних відмінностей, а лише граматична – видова.

Якщо взяти систему дієслів української мови безвідносно до можливості / неможливості мати корелятивну видову пару, а просто за належністю до того чи іншого значення виду, то матимемо такий розподіл дієслів:

Таблиця 14.6. Співвідношення дієслів доконаного і недоконаного виду

№	Дієслівний клас	кількість	%
1.	Дієслова недоконаного виду	19 478	45,4
2.	Дієслова доконаного виду	23 417	54,6
	Усього:	42895	100

Отже, система української мови містить більше, як на 9 відсотків дієслів доконаного виду. Цей факт можна пояснити хоча б тим, що переважна більшість непрефіксальних дієслів є недоконаного виду, а додавання до них префіксів змінює їх вид на доконаний, при цьому префіксальна система є досить

розвиненою: від одного непрефіксального дієслова недоконаного виду можуть утворюватися декілька префіксальних доконаного виду:

Недоконаний вид	Доконаний вид
<i>Читати</i>	<i>дочитати, перечитати, зчитати, прочитати, недочитати, зачитати, начитати, вчитати, відчитати, підчитати, одчитати, вичитати</i>

При префіксації деякі префікси не змінюють лексичного значення дієслова, виступаючи лише граматичним засобом творення виду, інші – вносять додаткові смислові відтінки, ще інші – докорінно змінюють його значення, до того ж, як правило, цей процес супроводжується зміною недоконаного виду на доконаний. Звичайно, не усі корені такі продуктивні, проте цей факт є досить типовим у системі української мови.

Зауважимо, що тип структури лівих частин дієслівних словникових статей прогнозує співвідношення того чи іншого дієслова щодо відповідного значення категорії виду. Якщо числове представлення структур лівих частин словникових статей відповідає типу ($\alpha.\beta$), то однозначно йдеться про дієслова, які мають корелятивну видову пару (наприклад, типи 1.1, 1.12, 11.11, 212.111, 3.3 та под.). Усього таких типів 42 із 52 виявлених на матеріалі СУМа. Вони охоплюють 24 009 дієслів, опрацьованих у 10 396 словникових статтях. Тобто понад 55 % дієслівної лексики, як правило, реалізовує свої значення і формою недоконаного, і формою доконаного видів.

Враховуючи постулат 2, у 37 сигнатурах із 52, що виявлені на матеріалі СУМа, встановлено два або три парадигматичні блоки.

Дані наведено у табл. 14.7:

Таблиця 14.7. Розподіл дієслівних сигнатур з кількома парадигматичними блоками

№	Сигнатура	Кількість блоків	Кількість дієслів	Кількість словникових статей
1.	11	2	1366	683
2.	12	2	15	5
3.	21	2	15	5
4.	22	2	20	5
5.	111	3	45	15
6.	112	3	4	1

7.	1.11	1-2	606	202
8.	1.12	1-2	36	9
9.	1.21	1-2	36	9
10.	1.111	1-3	12	3
11.	11.1	2-1	2436	812
12.	11.2	2-1	160	40
13.	12.1	2-1	8	2
14.	12.2	2-1	5	1
15.	11.11	2-2	256	64
16.	11.12	2-2	5	1
17.	11.21	2-2	15	3
18.	12.11	2-2	15	3
19.	11.111	2-3	10	2
20.	111.1	3-1	48	12
21.	112.2	3-1	6	1
22.	111.11	3-2	25	5
23.	2.11	1-2	124	31
24.	2.12	1-2	5	1
25.	2.21	1-2	5	1
26.	2.22	1-2	48	8
27.	2.33	1-2	16	2
28.	2.42	1-2	16	2
29.	2.112	1-3	12	2
30.	21.1	2-1	12	3
31.	21.2	2-1	15	3
32.	22.2	2-1	330	55
33.	22.4	2-1	32	4
34.	222.2	3-1	8	1
35.	212.111	3-3	8	1
36.	3.11	1-2	10	2
37.	4.22	1-2	16	2
Усього:			5801	2001

За даними табл. 14.7, лише 6 типів із 37 відповідають дієсловам, що не мають видової кореляційної пари; по два парадигматичні блоки зафіксовано у 29 сигнатурах, по 3 – у 10 сигнатурах.

Комбінація блоків у межах парадигматичних блоків різних сигнатур виглядає так:

Таблиця 14.8. Комбінація парадигматичних блоків у межах видових комплексів

№	Комбінація Блоків	Структура	Сигна тура	Кількість дієслів	Кількість словнико вих статей
1.	2	$\Lambda(x) = B_1(C_1 + C_2)$	11	1366	683
2.			12	15	5
3.			21	15	5
4.			22	20	5
5.	3	$\Lambda(x) = B_1(C_1 + C_2 + C_3)$	111	45	15

6.			112	4	1
7.	1-2	$\Lambda(x) = B_1(C_1) + B_2(C_1 + C_2)$	1.11	606	202
8.			1.12	36	9
9.			1.21	36	9
10.			2.11	124	31
11.			2.12	5	1
12.			2.21	5	1
13.			2.22	48	8
14.			2.33	16	2
15.			2.42	16	2
16.			3.11	10	2
17.			4.22	16	2
18.	1-3	$\Lambda(x) = B_1(C_1) + B_2(C_1 + C_2 + C_3)$	1.111	12	3
19.			2.112	12	2
20.	2-1	$\Lambda(x) = B_1(C_1 + C_2) + B_2(C_1)$	11.1	2436	812
21.			11.2	160	40
22.			12.1	8	2
23.			12.2	5	1
24.			21.1	12	3
25.			21.2	15	3
26.			22.2	330	1. 55
27.			22.4	32	4
28.	2-2	$\Lambda(x) = B_1(C_1 + C_2) + B_2(C_1 + C_2)$	11.11	256	64
29.			11.12	5	1
30.			11.21	15	3
31.			12.11	15	3
32.	2-3	$\Lambda(x) = B_1(C_1 + C_2) + B_2(C_1 + C_2 + C_3)$	11.111	10	2
33.	3-1	$\Lambda(x) = B_1(C_1 + C_2 + C_3) + B_2(C_1)$	111.1	48	12
34.			112.2	6	1
35.			222.2	8	1
36.	3-2	$\Lambda(x) = B_1(C_1 + C_2 + C_3) + B_2(C_1 + C_2)$	111.11	25	5
37.	3-3	$\Lambda(x) = B_1(C_1 + C_2 + C_3) + B_2(C_1 + C_2 + C_3)$	212.11 1	8	1
Усього:				5801	2001

Проте, загальна частка дієслівних лексем, що належать до тих сигнатур, які містять парадигматичні блоки, тобто фіксують дієслова, що допускають словозмінну варіативність, є невисокою, хоча все-таки досить помітною – 13,9 % від загальної кількості дієслів української мови або 7,3 % від загальної кількості дієслівних словникових статей.

Сумарна перевага сигнатур, що відповідають за структуру лівих частин словникових статей із двома чи трьома блоками (їх 37) у порівнянні з сигнатурами, що відповідають одноблочним лівим частинам словникових статей (їх 15), свідчить про те, що явище парадигматичної варіативності у межах одного виду не є регулярним, а тому вимагає появи окремих сигнатур, що, як правило, об'єднують невелику кількість словникових статей. При цьому треба зважати, що

явище парадигматичної варіативності не завжди є симетричним. Із десяти однокомплексних сигнатур шість допускають парадигматичну варіативність (сигнатури 11, 12, 21, 22, 111, 112). Із сорока двох двокомплексних сигнатур парадигматична варіативність можлива у 31 – у межах кожного з видів або в якомусь одному виді.

Кількісні показники щодо парадигматичної варіативності в межах певного значення виду виглядають так:

Таблиця 14.9. Розподіл дієслівних сигнатур щодо парадигматичної варіативності у межах певного значення виду

№	Сигнатура	Кількість дієслів у реєстровому ряді	Парадигматична варіативність	Кількість словникових статей	Кількість дієслів	
1.	11.1	2+1=3	у недоконаному виді	812	2436	
2.	11.2			40	160	
3.	12.1			2	8	
4.	12.2			1	5	
5.	21.1			3	12	
6.	21.2			3	15	
7.	22.2			55	330	
8.	22.4			4	32	
9.	111.1	3+1=4	Усього:	12	48	
10.	112.2			1	6	
11.	222.2			1	8	
				934	3060	
12.	1.11	1+2=3		у доконаному виді	202	606
13.	1.12				9	36
14.	1.21				9	36
15.	2.11				31	124
16.	2.12				1	5
17.	2.21				1	5
18.	2.22				8	48
19.	2.33		2		16	
20.	2.42		2		16	
21.	3.11		2		10	
22.	4.22		2		16	
23.	1.111	1+3=4	Усього:	3	12	
24.	2.112			2	12	
				274	942	
25.	11.11	2+2=4		симетрія повна для обох видів	64	256
26.	11.12				1	5
27.	11.21				3	15
28.	12.11				3	15
29.	212.111	3+3=6		Усього:	1	8
		72			299	
30.	11.111	2+3=5			симетрія неповна для обох видів	2
31.	111.11	3+2=5		5		25
			Усього:	7		35

Як бачимо, у межах недоконаного виду парадигматична варіативність є у три рази частотнішою, ніж у доконаному; повна ж симетрія спостерігається фактично лише в п'яти сигнатурах (11.11, 11.12, 11.21, 12.11, 212.111), що об'єднують 295 дієслів у 71 словниковій статті.

Наведений вище розподіл дієслів української мови щодо парадигматичної ознаки проводився без врахування конкретних значень парадигматичних показників. Проте можливості ЛБД дозволяють дослідження останніх. Наприклад, доступною стає класифікація усього дієслівного масиву за властивістю утворювати повну чи неповну словозмінну парадигму. Так, можна виявити ті дієслова, які не вживаються у 1-й і 2-й особах. Формально це відображено у той спосіб, що подається парадигматична ремарка лише 3-ї особи однини.

Як уже зазначалося у постулаті 3, компоненти є результатом префіксально-кореневої варіації у межах спільної словозмінної парадигми, що не веде до її зміни; при цьому компонентів може бути від 1 до 4. Цікаво, що якщо порахувати усі блоки в існуючих 52 сигнатурах українського дієслова, то розподіл буде таким:

- усіх блоків у сигнатурах – 149;
- блоків, в яких виявлено по 1 компоненту – 79;
- блоків, в яких виявлено по 2 компоненти – 53;
- блоків, в яких виявлено по 3 компоненти – 8;
- блоків, в яких виявлено по 4 компоненти – 9.

Фактично поява тієї чи іншої префіксально-кореневої варіації у системі українських дієслів не є явищем регулярним, понад 50 % дієслів її взагалі не допускають; 30 % – допускають появу лише одного компонента і зовсім малий відсоток дієслів «витримує» 3 чи 4 компоненти. При цьому компоненти, як правило, є стилістично маркованими, оскільки перебувають на периферії літературного вживання (*рідко, розм., діал.*)

Усі наведені вище висновки про дієслівну систему української мови фактично впливають із формалізму цілих лівих частин тих словникових статей, у яких вони отримали лексикографічну інтерпретацію у СУМі. Саме викладений

формалізм дозволив увесь масив дієслів співвіднести із однією із 52 сигнатур. При цьому виділені сигнатури – комплексні формальні ознаки – насправді репрезентують певну класифікацію на множині дієслів української мови.

14.4.1.2. Словник сигнатурних класів дієслів сучасної української мови

На основі проведеного дослідження було укладено «Словник сигнатурних класів дієслів сучасної української мови», який є новим типом лексикографічних праць, об'єкт лексикографування в якому має невербальну природу: ним виступає комплексна формальна ознака, репрезентована сигнатурою – числовим записом, що сигналізує про комбінування основних параметрів граматичної семантики дієслів сучасної української мови (значення виду, типу словозмінної парадигми, фонетичної варіації) у межах фіксованої лексичної семантики.

Структура словникової статті словника складається із двох зон – зони сигнатури та зони дієслова:

1. Зона сигнатури:

- а) числовий запис;
- б) запис формулою;
- в) граф.

2. Зона дієслова:

- а) дієслова, що належать даній сигнатурі;
- б) повне представлення лексикографічного опрацювання граматичної семантики цих дієслів (за тлумачним СУМ-11).

У такий спосіб «Словник сигнатурних класів дієслів сучасної української мови» представляє собою своєрідну лексикографічну систему з класом елементарних інформаційних одиниць – множиною сигнатур дієслівних лексем української мови. Відповідно, ліва частина словникових статей $\Lambda(x)$ представляється тричленним кортежем (числове представлення сигнатури, запис її формулою та графом), а права $P(x)$ – представляється двочленним кортежем $(P_1(x),$

$P_2(x)$), де $P_1(x)$ є реєстрова одиниця x , а $P_2(x)$ – текст лівої частини словникової статті з реєстровою одиницею x .

«Словник сигнатурних класів дієслів сучасної української мови» містить 52 словникові статті – за кількістю сигнатур, реально представлених у СУМі.

Отже, проведена систематизація мікроструктури лівої частини словникових статей дієслова свідчить про те, що виокремлені лексикографічні засоби представлення граматичної семантики дієслів у СУМі фактично визначають необхідні структурні елементи ЛБД для параметризації дієслівної частини лексики української мови у формально-граматичному аспекті.

14.4.2. Лексична семантика дієслова в лексикографічній системі

14.4.2.1. Репрезентація лексичної семантики у структурі правих частин дієслівних словникових статей

Основним лексикографічним засобом подання лексичної семантики є формули тлумачення. У структурно-системній організації СУМа в межах словникової статті останні мають чітко окреслене місце і свої формальні ознаки: вони подаються прямим світлим шрифтом або безпосередньо після закінчення реєстрового ряду однозначних слів, або після арабських цифр, якщо слово багатозначне, або після двох скісних рисок, якщо це формули тлумачення відтінків значень. Слід зауважити, що у структурі правих частин словникових статей дієслова перед безпосереднім розкриттям у формулах тлумачення лексичного значення часто містить уточнення параметрів граматичної семантики, місце яких, як правило, закріплене у лівій частині словникових статей.

Застосування теорії лексикографічних систем до інтерпретації правих частин $P(x)$ дієслівних словникових статей СУМа дозволяє цілком формально – за спеціальними розділовими позначками, позиційним та шрифтовим виділенням – встановити їх структуру. Аналіз досліджуваного матеріалу дозволив узагальнити структурні елементи правих частин дієслівних словникових статей СУМа, що представлено у табл. 14.10:

Таблиця 14.10. Структурні елементи правої частини
словникових статей дієслова

№	Структурний елемент	Інтерпретація	Представлення	Приклади
1.	ПАР	<уточнення елементів лівої частини словникової статті>		
2.	ВИД			
3.	ПЕРЕХ			
4.	КЕРУВ			
5.	СПОЛ			
6.	СТИЛЬ			
7.	S	тлумачення основних значень	(а) у формі речення (б) синонімічні (в) антонімічні (г) відсилкові (д) комбіновані	Сказати що-небудь коротко, уривчасто глухим, низьким голосом. Володіти мовою. Говорити, казати. ...бурмотіти. ...протилежне стояти Те саме, що розмовляти . Однокр. до гукати . Док. до благословіти 1-3 . Супроводжувати кого-небудь (на вокзал, в аеропорт і т. ін.) при його від'їзді кудись; виряджати гостей, відвідувачів і т. ін.; протилежне зустрічати
8.	V	тлумачення відтінку		
9.	I ^S	ілюстрація до основного значення	(а) цитати з літературних, науково-популярних, публіцистичних та ін. текстів (із паспортизацією); (б) речення	А мельник той був чоловік дуже понурий.. і балакати не любив (Вовчок, I, 1955, 351) Абеткувати картки до словника.
10.	I ^V	ілюстрація до відтінку значення		

Отже, застосування інформаційної теорії лексикографічних систем до інтерпретації правих частин $P(x)$ дієслівних словникових статей СУМа веде до встановлення формальних репрезентантів їхньої структури. Ними виступають:

- факультативне уточнення параметрів граматичної семантики (ПАР, ВИД, ПЕРЕХ, КЕРУВ, СПОЛ, СТИЛЬ);
- тлумачення основного значення (S);
- тлумачення відтінку значення (V);

– ілюстрація до основного значення (I^S);

– ілюстрація до відтінку значення (I^V).

Наведемо приклад структурної декомпозиції правої частини словникової статті із заголовковою одиницею **ВБИРА́ТИ** ¹:

ВБИРА́ТИ ¹ (**УБИРА́ТИ**), áю, áеш, *недок.*, **ВВИБРА́ТИ** (**УВИБРА́ТИ**) і **ВБРА́ТИ** (**УБРА́ТИ**), вберу́, вбереш, *док.*, *перех.* 1. Втягати щось всередину, насичуватися чим-небудь. *Юра розгортає груди, вбирає повно повітря* (Смолич, II, 1958, 48); *Якщо повітря нагрівається, то воно вбирає дедалі більше водяної пари* (Фіз. геогр., 5, 1956, 89); *Скільки крові та сліз ввбирала ця багатостраждальна дорога земна [шлях чумаків], що зорями та сузір'ями навіки відбилася в темному дзеркалі неба нічного...* (Гончар, Тронка, 1963, 281); // *перен.* Пом'якшувати, притишувати звук (про ворсисту, пухнату поверхню). *Килимові доріжки в кімнаті вбирали найменші звуки ходи* (Ле, Міжгір'я, 1953, 310); *Голос Вадима злегка приглушений.. То сніг вбирає в себе частки звуку* (Руд., Остання шабля, 1959, 53).

Вбира́ти (ввibráти) го́лову в плеча́ – втягувати голову, піднімаючи плечі. *Саламов вбирає голову в плечі. Він тепер дуже подібний до сірого полинялого птаха* (Донч., II, 1956, 215); *Сержант насупився.., злегка ввібрав у плечі довгасту голову* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 54).

◊ **Вбира́ти очі́ма (в о́чі)** – дуже уважно дивитися, запам'ятовувати бачене. *Хлопчина жадібно вбрав Очіма все, що лиш було круг нього* (Бичко, Сійся.., 1959, 386); *Вбрав [Олександр] у очі, як у дві кринички, пронизану сонцем зелень і бірюзові просвіти між листям* (Вол., Озеро.., 1959, 112). **Вбира́ти о́чі** – приваблювати погляд яскравістю кольору, якістю, досконалістю форм і т. ін. *А вчора на ярмарку купили вони мені голубу круглу гребіночку, – така ловкенька, аж очі вбирає* (Григ., Вибр., 1959, 425); *Її краса очі вбирала, і не хотілося думати – дурна вона чи розумна* (Ю. Янов., II, 1958, 263).

2. *перен.* Приймати до свого складу; включати. *Посуваючись від села до села, загін повинен був вбирати нові людські сили* (Смолич, Світанок.., 1953, 221); // *Переймати, запозичувати що-небудь. Кожна національна культура вбирає в себе надбання інших братніх культур* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 11); *Наша культура, мистецтво, література і, зокрема, поезія, навчаючись на великих традиціях і зразках минулого, ввбирала в себе.. все краще, цінне, дороге людському серцю* (Мал., Думки.., 1959, 3).

3. *перен.* Сприймати органами чуття; уважно, жадібно слухати, дивитися. *Він дивився на сонце, на свої ниви.., вбрав у себе гамір пташок, фиркання коней, грубі лайки войовників* (Коцюб., II, 1955, 400); *Вбираєш в себе кожен краєвид* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 104); *Я ж сиджу мовчки, вбираю в себе, наче губка, цікаві новини* (Кол., На фронті.., 1959, 120); // *Нагромаджувати що-небудь в пам'яті. Навчаючись з малих літ балакати, ми разом з тими словами, що доводиться їх запам'ятати, вбираємо в свою голову і розуміння того, що ті слова визначають* (Мирний, V, 1955, 308); *Я наводжу всі ці спогади ще й для того, щоб показати молодим артистам, як важливо для нас вбирати в себе якнайбільше прекрасних, сильних вражень* (Моє життя в мист., 1955, 27).

4. *тільки док.*, *у що, розм.* Рахуючи, вмістити, вкласти у назване число, в якусь міру. – *Скільки вас, чому досі не мав про вас звістки? – Бо далеко. Ми аж у Чорному лісі. Зимом в сотню можна було вбрати, а зараз і в тисячу не вбереш* (Панч, III, 1956, 347).

Не вбереш і в десять (сотно, тисячу і т. ін.) – не вмістиш, не вкладеш у назване число, в якусь міру. [Пріська:] *Яка велика копиця грошей!* [Храпко:] *Хе-хе-хе! Копиця!.. Не одна така, і в десять не вбереш!..* (Мирний, V, 1955, 140); [Іван:] *Жив собі заможний чоловік, ще за кріпацтва він отаманував, так грошей нагарбав стільки, що може його і в дві тисячі не вбереш* (Кроп., I, 1958, 83).

5. розм. Жадібно їсти, з'їдати. *Все військо добре убирало, Аж поза ухами ляцало, Один перед другим хватав. Вбирали січену капусту, Шатковану і огірки* (Котл., I, 1952, 167); *Підвечіркуючи, панич убрав аж п'ять мандрик та горщечок масляків* (Кв.-Осн., II, 1956, 195).

Відповідно до прийнятої системи позначень¹², структурними елементами правої частини аналізованої словникової статті є такі:

$SI = 1$. Втягати щось всередину, насичуватися чим-небудь.

$II^{SI} =$ *Юра розгортає груди, вбирає повно повітря* (Смолич, II, 1958, 48);

$I2^{SI} =$ *Якщо повітря нагрівається, то воно вбирає дедалі більше водяної пари* (Фіз. геогр., 5, 1956, 89);

$I3^{SI} =$ *Скільки крові та сліз ввбирала ця багатостраждальна дорога земна [шлях чумаків], що зорями та сузір'ями навіки відбилася в темному дзеркалі неба нічного...* (Гончар, Тронка, 1963, 281);

$VI^{SI} = //$ *перен.* Пом'якшувати, притишувати звук (про ворсисту, пухнату поверхню).

$II^{VISI} =$ *Килимові доріжки в кімнаті вбирали найменші звуки ходи* (Ле, Міжгір'я, 1953, 310);

$I2^{VISI} =$ *Голос Вадима злегка приглушений.. То сніг вбирає в себе частки звуку* (Руд., Остання шабля, 1959, 53).

$FI^{SI} =$ *Вбирати (ввібрати) голову в плечі – втягувати голову, піднімаючи плечі.*

$II^{FISI} =$ *Саламов вбирає голову в плечі. Він тепер дуже подібний до сірого полинялого птаха* (Донч., II, 1956, 215);

$I2^{FISI} =$ *Сержант насупився.., злегка ввібрав у плечі довгасту голову* (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 54).

$F2^{SI} = \diamond$ **Вбирати очима (в очі)** – дуже уважно дивитися, запам'ятовувати бачене.

$II^{F2SI} =$ *Хлопчина жадібно вбирав Очима все, що лиш було круг нього* (Бичко, Сійся..., 1959, 386);

$I2^{F2SI} =$ *Вбирав [Олександр] у очі, як у дві кринички, пронизану сонцем зелень і бірюзові просвіти між листям* (Вол., Озеро..., 1959, 112).

¹² $P(x)$ – уся права частина; S – тлумачення основного значення; V – тлумачення відтінку; F^S – ілюстрація до основного значення; I^V – ілюстрація до відтінку; F – фразеологічний блок; S^F – тлумачення основного значення фразеологізму; V^F – тлумачення відтінку фразеологізму; I^{SF} – ілюстрація до основного значення фразеологізму; I^{VF} – ілюстрація до відтінку фразеологізму.

$F3^{S1}$ = **Вб́ирати́ о́чі** – приваблювати погляд яскравістю кольору, якістю, досконалістю форм і т. ін.

II^{F3S1} = *А вчора на ярмарку купили вони мені голубу круглу гребіночку, – така ловкенька, аж очі вбирає* (Григ., Вибр., 1959, 425);

$I2^{F3S1}$ = *Її краса очі вбирала, і не хотілося думати – дурна вона чи розумна* (Ю. Янов., II, 1958, 263).

$S2$ = 2. *перен.* Приймати до свого складу; включати.

II^{S2} = *Посуваючись від села до села, загін повинен був вбирати нові людські сили* (Смолич, Світанок., 1953, 221);

VI^{S2} = // *Переймати, запозичувати що-небудь.*

II^{VIS2} = *Кожна національна культура вбирає в себе надбання інших братніх культур* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 11);

$I2^{VIS2}$ = *Наша культура, мистецтво, література і, зокрема, поезія, навчаючись на великих традиціях і зразках минулого, ввбирала в себе.. все краще, цінне, дороге людському серцю* (Мал., Думки., 1959, 3).

$S3$ = 3. *перен.* Сприймати органами чуття; уважно, жадібно слухати, дивитися.

II^{S3} = *Він дивився на сонце, на свої ниви.., вбирав у себе гамір пташок, фиркання коней, грубі лайки войовників* (Коцюб., II, 1955, 400);

$I2^{S3}$ = *Вбираєш в себе кожен краєвид* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 104);

$I3^{S3}$ = *Я ж сиджу мовчки, вбираю в себе, наче губка, цікаві новини* (Кол., На фронті., 1959, 120);

VI^{S3} = // *Нагромаджувати що-небудь в пам'яті.*

II^{VIS3} = *Навчаючись з малих літ балакати, ми разом з тими словами, що доводиться їх запам'ятати, вбираємо в свою голову і розуміння того, що ті слова визначають* (Мирний, V, 1955, 308);

$I2^{VIS3}$ = *Я наводжу всі ці спогади ще й для того, щоб показати молодим артистам, як важливо для нас вбирати в себе якнайбільше прекрасних, сильних вражень* (Моє життя в мист., 1955, 27).

$S4$ = 4. *тільки док., у що, розм.* Рахуючи, вмістити, вкласти у назване число, в якусь міру.

II^{S4} = – *Скільки вас, чому досі не мав про вас звістки? – Бо далеко. Ми аж у Чорному лісі. Зимом в сотню можна було вбрати, а зараз і в тисячу не вбереш* (Панч, III, 1956, 347).

FI^{S4} = **Не вбереш і в д́есять (со́тню, т́исячу і т. ін.)** – не вмістиш, не вкладеш у назване число, в яку міру.

II^{FIS4} = [Пріська:] *Яка велика копиця грошей!* [Храпко:] *Хе-хе-хе! Копиця!.. Не одна така, і в десять не вбереш!..* (Мирний, V, 1955, 140);

$I2^{FIS4}$ = [Іван:] Жив собі заможний чоловік, ще за кріпацтва він отаманував, так грошей нагарбав стільки, що може його і в дві тисячі не вбереш (Кроп., I, 1958, 83).

$S5$ = 5. розм. Жадібно їсти, з'їдати.

Π^{S5} = Все військо добре убирало, Аж поза ухами ляцало, Один перед другим хватав. Вбирали січену капусту, Шатковану і огірки (Котл., I, 1952, 167);

$I2^{S5}$ = Підвечірюючи, панич убрав аж п'ять мандрик та горщечок масляків (Кв.-Осн., II, 1956, 195).

Графічну репрезентацію структури правої частини словникової статті із заголовковим словом **ВБИРА́ТИ** можна зобразити так:

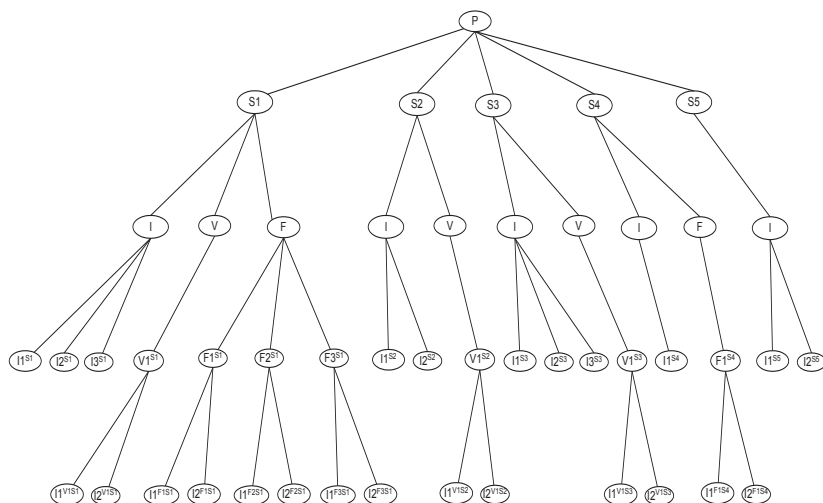

Рис. 14.4. Графічна структура правої частини дієслівної словникової статті

У такий спосіб встановлюється формальна структура правих частин усіх дієслівних словникових статей, що надає можливість для автоматичного виділення їх структурних елементів.

14.4.2.2. Формули тлумачення та їх рекурсивна редукція

Для встановлення лексико-семантичних властивостей мовної системи в сучасній лінгвістиці використовуються різні методи – від інтуїтивних прийомів до точних математичних методів. У цьому ряду особливо прийнятним є компонентний аналіз як засіб дослідження та встановлення семантичних компонентів, що відображають об'єктивно існуючу структуру значення слова.

Компонентний аналіз як прийом для аналізу лексичної семантики

представляє собою аналітичний підхід до значення слова, тобто розчленування його на окремі елементи. Він безпосередньо пов'язаний із структурою лексичного значення і будується на тій передумові, що усі значення, окрім тих, що співпадають з елементарними поняттями, складаються із компонентів, а саме містять прості поняття, пов'язані залежностями в цілісну структуру значення.

Дослідження лексичної семантики дієслів закономірно передбачає звернення до структури лексичного значення. І, як уже зазначалося, саме словникові дефініції як основний лексикографічний засіб семантизації є особливо прийнятними для цього.

У цьому підрозділі зосереджено увагу на формулах тлумачення, що виступають матеріалом, аналіз, узагальнення та категоризація якого дозволяє об'єктивно окреслити місце кожного дієслова з усіма його зафіксованими лексико-семантичними варіантами в системі сучасної української мови. Моделювання лексичної семантики полягає у виявленні мовних засобів, які уможливають структурування лексичного значення реєстрових одиниць словника на основі невідсилкових формул тлумачення, та у встановленні угруповань, співвідносних за певними виокремленими параметрами.

Основною функцією тлумачень є правильне введення кожного слова реєстру в систему мови з урахуванням особливостей його лексичної семантики. Цей процес базується на специфіці внутрішньої структури лексичного значення і зумовлює існування певних норм та способів побудови тлумачення, що регулюються правилами, виробленими лексикографічною традицією (про вимоги до семантичної характеристики словникових одиниць див. у «Новому словнику української мови»¹³). При цьому «опис дається за допомогою звичайної природної мови без використання спеціальної символіки, регламентації різного типу логічних числень»¹⁴.

Вироблені лексикографічні способи тлумачення лексем – логічний,

¹³ Тараненко О. О. Новий словник української мови: концепція і принципи укладання словника / НАН України, Ін-т української мови. Київ-Кам'янець-Подільський, 1996. С. 21–76.

¹⁴ Киселевский А. И. Языки и метаязыки энциклопедий и толковых словарей. Минск: Изд. БГУ, 1977. С. 9.

синонімічний, антонімічний, відсилковий та ін. – становлять метамовний описовий текст, який завжди можна звести до формули, що структурно представляється реченням.

Дефініція створюється із значень інших слів, що виступають її компонентами. Тут спрацьовує правило фіксації конкретного значення слова в контексті – слова у реченні тлумачення. Отже, тлумачення – це той блок словникової статті, який за допомогою інших слів способом перефразування окреслює місце лексеми в системі мови, тобто тих слів, що розробляються в цьому ж словнику, і водночас відсилає до певного фрагмента дійсності, в якому існують предмети, ознаки, процеси та відношення, названі цими словами. Тлумачення слова можна порівняти з процесом розгортання інформації: слово як лексема містить певну частку інформації, яка передається за допомогою одиниці вищого мовного рівня – речення, де усі імпліцитні смислові елементи експлікуються за допомогою інших слів та зв'язків між ними.

Як уже зазначалось, спосіб тлумачення слова у тлумачному словнику полягає на способі перефразування, який природно набуває форми речення. Цей факт має під собою об'єктивні підстави.

Справа в тому, що існує фундаментальна залежність семантики мовних одиниць від реальної дійсності, яка відображена в ній або у вигляді понять про окремі фрагменти реального світу (предмети, дії, ознаки), або у вигляді суджень, що відображають дійсність у всьому розмаїтті зв'язків і відношень між явищами. І саме з першим типом відображення пов'язані слова, засоби «елементарної номінації», а з другим – речення як знаки ситуацій, засоби «номінації подій». У такий спосіб саме слова і речення – засоби втілення двох основних форм мислення – є найбільш функціонально значимими одиницями мови.

Прихильники вербоцентричного підходу достатньо переконливо обґрунтовують провідну роль дієслова у реченні¹⁵. Речення є мовним відображенням ситуації дійсності, а дієслово в узагальненому вигляді задає спрямування відображуваної ситуації, передбачаючи кількість і характер

¹⁵ Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл. Ленинград : Наука. ЛО, 1978. С. 103 і далі.

актантів¹⁶. І хоча до сьогодні не є доведено, що дієслово є первинним у процесі породження речення і дієслівна валентність визначає усю структурну його побудову, численні дослідження семантико-синтаксичних моделей речень показують, що усі відношення в них ніби «зав'язані» на дієслові.

Табличний формат для представлення дієслівних формул тлумачення є спробою співвіднести семантичну структуру речення з традиційно-граматичними структурними схемами. При цьому враховується, що будь-яке сполучення мовних одиниць (у нашому випадку слів у реченні формули тлумачення) неминуче пов'язано із значенням відношення, яке відображає в специфічному мовному переломленні відношення об'єктивної дійсності. Таким чином, семантичне дослідження через синтаксис формул тлумачення ускладнюється тим, що необхідно вивчати не тільки і не стільки значення окремих одиниць, скільки значення відношень між ними.

Відповідно, значення речення-тлумачення як синтаксичної одиниці визначається відношеннями між компонентами, що входять до його складу. Безсумнівно, що значення відношень між компонентами речення формується під впливом багатьох факторів, перш за все, семантики самих компонентів. Семантика ж компонентів залежить від семантики дієслова-предиката, яким виступає семантична тема. Між компонентами формул тлумачення існують семантико-синтаксичні відношення, що можуть виявлятися як у відносно чистому вигляді, так і у тісному переплетенні між собою.

Синтаксично тлумачення дієслівних значень представлено дієслівними реченнями. При цьому моделі цих речень представляють собою структури, що складаються із типових компонентів, пов'язаних типовими відношеннями. Компоненти семантичних структур аналогічні до членів речення, але більш конкретні, оскільки при їх виділенні враховується не лише граматична, але й лексична семантика слів. У моделях цих речень як компоненти виділяються дієслівні предикати і актантні позиції.

¹⁶ Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Донецьк: ДонДУ, 1996. 435 с.

Типологія семантичних моделей дієслівних формул тлумачення будується з урахуванням найзагальніших категоріально-лексичних сем, які в семній структурі лексичних значень дієслів безпосередньо підпорядковані категоріально-граматичним семам, є їх уточненнями першого порядку. У структурних схемах граматичного синтаксису враховуються перш за все категоріально-граматичні семи, що лежать в основі співвіднесення слів з певною частиною мови.

У мовознавчій літературі¹⁷ часто наголошується на тому факті, що значення будь-якої мовної одиниці виявляється у зв'язках з іншими одиницями. Звідси випливає твердження про принципову важливість аналізу семантичних явищ у контексті, тобто моделювання їх поведінки в реальних умовах функціонування.

У нашому випадку для компонентів формули тлумачення контекст визначається самою цією формулою, яка синтаксично становить одне речення, як правило, просте поширене, ускладнене однорідними чи відокремленими членами. Таке речення у вигляді формули тлумачення органічно за певними законами «вмонтовується» у словникову статтю, а отже – у словник в цілому. Проте є усі підстави розглядати дефініцію як достатній контекст для виявлення лексико-граматичної природи її компонентів. Формули тлумачення виступають певним чином стандартизованими, відшліфованими структурами, у межах яких функціонування їх компонентів є однозначним і прозорим (принаймні так передбачається).

Отже, дієслівна формула тлумачення в структурно-функціональному аспекті становить автосемантичне речення, що не містить показників синтаксичних зв'язків з іншими реченнями та виступає достатнім матеріалом для виявлення й однозначної кваліфікації його компонентів.

Якщо в наукових дослідженнях, пов'язаних, як правило, з ідеографічним вивченням лексики, компонентом лексичного значення (семою, семантичною ознакою, маркером, елементарним смислом) прийнято вважати окреме слово в

¹⁷ Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва : Учпедгиз, 1958. Т. 1 2. С. 42, 47–48; Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова). Львів: Вища школа, Вид-во при Львівському ун-ті, 1980. 183 с. та ін.

кожній самостійній рубриці словникової статті¹⁸, окрім «нульових компонентів, чи зв'язок» («*який стосується*», «*який має*», «*який характеризується*», «*який-небудь*», «*той*», «*щось*», «*предмет*», «*властивість*», «*стан*», «*відношення*» та ін.)¹⁹, то у нашому дослідженні із застосуванням прийомів компонентного аналізу семантичної структури речення виділилися логічні блоки дефініцій. Слід зауважити, що компонентний аналіз у класичному вигляді представляє собою саме виділення сутнісних характеристик об'єктів реальної дійсності, засобом номінації яких служить те чи інше слово.

Наприклад, у третьому значенні дієслова **ІТИ (ЙТИ)** 'Виходити, вирушати в певному напрямі до кого-небудь' наявні такі компоненти: семантичний предикат «виходити» та «вирушати» семантичний конкретизатор місця «в певному напрямі»; семантичний об'єкт «до кого-небудь».

У тлумаченні другого відтинку п'ятого значення дієслова **СВІТІТИСЯ** 'Виявляти своїм зовнішнім виглядом задоволення, радість, щастя (про людину)' – семантичний предикат «виявляти»; семантичний конкретизатор способу «своїм зовнішнім виглядом» семантичний конкретизатор об'єкта «задоволення, радість, щастя»; семантичний конкретизатор суб'єкта «людина».

У тлумаченні першого значення дієслова **КАТАТИ** 'Возити когось на чому-небудь або в чомусь для розваги, на прогулянку' – семантичний предикат «возити», семантичний конкретизатор об'єкта «когось», семантичний конкретизатор засобу «на чому-небудь або в чому-небудь», семантичний конкретизатор мети «для розваги, на прогулянку».

Як свідчить аналіз досліджуваного матеріалу, формула тлумачення дієслівних лексем складається з компонентів, які в її межах різняться за своїм функціональним навантаженням та характером взаємовідношень між собою. Такі компоненти об'єднуються у два блоки: ідентифікатор (семантична тема²⁰) та

¹⁸ Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. Мосева : Наука, 1976. С. 183; Скороходько Э. Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста. Київ : Наук. думка, 1983. 218 с. та ін.

¹⁹ Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. Москва : Наука, 1976. С. 194–196.

²⁰ Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале рус. языка). Москва : Наука, 1973. С. 10.

конкретизатори (диференційні семи). Інші терміни на позначення компонентів тлумачення: «парадигматичний ідентифікатор» та «диференційний елемент»²¹; «основна частина» та «додаткова частина»²²; «основні відповідники» (вільні і зв'язані) та «лексикографічні конкретизатори» (модифікатори і конкретизатори)²³.

Ідентифікатором у дієслівних дефініціях виступає семантичний предикат – інше дієслово, за допомогою якого тлумачиться реєстрове. Це дієслово ми будемо називати терміном, запропонованим Д. М. Шмельовим, семантична тема (інші найменування такі: архілексема, класема (Е. Косеріу), тематичний домінант (В. Морковкін), опорне слово, ключове слово та ін. Саме за семантичною темою і здійснювалося індексування дієслівних формул тлумачення.

У межах конкретно взятого значення семантична тема як ідентифікатор забезпечує об'єднання навколо себе інших компонентів, що становлять диференційний блок тлумачення.

Семантична тема, будучи стрижневою в семній структурі лексичного значення й одночасно забезпечуючи входження кожного ЛСВ у систему взаємовідношень з ЛСВ інших слів, як правило, конкретизується диференційними семами, регулярними за своїм проявом, серед яких є більш чи менш регулярні; при цьому останні часто поєднуються між собою. Слід зауважити, що інколи визначення тієї чи іншої диференційної семи не є однозначним.

Зважаючи на те, що в дієслові легко виділяються компоненти його змістової структури, лексичну семантику дієслова можна представити у вигляді ідеографічно-таксономічного формату запису дієслівних формул тлумачення.

Відзначене констатується такими твердженнями: по-перше, речення, якими представляються формули тлумачення, є однозначними репрезентантами семантичних станів лексеми; по-друге, в структурі таких формул тлумачення містяться необхідні засоби для характеристики цього семантичного стану.

²¹ Комарова З. И. Проблема толкования специальных слов в словарях русского языка советского периода: Учеб. пособие. Свердловск: УрГУ, 1979. 91 с.

²² Клименко Н. Ф., Пешак М. М., Савченко І. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики. Київ : Наук. думка, 1982. С. 12.

²³ Пешак М. М., Клименко Н. Ф., Ярун Г. М., Карпіловська Є. А. Лексична семантика в системі «людина – машина». Київ : Наук. думка, 1986. С. 131, 176–178.

Викладене зумовлює можливість проведення декомпозиції формул тлумачення на окремі компоненти – детермінанти лексичного значення, експлікацію яких здійснено шляхом представлення множини формул тлумачення у вигляді певної лексикографічної системи та застосування до неї рекурсивної редукції. Зазначену процедуру проведено на основі таких положень:

- правило декомпозиції формули тлумачення (FT) на функціонально-семантичні компоненти є єдиним для усіх дієслів;
- кожен компонент має свій узагальнений елементарний смисл і є родовою семою;
- серед усіх компонентів формули тлумачення виділяється головний, який є обов’язковим і виступає своєрідним центром семантичного стану; це семантична тема (ST), причому для кожного семантичного стану існує одна і тільки одна ST ;
- усі інші компоненти – диференційні семи (D) – є детермінованими семантичною темою і, як правило, факультативними;
- диференційні семи взаємодіють із семантичною темою та між собою так, що кожна з них зменшує обсяг семантичного поля, визначеного семантичною темою;
- набір компонентів – ST і D – дієслівних формул тлумачення становить універсальну лінійну структуру;
- компоненти формули тлумачення є функціональними, проте виділяються типові форми їх вираження; можливе перефразовування компонентів формули тлумачення для їх оптимізації та уніфікації.

Отже, множина формул тлумачення FT , що розглядається як спеціальна лексикографічна система, набуває такого розвинення:

$$\begin{array}{ccc} & FT & \\ & \swarrow \quad \searrow & \\ ST & \xrightarrow{H} & D \end{array} , \quad (14.27)$$

де ST – множина семантичних тем, що відіграє роль реєстрової (формальної) частини лексикографічної системи FT ;

D – множина диференційних сем, що виступають інтерпретаційною (змістовою) частиною FT ;

H – оператор, що здійснює зв'язок між ST і D .

Формула (14.27) набуває конкретного змісту при підстановці до неї конкретної дієслівної лексики x :

$$FT(x) = ST(x) \longrightarrow D(x) = ST(x) + D(x). \quad (14.28)$$

Шляхом аналізу тлумачень дієслів виділено типи диференційних сем, характерні для дієслівних формул тлумачення та встановлено типові форми їх представлення. Виявлено та ідентифіковано набір із 10 диференційних сем: $Dsbj$ – «суб'єкт»; $Dobj$ – «об'єкт»; $Dadr$ – «адресат»; $Dinstr$ – «спосіб, засіб»; $Dloc$ – «середовище, місце»; $Dtemp$ – «час»; $Daim$ – «мета»; $Dcond$ – «умова»; $Dcaus$ – «причина»; $Dmsr$ – «міра, інтенсивність». Зазначений набір є інваріантним, унаслідок чого будь-яка дієслівна формула тлумачення розкладається у лінійний (табличний) формат з такою структурою:

Таблиця 14.11. Формат дефініцій дієслова

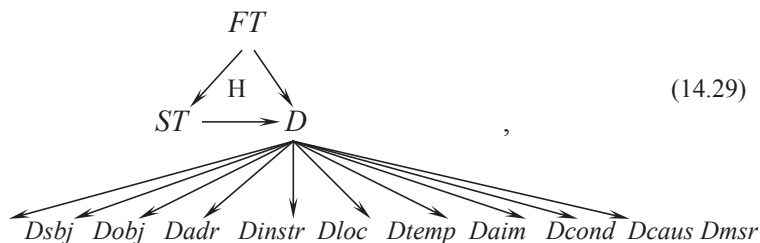
Семантична тема	Диференційні семи									
	суб'єкт	об'єкт	адресат	спосіб, засіб	середовище, місце	час	мета	умова	причина	міра, інтенсивність
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

Як приклад, наведемо запис у табличному форматі формул тлумачення дієслова **ЛЕТІТИ**:

Таблиця 14.12. Формат дефініцій дієслова ЛЕТІТИ

№ семантичного стану	Семантична тема	Диференційні семи								
		суб'єкт	об'єкт	адресат	спосіб, засіб	середовище, місце	час	мета	умова	причина
1.	пересуватися	(про птахів, комах і т. ін.)			за допомогою крил	в повітрі				
1. //1.	пересуватися					в повітрі				завдяки певній зовнішній силі (вітру, поштовху і т. ін.)
1. //2.	пересуватися, переміщатися	(про літаки, ракети і т. ін.)				в повітрі				
1. //3.	пересуватися	(про пасажирів або пілота)			на літальних апаратах	в певному напрямі				
1. //4. <i>перен.</i>	линути, розноситися	(про слова, звуки тощо)				в просторі				
1. //5. <i>перен.</i>	ширитися, передаватися, пересилатися				певним способом (поштою, радіо тощо)					
2.	те саме, що ПАДАТИ 1,2.									
3. <i>перен.</i>	переміщатися; мчати; нестися (у 1 знач.).					(по землі, воді і т. ін.)				дуже швидко
4. <i>перен.</i>	проходити	(про час)			непомітно					швидко
5. <i>перен.</i>	Линутися		до кого-, чого-небудь		думками, почуттями, помислами, душею					

У такий спосіб формула (14.27) набуває такого розвинення:

Отже, структура узагальненої формули тлумачення для дієслова представляється так:

$$\begin{aligned}
 FT &= ST + D = \\
 &= ST + Dsbj + Dobj + Dadr + Dinstr + Dloc + \\
 &\quad + Dtemp + Daim + Dcond + Dcaus + Dmsr.
 \end{aligned}
 \tag{14.30}$$

Порядок слідування компонентів тут не відображено (так само, як і синтаксичну структуру формули тлумачення).

Запропонований формат дієслівних формул тлумачення виступає простішим об'єктом, ніж словникова дефініція, що робить його доступним для автоматизованого дослідження. Залишається питання побудови алгоритму, за допомогою якого можна автоматично одержати розвинення FT у формули типу (14.27)–(14.29), а також питання автоматичної ідентифікації окремих компонентів. Зазначені питання тут розглядатися не будуть, натомість зосередимося на лінгвістичному аналізі одержаного формату, можливих реалізацій його окремих компонентів у СУМі та одержанні з його допомогою лексико-семантичних класифікацій дієслівної лексики.

Переведення словникових тлумачень в ідеографічно-таксономічний формат уможливило виявити скінченні списки універсальних семантичних ознак різної природи, що співвідносяться з певним атрибутом формату (семантичною темою чи диференційними семами «суб'єкт», «об'єкт», «адресат», «спосіб, засіб», «середовище, місце», «час», «мета», «причина», «умова», «міра, інтенсивність») і служать елементами метамови лексикографічного опису лексичної семантики усіх ЛСВ дієслова.

Саме виділені атрибути формату дозволяють проведення

багатопараметричних лексико-граматичних класифікацій дієслова. У цілому ці класифікації можна об'єднати у три групи:

- 1) за атрибутом (одним чи кількома) ідеографічно-таксономічного формату;
- 2) за конкретними значеннями, які може приймати атрибут (один чи кілька) ідеографічно-таксономічного формату;
- 3) за атрибутом (одним чи кількома) та значеннями іншого (чи інших) атрибутів ідеографічно-таксономічного формату.

Табличний формат представлення словникових дефініцій може служити надійним апаратом у лексикографічній практиці, адже сприятиме встановленню логічних помилок при побудові тлумачень, зокрема таких, як:

- коло в тлумаченнях (ця помилка полягає в тому, що слово, яке виступає одним із компонентів формули тлумачення, саме може тлумачитися лише через це витлумачуване слово);
- неспівмірність обсягів понять (помилка полягає в тому, що обсяг тлумачення не дорівнює обсягу витлумачуваного);
- логічні протиріччя (помилка зумовлена тим, що значення слів-компонентів тлумачення даного слова суперечать один одному);
- перерване тлумачення (у випадку, коли серед слів, що використовуються у метамові тлумачень, є такі, що відсутні у словнику як реєстрові).

Задля попередження таких недоліків потрібно, щоб «словник тлумачного типу... представляв собою не набір окремих словникових статей, а єдину, побудовану за одним принципом систему визначень чи тлумачень. Це диктується тим, що лексика мови не є збором окремих слів, а монолітною системою взаємозв'язаних і взаємодіючих одиниць, що має до того ж ієрархічну структуру»²⁴. І саме проведені дослідження є етапом для успішного здійснення аналізу структурних типів тлумачень дієслівної лексики, що уможливить встановити оптимальну форму і зміст для дієслівних тлумачень.

Запропонований табличний формат для інтерпретаційної частини словникових статей, поширений на весь корпус дієслів, розроблених у СУМі, на

²⁴ Арбатский Д. И. Толкования значений слов. Семантические определения. Ижевск: Удмуртия, 1977. С. 38.

наш погляд, є надійним засобом не лише для мовознавчих студій, для вдосконалення самої лексикографічної продукції, а й для майбутніх автоматизованих систем розуміння природномовних текстів, у яких неодмінним складником є лінгвістичне забезпечення.

14.4.2.3. Лексикографічна система «Словника дієслівних семантичних тем»

Найбільш абстрактними у значенні дієслова є несубстанційні семи, що визначають лексичне значення, властиве саме дієслову як окремому лексико-граматичному класу. Ними виступають семи «дія», «стан», «відношення». На нижчому рівні ієрархії класи дієслів дії, стану та відношення за специфічними семами, репрезентованими в структурі формули тлумачення семантичною темою, конкретизуються щодо характеру дії, стану та відношення і поділяються на підкласи – лексико-семантичні групи (дієслова руху, мислення, мовлення та ін.). Безпосереднє звернення до аналізу семантичних тем показує, що об'єднання аналізованих дієслів у відповідні лексико-семантичні групи забезпечується найчастотнішими серед них, які співвідносяться з поняттями руху, мислення, мовлення та ін. відповідно.

Наприклад, інтегральною для окремих лексико-семантичних варіантів дієслів *бігати*, *відходити*, *іти* (йти), *лазити*, *літати*, *летіти*, *плавати*, *плисти* (пливти, плинути), *повзати*, *проїжджати*, *стрибати*, *ходити* та под. виступає *ST* «пересуватися»; для окремих лексико-семантичних варіантів дієслів *агакати*, *базікати*, *брехати*, *верзти*, *вимовляти*, *гомоніти*, *горлати*, *додавати*, *защебетати*, *лепетати*, *підказувати*, *повторювати*, *промовляти*, *твердити* та под. – *ST* «говорити».

У результаті проведеного дослідження за допомогою автоматизованого індексування дієслівних формул тлумачення за інфінітивами встановлено семантичні теми до всіх дієслівних семантичних станів і, отже, для всієї дієслівної лексики української мови. Це дозволяє в автоматизованому режимі збудувати словник нового типу – «Словник дієслівних семантичних тем».

«Словник дієслівних семантичних тем» є новим типом лексикографічних праць, об'єктом лексикографування у якому виступає семантична тема. Семантична тема встановлена в автоматизованому режимі на основі дієслівних формул тлумачення. У такий спосіб вона, будучи стрижневою в семній структурі кожного лексичного значення, одночасно забезпечує входження кожного ЛСВ у систему взаємовідношень з ЛСВ інших слів.

Першою частиною «Словника дієслівних семантичних тем» є алфавітний реєстр усіх дієслівних семантичних тем, встановлених на основі лексикографічної системи, представленої тлумачним «Словником української мови в 11-ти томах» (1971–1981), із зазначенням їх частоти вживання у дієслівних тлумаченнях. У такий спосіб цей реєстр фактично представляє дієслівне ядро української мови.

Наведемо фрагмент:

АНАЛІЗУВАТИ	20	БУНТУВАТИ	11	ВИВІДУВАТИ	25
АПЛОДУВАТИ	10	БУРХАТИ	13	ВИВІЗТИ	10
АТАКУВАТИ	15	БУРЧАТИ	14	ВИВЧАТИ	79
БАВИТИСЯ	11	БҀТИ	1956	ВИГАНЯТИ	46
БАЖАТИ	26	БУШУВАТИ	29	ВИГАНЯТИ	44
БАЗКАТИ	24	БУЯТИ	10	ВИГІНАТИ	12
БАЛАКАТИ	12	ВАБИТИ	19	ВИГІНАТИСЯ	34
БАРИТИСЯ	10	ВАГАТИСЯ	16	ВИГЛЯДЖУВАТИ	14
БАЧИТИ	99	ВАЖИТИ	17	ВИГОЛОШУВАТИ	26
БАЧИТИСЯ	16	ВАЛІТИСЯ	13	ВИГОВЛЯТИ	237
БЕЗЧЕСТИТИ	15	ВАНТАЖИТИ	11	ВИГОВЛЯТИСЯ	11
БЕНКЕТУВАТИ	11	ВАРИТИ	36	ВИГУКУВАТИ	33
БЕНТЕЖИТИ	13	ВАРИТИСЯ	12	ВИДАВАТИ	572
БЕРЕГТИ	22	ВБИГАТИ	30	ВИДАВАТИСЯ	28
БЕРЕГТИСЯ	13	ВВАЛЮВАТИСЯ	10	ВИДАВЛЮВАТИ	11
БЕШКЕТУВАТИ	12	ВВОДИТИ	68	ВИДАЛЯТИ	126
БИТИ	286	ВДАВЛЮВАТИ	24	ВИДАЛЯТИСЯ	14
БИТИСЯ	95	ВДАВЛЮВАТИСЯ	29	ВИДАТИ	46
БИГАТИ	38	ВДИВЛЯТИСЯ	33	ВИДАТИСЯ	10
БИГТИ	118	ВДИХАТИ	29	ВИДИХАТИ	16
БІЛІТИ	21	ВЕЗТИ	31	ВИДЛЯТИ	215
БЛАГАТИ	18	ВЕРЕДУВАТИ	17	ВИДЛЯТИСЯ	242
БЛІМАТИ	20	ВЕРТИТИСЯ	10	ВИДНІТИСЯ	94
БЛІСКАТИ	18	ВЕРХОВОДИТИ	14	ВИДОБУВАТИ	61
БЛИЩАТИ	74	ВЕСЕЛИТИ	13	ВИДУЖУВАТИ	12
БЛУКАТИ	25	ВЕСЕЛИТИСЯ	14	ВИДУШУВАТИ	10
БОРОТИСЯ	35	ВЕСТИ	154	ВИЗВОЛЯТИ	29
БОРСАТИСЯ	11	ВЕШТАТИСЯ	21	ВИЗНАВАТИ	101
БОЯТИСЯ	36	ВЗУВАТИ	39	ВИЗНАЧАТИ	262
БРАТИ	469	ВЗУВАТИСЯ	15	ВИЗНАЧАТИСЯ	22
БРАТИСЯ	82	ВИБИВАТИ	36	ВИЇДЖАТИ	42
БРЕХАТИ	17	ВИБИРАТИ	84	ВИЙМАТИ	96
БРИЗКАТИ	22	ВИБИРАТИСЯ	56	ВИКИДАТИ	92
БРИКАТИ	11	ВИБИГАТИ	29	ВИКИДАТИ	90
БРУДНИТИ	17	ВИБИГАТИ	30	ВИКЛАДАТИ	42
БРУКУВАТИ	10	ВИБІЛСКУВАТИ	18	ВИКЛИКАТИ	1042
БУВАТИ	74	ВИБУХАТИ	15	ВИКЛЬОВУВАТИ	12
БУДИТИ	17	ВИБУХАТИ	15	ВИКЛЮЧАТИ	19
БУДУВАТИ	97	ВИВАНТАЖУВАТИ	10	ВИКОНУВАТИ	433
БУДУВАТИСЯ	16	ВИВЕРГАТИ	11	ВИКОНУВАТИСЯ	19

ВИКОРИСТОВУВАТИ	173	ВІНИКАТИ	238	ВИРІЗНЯТИСЯ	20
ВИКОРИСТОВУВАТИСЯ	38	ВИНІЩУВАТИ	28	ВИРІЗУВАТИ	19
ВИКОРІНЮВАТИ	11	ВИНОСИТИ	58	ВИРІЗЬБЛЮВАТИ	12
ВИКРАДАТИ	11	ВИНОШУВАТИ	15	ВИРІШУВАТИ	51
ВИКРИВАТИ	28	ВИПАДАТИ	123	ВИРОБЛЯТИ	86
ВИКРИВЛЯТИ	19	ВИПАРОВУВАТИСЯ	12	ВИРОБЛЯТИСЯ	10
ВИКРИВЛЯТИСЯ	12	ВИПЕРЕДЖАТИ	43	ВИРОДЖУВАТИСЯ	11
ВИКРИКУВАТИ	13	ВИПИВАТИ	90	ВИРОСТАТИ	58
ВИКРУЧУВАТИ	10	ВИПИНАТИ	24	ВИРОЩУВАТИ	48
ВИКРУЧУВАТИСЯ	12	ВИПИНАТИСЯ	24	ВИРґУВАТИ	19
ВИЛАЗИТИ	43	ВИПКАТИ	12	ВИРУВАТИ	16
ВИЛАЗИТИ	42	ВИПЛИВАТИ	11	ВИРУШАТИ	48
ВИЛАЗУВАТИ	16	ВИПЛЬОВУВАТИ	11	ВИРЯДЖАТИ	26
ВИЛЯТИ	26	ВИПРАВДОВУВАТИ	27	ВИСАДЖУВАТИ	21
ВИЛИВАТИ	46	ВИПРАВДОВУВАТИСЯ	18	ВИСИПАТИ	14
ВИЛИВАТИСЯ	35	ВИПРАВЛЯТИ	32	ВИСИПАТИСЯ	15
ВИЛКОВУВАТИ	36	ВИПРОБОВУВАТИ	15	ВИСИХАТИ	46
ВИЛКОВУВАТИСЯ	12	ВИПРОВАДЖУВАТИ	15	ВИСІТИ	32
ВИЛТАТИ	22	ВИПРОМІНЮВАТИ	35	ВИСКАКУВАТИ	23
ВИЛТАТИ	22	ВИПРОШУВАТИ	21	ВИСЛИЗАТИ	15
ВИЛЮВЛЮВАТИ	10	ВИПРЯМЛЯТИ	25	ВИСЛІДЖУВАТИ	12
ВИЛУЧАТИ	14	ВИПРЯМЛЯТИСЯ	14	ВИСЛОВЛЮВАТИ	148
ВИМАГАТИ	84	ВИПУСКАТИ	121	ВИСЛОВЛЮВАТИСЯ	30
ВИМАЛЬОВУВАТИСЯ	18	ВИРАЖАТИ	155	ВИСЛУХУВАТИ	10
ВИМИВАТИ	14	ВИРАЖАТИСЯ	31		
ВИМОВЛЯТИ	79	ВИРІВНЮВАТИ	91		
ВИНИКАТИ	239	ВИРІВНЮВАТИСЯ	14		

Як свідчить матеріал, семантичними темами виступає окреслене коло дієслів, що є достатнім для лексикографічного опису найрізноманітніших семантичних станів. При цьому серед семантичних тем є такі, що повторюються в декількох лексико-семантичних варіантах одного чи декількох дієслів, і такі, що виступають одиничними.

Аналіз семантичних тем показує, що для тлумачення кожного із реєстрових дієслів використовується одна семантична тема. Реально це може виявлятися за допомогою одного чи більше дієслів-інфінітивів. Наприклад:

Таблиця 14.13. Розподіл семантичних тем у семантичних станах

Дієслова	Загальна кількість семантичних станів	Загальна кількість семантичних тем
Ходити	74	90
Іти	76	100
Летіти	10	11
Літати	10	14
Плавати	18	19
Плисти, пливти, плинути	20	23

Інтегральною для дієслів, наприклад, *іти* (*йти*), *ходити*, *літати*, *летіти*, *плавати*, *плисти* (*пливти*, *плинути*) виступає сема «пересуватися». У цілому

серед 211 семантичних тем вона трапляється 21 раз і присутня мінімум у двох лексико-семантичних варіантах кожного з аналізованих дієслів: в 6 ЛСВ дієслова *іти*, в 2 ЛСВ дієслова *ходити*, в 4 ЛСВ дієслова *плавати*, в 4 ЛСВ дієслова *плисти* (*пливти*, *плавати*), в 4 дієслова *летіти*, в 2 ЛСВ дієслова *літати*.

Для відтворення конкретного семантичного стану семантична тема, як правило, вимагає конкретизації відповідними диференційними семами. Для аналізованих прикладів це представлено так:

Таблиця 14.14. Конкретизатори семантичної теми «пересуватися»

Дієслово та номер його семантичного стану	Конкретизатори семантичної теми «пересуватися»
іти 1	ступаючи ногами, змінюючи місце в просторі (про людину або тварину)
іти 1//1	кроками у якийсь спосіб
іти 1//2	кроками, виконуючи певну роботу, завдання
іти 2//1	на якомусь із видів транспорту (про людей)
іти 2//3	в небі (про небесні світила)
іти 2//7	під дією прикладеної сили
ходити 1//5	кроками, певним чином, у якийсь спосіб
ходити 5//1	в небі (про небесні світила)
плавати 1	в різних напрямках, тримаючись на поверхні води або в воді
плавати 2	по воді на човні, пароплавом і т. ін.
плавати 3//1	в космічному просторі за межами земного тяжіння або перебуваючи в стані невагомості
плавати 3//2	повільно, плавно по небозводу (про сонце, місяць і т. ін.)
плисти, пливти плинути 1	у воді або по воді в якомусь напрямку за допомогою певних рухів тіла, спеціальних органів чи знарядь
плисти, пливти плинути 2	по воді на човні, судні і т. ін.
плисти, пливти плинути 3//1	повільно, плавно по небозводу (про сонце, місяць і т. ін.)
плисти, пливти плинути 4//2	плавно в танці
летіти 1	в повітрі за допомогою крил (про птахів, комах і т. ін.)
летіти 1//1	в повітрі завдяки певній зовнішній силі (вітру, поштовху і т. ін.)
летіти 1//2	в повітрі (про літаки, ракети і т. ін.)
летіти 1//3	в певному напрямі, на літальних апаратах (про пасажирів або пілота)
літати 2//1 на чому і без додатка	на літальних апаратах (літаках, ракетах і т. ін.)
літати 2//2	про різні предмети, які пересуваються у повітрі

У такий спосіб можна виділяти групи дієслівної лексики, об'єднані спільною семантичною темою. Результатом такого дослідження і стала побудова в автоматичному режимі словника, лівою частиною якого є семантична тема, а правою – дієслова із зазначенням номера семантичного стану, в якому наявна ця семантична тема.

Отже, друга частина «Словника дієслівних семантичних тем» представляє окремі словникові статті із такою структурою:

1. Семантична тема.
2. Дієслова із зазначенням номера семантичного стану, у яких наявна дана семантична тема.

У такий спосіб «Словник дієслівних семантичних тем» представляє собою своєрідну лексикографічну систему з класом елементарних інформаційних одиниць – множиною дієслівних семантичних тем. Відповідно, ліва частина словникових статей $A(x)$ представляється семантичною темою як реєстровою одиницею, а права $P(x)$ – конкретними дієслівними ЛСВ, в яких вона реалізується.

Наприклад:

БА́ЧИТИ

ВИДА́ТИ 1., ДОБАЧА́ТИ 1. // 1. тільки *недок.*, ДИВІ́ТИСЯ 1. // 1. без *додатка.*, ВІ́ДИТИ 1., ВІДОКРЕ́МЛЮВАТИ 3., ВІДОКРЕ́МИТИ 3., ЗАГУ́БЛЮВАТИ 1. // 2., ЗАГУ́БИТИ 1. // 2., ВБА́ЧАТИ 1. *перех. і неперех.*, УБА́ЧАТИ 1. *перех. і неперех.*, ВБА́ЧИТИ 1. *перех. і неперех.*, УБА́ЧИТИ 1. *перех. і неперех.*, ВИДА́ТИ 2. *безос.*, у *знач. присудка, перев.*, ЖИ́ТИ 4. *чим.*, ДОЗРІВА́ТИ 1., ЗАБАЧА́ТИ 1., ЗАБА́ЧИТИ 1., ЗОБА́ЧИТИ 1., ЗАСЛІ́ПЛЮВАТИ 1. // 1., ЗАСЛІ́ПЛЯТИ 1. // 1., ЗАСЛІ́ПІТИ 1. // 1., ЗАСЛІ́ПЛЮВАТИСЯ 1., ЗАСЛІ́ПЛЯТИСЯ 1., ЗАСЛІ́ПІТИСЯ 1., ЗАСТАВА́ТИ 1. // 1., ЗАСТА́ТИ 1. // 1., ЗАСТИЛА́ТИ 3. тільки 3 *ос.*, ЗАСТЕЛЯ́ТИ 3. тільки 3 *ос.*, ЗАСТЕ́ЛЮВАТИ 3. тільки 3 *ос.*, ЗАСЛА́ТИ 3. тільки 3 *ос.*, ЗАСТЕЛІ́ТИ 3. тільки 3 *ос.*, ЗАТА́ЮВАТИСЯ 1., ЗАТА́ІТИСЯ 1., ЗДРІ́ТИ 1., ЗВІ́ДУВАТИ 1. // 1., ЗВІ́ДАТИ 1. // 1., ЗНАХО́ДИТИ 5., ЗНАЙ́ТИ 5., ІЗНАЙ́ТИ 5., ЗРІ́ТИ 1. *перех.*, ЛИ́ЦЕЗРІ́ТИ 1., НАСТЕРІ́ГАТИ 1., НАСТЕРЕЃТИ 1., НАДИВЛЯ́ТИСЯ 2., НАДИВІ́ТИСЯ 2., НЕДОБАЧА́ТИ 1. тільки *недок.*, *неперех.*, ОГЛЯ́ДАТИ 5. тільки *недок.*, *діал.*, ОСЛІ́ПЛЮВАТИ 1. // 1., ОСЛІ́ПЛЯТИ 1. // 1., ОСЛІ́ПІТИ 1. // 1., ОСЛІ́ПЛЮВАТИ 1. // 3., ОСЛІ́ПЛЯТИ 1. // 3., ОСЛІ́ПІТИ 1. // 3., ОСЛІ́ПНУТИ 1. // 1., ОСЛІ́ПТИ 1. // 1., ПЕРЕДБА́ЧАТИ 1., ПЕРЕДБА́ЧИТИ

1., ПІЗНАВА́ТИ 2., ПІЗНА́ТИ 2., ПОБА́ЧИТИ 1. // 1., ПОГУБЛЯ́ТИ 1. // 2., ПОГУБИ́ТИ 1. // 2., ПОДІ́БУВАТИ 1., ПОДІ́БАТИ 1., ПОКА́ЗУВАТИ 1. *перех.*, ПОКА́ЗАТИ 1. *перех.*, ПОМІ́ЧАТИ 1., ПОМІ́ТИТИ 1., ПОПОБА́ЧИТИ 1., ПОСЛПІ́ТИ 1. // 1., ПОСЛІ́ПНУТИ 1. // 1., ПОСЛІ́ПТИ 1. // 1., ПРИСВІ́ЧУВАТИ 1. *неперех.*, кому, чим і без додатка., ПРИСВІ́ТИТИ 1. *неперех.*, кому, чим і без додатка., СНИ́ТИ 1. *про кого - що, ким, чим і без додатка.*, СНИ́ТИ 2. з *інфін.*, СЛІ́ПІТИ 2. *тільки 3 ос.*, СЛІ́ПІТИ 3. *тільки 3 ос.*, СЛІ́ПНУТИ 1. // 1., СЛІ́ПНУТИ 1. // 2. *від чого*, СЛІ́ПУВА́ТИ 1., РОЗДИ́ВЛЯТИСЯ 1. // 1., РОЗДИ́ВІТИСЯ 1. // 1., СПІЗНАВА́ТИСЯ 2. з *ким*, СПІЗНА́ТИСЯ 2. з *ким*, СПЛЮ́ТУВАТИ 2. *перев. з ким-чим*, СПЛЮ́ТАТИ 2. *перев. з ким-чим*, СТРА́ЧУВАТИ 2. // 1., СТРА́ТИТИ 2. // 1., УЗДРІ́ВАТИ 1., ВЗДРІ́ВАТИ 1., УЗДРІ́ТИ 1., ВЗДРІ́ТИ 1., ХОВА́ТИ 3. // 1.

ПЕРЕСУВА́ТИСЯ

ПЕРЕЛІ́ТАТИ 3. // 1. *міф.*, ПЕРЕЛЕТІ́ТИ 3. // 1. *міф.*, ПЕРЕЛІ́ТАТИ 3. // 2., ПЕРЕЛЕТІ́ТИ 3. // 2., ПЕРЕЛІ́ТАТИ 3. // 3., ПЕРЕЛЕТІ́ТИ 3. // 3., ПЕРЕЛІ́ТАТИ 5. *перех.*, *перен.*, ПЕРЕЛЕТІ́ТИ 5. *перех.*, *перен.*, ПЕРЕМІ́ЩАТИСЯ 1. // 1., ПЕРЕМІ́ЩУВАТИСЯ 1. // 1., ПЕРЕМІ́СТИТИСЯ 1. // 1., ПОМ́ЧАТИ 1. *неперех.*, ПЕРЕПЛІ́ГУВАТИ 2. *неперех.*, ПЕРЕПЛИ́ГНУТИ 2. *неперех.*, ПЕРЕПОВЗ́АТИ 2. // 2., ПЕРЕПОВЗ́ІТИ 2. // 2., ПЕРЕПОВЗ́АТИ 2. // 4. *перен.*, ПЕРЕПОВЗ́ІТИ 2. // 4. *перен.*, ПЕР́ТИ 2. *неперех.*, ПЕР́ТИ 2. // 1., БІ́ГАТИ 1., БІ́ГАТИ 1. // 2., БІ́ГТИ 1., БЛУ́ДИТИ 2. *перен.*, БЛУКА́ТИ 2. *перен.*, БРО́ДИТИ 2. *перен.*, ВИГРІ́БАТИСЯ 2., ВІ́ГРЕБТИСЯ 2., ВЕРСТА́ТИ 1. *із сл. шлях, дорогу, путь і т. ін.*, ВІ́ДСЛОНЯ́ТИСЯ 1., ВІ́ДСЛОНЮВА́ТИСЯ 1., ВІ́ДСЛОНІ́ТИСЯ 1., ВІ́ДХО́ДИТИ 2. // 1., ВІ́ДІ́ЙТИ 2. // 1., Ї́ТИ 2. // 1., І́ГТИ 2. // 3., Ї́ТИ 2. // 3., І́ГТИ 2. // 7., Ї́ТИ 2. // 7., КО́ТИТИСЯ 1. *чим і без додатка.*, КО́ТИТИСЯ 1. // 2. *перен., розм.*, КО́ЧУВА́ТИ 1. // 2., КРО́КУВА́ТИ 2. *техн.*, КРУ́ЖЛЯ́ТИ 6. // 1., ЛЕ́ТИТИ 1., ЛЕ́ТИТИ 1. // 2., ЛЕ́ТИТИ 1. // 3., ЛЕ́ТИТИ 1. // 1., ЛІ́НУТИ 1. // 2., ЛІ́ТИСЯ 1. // 1. *перен.*, ЛІ́ЗТИ 1., ЛІ́ЗТИ 1. // 1., ЛІ́ЗТИ 1. // 2. *на чому і без додатка*, ЛІ́ЗТИ 1. // 3., ЛІ́ЗТИ 2. // 1., ЛІ́ТАТИ 1., ЛІ́ТАТИ 2. // 1. *на чому і без додатка*, ПЕТЛЯ́ТИ 1., ПОСКРИ́ПІТИ 1. // 1., ПІ́ДСТРІ́БУВАТИ 2., ПІ́ДШТО́ВХУВАТИ 1. // 1., ПІ́ТІТИ 1., ПІ́ТІТИ 1. // 1., ПІ́ТІТИ 2. // 1., ПІ́ТІТИ 2. // 2., ПІ́ТІТИ 2. // 3., ПЛА́ВАТИ 1., ПЛА́ВАТИ 1. // 1., ПЛА́ВАТИ 2., ПЛА́ВАТИ 3. // 1., ПОЛЕТІ́ТИ 1., ПОЛЕТІ́ТИ 1. // 2., ПОЛЕТІ́ТИ 2. *перен., розм.*, ПОЛІ́НУТИ 1. // 1., ПОЛІ́ЗТИ 1. // 1., ПОЛІ́ЗТИ 2. // 2. *зневажл.*, ПОМИ́КАТИ 3. *неперех.*, *перен.*, *розм.*, ПОПОВЗ́ІТИ 2. // 1., ПОПРЯМУВА́ТИ 1., ПОРА́ЧКУВА́ТИ 1., ПОСКА́КАТИ 1., ПОСТРІ́БАТИ 1., ПОСУВА́ТИСЯ 5. *тільки док.*, ПОСО́ВУВАТИСЯ 5. *тільки док.*, ПОСУ́НУТИСЯ 5. *тільки док.*, ПОТЯГНУ́ТИСЯ 4. // 2., ПОТЯГН́ІТИСЯ 4. // 2., ПРОХО́ДЖАТИ 1. *рідко.*, ПРОХО́ДИТИ 1. *неперех.*, ПРОЙ́ТИ 1. *неперех.*, ПРОЇ́ЖДЖА́ТИ 1. // 1., ПРОЇ́ЗДІТИ 1. // 1., ПРОЇ́ХАТИ 1. // 1., ПРОЇ́ЖДЖА́ТИ 1. // 2. *чим*, ПРОЇ́ЗДІТИ 1. // 2. *чим*, ПРОЇ́ХАТИ 1. // 2. *чим*, ПРОКО́ЧУВАТИСЯ 1. *чим і без додатка*, ПРОКО́ТИТИСЯ 1. *чим і без додатка*, ПРОЛІ́ТАТИ 1. //

2., ПРОЛЕТІТИ 1. // 2., ПРОЛІТАТИ 2. // 1., ПРОЛЕТІТИ 2. // 1., ПРОПОВЗАТИ 2., ПРОПОВЗУВАТИ 2., ПРОПОВЗТИ 2., ПРОСТУВАТИ 1. *неперех.*, ПРОХОДИТИ 1. // 4., ПРОЙТИ 1. // 4., ПРЯМУВАТИ 1., ПУРХАТИ 1. // 1. *перен.*, ПХАТИ 1. // 1., ПХАТИСЯ 3. *фам.*, РАЧКУВАТИ 1., ХОДИТИ 5. // 1., РУХАТИСЯ 2. *недок. тільки рухатися.*, РУШИТИСЯ 2. *недок. тільки рухатися.*, СКАКАТИ 4. // 2., СТРИБАТИ 2. // 4., СУНУТИ 3. *неперех.*, МАНЕВРУВАТИ 2., МІГРУВАТИ 1., МЧАТИ 1. *неперех.*, ПЕРЕЇДЖАТИ 1. *перех. і неперех.*, через (на) що., ПЕРЕЇЗДИТИ 1. *перех. і неперех.*, через (на) що., ПЕРЕЇХАТИ 1. *перех. і неперех.*, через (на) що., ПЕРЕЇДЖАТИ 2. *неперех.*, до (від) кого, в що, з чого., ПЕРЕЇЗДИТИ 2. *неперех.*, до (від) кого, в що, з чого., ПЕРЕЇХАТИ 2. *неперех.*, до (від) кого, в що, з чого., ПЕРЕМІЩАТИСЯ 1., ПЕРЕМІЩУВАТИСЯ 1., ПЕРЕМІСТИТИСЯ 1., ОПІСУВАТИ 6., ОПИСАТИ 6., ПОВЗАТИ 1., ПОВЗАТИ 1. // 1., ПОВЗТИ 1., ПОВЗТИ 1. // 1., ПЕРЕБІГАТИ 1. *неперех.*, ПЕРЕБІГТИ 1. *неперех.*, ПЕРЕБІГАТИ 5. *неперех.*, ПЕРЕБІГТИ 5. *неперех.*, ПЕРЕБРІДИТИ 1. // 1., ПЕРЕБРІДЖУВАТИ 1. // 1., ПЕРЕБРІДАТИ 1. // 1., ПЕРЕБРЕСТИ 1. // 1., ПЕРЕКОЧУВАТИСЯ 1. // 1. на чому, в чому, ПЕРЕКОТИТИСЯ 1. // 1. на чому, в чому, ПЕРЕКОЧУВАТИСЯ 1. // 3., ПЕРЕКОТИТИСЯ 1. // 3., ПЕРЕКОЧУВАТИСЯ 2., ПЕРЕКОТИТИСЯ 2., ПЕРЕКОЧУВАТИСЯ 3. // 1. через що, ПЕРЕКОТИТИСЯ 3. // 1. через що, ПЕРЕЛИВАТИСЯ 3. // 2., ПЕРЕЛІТИСЯ 3. // 2., ПЕРЕЛЛЯТИСЯ 3. // 2., ПЕРЕЛІТАТИ 1. *неперех.*, ПЕРЕЛЕТІТИ 1. *неперех.*, ПЕРЕЛПАТИ 1. // 2., ПЕРЕЛЕТІТИ 1. // 2., ПЕРЕЛПАТИ 1. // 3., ПЕРЕЛЕТІТИ 1. // 3., ПЕРЕЛПАТИ 3. *перех. і неперех.*, ПЕРЕЛЕТІТИ 3. *перех. і неперех.*, ВОРУШИТИСЯ 2., ГАЗУВАТИ 3. *перен.*, рвзм., ЗАДКУВАТИ 1. // 1., ЗАКРИВУЛЯТИ 1., ЗАСКАКАТИ 2., ЗАТИСКАТИ 1. // 1. тільки док., ЗАТІСКУВАТИ 1. // 1. тільки док., ЗАТІСНУТИ 1. // 1. тільки док., ЗАТИСКАТИ 2. *перен.*, ЗАТІСКУВАТИ 2. *перен.*, ЗАТІСНУТИ 2. *перен.*, ЗВОДИТИСЯ 1., ИЗВОДИТИСЯ 1., ЗВЕСТИСЯ 1., ИЗВЕСТИСЯ 1., ЗНИМАТИСЯ 3., ИЗНИМАТИСЯ 3., ЗНЯТИСЯ 3., ИЗНЯТИСЯ 3., ЛАЗИТИ 1. без додатка, по чому, на чому, ЛАЗИТИ 1. // 1., ЛАЗИТИ 1. // 2., ПЕРЕСКОВЗУВАТИСЯ 1., ПЕРЕСКОВЗНУТИСЯ 1., ІТИ 1., ЙТИ 1., ІТИ 1. // 1., ЙТИ 1. // 1., ІТИ 1. // 2., ЙТИ 1. // 2., ІТИ 2. // 1., ПЛАВАТИ 3. // 2., ПЛАЗУВАТИ 1., ПЛАСТУВАТИ 1., ПЛЕНТАТИСЯ 1., ПЛИГАТИ 1. // 4., ПЛИСТИ 1., ПЛИВТИ 1., ПЛІНУТИ 1., ПЛИСТИ 2., ПЛИВТИ 2., ПЛІНУТИ 2., ПЛИСТИ 3. // 1., ПЛИВТИ 3. // 1., ПЛІНУТИ 3. // 1., ПЛИСТИ 4. // 2., ПЛИВТИ 4. // 2., ПЛІНУТИ 4. // 2., ПЛУГАНИТИ 1., ПЛУГАНИТИСЯ 1., ПОПЛИВТИ 4. // 1., ПОПЛИСТИ 4. // 1., ПОПЛІНУТИ 4. // 1., ПОЖИРАТИ 2. // 3. тільки *недок.*, у сполуч. із сл., ПОЖЕРТИ 2. // 3. тільки *недок.*, у сполуч. із сл., ПОСУВАТИ 2. *неперех.*, розм., ПОСОВУВАТИ 2. *неперех.*, розм., ПОСУНУТИ 2. *неперех.*, розм., ПОКОТИТИСЯ 1., ПОКОТИТИСЯ 4., СУНУТИСЯ 1., ТОПТАТИСЯ 1. // 2. розм., ХОДИТИ 1. // 5., ЦИБАТИ 1., ЧЕБЕРЯТИ 1., ШУГАТИ 1., ШУГАТИ 2., ШУМИТИ 4. *перен.*, розм.

Матеріали «Словника дієслівних семантичних тем» послужать основою для майбутніх лінгвістичних досліджень, у першу чергу, зорієнтованих на виконання найрізноманітніших автоматизованих програм опрацювання природномовних текстів.

14.4.2.4. Класи дієслівних лексико-семантичних варіантів із співвідносними суб'єктно-відображальними класами імен

Запропонований метод табличного представлення словникових дефініцій може служити надійним апаратом для встановлення дієслівних угруповань, об'єднаних не лише спільною семантичною темою, а за тими чи іншими диференційними семами.

Диференційними семами до семантичних тем виступають компоненти тлумачень, співвідносні з семами, які можуть конкретизувати дію щодо її суб'єкта, об'єкта, адресата, способу, засобу, середовища, місця, часу, мети, умови, причини, міри, інтенсивності. При цьому специфічні семи, властиві окремим ЛСВ, як правило, не вишиковуються у вертикальну рівневу лінію залежності, а перебувають між собою у відношеннях рівності, усі разом підпорядковуючись ядерній семі, представленій семантичною темою.

Зупинимось на встановленні типології аналізованих дієслівних лексем, базованій на основі не об'єктних (актантних) чи обставинних (сирконстантних) елементів їх семантичної структури, але з урахуванням їх суб'єктних сем, що мають власну лексикографічну репрезентацію в структурі тлумачень значень чи їх відтінків.

Останнє дозволяє нам провести поширена в лінгвістиці думка про заданість дієслівної дії відносно сфери семантичного суб'єкта: в процесі породження мовлення в ієрархії імен, що формують пропозицію, ранг агенса завжди виступає вищим за ранг пацієнса та інших компонентів висловлювання²⁵.

²⁵ Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфологія. Москва : Наука, 1988. С. 241; Бациевич Ф. С., Космеда Т. А. Очерки по функциональной лексикологии. Львов: Світ, 1997. С. 45–46.

У цьому контексті наведемо думки Ш. Баллі про те, що «процес не мислиться нами без субстанції, яка виступає його місцезнаходженням. Це місцезнаходження процесу і є суб'єктом; неможливо мислити рух, шум, колір, життя, смерть, страждання і т. ін. без суб'єкта»²⁶. Ф. С. Бацевич так само наголошує, що наявність глибинних, детермінованих об'єктивною дійсністю зв'язків дії та її джерела зумовлює «необхідність функціонально-ономасіологічного вивчення дієслівної лексики з обов'язковим урахуванням відображення дієслівною лексевою субстантивних (денотативних) рис матерії, які набули мовного втілення в семантичній структурі найважливішого серед дієслівних актантів – суб'єктного члена»²⁷.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки, спрямований на вирішення широкого кола прикладних завдань, вимагає комплексного розгляду семантико-синтаксичних властивостей суб'єкта і дієслова-предиката, встановлення причин і умов їх поєднання. Важливість такого підходу до вивчення предикативного мінімуму речення як синтаксичної одиниці підкреслюється у ряді фундаментальних праць²⁸. Тому безумовно актуальним є звернення до конкретного розгляду сполучуваності суб'єкта певного лексико-семантичного типу з дієслівними предикатами.

Табличний формат представлення дієслівних дефініцій дозволяє за відповідною диференційною семою «суб'єкт» однозначно встановити суб'єкт-виконавця називаної дії.

Функціонально-ономасіологічні зв'язки дієслівних предикатів в цілому з іменами суб'єктів в лексикографічній практиці передаються за допомогою інформації ономасіологічного характеру, достатньо послідовно представленої в тлумачних словниках (в тому числі і в СУМі), де власне лексичну семантизацію

²⁶ Баллі Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Наука, 1955. С. 138.

²⁷ Бацевич Ф. С., Космеда Т. А. Очерки по функциональной лексикологии. Львов: Свит, 1997. С. 47.

²⁸ Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы. Москва : Наука, 1976. 383 с.; Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва : Наука, 1982. 368 с.

ряду ЛСВ супроводжують ремарки типу «про людей», «про тварин», «про будь-який вид транспорту», «про вітер» і под. У СУМі вони, як правило, подаються в дужках після формул тлумачення основних значень чи їх відтінків. Такі ремарки, що передають семи семантичного суб'єкта дієслівної дії, носять суб'єктно-відображальний характер і відсилають користувача до відповідного референційного класу імен суб'єктів.

Слід зауважити, що не кожна дієслівна формула тлумачення супроводжується ремаркою ономасіологічного характеру. Якщо ті чи інші ЛСВ співвідносяться лише з діячем-людиною, то це спеціально не зазначається, тобто відсутність будь-якої ремарки ономасіологічного змісту однозначно сигналізує, що суб'єктом-діячем є людина. Лише у випадках, коли ті чи інші ЛСВ якогось реєстрового слова можуть стосуватися й інших суб'єктів, окрім людини, це послідовно лексикографічно зазначається.

У такий спосіб ремарки ономасіологічного характеру співвідносять дієслівні ЛСВ з відповідними суб'єктно-відображальними класами імен. Відбувається такий алгоритм:

- якщо у формулі тлумачення є ремарка типу *про* + *ім'я-діяч*, то суб'єктом-діячем виступає це ім'я;
- якщо така ремарка відсутня, то суб'єктом-діячем є людина;
- якщо в лівій чи правій частині словникових статей є ремарка *безос.*, то дієслово є безособовим, і отже, суб'єкт-діяч в семантичній структурі дієслова не передбачається.

Узагальненням запиту за семою «суб'єкт» стало виявлення дієслівних лексико-семантичних варіантів, співвідносних з тими чи іншими суб'єктами об'єктивної дійсності. При окресленні суб'єктно-відображальних класів імен в основному ми скористалися класифікацією, запропонованою Ф. С. Бацевичем²⁹.

Наприклад, найбільш типові дієслова пересування *іти* (*йти*), *ходити*, *літати*, *летіти*, *плавати*, *плисти* (*пливти*, *плинути*) співвідносяться з такими суб'єктно-відображальними класами імен:

²⁹ Бацевич Ф. С., Космеда Т. А. Очерки по функциональной лексикологии. Львов: Свит, 1997. С. 50–55.

Таблиця 14.15. Суб'єктно-відображальні класи імен та співвідносні з ними дієслівні ЛСВ

Суб'єктно-відображальні класи імен	Суб'єктивні семи	ЛСВ дієслівних лексем
А. ОБ'ЄКТИ РЕАЛЬНОЇ ДІЙСНОСТІ		
I. ЖИВА МАТЕРІЯ		
– люди	Люди	Іти
	Людина	ходити іти
	маленькі діти	іти
	Жінка	іти
	Пасажир	летіти
	Пілот	летіти
– тварини	Тварини	ходити іти
	малята тварин	іти
	морські тварини	ходити
	риба	ходити
	косяки риб	іти
	Птахи	ходити летіти плавати плисти (пливти, плинути)
	зграї птахів	Іти
	Комахи	летіти
II. НЕЖИВА МАТЕРІЯ		
I. Натурфакти		
– небо і небесні світила	небесні світила	ходити іти
	сонце	плавати плисти (пливти, плинути)
	місяць	плавати плисти (пливти, плинути)
– ділянки земної поверхні	шлях	Іти
	колія	Іти
– явища природи	вітер	ходити
	дощ	іти
	сніг	іти
	вода	іти
	струмінь води	іти
	хвилі	іти ходити
	хмари	ходити
	хмарки	іти
	туман	ходити
	тепло	іти
	прохолода	плисти (пливти, плинути)
– світло, звук, запах; вогонь, дим	запах	іти
	запахи	плисти (пливти, плинути)
	дим	іти, ходити
	пил	ходити
– частини тіла людини і тварини	частини тіла	ходити
	м'язи	ходити
	пальці рук	літати
	кров	іти

2. Артефакти		
– засоби пересування	засоби пересування	іти
	будь-який вид транспорту	ходити
	наземний транспорт	ходити
	водний транспорт	ходити
	судно	плавати
	літальні апарати	плавати, плисти (пливти, плинати)
	літак	ходити
	літаки	летіти
– різні предмети, механізми	ракети	летіти
	неживі предмети	літати
	нерухомі предмети	плисти (пливти, плинати)
	тіла, питома вага яких менша від питомої ваги відповідної рідини	плавати
	товари	іти
– споруди та їх частини	механізми	іти
	вікна	іти
	двері	іти, ходити
– поштові відправлення	засув	ходити
	листи	іти
	посилки	іти
– гроші	подарунки	іти
	сума грошей	іти
	проценти	іти
	платня	іти
3. Результати інтелектуальної діяльності	вистава	іти
	кінофільм	іти
Б. АБСТРАКТНІ ПОНЯТТЯ		
1. Психофакти	однорідні поняття	іти
	бесіда	іти
	розмова	іти
	відомості	іти
	чутки	іти ходити
	вісті	літати
	новини	літати
	думки	плисти (пливти, плинати)
	спогади	плисти (пливти, плинати)
	перекази	ходити
	образи	плисти (пливти, плинати)
	слава	іти
	щось страшне	іти
	щось лихе	іти
2. Фізіологічні явища	відчуття млості	плисти (пливти, плинати)
	відчуття при запамороченні	плисти (пливти, плинати)
	відчуття у напівпритомному стані	плисти (пливти, плинати)
	розслаблення	плисти (пливти, плинати)
3. Фізичні дії та процеси	мова	плисти (пливти, плинати)
	склад	плисти (пливти, плинати)
	слова	летіти
	звуки	летіти літати плисти (пливти, плинати)
	звук	іти

4. Події (соціальні та природні), випадки	голос	іти
	електричний струм	іти
	імпульси	іти
	певний відрізок часу	іти
	час	летіти плисти (пливти, плинути)
	час та його відрізки	іти
	період життя	іти
	період розвитку	іти
	якась подія	іти
	Плани	іти
	Проекти	іти
	Накази	іти

Така систематизація дієслівної лексики представляє собою співвідношення дієслів з відповідними іменами-суб'єктами, що є джерелами дій, позначених відповідними дієсловами.

14.4.2.5. Лексико-семантичні групи дієслів та їх диференційні семи

В семантичній структурі дієслівного слова, окрім субстантивних («іменних») компонентів, співвідносних з предметно-субстантивною сферою існування явищ, існують несубстантивні («предикатні») компоненти, що стосуються часової осі існування явищ. На аналізі несубстантивних сем, притаманних аналізованим дієсловам пересування *іти* (*йти*), *ходити*, *літати*, *летіти*, *плавати*, *плисти* (*пливти*, *плинути*) зупинимося далі.

Найбільш загальною парадигматичною ознакою дієслів *іти* (*йти*) – *ходити*, *летіти* – *літати*, *плисти* (*пливти*, *плинути*) – *плавати*, як й інших дієслів переміщення, є значення спрямованості / неспрямованості дії (у лінгвістичній літературі співвідносні пари дієслів переміщення відомі як означені / неозначені (А. Мейє), детерміновані / недетерміновані (Ю. Мазон), означено-моторні / неозначено-моторні (О. Шахматов), конкретно-однократні / узагальнено-тривалі (О. Потебня), лінійні, некрatні / моторнократні (Е. М. Галкіна-Федорук)). Як зазначає Т. П. Усатенко, під спрямованістю слід розуміти характер просторового відношення між предметом, відносно якого відбувається переміщення, і суб'єктом чи об'єктом дії: «У залежності від значення визначеного чи невизначеного напрямку дієслова переміщення

поділяються на дієслова, які вказують спрямоване переміщення, і дієслова, які вказують неспрямоване переміщення»³⁰.

Значення спрямованості / неспрямованості переміщення для аналізованих шести дієслів передається за допомогою відповідних семантичних тем у формулах тлумачення основного значення. Пор.:

Спрямована дія	Неспрямована дія
ІТІТИ. 1. <u>Пересуватися, рухатися</u> , ступаючи ногами, змінюючи місце в просторі (про людину або тварину).	ХОДІТИ. 1. //1. <u>Мати здатність, бути спроможним переміщатися</u> , ступаючи ногами.
ЛІТАТИ. 1. <u>Пересуватися</u> в повітрі за допомогою крил (про птахів, комах і т. ін.).	ЛІТАТИ. 1. <u>Мати здатність триматися і пересуватися</u> в повітрі.
ПЛИТИ (ПЛИВТИ, ПЛІНУТИ). 1. <u>Пересуватися</u> у воді або по воді в якомусь напрямку за допомогою певних рухів тіла, спеціальних органів чи знарядь.	ПЛАВАТИ. 1. //1. <u>Уміти держатися</u> на воді й <u>пересуватися</u> в ній; займатися плаванням; //4. <u>Мати здатність триматися</u> на поверхні рідини (про тіла, питома вага яких менша від питомої ваги відповідної рідини).

Отже, ознака спрямованості / неспрямованості в аналізованих дієсловах має лексичне вираження у самих формулах тлумачення.

Слід зауважити, що деякі первинні неспрямовані ЛСВ при певних лексико-синтаксичних умовах набувають значення спрямованого переміщення. При цьому в структурі формули тлумачення таких ЛСВ активізується компонент, що відповідає семі «місце». Наприклад, неспрямоване дієслово *ходити* у 15 відтінку 1 значення визначається, як «Виходити, вирушати звідкись», уточнюючи на початковий пункт пересування («звідкись»). Цікаво, що співвідносним до цього ЛСВ неспрямованого дієслова *ходити* за семантичними темами «виходити, вирушати» виступає ЛСВ спрямованого дієслова *іти* («3. Виходити, вирушати в певному напрямі до кого-небудь»), з тією лише відмінністю, що в останньому вказується на кінцевий пункт пересування, його напрям («до кого-небудь», «в певному напрямі»), а не на пункт, з якого пересування починається. У будь-якому випадку – два співставлені ЛСВ різних дієслівних лексем містять значення спрямованого руху.

³⁰ Усатенко Т. П. Дієслова переміщення сучасної української літературної мови. Дис. ...канд. філол. наук. Київ, 1969. С. 90.

Подібні співвідносні ЛСВ для інших аналізованих пар дієслів *летіти* – *літати* та *плисти* (*пливти, плинути*) – *плавати* за компонентами тлумачень практично не виявляються, оскільки значення спрямованості / неспрямованості не є диференційним для їхньої семантики, а лише можливе як факультативне, контекстуальне. Диференційним, і до того ж обов'язковим, для цих пар дієслів є семантичний компонент «середовище», а не «місце» (про це детально буде йтися далі).

Отже, ознака спрямованості / неспрямованості дії, що є іманентною в семантичній структурі дієслів пересування, в одних випадках чітко експлікується за допомогою відповідних компонентів тлумачення (семантичних тем чи семи «середовище, місце»), а в інших – вона не відображається в тлумаченні, оскільки з'являється лише за певних контекстуальних умов як факультативна.

На наступному етапі аналізу лексичної семантики аналізованих дієслівних лексем виділяються ті компоненти, які співвідносяться з характеристиками дії щодо її локалізації в просторі, способу чи засобу, мети, часу, причини, інтенсивності.

Найбільш регулярно серед диференціаторів, конкретизаторів значення дієслівної дії, що передається за допомогою семантичних тем, в аналізованих дієсловах пересування виступають семи «спосіб, засіб» та «середовище, місце», які представляють відповідно спосіб чи засіб, за допомогою яких здійснюється дія, та простір, у якому ця дія відбувається:

Таблиця 14.16. Результати вибірок за диференційними семами

Диференційна сема «середовище, місце»	Дієслова, у ЛСВ яких вона наявна
біля кого-небудь	ходити
в космічному просторі	плавати
в небі	ходити, іти
в ній	плавати
в певному напрямі	іти, летіти
в певному напрямку	плисти (пливти, плинути)
в переліку, композиції твору тощо	іти
в плаванні (у 2 знач.)	плавати
в повітрі	летіти, літати, плавати, плисти (пливти, плинути)

в просторі	летіти
в рейсі	плавати
в різних напрямках	літати, плавати
в різні боки	літати
в сіті	іти
в танці	ходити
в танці	плисти (пливти, плинути)
в усі боки	плисти (пливти, плинути)
в уяві, пам'яті	плисти (пливти, плинути)
в чому-небудь рідкому	плавати
в чому-небудь	ходити
в що-небудь	іти
в якому-небудь навчальному закладі	ходити
в якому-небудь напрямі	іти
в якомусь напрямі	іти
в якомусь напрямку	плисти (пливти, плинути)
вперед і назад	ходити
всередину чого-небудь	ходити
де-небудь	ходити
Десь	ходити
до якогось місця	ходити
до якогось приміщення	іти
дорогою, стежкою т. ін.	ходити
з вуст в уста	ходити
з одного місця на інше	іти
з рук у руки	іти
з чого-небудь	іти
з чогось	іти
за межами земного тяжіння	плавати
за певним маршрутом, розкладом	ходити
за течією води	плисти (пливти, плинути)
зверху	іти
звідкись	ходити, іти
куди-небудь	ходити, іти
кудись	ходити, іти, літати
місце в просторі (перев. в різних напрямках)	ходити
на воді	плавати
на екрані	іти
на її поверхні	плавати
на поверхні рідини	плавати
на поверхні чого-небудь	плавати
на роботу	іти
на руки	іти
на собі	ходити
на сцені	іти
на якомусь святі	ходити
недалеко від нього	ходити
перед очима	плисти (пливти, плинути)
перед очима того, хто їде в поїзді, автобусі і т. ін.	плисти (пливти, плинути)
по воді	плисти (пливти, плинути)
по воді	плавати, плисти (пливти, плинути)

по землі, воді і т. ін.	летіти
по небозводу	плавати, плисти (пливти, плинути)
по поверхні води	іти
по поверхні чого-небудь	плавати
поруч з кимсь	ходити
скрізь	ходити
сюди й туди	ходити
то в одному, то в іншому місці	ходити
то одне, то інше місце	ходити
у воді	плисти (пливти, плинути)
у грі	іти
у гулянці	ходити
у пастку	іти
у певному напрямку	плисти (пливти, плинути)
у повітрі	літати
через щось	іти

Диференційна сема «спосіб, засіб»	Дієслова, у ЛСВ яких вона наявна
без діла	ходити
безперервним потоком, масою	плисти (пливти, плинути)
блукаючи десь	ходити
верхи	іти
виконуючи певну роботу, завдання	іти
виконуючи якусь роботу	ходити
військом	ходити
водячи поглядом по чому-небудь	ходити
втрачаючи твердість	плисти (пливти, плинути)
дбайливо	ходити
думками, мріями і т. ін.	літати
думками, почуттями, помислами, душею	летіти
з боями	ходити
з чиею-небудь допомогою і т. ін.	ходити
за допомогою крил	летіти
за допомогою певних рухів тіла, спеціальних органів чи знарядь	плисти (пливти, плинути)
займаючись чимсь	ходити
залицяючись, домагаючись взаємності	ходити
згідно з певними поглядами, принципами	іти
змінюючи місце в просторі	іти
карбуючи крок	ходити
кроками у якийсь спосіб	іти
кроками	ходити, іти
на літальних апаратах (літаках, ракетах і т. ін.)	літати
на літальних апаратах	летіти
на милицях, з палицею	ходити
на суднах	ходити
на судні	плавати
на човні, пароплавом і т. ін.	плавати
на човні, судні і т. ін.	плисти (пливти, плинути)

на чомусь	ходити
на якомусь із видів транспорту	іти
наздогад, плутано	плавати
настирливо добиваючись чогось від нього	ходити
не знаючи, не розуміючи чого-небудь	плавати
одні за одними	плисти (пливти, плинути)
охороняючи когось	ходити
певним способом (поштою, радіо тощо)	летіти
певним чином (перев. з обставинами способу дії)	іти
певним чином	ходити, іти
перебуваючи в рідині	плавати
перебуваючи в стані невагомості	плавати
переміщаючись ногами	ходити
переміщаючись	ходити
плавною ходою	плисти (пливти, плинути)
поштою, телеграфом	іти
стежачи за ким-небудь	ходити
струменем, потоком	плисти (пливти, плинути)
ступаючи ногами	ходити, іти
супроводжуючи його	ходити
тримаючись на поверхні води або в воді	плавати
у якийсь спосіб	ходити
чим-небудь	ходити

Як підтверджують наведені вибірки із табличного запису словникових дефініцій за семами «спосіб, засіб» та «середовище, місце», аналізовані пари дієслів в основних своїх номінативних значеннях чітко між собою протиставляються:

– *іти (йти)* – *ходити* позначають пересування на суші:

Семантичні теми	«спосіб, засіб»	«середовище, місце»
ІТИ (ЙТИ)		
1. пересуватися, рухатися	ступаючи ногами, змінюючи місце в просторі	
1. //1 пересуватися	кроками у якийсь спосіб	
4. //1 заходити		до якогось приміщення
ХОДИТИ		
1. переміщатися	ступаючи ногами	
1. //2 переміщатися	на милицях, з палицею, з чією-небудь допомогою	
1. //3. Користуватися		(дорогою, стежкою і т. ін.)
1. //7 добиратися, йти	переміщаючись ногами	до якогось місця

– *літати* – *летіти* – в повітряному просторі:

Семантичні теми	«спосіб, засіб»	«середовище, місце»
ЛІТАТИ		
1. пересуватися	за допомогою крил	в повітрі
1. //3. пересуватися	на літальних апаратах	в певному напрямі
ЛЕТІТИ		
1. мати здатність триматися і пересуватися		в повітрі
2. //1. пересуватися	на літальних апаратах (літаках, ракетах і т. ін.)	

– *плавати* – *плисти* (*пливти, плинути*) – у воді:

Семантичні теми	„спосіб, засіб”	„середовище, місце”
ПЛАВАТИ		
1. пересуватися	тримаючись на поверхні води або у воді	в різних напрямках
1. //3. триматися	перебуваючи в рідині	
2. пересуватися	на човні, пароплавом і т. ін.	по воді
ПЛИСТІ (ПЛИВТІ, ПЛІНУТИ)		
1. пересуватися	за допомогою певних рухів тіла, спеціальних органів чи знарядь	у воді або по воді в якомусь напрямку
1. //1. рухатися, нестися	за течією води	

У номінативно ж похідних, переносних значеннях на основі спільності окремих семантичних тем чи їх конкретизаторів можливе виникнення явищ синонімії, при якому дієслівні лексеми, що в прямих значеннях співвідносяться з діями, які реалізуються в одному із зазначених середовищ (чи суші, чи воді, чи повітрі), можуть вживатися на позначення дій, що здійснюються в середовищі, позначеному іншою лексемою. При цьому в структурі тлумачення, як правило, після семантичних тем та їх конкретизаторів після крапки з комою подається ця інша лексема, виступаючи уже не реєстровим компонентом, а семантично темою дієслова, яке тлумачиться.

Найуніверсальнішими у цьому контексті виступають дієслова пари *іти* (*йти*) – *ходити*, які в окремих своїх лексико-семантичних варіантах вживаються на позначення дії, яка здійснюється не лише на суші, а й воді чи повітрі:

ІТІ.

2. Рухатися в якомусь напрямі (про засоби пересування); їхати, плисти, летіти.
2. //2. Пливти, перелітати з одного місця на інше (про косяки риб, зграї птахів і т. ін.).

ХОДІТИ.

3. Плавати (про рибу й морських тварин).
3. //1. Літати (про птахів).
4. //2. Плавати (про водний транспорт).
4. //3. Плавати на суднах (про людину).
4. //4. Літати (про літак); водити літак.
5. //1. Пересуватися в небі (про небесні світила).

Наведемо приклади подібних явищ для інших аналізованих дієслів:

ЛЕТІТИ

3. *перен.* Дуже швидко переміщатися (по землі, воді і т. ін.); мчати; нестися (у 1 знач.)

ЛІТАТИ

3. *перен.* Дуже швидко, стрімко ходити, бігати, їздити і т. ін.

ПЛАВАТИ

3. *перен.* Плавно і легко літати, рухатися в повітрі (про птахів або про літальні апарати).
4. *перен.* //1. Плавно ходити.

ПЛИСТІ (ПЛИВТІ, ПЛІНУТИ)

3. *перен.* Плавно летіти, нестися в повітрі (про птахів або про літальні апарати).
4. *перен.* Плавно рухатися, переміщуватися в певному напрямку; йти плавною ходою.

Отже, аналізовані дієслова *іти (йти) – ходити, летіти – літати, плисти (пливти, плинути) – плавати*, становлячи ядро лексико-граматичної групи дієслів пересування, що зумовлюється їх лексичною універсальністю та стилістичною нейтральністю, вступають між собою та з іншими дієсловами на позначення переміщення в просторі у синонімічні зв'язки, що фіксується у лексикографічному представленні їх лексичної семантики (у компонентах формул тлумачення).

При аналізованих дієсловах пересування, як і в цілому при дієсловах руху, просторові значення можуть передаватися не лише обставинними відношеннями, виразниками яких є семи «місце, середовище» та «спосіб, засіб», а й об'єктними відношеннями в семантичній структурі дієслівних лексем. Репрезентантом об'єктних відношень виступає семантичний компонент значення дієслівних предикатів – сема «об'єкт», якій відповідають такі елементи в будові словникових дефініцій:

Таблиця 14.17. Результати вибірок за диференційними семами

Диференційна сема «об'єкт»	Дієслова, у ЛСВ яких вона наявна
в когось приватним чином	ходити
в навчанні	іти
в ролі кого-небудь.	ходити
в щось	іти
від одного до другого	ходити
від чого-небудь	іти
дитину	ходити
дітей	ходити
до кого-, чого-небудь	іти, летіти
до кого-небудь	ходити, іти
до когось	ходити
до складу чого-небудь	іти
до установи	ходити
до чого-небудь	іти, літати
до якої-небудь дії, праці	іти
з ким-небудь	ходити
з собою	ходити
за кимось	іти
за кимсь, чимсь	ходити
за нею	ходити
Збут	іти
ким-небудь або якимсь	ходити
ким-небудь	ходити
кого-, що-небудь	ходити, іти
кого-небудь	іти
когось	ходити
кому-небудь	ходити
комусь	іти
літак	ходити
маревом, туманом і т. ін.	плавати
на кого-, що-небудь	іти
на принаду	іти
на щось	іти
необхідні умови комусь	ходити
певного колективу, організації тощо	іти
про кого-небудь	ходити
рейси	ходити
рослини	ходити
себе	іти
у військових діях	ходити
у що-небудь	ходити
худоу	ходити
чимось	іти
чого-небудь	ходити, плисти (пливти, плинути)
чомусь	іти
шлюб	іти
що-небудь	іти
щось	іти
якусь посаду	ходити

Сема «об'єкт», виступаючи конкретизатором семантичної теми, яка передає саму дію, формує просторові відношення, позначаючи будь-який предмет чи істоту, в сторону яких або від яких відбувається пересування, а також предмет чи особу з участю яких воно відбувається. При цьому дія на предмет не викликає будь-яких змін його. Це зумовлено граматичним значенням категорії перехідності / неперехідності, адже усі аналізовані дієслова є неперехідними. Слід зауважити, що в цілому дієслова переміщення мають послаблені об'єктні відношення, які можуть виникати як факультативні контекстуальні при сполученні аналізованих дієслів із залежними іменниками у непрямих відмінках з прийменниками чи без них.

Серед інших несубстантивних конкретизаторів семантичних тем дієслів пересування *іти* (*йти*) – *ходити*, *летіти* – *літати*, *плисти* (*пливти*, *плинути*) – *плавати* виступають семи «час», «причина», «мета», «міра, інтенсивність».

Так, часові значення дієслів пересування, що входять до загального лексико-семантичного і граматичного значення дієслова як частини мови в цілому, в самій семантичній структурі виявляються нечітко, що представлено й формулами тлумачення. Тому, як правило, у мовленні відбувається деталізація часового протікання дії – поєднання дієслів з іменниками чи прислівниками часової семантики. Лише для чотирьох ЛСВ аналізованих дієслів, а саме для співвідносної пари *іти* (*йти*) – *ходити* із табличного формату представлення словникових дефініцій виявлено компоненти, що відповідають семі «час»:

Таблиця 14.18. Результати вибірок за диференційними семами

Диференційна сема «час»	Дієслова, у ЛСВ яких вона наявна
за чим-небудь	іти
певний час	іти
у певну пору	іти
протягом певного часу	ходити

При цьому сема «час» в семантичній будові аналізованих дієслів взаємодіє із семою «спрямованість / неспрямованість дії». Так, в основному ЛСВ дієслова *ходити*, що тлумачиться у СУМі як «1. Ступаючи ногами, переміщатися, змінювати місце в просторі (перев. в різних напрямках) протягом певного часу (про людину або тварин); протилежне стояти», саме

компонентом «протягом певного часу», який вказує на якийсь нечітко окреслений часовий відрізок, забезпечується значення неспрямованої дії. І, навпаки, в першому відтинку третього значення дієслова *іти* «вирушати куди-небудь у певну пору» поєднання компонентів «куди-небудь» (сема «середовище, місце», яка вказує на спрямованість дії кудись) та «у певну пору» (сема «час», яка окреслює якийсь визначений, конкретний часовий момент) забезпечує значення спрямованої дії, яке для цього дієслова є типовим. А значенням часової семи «певний час», що фіксується у 13 значенні *іти* «тривати певний час; тягтися, продовжуватися» забезпечує значення неспрямованої дії.

Диференційні семи «причина», «мета», «міра, інтенсивність», як і сема «час», є нерегулярними в семантичній структурі ЛСВ аналізованих дієслів *іти* (*йти*) – *ходити*, *летіти* – *літати*, *плисти* (*пливти*, *плинути*) – *плавати* і присутні тоді, коли семантичні теми, за допомогою яких передається сама дія, вимагають обставинних конкретизаторів, які вказують відповідно на причину, під дією якої або через яку здійснюється дія, мету, задля якої здійснюється дія, а також інтенсивність дії. Нижче подаємо вибірки, зроблені за цими семами:

Таблиця 14.19. Результати вибірок за диференційними семами

Диференційна сема «причина»	Дієслова, у ЛСВ яких вона наявна
в процесі чого-небудь	іти
від тепла, вологи	плисти (пливти, плинути)
внаслідок його коливання, руху	плавати
завдяки певній зовнішній силі (вітру, поштовху і т. ін.)	летіти
під дією вітру	плисти (пливти, плинути)
під дією прикладеної сили	іти
як наслідок певної дії, вчинку	іти
Диференційна сема «мета»	Дієслова, у ЛСВ яких вона наявна
для затвердження	іти
для плавання	плавати
для проходу, переходу тощо	ходити
для чого-небудь	іти
з клопотанням	ходити
з метою забезпечення нормального стану, порядку	ходити
з метою найнятися на роботу, заробити грошей	ходити
з певною метою	ходити
з тим, щоб дістати, привезти, і т. ін. кого-, що-небудь	ходити
за порадою, допомогою	ходити
із певною метою	іти

Диференційна сема «міра, інтенсивність»	Дієслова, у ЛСВ яких вона наявна
дуже швидко, легко	літати
дуже швидко, стрімко	літати
дуже швидко	летіти
легко, вільно	плисти (пливти, плинути)
легко	плисти (пливти, плинути)
пільно	ходити
плавно	плисти (пливти, плинути)
плавно й легко	плавати
плавно	плавати, плисти (пливти, плинути)
повільно, плавно	плавати, плисти (пливти, плинути)
поволі, поступово	плисти (пливти, плинути)
постійно	ходити, іти
ритмічно	ходити
розмірено, плавно	плисти (пливти, плинути)
швидко	летіти

Як бачимо, аналіз, проведений на основі формул тлумачення обраних для аналізу дієслів, демонструє різні типи компонентів тлумачення та їх різні способи поєднання. У цьому виявляється та особливість лексичного значення слова, яка полягає в тому, що значення слів є гетерогенними за своєю природою, відмінними за структурою, призначенням та застосуванням.

Отже, аналіз словникових тлумачень, переведених у табличний формат, свідчить, що в основі лексико-семантичної системи мови лежить певна кількість універсальних семантичних ознак різної природи, поєднання їх між собою утворюють значний масив реальних лексичних значень слів. При цьому формули тлумачення виступають прийомами узагальнення вказаних ознак і способами їх об'єднання в єдине лексичне значення.

14.5. Іменник у лексикографічній системі СУМа

У цьому підрозділі ми продемонструємо застосування описаних вище теоретичних засад теорії Л-системи СУМа як універсального інструмента у виявленні закономірностей морфологічної (граматичної) структури лексем іншої частини мови – іменника.

Факти, встановлені на прикладі українських іменників, свідчать про те, що структура граматичної семантики цього класу слів, як і дієслів, підпорядкована імпліцитним, внутрішньомовним механізмам, певним закономірностям, правилам, які експлікуються у чітко структурованому тексті тлумачного словника.

Спостереження над корпусом іменникових словникових статей СУМ-11 (всього 52 925 іменникових статей) дозволяють зробити висновок про те, що структура $\Lambda(X)$ формується на основі елементарних інформаційних одиниць. Ними є заголовне слово, його лексемні варіанти та лексикографічні параметри заголовного слова (позначення роду, словозмінного класу, числа та функціонального стилю), за допомогою яких здійснюється опис граматичної семантики іменників у СУМ-11 (див. табл. 14.20).

Оскільки параметру на позначення стилю властива наявність певної суб'єктивної оцінки, авторського оцінного характеру, його значення не враховуємо з метою максимальної об'єктивності дослідження структури граматичної семантики іменників української мови.

Таблиця 14.20. Виділення структурних елементів у лівій частині словникової статті СУМ-11

№	Структурний елемент	Зміст структурного елемента	Значення структурного елемента	Реалізація у СУМ-11
1.	<i>X</i>	Заголовне слово	Будь-який іменник, зафіксований у СУМ-11	<u>ВНУК (УНУ#К і рідко ОНУ#К)</u>
2.	Парадигма	Фіксування словозмінного класу іменника	1. Параметр однокомпонентний; 2. Параметр однокомпонентний (два варіанти параметра);	<u>бкa#</u> <u>a i y</u>
3.	Рід	Фіксування роду іменника	1. Параметр однокомпонентний; 2. Параметр двокомпонентний; 3. Параметр трикомпонентний;	<u>ч.</u> <u>жс. і с.</u> <u>ч., жс. і с.</u>
4.	Число	Фіксування вживаності іменника у певній числовій формі	1. Параметр однокомпонентний; 2. Параметр двокомпонентний;	<u>збірн., мн.</u> або відсутнє (в одиниці) <u>мн. (одн.)</u> або <u>одн. (мн.)</u>
5.	Стиль	Фіксування функціонально-стильової вживаності іменника	1. Параметр однокомпонентний; 2. Параметр двокомпонентний; 3. Параметр трикомпонентний;	<u>поет.</u> <u>книжн., заст.</u> <u>дорев., розм.,</u> <u>зневажл.</u>

Як виявилось в ході дослідження, функціонування елементарних структуротвірних компонентів $\Lambda(X)$ не є випадковим і підпорядковується загальним граматичним законам мови, на основі яких творяться типи структур граматичної семантики українських іменників. Закономірне породження таких структур виявляється в ієрархічній організації виявлених структуротвірних компонентів $\Lambda(X)$.

Згідно з засадами теорії Л-системи СУМа, ієрархізацію параметрів граматичної семантики іменників подаємо у вигляді схеми, на якій показано співвідношення формальних граматичних параметрів і умовно названих структурних елементів, розташованих в ієрархічному порядку (рис. 14.5).

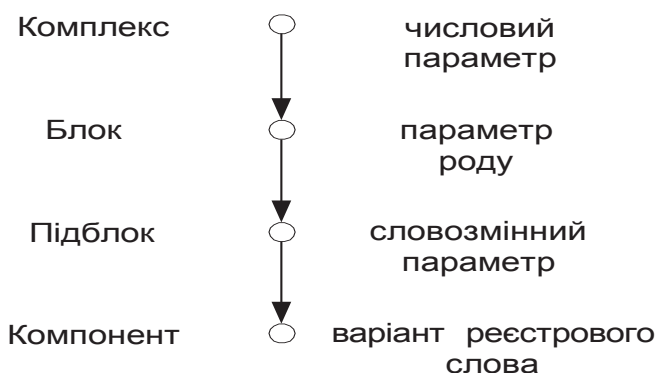

Рис. 14.5. Ієрархізація параметрів граматичної семантики іменників у СУМ-11

Виявлена ієрархічна залежність вказує на те, що існує закономірність для всього іменникового корпусу СУМ-11, за якою текст $\Lambda(X)$ для будь-якого X з множини українських іменників однозначно подається у вигляді системи вкладень:

$$\Lambda(X) \supset \mathcal{C} \supset \mathcal{P} \supset \Pi \supset K, \quad (14.31)$$

де символом $\supset$ позначено відношення належності, а кожний з чотирьох елементів $\mathcal{C}$, $\mathcal{P}$, Π , K являє собою певну частину $\Lambda(X)$, яка має чітко визначену лінгвістичну кваліфікацію: $\mathcal{C}$ – відображення параметра на позначення числа, $\mathcal{P}$ – відображення параметра на позначення роду, Π – відображення параметра

на позначення парадигматичного (словозмінного класу), К – відображення параметра на позначення реєстрового слова (та його варіанта).

На найвищому рівні ієрархії, як показано у поданій вище формулі, виділяємо параметр на позначення числа. В ієрархічній залежності кваліфікуємо його як комплекс, а враховуючи параметр, з яким він співвідноситься, називатимемо числовим комплексом. Як показує досліджуваний матеріал СУМ-11, числовий комплекс виділяється за різними значеннями, яких може набувати параметр числа (табл. 14.21).

Таблиця 14.21. Відображення параметра числа в лексикографічному описі СУМ-11

Способи відображення параметра числа у $\Delta(X)$	Значення, якого набуває параметр числа
ФІЛО#СОФ , а, ч; ФІЛОСОФЕ#МА , и, жс.; ФЕХТУВА#ННЯ , я, с.; БЕРЕ#ЗКА , рідше БЕРІ#ЗКА , и, жс.; БУ#СОЛ , БУ#СЕЛ , сла, ч.; ВОГО#НЬ (розм. ОГО#НЬ), гню#, ч.; ЗНА#ХАРКА , рідко ЗНА#ХОРКА , ЗНА#ХУРКА , и, жс., заст.; ВНУ#ЧОК (ОНУ#ЧОК , рідко УНУ#ЧОК), чка, ч.	«Звичайне» число (множина не фіксується, але припускається)
БІДНЯ#ЦТВО , а, с., збірн.; ВЗУТТЯ# , я#, с., збірн.; ВІЛЬША#НИК , у, ч., збірн., рідко.; СМЕРІ#ЧЧЯ , СМЕРЕ#ЧЧЯ , я, с., збірн.; ВЕРБНИ#К , ВЕРБНЯ#К , а#, ч., збірн.; БЕСКЕ#ТТЯ , рідко БЕСКЕ#ДДЯ , я, с., збірн.	Збірне
ГАЛУ#Н 1 , а#, ч., тільки одн.; ЛЬОН , льо#ну, ч., тільки одн.; ГРА#МОТА 1 , и, жс., тільки одн.; ПРЕМУ#ДРІСТЬ , рості, жс. тільки одн., заст., уроч.; ВАГА# , и#, жс., тільки одн.; ТОВКОТНЕ#ЧА , і, жс., тільки одн., розм.	Тільки одинна
ПЕРИСТОКРИ#ЛКИ , лок, мн.; ВИГЛЯ#ДИНИ , ин, мн., розм.; ВИ#БОРИ , ів, мн.; ВИ#ВАРКИ , ів, мн.; ПОЖИ#ТКИ , ів, мн., розм.	Тільки множина
ПЕТЛЯ# , і#, жс. (мн. пе#тлі, тель); ЧУ#ДО , а, с.; мн. ЧУ#ДА , чуд і ЧУДЕСА# , чудес; ТЯ#МКА , и, жс.; мн. тямки#, мо#к; розм.; ЧАГА#Р , я, ч., ЧАГАРІ# , і#в, мн.; ТЯГЛО# , а#, с.; мн. ТЯ#ГЛА , тя#гол.; ВЕРСТВА# 1 , и#, жс. (мн. ВЕ#РСТВИ , версто#в); ПО#КЛАД 1 , у, ч. (мн. ПО#КЛАДИ , ів).	Фіксування множини при однині як наслідок ненормативного творення парадигми
РОЗЛО#ГИ , ів, мн. (одн. розлі#г , розло#г , ло#гу, ч.); КЕ#НДІ , КИ#НДІ , ів, мн. (одн. КЕ#НДЯ , КИ#НДЯ , і, жс.), діал.; ТРОПІ#ЗМИ , ів, мн. (одн. ТРОПІ#ЗМ , у, ч.); КРУЧЕ#НИКИ , ів, мн. (одн. КРУЧЕ#НИК , а, ч.); КУ#ЧЕРІ , ів, мн. (одн. КУ#ЧЕР , я, ч.); КУ#ЧЕРИКИ , ів, мн. (одн. КУ#ЧЕРИК , а, ч.); РУ#НА 3 , рун, мн. (одн. РУ#НО , а, с.).	Фіксування форм(и) однини при множині: а) як частіше вживаної форми

ПА#ХОЩІ, ів, мн. (рідко одн. ПА#ХОЩ, у, ч. і ж.); БЛИЗНЯ#ТА, я#т, мн. (рідко одн. БЛИЗНЯ#, я#ти, с.); ЧА#ТИ, чат, мн., рідше одн. ЧА#ТА, и, ж.; ВЕ#РЕДИ, ів, мн. (рідко одн. ВЕ#РЕД, у, ч.); ДІТЛАХИ#, і#в, мн. (рідко одн. ДІТЛА#Х, а#, ч.), розм. ДІ#ТОНЬКИ, ньок, мн. (рідко одн. ДІ#ТОНЬКА, и, ж.); СВЯ#ТОЩІ, ів, мн. (рідко одн. СВЯ#ТОЩ, і, ж.); ША#ТИ, шат, мн. (рідко одн. ША#ТА, и, ж.), поет., рит.	б) як раритетних, рідковживаних форм із стильовим маркуванням
ПОЛІЩУКИ#, і#в, мн. (одн. ПОЛІЩУ#К, а#, ч.; ПОЛІЩУ#ЧКА, и, ж.); НОРВЕ#ЖЦІ, ів, мн. (одн. НОРВЕ#ЖЕЦЬ, жця, ч.; НОРВЕ#ЖКА, и, ж.); МУЛА#ТИ, ів, мн. (одн. МУЛА#Т, а, ч.; МУЛА#ТКА, и, ж.); УДЕ#, мн. (одн. УДЕ#, ч. і ж.), невідм.; ПЕЙЗА#НИ, ів, мн. (одн. ПЕЙЗА#Н, ПЕЙЗА#НИН, а, ч.; ПЕЙЗА#НКА, и, ж.); АБХА#ЗЦІ, ів, мн. (одн. АБХА#З, а і АБХА#ЗЕЦЬ, зця, ч.; АБХА#ЗКА, и, ж.).	Фіксування форм однини і множини у $\Lambda(X)$ іменників – на позначення народностей

Тексти різних комплексів у одній словниковій статті не перетинаються – вони є чітко розмежованими, отже, для елемента Ч справедливим є формальне представлення:

$$Ч = Ч_1 \cup Ч_2,$$

де символами $Ч_1$ та $Ч_2$, позначено перший і другий (якщо він є в аналізованій словниковій статті) числові комплекси, причому $Ч_1 \cap Ч_2 = \emptyset$, тобто їхній перетин порожній. Наприклад, якщо:

$$\Lambda(X) = \text{ТЕ\#РМИ}, \text{ терм, мн.},$$

то елемент Ч містить лише один числовий комплекс $Ч_1$:

$$Ч_1 = Ч = \Lambda(X) = \text{ТЕ\#РМИ}, \text{ терм, мн.}$$

Виділення числових комплексів здійснюється відповідно до відображення у словниковій статті співвідносного з комплексом параметра на позначення числа. Розглянемо приклади виділення числових комплексів у межах словникової статті $\Lambda(X)$ іменників української мови.

Словникові статті, що визначаються одним числовим комплексом, умовно відображаємо як $\Lambda(X) = Ч_1$, де $Ч_1$ може набувати різних числових значень: **БРА#ТКИ**, ів, мн., де $Ч_1 = \text{БРА\#ТКИ}$, ів, мн.; **АПАРАТУ#РА**, и, ж., збірн., де $Ч_1 = \text{АПАРАТУ\#РА}$, и, ж., збірн.; **ПРЕМУ#ДРІСТЬ**, рості, ж. тільки одн., заст., уроч., де $Ч_1 = \text{ПРЕМУ\#ДРІСТЬ}$, рості, ж. тільки одн., заст., уроч.

Як свідчать наведені приклади, числовий комплекс реалізується з урахуванням різних значень числового параметра, відображеного за допомогою відповідної системи ремаркування, представленої в СУМ-11.

Словникові статті, що складаються з двох числових комплексів, умовно позначаємо як $\Lambda(X) = \text{Ч}_1 + \text{Ч}_2$:

ІНКУНА#БУЛИ, ул, *мн.* (*одн.* **ІНКУНА#БУЛА**, и, *жс.*),
де $\text{Ч}_1 = \text{ІНКУНА#БУЛИ}$, ул, *мн.*; $\text{Ч}_2 = \text{одн. ІНКУНА#БУЛА}$, и, *жс.*;

АЕРО#БИ, ів, *мн.* (*одн.* **АЕРО#Б**, а, ч.), *біол.*, де $\text{Ч}_1 = \text{АЕРО#БИ}$, ів, *мн.*, *біол.*;
 $\text{Ч}_2 = \text{одн. АЕРО#Б}$, а, ч., *біол.*;

ТЮФТЕ#ЛЬКИ, льок, *мн.* (*одн.* **ТЮФТЕ#ЛЬКА**, и, *жс.*),
де $\text{Ч}_1 = \text{ТЮФТЕ#ЛЬКИ}$, льок, *мн.*; $\text{Ч}_2 = \text{одн. ТЮФТЕ#ЛЬКА}$, и, *жс.*;

АЛЬВЕО#ЛИ, о#л, *мн.* (*одн.* **АЛЬВЕО#ЛА**, и, *жс.*), *анат.*,
де $\text{Ч}_1 = \text{АЛЬВЕО#ЛИ}$, о#л, *мн.*, *анат.*; $\text{Ч}_2 = \text{одн. АЛЬВЕО#ЛА}$, и, *жс.*, *анат.*;

УКРАЇ#НЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **УКРАЇ#НЕЦЬ**, нця, ч.; **УКРАЇ#НКА**, и, *жс.*),
де $\text{Ч}_1 = \text{УКРАЇ#НЦІ}$, ів, *мн.*; $\text{Ч}_2 = \text{одн. УКРАЇ#НЕЦЬ}$, нця, ч.; **УКРАЇ#НКА**, и, *жс.*;

ЧУ#ДО, а, с.; *мн.* **ЧУ#ДА**, чуд і **ЧУДЕСА#**, чудес,
де $\text{Ч}_1 = \text{ЧУ#ДО}$, а, с.; $\text{Ч}_2 = \text{мн. ЧУ#ДА}$, чуд і **ЧУДЕСА#**, чудес;

ША#ТИ, шат, *мн.* (*рідко одн.* **ША#ТА**, и, *жс.*), *поет.*, *рит.*,
де $\text{Ч}_1 = \text{ША#ТИ}$, шат, *мн.*, *поет.*, *рит.*; $\text{Ч}_2 = \text{рідко одн. ША#ТА}$, и, *жс.*, *поет.*, *рит.*

Важливою передумовою вивчення структури граматичної семантики іменників у їх відображенні СУМ-11 є повне відмежування від будь-яких лексикографічно зумовлених лінгвістичних фактів і виявлення об'єктивних закономірностей у системі мови. Завдання тлумачного словника полягає у фіксуванні та висвітленні саме таких мовних фактів, однак при цьому завжди простежуються вироблені практикою словникарства лексикографічно зумовлені лінгвістичні факти, які при виведенні закономірностей із тексту словникової статті необхідно враховувати і обумовлювати. Тому для встановлення параметризації граматичної семантики іменників у СУМ-11 першочергове завдання полягає в тому, щоб виявити й відповідно кваліфікувати лінгвістичну інформацію, зумовлену способами лексикографування.

Як показує аналізований матеріал, відображення числового параметра у словникових статтях зумовлене лексикографічними правилами укладання

СУМ-11. Згідно з вимогами, зафіксованими у передмові СУМ-11, відображення числа обумовлюється такими лексикографічними правилами:

1. Відмінювані слова вносяться до реєстру Словника в початковій граматичній формі: іменники, кількісні числівники та займенники неприкметникової форми – в називному відмінку однини. Напр.: **Двір**, двора# і дво#ру, ч.; **Рі#чка**, и, ж.; **Мо#ре**, я, с. При аналізі такого способу лексикографування граматичної семантики іменників у СУМ-11 стає очевидною невідповідність числового ремаркування структурі граматичної семантики цих іменників: наявність парадигми в множині не відображена у словниковій статті, а лише припускається. Відтак виникає необхідність урахування зазначеного способу лексикографування і наступної кваліфікації такої структури граматичної семантики іменників як двочислової, з корелятивними формами однини і множини: $\Lambda(X) = \mathcal{C}_{1(\text{одн.})} + \mathcal{C}_{2(\text{мн.})}$.

2. Іменники, частіше вживані в множині, подаються в цій формі, а в дужках наводиться форма однини з відповідним граматичним оформленням. **БЛИЗНЯ#ТА**, я#т, мн. (рідко одн. **БЛИЗНЯ#**, я#ти, с.). За таким зразком оформлюються й назви народів.

Прикладом такого способу лексикографування є іменники: **ША#ТИ**, шат, мн. (рідко одн. **ША#ТА**, и, ж.), поет., рит.; **ПА#ХОЩІ**, ів, мн. (рідко одн. **ПА#ХОЩ**, у, ч. і ж.); **КЕ#НДІ**, **КИ#НДІ**, ів, мн. (одн. **КЕ#НДЯ**, **КИ#НДЯ**, і, ж.), діал.; **ШКАРБАНИ#**, **ШКАРБУНИ#**, і#в, мн. (одн. **ШКАРБА#Н**, **ШКАРБУ#Н**, а, ч.), розм.; **ВУ#СА**, **ВУ#СИ**, ів, мн. (одн. **ВУС**, рідко **УС**, а, ч.).

Проаналізувавши ліві частини словникових статей, розроблені укладачами згідно з цим правилом, приходимо до висновку про їх двокомплексну структуру: $\Lambda(X) = \mathcal{C}_{1(\text{мн.})} + \mathcal{C}_{2(\text{одн.})}$, що визначається наявністю одночасно двох ремарок числа: мн. і одн. Особлива структура граматичної семантики цього класу слів з послідовним фіксуванням множини й однини зумовлена лише функціонально-стильовим параметром, унаслідок чого такі іменники вносяться до реєстру у формі множини. Враховуючи об'єктивну

структуру граматичної семантики описаного типу слів приходимо до висновку, що такі словникові статті є прикладом двочислової структури з наявними граматично не маркованими парадигмами однини і множини. Тому такі іменники відносимо до класу лексем зі звичайною, граматично немаркованою двочисловою структурою з корелятивними формами однини і множини: $\Lambda(X) = \mathcal{C}_{1(\text{одн})} + \mathcal{C}_{2(\text{мн.})}$. Класи іменників, зумовлені правилами 3 та 4, також визначаються подібною структурою граматичної семантики.

3. Іменники, які нормативно вживаються і в однині, і в множині, але форма множини стилістично маркована (за допомогою стильових ремарок *рідко*, *перев.*, *рідше*), фіксуються в однині, а в дужках наводиться форма множини: **ПО#ХОРОН**, у, ч. (*рідше* мн. **ПО#ХОРОНИ**, ів); **ЧОРНОГОЛО#ВЕЦЬ**, вця, ч. (*перев. мн. ЧОРНОГОЛО#ВЦІ*, ів), *заст.*; **ЧОРНОБРИ#ВЕЦЬ**, вця, ч. (*перев. мн. ЧОРНОБРИ#ВЦІ*, ів), *діал.*; **ТОВЧЕ#НИК**, а, ч., *перев. мн. ТОВЧЕ#НИКИ*, ів.

4. Іменники, які мають форми однини і множини, але в множині як стилістично марковані характеризуються ненормативною відмінковою парадигмою (іменники, у лівих частинах словникових статей яких фіксування форми множини у дужках зумовлене як стилістичною маркованістю, так і ненормативною відмінковою парадигмою): **ПОРІ#ЧКА**, и, ж. (*перев. мн. ПОРІ#ЧКИ*, чок); **СУНИ#ЦЯ**, і, ж. (*перев. мн. СУНИ#ЦІ*, ни#ць); **СУНИ#ЧКА**, и, ж. (*перев. мн. СУНИ#ЧКИ*, чок); **ПОРІ#ЧЕЧКА**, и, ж. (*перев. мн. ПОРІ#ЧЕЧКИ*, чок);

або лексемними варіантами вихідної форми у множині і ненормативною відмінковою парадигмою: **О#КО** а, с. (мн. **О#ЧІ**, *рідко ВІ#ЧІ*, оче#й - *перев. з прийм.у*); **ГРА**, и, ж. (мн. **І#ГРИ**, і#гор);

або варіантами вихідної форми у множині, зумовленими акцентуаційними особливостями і ненормативною відмінковою парадигмою: **ВЕРСТВА#**, и#, ж. (мн. **ВЕ#РСТВИ**, ве#рств); **ПЕТЛЯ#**, і#, ж. (мн. **ПЕ#ТЛІ**, тель); **РО#ЗКІШ**, коші, ж. (мн. **РОЗКО#ШІ**, ів); **ПЕРО#**, а#, с. (мн. **ПЕ#РА**, пер).

Подібні структури лівої частини словникових статей іменників розглядатимемо, враховуючи не спосіб їх представлення у СУМ-11, а керуючись об'єктивною структурою їх граматичної семантики, тобто як такі, що мають дві співвідносні числові граматично немарковані парадигми в однині і множині та визначаються формулою:

$$\Lambda(X) = \mathcal{C}_{1(\text{одн.})} + \mathcal{C}_{2(\text{мн.})}.$$

Таким чином, виявлені лексикографічно зумовлені типи структур граматичної семантики іменників української мови було умовно трансформовано для подальшого автоматичного аналізу лівих частин словникових статей досліджуваних лексем (табл. 14.22).

Таблиця 14.22. Трансформація лексикографічно зумовлених структур $\Lambda(X)$ у СУМ-11

Відображення лексикографічно зумовлених структур $\Lambda(X)$	Формула, якою визначається трансформований структурний тип
КЕ#НДІ, КИ#НДІ , ів, мн. (одн. КЕ#НДЯ, КИ#НДЯ , і, жс.), діал.;	$\Lambda(X) = \mathcal{C}_{1(\text{одн.})} + \mathcal{C}_{2(\text{мн.})}$
ВРУ#НА (УРУ#НА) , врун, мн. (одн. ВРУ#НО , а, с.), с. з.;	$\Lambda(X) = \mathcal{C}_{1(\text{одн.})} + \mathcal{C}_{2(\text{мн.})}$
ПА#ХОЩІ , ів, мн. (рідко одн. ПА#ХОЩ , у, ч. і жс.);	$\Lambda(X) = \mathcal{C}_{1(\text{одн.})} + \mathcal{C}_{2(\text{мн.})}$
БЛИЗНЯ#ТА, я#т , мн. (рідко одн. БЛИЗНЯ# , я#ти, с.);	$\Lambda(X) = \mathcal{C}_{1(\text{одн.})} + \mathcal{C}_{2(\text{мн.})}$
ОРЕ#ЛІ, оре#ль , мн. (одн. ОРЕ#ЛЬ і ОРЕ#ЛЯ , і, жс.), заст.;	$\Lambda(X) = \mathcal{C}_{1(\text{одн.})} + \mathcal{C}_{2(\text{мн.})}$
КУ#СТРІ , ів, мн. (одн. КУ#ШТРА і КУ#ШТРЯ , і, жс.), діал.;	$\Lambda(X) = \mathcal{C}_{1(\text{одн.})} + \mathcal{C}_{2(\text{мн.})}$
ІНІЦІА#ЛІ , ів, мн. (одн. ІНІЦІА#Л , а, ч.);	$\Lambda(X) = \mathcal{C}_{1(\text{одн.})} + \mathcal{C}_{2(\text{мн.})}$
О#КО 1 а, с. (мн. О#ЧІ , рідко ВІ#ЧІ , оче#й);	$\Lambda(X) = \mathcal{C}_{1(\text{одн.})} + \mathcal{C}_{2(\text{мн.})}$
ХАЗЯ#ІН , а, ч. (мн. ХАЗЯЇНИ# , і#в і ХАЗЯЇ# , ї#в);	$\Lambda(X) = \mathcal{C}_{1(\text{одн.})} + \mathcal{C}_{2(\text{мн.})}$
ПЕРО# , а#, с. (мн. ПЕ#РА , пер).	$\Lambda(X) = \mathcal{C}_{1(\text{одн.})} + \mathcal{C}_{2(\text{мн.})}$

У результаті вивчення структури лівої частини словникової статті іменників на позначення народів, що, згідно з правилами лексикографування СУМ-11, подаються у множині як вихідній формі з паралельною фіксацією в дужках форм однини, можемо зробити висновок, що така структура словникової статті пов'язана не з лексикографічними вимогами, а відображає семантичну спорідненість об'єднаних нею лексем, вказує на зв'язки між формами однини і множини даних іменників, на співвідносність лексем,

вжитих у множині та семантично вивідних з них іменників у однині. Тому виділення такої структури словникової статті як двочислової вважаємо лінгвістично виправданим фактом.

Граматична категорія числа іменника, реалізуючись системою відмінкових форм, окремих для однини і множини, пов'язана з іншими іменниковими категоріями – роду та відмінка, взаємодія з якими передається за допомогою спеціальних морфологічних показників. Це дає підставу для кваліфікації числового параметра як структурного елемента найвищого рівня, у межах якого і від значень якого змінюються набір та якісна характеристика словозмінних показників.

Наступним структурним рівнем ієрархізації є блок, з яким співвідноситься параметр на позначення роду. Друга позиція параметра роду у виведеній ієрархії структурних елементів лівої частини іменникової статті зумовлена тим, що родова належність, відображена в системі морфологічних показників, є вищою щодо наступних структурних елементів, з якими співвідносяться парадигматичний (словозмінний) параметр та лексемні варіанти заголовного слова, але нижчою щодо числового комплексу. Визнання показника параметра роду як структурного елемента вищого рангу щодо показника парадигматичного класу ґрунтується на тому, що значення парадигматичного класу формується на основі поняття роду й визначається ним (табл. 14.23).

Таблиця 14.23. Вплив показника роду на словозмінний параметр іменника

Словникова стаття $\Lambda(X)$	Вплив показника роду на словозмінний параметр іменника
ГАМАЗЕ#Й , <i>ю, ч.</i> , ГАМАЗЕ#Я , <i>ї, жс., заст.</i> ;	ГАМАЗЕ#Й (<i>ч.</i>) → словозм. параметр (-ю); ГАМАЗЕ#Я (<i>жс.</i>) → словозм. параметр (-ї);
ДРОЖ , <i>розм.</i> ДРІЖ , <i>дро#жу, ч. і дро#жі, жс.</i> ;	ДРОЖ (<i>ч.</i>) → словозм. параметр (дро#жу); ДРОЖ (<i>жс.</i>) → словозм. параметр (дро#жі); ДРІЖ (<i>ч.</i>) → словозм. параметр (дро#жу); ДРІЖ (<i>жс.</i>) → словозм. параметр (дро#жі);
О#ВОЧ , <i>заст.</i> О#ВОЩ , <i>у, ч. і рідко і, жс.</i> ;	О#ВОЧ (<i>ч.</i>) → словозм. параметр (-у); О#ВОЧ (<i>жс.</i>) → словозм. параметр (-і); О#ВОЩ (<i>ч.</i>) → словозм. параметр (-у); О#ВОЩ (<i>жс.</i>) → словозм. параметр (-і);
НОТАБЕ#НА , <i>и, жс., рідко</i>	НОТАБЕ#НА (<i>жс.</i>) → словозм. параметр (-и);

НОТАБЕ#НЕ , <i>с., невідм.</i> ;	НОТАБЕ#НЕ (<i>с.</i>) → словозм. параметр (<i>невідм.</i>);
ЖИ#ВОКІ#СТ , <i>жи#воко#сту, ч., розм.</i> ЖИ#ВОКОСТЬ , <i>кості, ж. (Symphutum L.)</i> ;	ЖИ#ВОКІ#СТ (<i>ч.</i>) → словозм. параметр (<i>жи#воко#сту</i>); ЖИ#ВОКОСТЬ (<i>ж.</i>) → словозм. параметр (<i>-кості</i>);
БОРТЬ , <i>і, ж. і я, ч., заст.</i> ;	БОРТЬ (<i>ж.</i>) → словозм. параметр (<i>-і</i>); БОРТЬ → словозм. параметр (<i>-я</i>);
ПРО#ДАЖ , <i>у, ч. і рідко і, ж.</i> ;	ПРО#ДАЖ (<i>ч.</i>) → словозм. параметр (<i>-у</i>); ПРО#ДАЖ → словозм. параметр (<i>-і</i>);
ЛАЗУ#Р , <i>і, ж., рідко у, ч.</i>	ЛАЗУ#Р (<i>ж.</i>) → словозм. параметр (<i>-і</i>); ЛАЗУ#Р (<i>ч.</i>) → словозм. параметр (<i>-у</i>).

Параметр роду позначається за допомогою лексикографічної ремарки, співвідносної з родом, яка обов'язково набуває певних кількісних характеристик. Залежно від цього виділяємо такі типи словникових статей:

1. Іменникові статті з одним параметром роду: *ч.* або *ж.* або *с.* Виділення цього структурного елемента зумовлюється межами числового комплексу, що веде до формального відображення:

$$\Lambda(X)=(\mathcal{C}_1(P_1)),$$

де дужки () вказують на входження параметра роду P_1 до складу кожного числового комплексу $\mathcal{C}_1$, виявленого в даній іменниковій статті $\Lambda(X)$.

Наприклад:

БОТА#НІК, *а, ч.*; **ГАРКЕБУ#З**, **АРКЕБУ#З**, *а, ч.*;
БЕ#СКИ#Д, **БЕ#СКЕ#Д**, **БЕ#СКЕ#Т**, *у, ч.*; **БОРОТЬБА#**, *и#, ж.*;
БАКЛА#ГА, **БОКЛА#ГА**, *и, ж.*; **ЗНА#ХАРКА**, *рідко*
ЗНА#ХОРКА, **ЗНА#ХУРКА**, *и, ж., заст.*; **ГАРМОНІ#ЧНІСТЬ**,
ності, ж., рідко; **БОТВИ#ННЯ**, *я, с., збірн.*; **БАЗАРУВА#ННЯ**,
рідше **БАЗАРЮВА#ННЯ**, *я, с., розм.*; **ВНУЧА#ТКО**
(**ОНУЧА#ТКО**, *рідко* **УНУЧА#ТКО**), *а, с.*;

2. Іменникові статті з двома параметрами роду: *ч. і ж.*, *ч. і с.*, *ж. і ч.*, *ж. і с.*, *с. і ч.*, *с. і ж.*, *ч. і рідко с.*, та *ч. і рідко с.*, що, відповідно до системи вкладення в межах числового комплексу $\mathcal{C}_1$, визначаються формулою:

$$\Lambda(X)=(\mathcal{C}_1(P_1+P_2)),$$

де P_1 та P_2 – параметри роду, виділені в межах кожного числового комплексу $\mathcal{C}_1$ іменникової статті $\Lambda(X)$. Наприклад:

ХИТРІЮ#ГА, *и, ч. і ж., розм.* **ХЛОПЧИ#СЬКО**, *а, ч. і с., розм.*;
БІДНЯ#ЖЕЧКА, *и, ж. і ч.*; **КОНТРА#ЛЬТО**, *невідм., с. і ч.*;

БІДОЛА#ХА, *рідко БІДОЛА#ГА, БІДОЛА#КА*, и, ч. і ж., *розм.*;
СЕРДЕ#ГА, *рідко СЕРДЕ#КА, СЕРДЯ#ГА*, и, ч. і *рідше ж.*

3. Іменникові статті з трьома параметрами роду: ч., ж. і с., що, відповідно до системи вкладення у межах числового комплексу, визначаються формулою:

$$\Lambda(X)=(\mathcal{C}_1(P_1+P_2+P_3)),$$

де параметри роду P_1 , P_2 та P_3 виділяються в межах кожного числового комплексу $\mathcal{C}_1$ іменникової статті $\Lambda(X)$. Наприклад: **ЛА#ДО**, а, ч., ж. і с., *нар.-поет.*; **ЗАБУ#ДЬКО**, а, ч., с. і ж., *розм.*

Виділений на основі параметра роду блок як структурний елемент іменникової статті $\Lambda(X)$ пов'язаний зі словозмінним параметром, що формує структурний елемент нижчого рівня – підблок.

Ми зафіксували словникові статті з різним кількісним розподілом цього параметра. Керуючись виведеним правилом – єдиним для всього іменникового корпусу СУМ-11, за яким текст $\Lambda(X)$ для будь-якого X з множини українських іменників однозначно подається у вигляді системи вкладень (див. рис. 14.5), виділення парадигматичних (словозмінних) підблоків здійснюватиметься за відповідними формулами:

1. Іменникові статті з одним словозмінним параметром у межах блоку визначаються формулою:

$$\Lambda(X)=(\mathcal{C}_1(P_1(\Pi_1))),$$

де парадигматичний підблок Π_1 виділяється в межах блоку P_1 , що входить до числового комплексу $\mathcal{C}_1$ будь-якої іменникової статті $\Lambda(X)$. Наприклад:

БЛАГОДІ#ЙНІСТЬ, ності, ж., *дорев.*; **ЗАМІ#РЮВАННЯ**, я, с., *спец.*;
ГЕНЕ#ЗИС, у, ч.; **САМІ#ТНИК**, *рідше САМО#ТНИК*, а, ч.;
УРО#ДЖЕНІСТЬ (ВРО#ДЖЕНІСТЬ), ності, ж.; **ДЕХКА#Н**, **ДЕХКА#НИН**, а, ч.; **ВНУ#ЧЕНЬКА (ОНУ#ЧЕНЬКА**, *рідко УНУ#ЧЕНЬКА*), и, ж.;
ПОРО#М, *рідко ПАРО#М*, *заст.* **ПОРО#Н**, а, ч.; **ЗНА#ХАРСТВО**, *рідко ЗНА#ХОРСТВО, ЗНА#ХУРСТВО*, а, с., *заст.*

2. Іменникові статті з двома словозмінними параметрами в межах блоку визначаються формулою:

$$\Lambda(X)=(\mathcal{C}_1(P_1(\Pi_1+\Pi_2))),$$

де парадигматичні підблоки Π_1 та Π_2 виділяються в межах блоку P_1 , що входить до числового комплексу $\mathcal{C}_1$ будь-якої іменникової статті $\Lambda(X)$. Наприклад:

ЗНА#ХАР, я, *рідко* **ЗНА#ХОР**, **ЗНА#ХУР**, а, ч., *заст.*; **Я#ТЕЛ**, **Я#ТІЛ**, я#тла, **Я#ТІЛЬ**, я#теля, ч., *діал.*; **САЛГА#Н**, а#, **САЛОГА#Н**, **САЛОГО#Н**, а, ч., *діал.*; **ДЕ#БРА**, и, *рідко* **ДЕБР**, **ДЕБРЬ**, і, ж., *зах.*; **ГЛЯ#НЕЦЬ**, нцю, **ГЛЯНС**, **ГЛЯНЦ**, у, ч.

3. Іменникові статті з трьома словозмінними параметрами в межах блоку визначаються формулою:

$$\Lambda(X)=(\mathcal{C}_1(P_1(\Pi_1+\Pi_2+\Pi_3))),$$

де парадигматичні підблоки Π_1 , Π_2 та Π_3 виділяються в межах блоку P_1 , що входить до числового комплексу $\mathcal{C}_1$ будь-якої іменникової статті $\Lambda(X)$. Наприклад:

КА#ДІБ, доба, **КА#ДІВБ**, довба, *рідко* **КА#ДУБ**, а, ч. (єдина лексема з такою структурою).

Згідно з теорією лексикографічних систем, меншим за підблок структурним елементом виступає компонент лівої частини іменникової статті. Таким компонентом є реєстрове слово та його морфологічні, фонетичні чи акцентуаційні варіанти, які об'єднуються спільним лексичним значенням, але відмінні за певними граматичними параметрами. Виділення компонента словникової статті також відбувається відповідно до виведеної ієрархічної вкладеності структурних елементів (рис. 14.5).

У лівих частинах іменникових статей встановлено такий кількісний розподіл компонентів:

1. Іменникові статті з одним компонентом, що визначається формулою:

$$\Lambda(X)=(\mathcal{C}_1(P_1(\Pi_1(K_1)))),$$

де парадигматичний підблок Π_1 виділяється в межах блоку P_1 , що входить до числового комплексу $\mathcal{C}_1$ із реєстровим словом K_1 будь-якої іменникової статті $\Lambda(X)$. Наприклад:

СМІ#ШЕЧКИ, чок, *мн.*; **ДОБРО#ДІЙ**, я, *ч.*, *заст.*; **ХМИ#ЗЗЯ**, я, *с.*, *збірн.*; **ЧЕРЕ#ШЕНЬКА**, и, *жс.*; **ЩЕДРУВА#ННЯ**, я, *с.*; **ЩЕБЕТУ#НЧИК**, а, *ч.*

2. Іменникові статті з двома компонентами, що визначається формулою:

$$\Lambda(X)=(\mathcal{C}_1(P_1(\Pi_1(K_1+K_2))))),$$

де парадигматичний підблок Π_1 виділяється в межах блоку P_1 , що входить до числового комплексу $\mathcal{C}_1$ із реєстровим словом K_1 та його лексемним варіантом K_2 будь-якої іменникової статті $\Lambda(X)$. Наприклад:

ПОЛЯ#ДВИЦЯ, **ПОЛЕ#НДВИЦЯ**, і, *жс.*; **ЗАКАМ'ЯНІ#ЛІСТЬ**, *рідше*
ЗАКАМЕНІ#ЛІСТЬ, лості, *жс.*; **ВСИ#ПИЩЕ** (**УСИ#ПИЩЕ**), а, *с.*;
ГОМУ#НКУЛ, **ГОМУ#НКУЛУС**, а, *ч.*; **БЕРЕ#ЗКА** 1 *рідше* **БЕРІ#ЗКА**, и, *жс.*; **У#РЯД**, *заст.* **УРЯ#Д** 1 у, *ч.*; **СХРО#ПУВАННЯ**, *рідше*
СХРА#ПУВАННЯ, я, *с.*; **ПІДГРІ#В**, *рідко* **ПІДОГРІ#В**, у, *ч.*

3. Іменникові статті з трьома компонентами, що визначається формулою:

$$\Lambda(X)=(\mathcal{C}_1(P_1(\Pi_1(K_1+K_2+K_3))))),$$

де парадигматичний підблок Π_1 виділяється в межах блоку P_1 , що входить до числового комплексу $\mathcal{C}_1$ із реєстровим словом K_1 та його лексемними варіантами K_2 та K_3 будь-якої іменникової статті $\Lambda(X)$. Наприклад:

ВНУ#КА, **(ОНУ#КА)**, *рідко* **УНУ#КА**), и, *жс.*; **СЕМИРЯ#ЖКА**,
СЕМЕРЯ#ЖКА, **СЕМРЯ#ЖКА**, и, *жс.*, *заст.*; **ДЗБАН**, **ДЖБАН**, *розм.*
ЖБАН, а, *ч.*; **СЕСТРЕ#НИЦЯ**, **СЕСТРИ#НИЦЯ**, **СЕСТРІ#НИЦЯ**, і, *жс.*,
діал.; **ЗНА#ХАРКА**, *рідко* **ЗНА#ХОРКА**, **ЗНА#ХУРКА**, и, *жс.*, *заст.*;
БЕ#СКИ#Д, **БЕ#СКЕ#Д**, **БЕ#СКЕ#Т**, у, *ч.*; **ВИ#ШКРЕБКИ**, **ВИ#СКРЕБКИ**,
ВИ#СКРІБКИ, ів, *мн.*, *розм.*

Проведений аналіз граматичної семантики іменників у словниковій репрезентації дозволив за аналогією із дієсловом вивести комплексні правила побудови структури граматичної семантики іменників української мови, найважливішими з яких є такі:

1. *Кожний іменник у СУМ-11 представлений словом з фіксованою лексичною семантикою за наявності одного або двох числових значень.*

Наприклад, у словнику слово **СТЕКЛЯ#РУС**, у, ч., *збірн.* із значенням «Тоненькі короткі трубочки з кольорового скла, що їх використовують для намиста, оздоблення тканини, одягу і т.ін.; різновид бісеру» визначається однією числовою формою – однини, якою формально реалізується категорія збірності.

Слово **КУЧЕРЯ#ВЧИКИ**, ів, *мн.*, *рідко* із значенням «кучеряве або завите волосся» реалізується й визначається у словнику однією числовою формою – множини.

Одночасно дві числові форми – однини та множини відображені в словникових статтях при лексемах:

ДІТЛАХИ#, і#в, *мн.* (*рідко* *одн.* **ДІТЛА#Х**, а#, ч.), *розм.*;
ВОДО#ХРЕЩЕ, а, с., **ВОДО#ХРЕЩІ**, ів, *мн.*; **ПАНЧО#ХИ**, чі#х, *мн.* (*одн.* **ПАНЧО#ХА**, и, *жс.*); **ПАЛЬЧА#ТА**, ча#т, *мн.* (*одн.* **ПАЛЬЧА#**, а#ти, с.), а також припускаються у таких словникових статтях: **РАЦІОНАЛІ#ЗМ**, у, ч.; **ПАНІ#СТКА**, и, *жс.*; **АЛЬПАГА#**, **АЛЬПАКА#**, и#, *жс.*; **ЗЕ#РНЯТКО**, *розм.* **ЗЕРНЯ#ТКО**, а, с.; **ВНУ#ЧКА** (**ОНУ#ЧКА**, *рідко* **УНУ#ЧКА**), и, *жс.*

У словниковій статті **ОДНОСЕЛЬЧА#НИ**, **ОДНОСІЛЬЧА#НИ**, ча#н, *мн.* (*одн.* **ОДНОСЕЛЬЧА#НИН**, **ОДНОСІЛЬЧА#НИН**, а, ч.; **ОДНОСЕЛЬЧА#НКА**, **ОДНОСІЛЬЧА#НКА**, и, *жс.*) також наявні два числових комплекси: Ч₁: **ОДНОСЕЛЬЧА#НИ**, **ОДНОСІЛЬЧА#НИ**, ча#н, *мн.*; Ч₂: *одн.* **ОДНОСЕЛЬЧА#НИН**, **ОДНОСІЛЬЧА#НИН**, а, ч.; **ОДНОСЕЛЬЧА#НКА**, **ОДНОСІЛЬЧА#НКА**, и, *жс.* При цьому елементи Ч₁ та Ч₂ об'єднують наявні менші структурні компоненти статті – блок, підблок та компонент ремарками *одн.* чи *мн.*

Це правило регламентує функціонування числового параметра у структурі граматичної семантики іменників української мови.

2. Кожний іменник у СУМ-11, представлений словом з фіксованою лексичною семантикою та конкретним значенням числа, може характеризуватися не більше ніж трьома різними значеннями роду. Виняток становлять множинні іменникові лексеми, значення роду в яких відсутні.

Наприклад, іменникова стаття **ВИ#ЗВІЛ**, ви#зволу, *рідше* визво#лу, ч. формується одним рід-блоком, що набуває значення чоловічого роду.

У лівій частині іменникової статті **БІДА#ХА**, *рідко БІДА#ГА*, *и, ч. і ж.* реалізуються два рід-блоки (спарені): Р₁: **БІДА#ХА**, *рідко БІДА#ГА*, *и, ч.*; Р₂: **БІДА#ХА**, *рідко БІДА#ГА*, *и, ж.*

У лівій частині іменникової статті **ЗАБУ#ДЬКО**, *а, ч., с. і ж., розм.* реалізуються три рід-блоки: Р₁: **ЗАБУ#ДЬКО**, *а, ч., розм.*; Р₂: **ЗАБУ#ДЬКО**, *а, с., розм.*; Р₃: **ЗАБУ#ДЬКО**, *а, ж., розм.*

При цьому елементи в межах Р₁ об'єднуються в рід-блок ремаркою *ч.*, елементи Р₂ – ремаркою *с.*, а елементи Р₃ – ремаркою *ж.*

3. Кожний іменник, представлений у СУМ-11 словом з фіксованою лексичною семантикою, конкретним значенням числа і вказівкою на родову ознаку, може належати не більше ніж до трьох парадигматичних (словозмінних) класів.

Наприклад, у лівій частині словникової статті **ВІДПІ#Т**, *льо#ту і ле#ту, ч.* виділяється один парадигматичний підблок, що характеризується двома варіантами парадигматичного значення.

У статті **КУ#ПІЛЬ**, *ку#пелі, ж. і ку#пелю, ч.* виділяємо по одному парадигматичному підблоку у кожному з двох рід-блоків: Р₁: **КУ#ПІЛЬ**, *ку#пелі, ж.* та Р₂: **КУ#ПІЛЬ**, *ку#пелю, ч.*

У іменниковій статті **САЛГА#Н**, *а#, САЛОГА#Н, САЛОГО#Н*, *а, ч., діал.* у межах одного числового комплексу і одного блоку реалізуються два парадигматичних підблоки: 1) **САЛГА#Н**, *а#, ч.* і 2) **САЛОГА#Н, САЛОГО#Н**, *а, ч.*

З трьома парадигматичними параметрами в СУМ-11 зафіксовано унікальну словникову статтю: **КА#ДІБ**, *доба, КА#ДІВБ*, *довба, рідко КА#ДУБ*, *а, ч.*, де в межах одного числового комплексу та одного рід-блоку реалізуються три парадигматичних підблоки.

4. Кожний іменник, представлений у СУМ-11 словом з фіксованою лексичною семантикою, конкретним значенням числа, вказівкою на родову ознаку і співвіднесеністю з конкретним словозмінним класом, може мати не більше трьох лексемних варіантів.

Утворення варіантних компонентів реєстрової лексики пов'язане з морфологічними (префіксальними, суфіксальними, префіксально-суфіксальними, кореневими та коренево-суфіксальними), фонетичними чи акцентуаційними змінами реєстрового слова.

Наприклад, словникові статті **ТОВАРИ#СТВО**, а, с.; **СОЛЬФЕ#ДЖІО**, невідм., с., муз.; **У#СПИХ**, у, ч.; **ВЕ#ЛИЧ**, і, ж. та ін. містять лише один компонент, який стосується одного числового комплексу, одного рід-блоку й одного парадигматичного підблоку.

У іменникових статтях **СМЕРІ#ЧЧЯ**, **СМЕРЕ#ЧЧЯ**, я, с., збірн.; **ВКАЗІ#ВКА (УКАЗІ#ВКА)**, и, ж.; **АВАНТІЮ#РА**, рідко **АВАНТУ#РА**, и, ж.; **БАНКРУ#ТСТВО**, **БАНКРО#ТСТВО**, а, с.; **КЕ#ТЯГ**, рідко **КИ#ТЯГ**, а, ч. та ін. реалізуються два компоненти, які виділяються в одному числовому комплексі, одному рід-блоці та одному парадигматичному підблоці.

У словникових статтях **СЕМІРЯ#ЖКА**, **СЕМЕРЯ#ЖКА**, **СЕМРЯ#ЖКА**, и, ж., заст.; **СЕСТРЕ#НИЦЯ**, **СЕСТРИ#НИЦЯ**, **СЕСТРІ#НИЦЯ** і, ж., діал.; **БЕ#СКИ#Д**, **БЕ#СКЕ#Д**, **БЕ#СКЕ#Т**, у, ч.; **ВНУЧА# (ОНУЧА#, рідко УНУЧА#)**, а#ти, с. реалізуються по три варіантних компоненти в межах комплексу, блоку та підблоку.

Таким чином, представлення граматичної семантики іменників у СУМ-11 відбувається відповідно до їх багаторівневої ієрархічної структури, що дозволяє твердити про специфіку якісного й кількісного розподілу структурних елементів і дає змогу сформулювати систему комплексних правил, урахування яких структурує граматичну параметризацію іменників. Виведені правила кількісного співвідношення параметрів граматичної семантики іменників української мови можна представити узагальнено за допомогою графа (рис. 14.6).

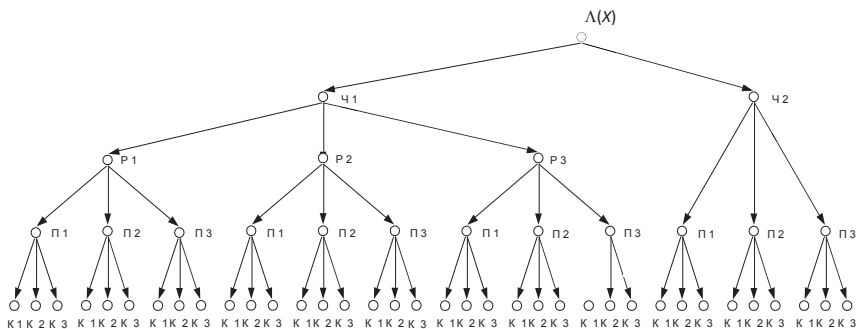

Рис. 14.6. Графічне відображення структури $\Lambda(X)$ іменників української мови у СУМ-11

Зауважимо, що граф відображає максимальну кількість теоретично можливих структурних елементів на кожному з рівнів граматичної параметризації.

Кожний з виявлених граматичних параметрів характеризується різним кількісним співвідношенням з іншими граматичними параметрами. Специфіка такого співвідношення виявляє особливості граматичної структури досліджуваних іменників. Відтак постає завдання встановлення наявних типів співвідношення, комбінування граматичних параметрів у межах лівих частин словникових статей іменників. Таке завдання вирішувалося в автоматичному режимі. Отримані результати опрацьовано відповідно до виробленої нотації і представлено у вигляді сигнатур³¹ – системи аналітично-числового формального представлення структур лівих частин іменникових статей.

Розроблена нотація ґрунтується на системі умовних позначень, окремих для кожного рівня параметризації граматичної семантики іменників української мови в СУМ-11:

1. Для формального відображення елемента «компонент» використовуємо цифрові позначення, які вказують на загальну кількість компонентів, що реалізуються в межах кожного підблоку, блоку та комплексу лівої частини статті. Наприклад, запис (1) вказує на те, що структура лівої частини словникової статті формується на основі одного компонента – заголовного

³¹ Запис сигнатури відображається у круглих дужках ().

слова: **ПОБІГЕ#НЬКИ**, ньок, *мн., розм.* Запис (12) вказує на те, що в структурі статті відображено окремо 1 та 2 компоненти: **САЛГА#Н**, *а#*, **САЛОГА#Н**, **САЛОГО#Н**, *а, ч., діал.* Запис (3) вказує на те, що в структурі словникової статті відображено 3 компоненти: **ЗНА#ХАРКА**, *рідко* **ЗНА#ХОРКА**, **ЗНА#ХУРКА**, *и, ж., заст.*

2. Для формального відображення в нотації структурного елемента «підблок», що формується параметром на позначення парадигматичного класу, використовуємо позиційні умовні позначення. Загальну кількість підблоків в нотації передано через одно-, дво- або тричленну структуру числового запису: X_1 – одночленний запис, X_1X_2 – двочленний запис, $X_1X_2X_3$ – тричленний запис.

Наприклад, запис (2) – одночленний, що передає один підблок з двома компонентами: **УГІ#ДЛЯ (ВГІ#ДЛЯ)**, *я, с.* Запис (3) – також одночленний, він відбиває один підблок з трьома компонентами: **СЕМИРЯ#ЖКА**, **СЕМЕРЯ#ЖКА**, **СЕМРЯ#ЖКА**, *и, ж., заст.* Запис (21) – двочленний, у ньому відображено два блоки з двома та одним компонентами.

3. Для формального відображення в нотації структурного елемента «блок», що формується параметром на позначення роду, застосовуємо позначення – крапку «.». У випадку одночасної наявності двох чи трьох блоків у межах словникової статті цей маркер вказує на їх розмежування. Формально крапка відділяє один блок від іншого. Запис з двома родовими блоками набуває вигляду: P_1P_2 , де P_1 та P_2 – два різних блоки, значення яких стосуються окремих компонентів.

Наприклад, запис (2.1) вказує на те, що ліва частина словникової статті формується на основі двох блоків: 2 та 1, в яких по одному парадигматичному підблоку, в межах яких виділяються, відповідно, два та один компоненти: **МА#КОТЕРТЬ**, **МА#КОРТЕТЬ**, *і, ж.,* **МА#КОРТЕТ**, *а, ч., діал.*

Досі розглядалися приклади нотації формальних структур, у яких до складу блоків та підблоків входили різні компоненти. Проте в СУМ-11 зафіксовані й такі структури, у яких один компонент виявляється спільним для двох підблоків. У такому випадку, в систему цифрової нотації вводимо

позначення рівності за компонентом «=k», яке відбиває спільний компонент для кількох підблоків.

Наприклад: запис (2.=k2) вказує на те, що структура граматичної семантики іменникової лексики розкладається на два блоки, два підблоки, які об'єднуються двома спільними компонентами: **ДРОЖ**, *розм.* **ДРІЖ**, *дро#жу, ч. і дро#жі, ж.* Запис (1.=k1) вказує на те, що структуру граматичної семантики іменникової лексики формують один блок, два підблоки, які об'єднуються одним спільним компонентом: **ЖУ#ЖІЛЬ**, *жу#желі, ж. і жу#желю, ч.; ЛАЗУ#Р, і, ж., рідко у, ч.*

Зафіксовані також випадки, коли компонент чи компоненти, що належать до одного парадигматичного підблоку, розмежовуються за різними блоками. Інакше кажучи, компоненти лівої частини словникової статті, що належать до одного парадигматичного класу, можуть набувати двох родових значень. Для відображення таких структур вводимо позначення «.=» – рівність компонентів і підблоків за виділюваними блоками.

Наприклад: запис (1.=1) вказує на те, що в статті відображено один компонент в межах одного підблоку, які входять до складу двох різних блоків: **ПУТЬ**, *і#, ж., заст. ч.; СОНЬКО#*, *а#, ч. і ж., розм.* Запис (3.=3) означає, що в структурі лівої частини словникової статті – три компоненти, що входять до одного підблоку й розмежовуються за двома різними блоками: **БІДОЛА#ХА**, *рідко БІДОЛА#ГА, БІДОЛА#КА, и, ч. і ж., розм.* Запис (1.=1.=1) вказує на те, що в структурі лівої частини словникової статті міститься один компонент, що належить одному підблоку, але він розмежовується за трьома блоками: **ЛА#ДО**, *а, ч., ж. і с. нар.-поет.*

4. Згідно з числовою параметризацією лівої частини словникових статей іменників можуть бути одно- або двокомплексними.

Для відображення подвійних числових значень числового комплексу застосовуємо позначення «:» як спосіб розмежування комплексів у межах лівої частини словникової статті. Відтак відображення формальних показників, що стосуються окремо однини та множини, здійснюється через ліво- та правосторонній запис щодо «:». Наприклад: словникова стаття **ТУАРЕ#ГИ**, *гів,*

мн. (одн. **ТУАРЕ#Г**, а, ч.) відображається за допомогою аналітично-числового запису (1:1).

Нагадаємо, що до двокомплексних відносимо також іменники з повною і нормативною числовою парадигмою, яка, однак, у СУМ-11, згідно з вимогами лексикографування, передається частково: фіксуються лише граматичні параметри в однині, при цьому без числового ремаркування: **ПАСА#Т**, у, ч.; **ПА#СКА**, и, ж.; **ПА#СТОРСТВО**, а, с.

Цей лексикографічний факт важливо відзначити, оскільки в нашому дослідженні встановлення структури граматичної семантики іменників здійснювалося автоматично за наявності або відсутності відображуваних у лівій частині словникової статті параметрів числа: *одн.*, *мн.* або *збірн.* За фактичної відсутності у словниковій статті такого типу числового показника самостійно визначаємо структуру граматичної семантики цього класу іменників як двочислову і присвоюємо їй значення сигнатури (1:). Відсутність числа після двокрапки вказує на наявність множини, що припускається у мові. До двочислових, але з умовно наявною множиною відносимо статті: **САЛГА#Н**, а#, **САЛОГА#Н**, **САЛОГО#Н**, а, ч., *діал.* → (12:); **ДЕ#БРА**, и, *рідко* **ДЕБР**, **ДЕБРЬ**, і, ж., *зах.* → (12:); **ГЛЯ#НЕЦЬ**, нцю, **ГЛЯНС**, **ГЛЯНЦ**, у, ч.; → (12:). Їх структура визначається формальним записом (12:), де форма множини припускається як об'єктивно існуюча, хоч вона й не відображена у СУМ-11.

У словникових статтях однокомплексні структури іменників, утворювані неповною числовою парадигмою (класи збірних іменників, *singularia tantum* і *pluralia tantum*), що маркуються у СУМ-11 як *збірн.*, *мн.* або *тільки одн.*, відображаємо за допомогою умовного позначення латинською літерою *n*:

СМЕРІ#ЧЧЯ, **СМЕРЕ#ЧЧЯ**, я, с., *збірн.*, де Ч₁= **СМЕРІ#ЧЧЯ**, **СМЕРЕ#ЧЧЯ**, я, с., *збірн.* Набуває аналітично-числового запису (2n); **ОШКРЕ#БКИ**, **ОСКРЕ#БКИ**, ів, *мн.*, *рідко*, де Ч₁= **ОШКРЕ#БКИ**, **ОСКРЕ#БКИ**, ів, *мн.*, *рідко*. → (2n); **ЛЬОН**, у, ч., *тільки одн.*, де Ч₁= **ЛЬОН**, у, ч., *тільки одн.* → (1n).

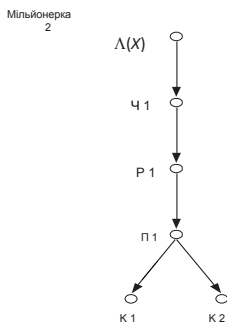
У двокомплексних структурах умовне позначення *n* фіксуємо лише у препозиції щодо комплексу зі значенням однини. Воно вказує на число множинне або збірне. Наприклад:

П#ДСЛУХИ, ів, *мн.* (*одн.* **П#ДСЛУХ**, у, ч.) $\rightarrow(1n:1)$ (маркується перший числовий комплекс); **ХАЗЯ#ІН**, а, ч. (*мн.* **ХАЗЯ#ІНИ**, ів, *і* **ХАЗЯ#І#**, *ї#в*) $\rightarrow(1:1)$ (другий числовий комплекс не маркується).

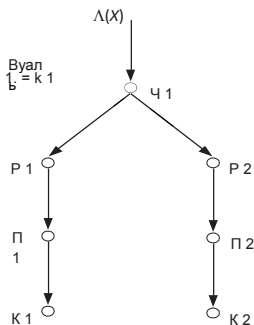
Згідно з описаною нотацією, словникова стаття **ПЕЙЗА#НИ**, ів, *мн.* (*одн.* **ПЕЙЗА#Н**, **ПЕЙЗА#НИН**, а, ч.; **ПЕЙЗА#НКА**, и, *ж.*) одержує формальний запис (1n:2.1). Він вказує на те, що структура статті має два комплекси (про що свідчить позначення «:»), перший з яких характеризується маркованим числовим значенням (множинне), складається з одного підблоку та одного компонента; другий числовий комплекс формується на основі двох блоків (ч. *і* *ж.*), перший з яких має один підблок і два компоненти, а другий блок містить один підблок і один компонент.

Отже, ліву частину іменникових статей СУМ-11 можна представити за допомогою системи сигнатур та в графічному зображенні. Наведемо приклади деяких з них:

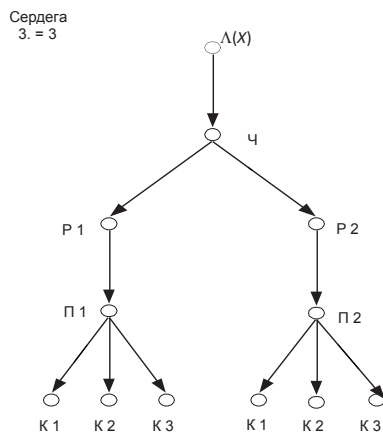
МІЛЬЙОНЕ#РКА, *заст.* **МІЛПОНЕ#РКА**, и, *ж.*, *розм.* $\rightarrow(2:)$,

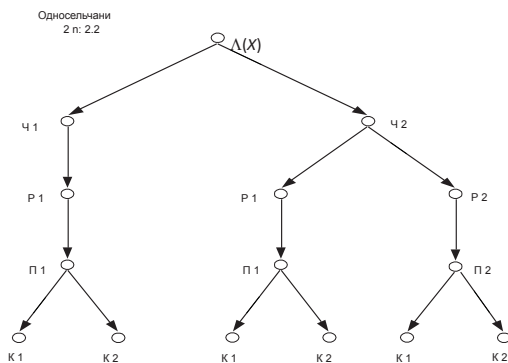
ВУА#ЛЬ, і, *ж.*, *рідко* я, ч., $\rightarrow(1.=k1)$.

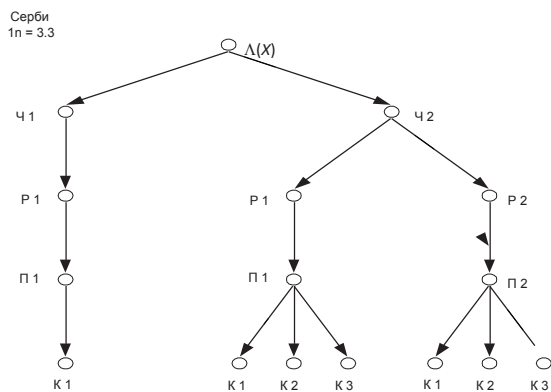
СЕРДЕ#ГА, рідко СЕРДЕ#КА, СЕРДЯ#ГА, и, ч. і рідше жс., $\rightarrow (3.=3)$.

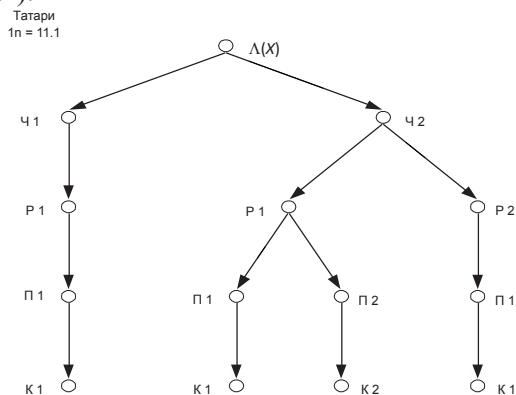
**ОДНОСЕЛЬЧА#НИ, ОДНОСІЛЬЧА#НИ, ча#н, мн. (одн. ОДНОСЕЛЬЧА#НИН,
ОДНОСІЛЬЧА#НИН, а, ч.; ОДНОСЕЛЬЧА#НКА, ОДНОСІЛЬЧА#НКА, и, жс.) $\rightarrow$
(2n:2.2).**

СЕ#РБИ, ів, мн. (одн. **СЕРБ**, рідше **СЕ#РБИН**, заст. **СЕРБІЯ#НИН**, а, ч.;
СЕ#РБКА, рідше **СЕ#РБИНКА**, заст. **СЕРБІЯ#НКА**, и, жс.) → (1n:3.3).

ТАТА#РИ, ів, мн. (одн. **ТАТА#РИН**, а, рідко **ТАТАР**, а, ч.; **ТАТА#РКА**, и, жс.) → (1n:11.1).

За допомогою послідовного застосування теорії лексикографічних систем встановлено параметризацію граматичної семантики іменників української мови, відображених у СУМ-11. Розподіл іменників за сигнатурами дозволив здійснити детальний аналіз виділених класів з різним співвідношенням структурних елементів (табл. 14.24).

Таблиця 14.24. Розподіл іменників сучасної української мови за сигнатурами

№	Сигнатура	Загальна кількість	Іменникова стаття $\Delta(X)$
1.	(1:)	50041	ПВУСТА#В, у, ч.
2.	(1n)	1083	ЧЕРЕПИ#ЦЯ, і, жс., збірн.
3.	(2:)	873	ПРОЗОРЛИ#ВІСТЬ, рідко ПРОЗІРЛИ#ВІСТЬ, вості, жс.
4.	(1.=1:)	365	СЕМИЛ#ТОК, тка, ч. і жс., розм..
5.	(1n:1.1)	306	СВА#НИ, ів, мн. (одн. СВАН, а, ч.; СВА#НКА, и, жс.).
6.	(1n:1)	70	ГА#ЛІИ, ів, мн. (одн. ГАЛІЛ, а, ч.)
7.	(11:)	49	СРІ#БЛО#-ЗО#ЛОТО, срі#бла#-зо#лота, СРІ#БЛО#-ЗЛО#ТО, срі#бла#-зла#та, с., нар.-поет.
8.	(1.1:)	28	РУКО#ПИС, у, ч., розм., рідко РУКО#ПИСЬ, і, жс.
9.	(1.=k1:)	19	ЧЕРІ#НЬ, реня#, ч. і ре#ні, жс.
10.	(3:)	18	СЕМИРЯ#ГА, СЕМЕРЯ#ГА, СЕМРЯ#ГА, и, жс., заст.;
11.	(2n)	17	УСТА# (ВУСТА#), уст, мн.
12.	(11n)	10	ПЕ#РЛИ, ів, рідко ПЕ#РЛА, рел, мн.
13.	(2.=2:)	10	РОЗУМА#КА, РОЗУМА#ХА, и, ч. і жс., розм.
14.	(12:)	4	САЛГА#Н, а#, САЛОГА#Н, САЛОГО#Н, а, ч., діал.
15.	(2n:2.2)	4	ОСТРІВ'Я#НИ, ОСТРОВ'Я#НИ, я#н, мн. (одн. ОСТРІВ'Я#НИН, ОСТРОВ'Я#НИН, а, ч.; ОСТРІВ'Я#НКА, ОСТРОВ'Я#НКА, и, жс.).
16.	(1n:11.1)	3	ТАТА#РИ, ів, мн. (одн. ТАТА#РИН, а, рідко татар, а, ч.; ТАТА#РКА, и, жс.).
17.	(2n:11.1)	3	СКАНДІНА#ВИ, СКАНДІНА#ВЦІ, ів, мн. (одн. СКАНДІНА#В, а, СКАНДІНА#ВЕЦЬ, вця, ч.; СКАНДІНА#ВКА, и, жс.).
18.	(1.=1.=1:)	2	ЛА#ДО, а, ч., жс. і с., нар.-поет.
19.	(1n:1.=1)	2	УДЕ#, мн. (одн. УДЕ#, ч. і жс.), невідм.
20.	(1n:1.11)	2	ГРЕ#КИ, ів, мн. (одн. ГРЕК, а, ч.; ГРЕЧА#НКА, и і ГРЕКИ#НЯ, і, жс.).
21.	(1n:1.2)	2	ПОЛЯ#КИ, ів, мн. (одн. ПОЛЯ#К, а, ч.; ПО#ЛЬКА, заст. ПОЛЯ#ЧКА, и, жс.).
22.	(2.=k2:)	2	ДРОЖ, розм. ДРІЖ, дро#жу, ч. і дро#жі, жс.
23.	(3.=3:)	2	СЕРДЕ#ГА, рідко СЕРДЕ#КА, СЕРДЯ#ГА, и, ч. і рідше жс.
24.	(111:)	1	КА#ДІБ, доба, КА#ДІВБ, довба, рідко КА#ДУБ, а, ч.
25.	(11n:1.1)	1	САБІ#НИ, ів, САБІ#НЯНИ, нян, мн. (одн. САБІ#НЯНИН, а, ч.; САБІ#НЯНКА, и, жс.).
26.	(1n:2.1)	1	ПЕЙЗА#НИ, ів, мн. (одн. ПЕЙЗА#Н, ПЕЙЗА#НИН, а, ч.; ПЕЙЗА#НКА, и, жс.).
27.	(1n:3.3)	1	СЕ#РБИ, ів, мн. (одн. СЕРБ, рідше СЕ#РБИН, заст. СЕРБІЯ#НИН, а, ч.; СЕ#РБКА, рідше СЕ#РБИНКА, заст. СЕРБІЯ#НКА, и, жс.).
28.	(2.1:)	1	МАКОТЕРТЬ, МА#КОРТЕТЬ, і, жс., МА#КОРТЕТ, а, ч., діал.
29.	(21:)	1	Я#ТЕЛ, Я#ТІЛ, я#тла, Я#ТІЛЬ, я#теля, ч., діал.
30.	(2n:2)	1	ШКАРБАНИ#, ШКАРБУНИ#, і#в, мн. (одн. ШКАРБА#Н, ШКАРБУ#Н, а, ч.), розм.
31.	(3n)	1	ВИ#ШКРЕБКИ, ВИ#СКРЕБКИ, ВИ#СКРІБКИ, ів, мн., розм.

Представлена формальна класифікація іменників за параметрами їх граматичної семантики дозволяє проаналізувати відповідні статистичні дані і

встановити та верифікувати певні закономірності щодо цього класу слів у системі української мови.

Як показав аналіз числової параметризації іменників української мови, їх можна розділити за трьома класами:

1. Іменники, граматична семантика яких характеризується наявністю корелятивних числових форм однини та множини. Зазначимо, що за правилами лексикографування у СУМ-11 такі лексеми описуються через фіксування граматичних параметрів лише в однині, при цьому їх множинні форми припускаються за умовчанням;

2. Іменники, структура граматичної семантики яких визначена лексикографічним способом їх опрацювання (назви народностей);

3. Іменники, які не мають корелятивної форми множини (*Singularia tantum* та збірні) чи однини (*Pluralia tantum*) (табл. 14.25).

Таблиця 14.25. Розподіл іменників за параметром числа

№	Іменниковий клас	Кількість	%
1.	Іменники з корелятивними формами однини та множини	51416	97,1
2.	Іменники, які не мають корелятивної форми множини (<i>Singularia tantum</i> та збірні) чи (<i>Pluralia tantum</i>)	1111	2

Аналіз кількісних даних, наведених у табл. 14.25, свідчить про те, що в українській мові граматична категорія числа дуже розвинута. Перевага іменникових лексем з корелятивними формами числа становить 97,1 % від загальної кількості іменників, лише 2 % припадає на іменники, які не мають однієї з корелятивної форм (одночислові).

Як окремо виділений, згідно з правилами лексикографування, розглянемо клас іменників на позначення назв народностей.

Найчисельнішими і найтиповішими тут виявляються лексеми – назви народностей, структура граматичної семантики яких передбачає відображення в числовому комплексі однини двох параметрів роду – чоловічого й жіночого, кожний з яких співвідноситься з одним компонентом:

ГОЛЛА#НДЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **ГОЛЛА#НДЕЦЬ**, *дця, ч.;*
ГОЛЛА#НДКА, *и, жс.*). **ВОЛИНЯКИ#**, і#в, *мн.* (*одн.* **ВОЛИНЯ#К**,
а#, ч.; **ВОЛИНЯ#ЧКА**, *и, жс.*), *розм.* **ВІННИЧА#НИ**, *а#н, мн.* (*одн.*
ВІННИЧА#НИН, *а, ч.;* **ВІННИЧА#НКА**, *и, жс.*) (табл. 14.26).

Таблиця 14.26. Розподіл іменникових лексем на позначення назв народностей за сигнатурами

№	Назви народностей	Тип сигнатури	Кількість лексем у межах сигнатури
1.	МЕЩЕРЯКИ# , і#в, <i>мн.</i> (<i>одн.</i> МЕЩЕРЯ#К , <i>а#, ч.;</i> МЕЩЕРЯ#ЧКА , <i>и, жс.</i>).	(1n:1.1)	306
2.	САБІ#НИ , ів, САБІ#НЯНИ , <i>нян, мн.</i> (<i>одн.</i> САБІ#НЯНИН , <i>а,</i> <i>ч.;</i> САБІ#НЯНКА , <i>и, жс.</i>).	(11n:1.1)	1
3.	ПЕЙЗА#НИ , ів, <i>мн.</i> (<i>одн.</i> ПЕЙЗА#Н , ПЕЙЗА#НИН , <i>а, ч.;</i> ПЕЙЗА#НКА , <i>и, жс.</i>).	(1n:2.1)	1
4.	КУ#РДИ , ів, <i>мн.</i> (<i>одн.</i> КУРД , <i>а, ч.;</i> КУ#РДКА і КУРДЯ#НКА , <i>и, жс.</i>).	(1n:1.2)	2
5.	ТАТА#РИ , ів, <i>мн.</i> (<i>одн.</i> ТАТА#РИН , <i>а, рідко</i> ТАТАР , <i>а, ч.;</i> ТАТА#РКА , <i>и, жс.</i>).	(1n:11.1)	3
6.	НІ#МЦІ , ів, <i>мн.</i> (<i>одн.</i> НІ#МЕЦЬ , <i>мця, ч.;</i> НІМКЕ#НЯ і НІ#МКА , <i>и, жс.</i>).	(1n:1.11)	2
7.	УДЕ# , <i>мн.</i> (<i>одн.</i> УДЕ# , <i>ч. і жс.</i>), <i>невідм.</i>	(1n:1.=1)	2
8.	СЕ#РБИ , ів, <i>мн.</i> (<i>одн.</i> СЕРБ , <i>рідше</i> СЕ#РБИН , <i>заст.</i> СЕРБЯ#НИН , <i>а, ч.;</i> СЕ#РБКА , <i>рідше</i> СЕ#РБИНКА , <i>заст.</i> СЕРБЯ#НКА , <i>и, жс.</i>).	(1n:3.3)	1
9.	БАЛКА#РИ , БАЛКА#РЦІ , ів, <i>мн.</i> (<i>одн.</i> БАЛКА#Р , <i>а і</i> БАЛКА#РЕЦЬ , <i>рця, ч.;</i> БАЛКА#РКА , <i>и, жс.</i>).	(2n:11.1)	3
10.	ІУДЕ#І (ЮДЕ#І), ів, <i>мн.</i> (<i>одн.</i> ІУДЕ#Й , ЮДЕ#Й , <i>я, ч.;</i> ІУДЕ#ЙКА , ЮДЕ#ЙКА , <i>и, жс.</i>).	(2n:2.2)	4
11.	КОНКІСТА#ДО#РИ , КОНКВІСТА#ДО#РИ , ів, <i>мн.</i> (<i>одн.</i> КОНКІСТА#ДО#Р , КОНКВІСТА#ДО#Р , <i>а, ч.</i>).	(2n:2)	1
12.	ГО#ЛЬДИ , ів, <i>мн.</i> (<i>одн.</i> ГОЛЬД , <i>а, ч.</i>), <i>заст.</i> .	(1n:1)	70
Всього 396			

Як засвідчують сигнатури (1n:2.1) та (1n:1.2), кількість варіантних компонентів при одному роді може сягати максимально двох. Такою структурою в українській мові характеризується лише три лексеми на позначення назв народностей (табл. 14.27).

Таблиця 14.27. Компонентна варіативність у структурах граматичної семантики іменників на позначення народностей

№	Тип сигнатури	Лексеми – назви народностей
1.	(1n:2.1)	ПЕЙЗА#НИ , ів, <i>мн.</i> (<i>одн.</i> ПЕЙЗА#Н , ПЕЙЗА#НИН , <i>а, ч.;</i> ПЕЙЗА#НКА , <i>и, жс.</i>).
2.	(1n:1.2)	КУ#РДИ , ів, <i>мн.</i> (<i>одн.</i> КУРД , <i>а, ч.;</i> КУ#РДКА , КУРДЯ#НКА , <i>и, жс.</i>).
3.		ПОЛЯ#КИ , ів, <i>мн.</i> (<i>одн.</i> ПОЛЯ#К , <i>а, ч.;</i> ПО#ЛЬКА , <i>заст.</i> , ПОЛЯ#ЧКА , <i>и, жс.</i>).

Малочисельними виявляються структури граматичної семантики іменників – назв народностей з ускладненням сигнатури на рівні словозміни і компонентної лексемної варіації. Так, унікальною за структурою граматичної семантики виявляється лексема **САБІ#НИ** – сигнатура (11n:1.1), яка в українській мові має абсолютний синонім у множині, що визначається іншим парадигматичним класом: **САБІ#НИ**, ів, **САБІ#НЯНИ**, нян, *мн.* (*одн.* **САБІ#НЯНИН**, а, ч.; **САБІ#НЯНКА**, и, *жс.*).

Малочисельними є іменники на позначення назв народностей, граматична семантика яких ускладнена наявністю варіативних компонентів як абсолютних синонімів, що належать до різних парадигматичних класів у чоловічому чи жіночому роді. Наприклад:

Сигнатура (1n:11.1):

ТАТА#РИ, ів, *мн.* (*одн.* **ТАТА#РИН**, а, *рідко* **ТАТА#Р**, а, ч.; **ТАТА#РКА**, и, *жс.*).

Сигнатура (1n:1.11):

НІ#МЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **НІ#МЕЦЬ**, мця, ч.; **НІМКЕ#НЯ**, і **НІ#МКА**, и, *жс.*); **ГРЕ#КИ**, ів, *мн.* (*одн.* **ГРЕК**, а, ч.; **ГРЕЧА#НКА**, и і **ГРЕКИ#НЯ**, і, *жс.*).

Досі розглядалися типи сигнатур з корелятивними значеннями роду (ч. і *жс.*). Однак, як засвідчує сигнатура (1n:1), частина лексем на позначення назв народностей характеризується відсутністю лексемних відповідників на визначення форми жіночого роду. До них належать іменники типу **АВА#РИ**, ів, *мн.* (*одн.* **АВА#Р**, а, ч.); **АЦТЕ#КИ**, ів, *мн.* (*одн.* **АЦТЕ#К**, а, ч.); **БА#СКИ**, ів, *мн.* (*одн.* **БАСК**, а, ч.); **БІЛОПОЛЯ#КИ**, ів, *мн.* (*одн.* **БІЛОПОЛЯ#К**, а, ч.), *іст.*; **БУ#РИ**, ів, *мн.* (*одн.* **БУР**, а, ч.) та ін.

За наявністю числового параметра у структурі граматичної семантики іменників виділяються групи з повною і неповною числовими парадигмами. При цьому у групі іменникових лексем, які не мають однієї з корелятивних форм, встановлюється певний розподіл за конкретним параметром числа (табл. 14.28).

Таблиця 14.28. Розподіл іменників з неповною числовою парадигмою

№	Іменниковий клас	Кількість	%
1.	Іменники <i>Singularia tantum</i> ³²	8	0,01
2.	Іменники збірні	253	0,5
3.	Іменники <i>Pluralia tantum</i>	850	1,6

Іменники *Pluralia tantum* з погляду семантики виявляють співвідносність з граматичним значенням форм однини і множини, тому вони виражають омонімію обох чисел.

Аналіз сигнатур за параметром на позначення роду виявив цікаве кількісне співвідношення іменників української мови за родом (табл. 14.29).

Таблиця 14.29. Розподіл іменників за параметром роду

№	Іменниковий клас	Кількість			%		
1.	Іменники з одним родовим значенням (ч., або ж., або с.)	ч. 19660	ж. 19597	с. 10316	37,1	37	19,5
2.	Іменники з двома параметрами роду	427			0,8		
3.	Іменники з трьома параметрами роду	2			0,004		

Окрему групу в українській мові становлять іменники, які в одній і тій самій формі можуть вживатися із значенням обох родів – чоловічого й жіночого, чоловічого й середнього та жіночого й середнього. Це іменники подвійного роду при одному компоненті: **ПРИБЛУ#ДА**, и, ч. і ж., *зневажл.*; **СТРАШИ#ЛЮ**, а, ч. і с., *розм.*; **СТИЛЯ#ГА**, и, ч. і ж., *розм.*; **СОБА#ЧКА**, и, ч. і рідше ж.; **ОДНОРУ#ЧКА**, и, ж. і ч., *рідко.*; **РОЗУ#МНИЦЯ**, і, ж. і *рідко ч., розм.*; **АГА#КАЛО**, а, с. і ч., *зневажл.*; **ПЕ#ННІ**, *невідм., с., рідко ч.*; **КОНТРА#ЛЬТО**, *невідм., с. і ч.*; подвійного роду при двох компонентах: **РОЗУМА#КА**, **РОЗУМА#ХА**, и, ч. і ж., *розм.*; **БІДА#ХА**, *рідко* **БІДА#ГА**, и, ч. і ж.; **ЗЛОДІЮ#ГА**, **ЗЛОДІЮ#КА**, и, ч. і ж., *розм.*; **СКУПЕ#НДРА**, **СКУПИ#НДРА**, и, ч. і ж., *розм.*; подвійного роду при трьох варіативних компонентах: **СВЕКРУ#ШИЩЕ**, а, с. і ж., *зневажл.*; **СЕРДЕ#ГА**, *рідко*

³² У цьому випадку йдеться лише про ті іменники, які в СУМ-11 маркуються за допомогою позначення *тільки одн.* Значна кількість цих іменників у СУМ-11 не має ніяких умовних позначень, тому виділити їх за формальними лексикографічними параметрами неможливо.

СЕРДЕ#КА, СЕРДЯ#ГА, и, ч. і *рідше ж.*; **БІДОЛА#ХА**, *рідко БІДОЛА#ГА, БІДОЛА#КА*, и, ч. і *ж., розм.*

За допомогою автоматичного аналізу структури граматичної семантики іменників виявляються також лексеми з потрійним родом, причому з різним комбінуванням параметрів роду: **ЛА#ДО**, а, ч., *ж. і с., нар.-поет.*; **ЗАБУ#ДЬКО**, а, ч., *с. і ж., розм.*

Окремо виділяється клас іменників з різним граматичним оформленням, що становлять відмінні парадигматичні системи, належать до різних словозмінних класів, але характеризуються спільним родом. З такою структурою у СУМ-11 зафіксовано п'ять лексем: **САЛГА#Н, а#, САЛОГА#Н, САЛОГО#Н**, а, ч., *діал.*; **ЗНА#ХАР**, я, *рідко ЗНА#ХОР, ЗНА#ХУР*, а, ч., *заст.*; **ДЕ#БРА**, и, *рідко ДЕБР, ДЕБРЬ*, і, *ж., зах.*; **ГЛЯ#НЕЦЬ**, нцю, **ГЛЯНС, ГЛЯНЦ**, у, ч.; **Я#ТЕЛ, Я#ТІЛ**, я#тла, **Я#ТІЛЬ**, я#теля, ч., *діал.*

Відповідно до правила 3 побудови структури граматичної семантики іменників української мови, варіювання словозмінних класів, що стосуються реєстрового слова, максимально дорівнює трьом. Відтак, у межах одного роду виділяємо іменники, що визначаються: 1) одним парадигматичним класом – 52032 (98,3 %); 2) двома парадигматичними класами – 144 (0,3 %); 3) трьома парадигматичними класами – 1 (0,001 %).

Виходячи з цих даних, можна зробити висновок про те, що словозмінна розгалуженість для української мови є нерегулярною. На це вказує незначна кількість іменників, що в своїй структурі граматичного значення мають таке розгалуження за двома словозмінними параметрами, а структура з трьома парадигматичними класами виявляється взагалі унікальною: **КА#ДІБ**, доба, **КА#ДІВБ**, довба, *рідко КА#ДУБ*, а, ч.

Аналіз лексем за сигнатурами дозволяє також виявити клас іменників, які визначаються однією парадигмою в межах двох або трьох параметрів роду. Це так звані дво- і триродові іменники (табл. 14.30).

Таблиця 14.30. Розподіл іменників за сигнатурами відносно кількості компонентів у $\Lambda(X)$

№	Іменниковий клас	Кількість компонентів	Кількість лексем	%
1.	Іменники з двома параметрами роду і спільним парадигматичним класом	1	367	0,7
		2	10	0,02
		3	2	0,003
2.	Іменники з трьома параметрами роду і спільним парадигматичним класом	1	2	0,003
		2	—	—
		3	—	—

Окрему увагу звернімо на клас іменникових лексем, структура граматичної семантики яких реалізується сигнатурами (1.=k1:) та (2.=k2:):

КУ#ПІЛЬ, ку#пелі *жс. і* ку#пелю *ч.*; **ЖУ#ЖІЛЬ**, жу#желі, *жс. і* жу#желю, *ч.*; **ХАРЧ**, у, *ч. і і, жс.*; **ЧЕРІ#НЬ**, реня#, *ч. і* ре#ні, *жс.*; **О#ПАР**, у, *ч.*, рідко *і, жс., діал.*; **ША#ШІЛЬ**, шеля, *ч. і розм. шелі, жс.*; **ФАЛЬШ**, і, *жс. і у, ч.*; **ПЕРЕ#СИП**, у, *ч. і діал. і, жс.*; **ПО#КРУЧ**, по#круча, *ч.*, по#кручі, *жс., розм.*; **ШИР**, у, *ч. і і, жс., рідко*; **ДРОЖ**, *розм. ДРІЖ*, дро#жу, *ч. і* дро#жі, *жс.*; **О#ВОЧ**, *заст. О#ВОЩ*, у, *ч. і* рідко *і, жс.*

Аналіз структури граматичної семантики таких лексем свідчить, що вони є прикладом граматичної омонімії щодо спільного компонента чи компонентів, які стосуються двох властивих їм параметрів роду, в кожному з яких він набуває окремої словозмінної характеристики. В українській мові зафіксовано 21 іменник з такою граматичною структурою: з них 19 лексем визначаються сигнатурою (1.=k1:) (**КУ#ПІЛЬ**, ку#пелі - *жс. і* ку#пелю - *ч.*; **ЧОРНО#БИЛЬ**, лю, *ч. і розм. лі, жс.* (*Artemisia vulgaris* L) та дві лексеми сигнатурою (2.=k2:) (**ДРОЖ**, *розм. ДРІЖ*, дро#жу, *ч. і* дро#жі, *жс.*; **О#ВОЧ**, *заст. О#ВОЩ*, у, *ч. і* рідко *і, жс.*).

Лексикографічний опис таких слів демонструє згортання всієї інформації у таких лексемах. Структуру їх граматичної семантики можна передати за допомогою розгорнутого запису:

КУ#ПІЛЬ, ку#пелі - *жс. і* ку#пелю - *ч.*; **КУ#ПІЛЬ**, ку#пелі - *жс. і* **КУ#ПІЛЬ**, ку#пелю - *ч.*; **ЧОРНО#БИЛЬ**, лю, *ч. і розм. лі, жс.* (*Artemisia vulgaris* L); **ЧОРНО#БИЛЬ**, лю, *ч. і* **ЧОРНО#БИЛЬ**, *розм. лі, жс.* (*Artemisia vulgaris* L); **ДРОЖ**, *розм. ДРІЖ*, дро#жу, *ч. і* дро#жі, *жс.*; **ДРОЖ**, *розм. ДРІЖ*, дро#жу, *ч. і* **ДРОЖ**, *розм. ДРІЖ*, дро#жі, *жс.*; **О#ВОЧ**, *заст. О#ВОЩ*, у, *ч. і* рідко *і, жс.*; **О#ВОЧ**, *заст. О#ВОЩ*, у, *ч. і* **О#ВОЧ**, *заст. О#ВОЩ*, рідко *і, жс.*

Як уже зазначалося, компонентний склад структури граматичної семантики іменників української мови формується на основі префіксальної, суфіксальної, префіксально-суфіксальної та коренево-суфіксальної лексемної варіації реєстрового слова. При цьому компоненти, що визначаються однаковими граматичними параметрами словозміни, роду й числа, максимально мають три варіанти. Вживання таких варіантів зумовлене функціональними (стильовими) особливостями. Виходячи із встановленої можливої кількості компонентів у межах однієї граматичної параметризації, виділяємо групи іменників: 1) з одним компонентом – 50 041 (94,5 %); 2) двома компонентами – 873 (1,6 %); 3) трьома компонентами – 18 (0,03 %).

Іменники з трьома компонентами визначаються кількома сигнатурами, деякі з них є унікальними (табл. 14.31).

Таблиця 14.31. Розподіл іменників за наявністю лексемного варіанта в структурі їх граматичної семантики

№	Сигнатура	Іменникова лексема	Кількість
1.	(3:)	ДЗБАН, ДЖБАН, <i>розм.</i> ЖБАН, а, ч.;	18
2.	(3.=3:)	СЕРДЕ#ГА, <i>рідко</i> СЕРДЕ#КА, СЕРДЯ#ГА, и, ч. і <i>рідше</i> ж.; БІДОЛА#ХА, <i>рідко</i> БІДОЛА#ГА, БІДОЛА#КА, и, ч. і ж., <i>розм.</i> ;	2
3.	(3n)	ВИ#ШКРЕБКИ, ВИ#СКРЕБКИ, ВИ#СКРІБКИ, ів, мн., <i>розм.</i> ...	1
4.	(1n:3.3)	СЕ#РБИ, ів, мн. (<i>одн.</i> СЕРЬ, <i>рідше</i> СЕ#РБИН, <i>заст.</i> СЕРБЯ#НИН, а, ч.; СЕ#РБКА, <i>рідше</i> СЕ#РБИНКА, <i>заст.</i> СЕРБЯ#НКА, и, ж.).	1

Аналіз матеріалу СУМ-11 показує, що компонентні лексемні варіації не є регулярними в українській мові, а поява додаткового компонента веде до різкого та багатократного скорочення кількості лексем з такою граматичною структурою.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє твердити про існування нового класифікаційного критерію, на основі якого може бути верифіковано та систематизовано особливості функціонування граматичної підсистеми іменників у системі української мови. Необхідну для цього інформацію, виявлену за допомогою застосування методологічних засад теорії лексикографічних систем, представлено в текстах тлумачних словників системно й упорядковано, що зумовлює її адекватну формалізацію і дозволяє провести класифікацію іменників української мови за їх формальними параметрами.

РОЗДІЛ 15.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА СИСТЕМА ТЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА ІСПАНСЬКОЇ МОВИ

Системний підхід до тлумачної лексикографії, який дав такі, на нашу думку, цікаві й глибокі результати для української мови, з не меншим успіхом може бути застосований і для інших мов. Справедливість цього твердження ми спробуємо продемонструвати на прикладі двох мов з різних груп, а саме: іспанської (романо-германська група) та турецької (група тюркських мов).

Дослідження системних властивостей іспанської мови було здійснено на матеріалі Тлумачного словника іспанської мови, 23 видання: «Diccionario de la lengua española. Edición del tricentenario» (надалі за текстом *DLE 23*), який є фундаментальною лексикографічною працею, що містить літературну лексику, широко вживану як в Іспанії, так і країнах Латинської Америки. Відповідно, його мета – не лише розкрити значення мовної одиниці, а й також граматичні, синтаксичні та прагматичні особливості, притаманні їй в тому чи іншому значенні в іспаномовних країнах. Його реєстр становлять слова стилістично марковані (колоквіалізми, жаргонізми, літературні слова), лексеми загального та спеціального вжитку, а також іншомовні слова. Крім власне слів реєстр містить морфеми та скорочення (аббревіатури). Це видання містить 93 111 словникових статей (у попередньому було 88 431); кількість тлумачень досягає 195 439.

Нашим завданням є продемонструвати, що методи теорії лексикографічних систем та семантичних станів цілком адекватно описують властивості іспанської мови, представлені в *DLE 23*. Для досягнення цієї мети ми збудуємо концептуальну модель Л-системи *DLE 23*, з якої буде абстраговано системну семантику цього Словника. Почнемо з опису основних системотвірних елементів Л-системи *DLE 23*.

15.1. Склад словникового реєстру

До реєстру *DLE 23* залучено ті лексичні одиниці, які з погляду Королівської Академії відповідають сучасним нормам іспанської мови. Але це не означає, що не включені слова є неприпустимими для вживання. Разом із цим у реєстрі присутня певна кількість слів, промаркованих як іншомовні запозичення, вульгаризми та архаїзми. Їх залучено для того, щоб лише пояснити їх значення, а не санкціонувати їх ужиток у сучасній літературній мові. Більшість слів належить до загальноновживаної лексики. Із галузевої лексики (наприклад, термінологія фізики, математики, філософії, права та ін.) взято лише ті терміни, що мають високу частотність уживання. Під час формування словникового реєстру автори прагнули включити, наскільки це було можливо, всі слова, характерні для книжного стилю. Із усіх наявних іспанських діалектизмів, регіоналізмів, вульгаризмів та архаїзмів обрано лише найбільш показові та поширені у тому чи іншому регіоні. Отже, усі складники словникового реєстру «Diccionario de la lengua española. Edición del tricentenario» можна розподілити за такими групами: словотвірні одиниці, службові та повнозначні частини мови та інші частини мови. Розглянемо вказані типи мовних одиниць.

Словотвірні одиниці. До них належать префікси (*pre-*, *contra-*, *ante-*, *dis-* тощо), суфікси (*-aico*, *-ato*, *-avo*, *-eno* тощо) та інші морфеми латинського та грецького походження (*hidro-*, *filo-*, *-logía* тощо). Як правило, до словника залучено найпродуктивніші словотвірні елементи. Їх розташовано в алфавітному порядку перед іншими мовними одиницями, з якими вони збігаються за своєю формою. Так, наприклад, префікс *de-* знаходиться перед іменником та прийменником *de*.

Службові частини мови: службові частини мови, а саме: артиклі (*un*, *una*, *el*, *la*), прийменники (*a*, *de*, *por* тощо), займенники (*yo*, *tú*, *él ella*; *mi*, *tu*, *su*, *mío*, *tuyo*, *suyo* тощо), сполучники (*y*, *pero*, *que*, *cual*; *qué*, *cuál* тощо) та вигук (*¡ajá*, *hola*, *hala* тощо). Варто зазначити, що числівники репрезентовані у словникових

статтях як іменники (загальні: *uno, tres, cincuenta*) або як прикметники (порядкові: *primero, quinto, centesimo*).

Повнозначні частини мови у словнику включають: іменники (*arbol, mano, manzana, sartén* тощо), прикметники (*adorable, cómico, feliz, ruidoso* тощо), прислівники (*bien, frente, mal, poco, naturalmente* тощо) та дієслова (*abrir, tomar, comer, ir, ser* тощо), що входять як до питомої, так і іншомовної лексики. До цієї групи зараховано:

а) іншомовні слова, такі як: англізми (*biquini, cameo, self-service, software*), германізми (*kindergarten*), галіцизми (*collage, impasse, suite*), італізми (*mozzarella, pizza*), португалізми (*bossa*) та японізми (*ninja, sushi*) та інші. Усі слова представлено в їхній оригінальній формі та оформлено жирним курсивним шрифтом. Проте іспанські лексеми, які є похідними від запозичених слів, подано звичайним жирним шрифтом. При цьому вважається, що їх вимова збігається з написанням;

б) латинізми, часто вживані в іспанській мові. Здебільшого це латинські вислови типу *ab initio, ex cátedra, manu militari* та інші. Так само, як і іншомовні слова подано жирним курсивним шрифтом;

в) застарілі слова: архаїзми (*ende, ardid, atamiento*); рідковживані слова або тлумачення, рідковживані слова або слова з рідковживаними значеннями (*abono, existimar, parabolano*); слова із соціально обмеженим вжитком, характерним для Золотого віку Іспанії (*enturar, maco*);

г) діалектизми та регіоналізми, до яких належать слова та значення, поширені в провінціях Іспанії (*cipotero, gallego, zaborrero*), а також у певних регіонах або містах (*millor, chueta, sagardua*) та країнах Латинської Америки (*chévere, chingar, guara, zaborro*);

г) спеціальна лексика: усі слова і значення, характерні для певної галузі знань або діяльності, які широко використовуються і в загальнолітературній іспанській мові (*catálisis, célula, biomasa, tifus*).

Інші словоформи: аббревіатури (*ONG, NIF, ADN*), ониматопеї (*puf, crac, clic*) пасивні дієприкметники (*dicho, cocido, previsto*), форми вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників та прислівників (*mejor, peor,*

bonísimo), слова з відтінком збільшеності (*argollón, bobalicón*) та зменшеності (*bestezuela, pedrezuela, presilla*).

Словосполучення: одразу після зони тлумачень для більшості реєстрових слів подано подано словосполучення: а) типу «іменник + прикметник»; б) інших типів: віддієслівні, відприйменникові, відприслівникових тощо; в) відсилкові, тобто утворювані заголовковим словом, але представлені в інших словникових статтях. У словникових статтях можуть бути представлені всі три типи або лише два, або лише один тип. У словосполученнях (а) другим компонентом може виступати прикметник (*agua bendita, agua blanca*) або прикметникова конструкція, що може виконувати роль прикметника (*agua de cangrejo, agua de cerrajas*). Прикладами словосполучень (б) є такі: *aguantar aguas, claro como agua, como agua* та інші.

Крім перелічених вище слів та словоформ, у словнику включено назви торгівельних марок (*aspirina, clínex*), хімічних речовин (*agua, azufre, glicerina*), одиниць вимірювання (*Hertz, Volt*), національностей (*español, mexicano, limeño, asunceno*) тварин (*mascota, orangután, flamingo*) тощо. Щодо спеціальної лексики, у словнику представлено лише ті терміни та терміносполучення, які широко вживаються у загальнолітературній мові. Крім цього, до назв хімічних речовин, а також фізичних та математичних мір подають формули та позначення, про що детально буде сказано в пп. 15.3. «Лексикографічні параметри та їх зміст». Ми розглянули основні компоненти словникового реєстру. Наступним питанням є метамовні засоби їх опису в словникових статтях.

15.2. Метамова словника

Для опису як формальної, так і змістової характеристики заголовних слів метамовою словника передбачені словникові ремарки, скорочення, а також неалфавітні символи. Наведемо детальний огляд цих елементів.

Словникові ремарки, головне призначення яких – розкрити специфіку вживання заголовкового слова в певному значенні за тими чи іншими

асpekтами (частота вживання, предметна сфера, географічний ареал тощо). Ремарки у словниковій статті подано в такому порядку: 1) граматична; 2) прагматична; 3) стилістична; 4) галузева; 5) географічна; 6) частотна.

Граматичні ремарки розкривають такі формальні характеристики, як належність до частини мови («adj.» – прикметник, «adv.» – прислівник, «conj.» – союз, «pron.» – займенник тощо). Стосовно іменників та дієслів, їх ідентифікація відбувається за їх граматичними властивостями. Так, перші позначаються у словниковій статті за родовими характеристиками («m.» – чоловічий рід, «f.» – жіночий рід, «m. y f.» – спільний рід, «m. o f.» – чоловічий або жіночий рід), а другі – шляхом вказівки на тип дієслова («tr.» – перехідний, «intr.» – неперехідний, «prnl.» – зворотний). Граматичні ремарки охоплюють також категорії числа («pl.» – множина для іменників та займенників), ступені порівняння для прикметників та прислівників («comp.» – вищий і найвищий ступені порівняння), інші форми словозміни («ger.» – герундій, «part.» – дієприкметник, «subj.» – умовний спосіб, «pas.» – пасивний стан для дієслів тощо). Для розкриття граматичних характеристик використовують як прості, так і складені ремарки, наприклад: «adv. interrog.» (adverbio interrogativo), «pron. indef. m. y f.» (pronombre indefinido masculino y femenino), «pron. relat. m., f. y n.» (pronombre relativo masculino, femenino y neutro), «pron. person. 1ª pers. m. y f. sing.» (pronombre personal masculino y femenino singular).

Статистичні ремарки вказують на вживаність заголовкової одиниці у певному значенні в сучасній іспанській мові. В аналізованому словнику «desus.» (desusado – архаїзм), «p. us.» (poco usado – рідковживане) та «germ.» (germanía – архаїчний жаргонізм). З одного боку, спостерігається прагнення зберегти національно-культурну спадщину попередніх століть, а з другого – акцентувати увагу користувача на сучасному стані вжитку слів у певних значеннях.

Географічні ремарки виокремлюють ареал уживання слова або його значення. Іншими словами вони вказують на те, що слово або його значення належить до лінгвістичного багажу іншого суспільства, що проживає на певній території, і не є притаманним для класичного варіанту іспанської мови. Такі

ремарки можуть позначати назви провінцій Іспанії («*And.*» – Andalucía, «*Ar.*» – Aragón, «*Cat.*» – Cataluña та інші), міст («*Cád.*» – Cádiz, «*Vall.*» – Valladolid), іспанських територій («*Can.*» – Canarias, «*Bal.*» – Islas Baleares), іспаномовні країни («*Arg.*» – Argentina, «*Bol.*» – Bolivia, «*Ven.*» – Venezuela), певний географічний ареал («*Am.*» – America, «*Am. Cent.*» – America Central, «*Am. Mer.*» – America Meridional). У статті може бути присутня одна або кілька географічних ремарок.

Стилістичні ремарки вказують на обмежений вжиток слова як в усному («*coloq.*» – coloquial, «*jerg.*» – jergal, «*estud.*» – estudiantil, «*infant.*» – estudiantil, «*vulg.*» – vulgar), так і письмовому мовленні («*cult.*» – culto, «*cient.*» – científico, «*poet.*» – poético).

Прагматичні ремарки словника характеризують уживання слова як засобу вираження мовцем свого ставлення до чогось («*despect.*» – despectivo, «*fest.*» – festivo, «*iron.*» – irónico). До прагматичних також зараховано ремарки, що вказують на оцінний відтінок значення («*eufem.*» – eufemismo, «*malson.*» – malsonante).

Галузеві ремарки об'єднують назви природничих («*Acús.*», «*Biol.*», «*Econ.*»), гуманітарних («*Fon.*», «*Gram.*», «*Ling.*» тощо), суспільних («*Fil.*», «*Sociol.*», «*Ret.*» тощо) та технічних наук («*Electr.*», «*Ing.*», «*Telec.*» тощо), видів виробничої та суспільної діяльності («*Cinem.*», «*Constr.*», «*Transp.*» тощо), до яких належать реєстрові одиниці або їх значення. Так само, як у випадку з географічними ремарками, у словниковій статті може бути одна або декілька галузевих ремарок.

Допоміжні ремарки – це ті, що позначають назви мов, від яких походить лема («*aim.*» – aimara, «*arag.*» – aragonés, «*в.*» – gallegoportugués, aimara, «*celtolat.*» – celtolatino тощо), мовних процесів («*acort.*» – acortamiento, «*acrón.*» – celtolatino, «*afer.*» – aferesis тощо), службові ремарки для лівої частини («*асер.*» – асерción, «*а.*» – alto, «*Тб.*» – también тощо) та правої частини («*apl.*» – aplicado, «*с.*» – como, «*sent.*» – sentido, «*с.*» – sustantivo) словникової статті.

Як приклад наведемо словникові статті, в яких наявні поодинокі та групові ремарки та покажемо у табл. 15.1 їх розподіл за групами відповідно до типу:

conmigo [...] 1. pron. person. 1.^a pers. m. y f. sing. Con la persona que habla o escribe. *Puedes contar conmigo.*

agarrar [...] 6. tr. coloq. Arg., Cuba, Méx., Nic., Pan. y Ur. **captar** (**percibir**).

petardo, a [...] 1. m. y f. despect. coloq. Persona pesada, aburrida o fastidiosa. *No aguanto a tu amiga; es una petarda.*

bienes nacionales [...] 1. m. pl. Der. p. us. **bienes** que en virtud de la legislación desamortizadora pasaron a la propiedad del Estado.

Таблиця 15.1. Розподіл ремарок за групами

Conmigo					
Граматична	Прагматична	Стилістична	Галузева	Географічна	Частотна
pron. person. 1. ^a pers. m. y f. sing	—	—	—	—	—
agarrar					
Граматична	Прагматична	Стилістична	Галузева	Географічна	Частотна
a	—	coloq.	—	Arg., Cuba, Méx., Nic., Pan. y Ur.	—
tr.	—	coloq.	—	—	—
petardo					
Граматична	Прагматична	Стилістична	Галузева	Географічна	Частотна
a	—	coloq.	—	—	—
m. y f.	despect.	coloq.	—	—	—
bienes nacionales					
Граматична	Прагматична	Стилістична	Галузева	Географічна	Частотна
a	—	—	Der.	—	p. us.
m. pl.	—	—	Der.	—	p. us.

Скорочення, використані у словникових статтях, позначають: 1) окремі слова: «Fórm.» (fórmula), «Símb.» (símbolo); 2) словосполучення або частини речень: «Era u.» (era usado), «p. ej.» (por ejemplo), «[u.] m.» (usado más), «[u.] t.» (usado también), «m. or.» (mismo origen), «num. atóm.» (número atómico); 3) цілі речення: «u. t. c. s.» (usado también como sustantivo), «u. t. en pl.» (usado también en plural), «u. pospuesto al s.» (usado pospuesto al sustantivo), «u. t. en sent. fig.» (usado también en sentido figural) тощо. Перша група містить скорочення слів-маркерів, що виокремлюють в тексті тлумачень інформацію енциклопедичного характеру, скорочення другої групи є складниками формул дефініцій. Третя група – скорочені речення, що містять додаткову інформацію лінгвістичного або лінгвокраїнознавчого характеру. У словникових статтях скорочені речення

репрезентують як коментарі до тлумачень. Неалфавітні символи використовують для розмежування і упорядкування лексикографічної інформації у межах статті. Повний перелік символів подано в табл. 15.2.

Таблиця 15.2. Неалфавітні символи, використані в *DLE 23*

*	Гіпотетично реконструйована мовна форма (архетип)
®	Зареєстрована торгівельна марка
~	Замінює реєстрове слово в зоні колокацій
	Відокремлює тлумачення в межах того самого блоку, що відповідають певному граматичному класу лем; відокремлює колокації; відокремлює тлумачення тієї самої колокації
()	Містить стисле тлумачення з іншої словникової статті
◆	Відокремлює один від одного різні типи лексикографічної інформації в дужках, що ідуть безпосередньо після реєстрового слова
●	Початок блоку тлумачень, відповідних певному граматичному класу
■	Початок блоку колокацій
□	Розділяє зону колокацій на дві частини: видові номінації та фразеологізми, утворювані заголовковим словом
➤	У кінці словникової статті позначає блок посилань на інші реєстрові слова

Отже, у словниковій статті можуть бути декілька груп тлумачень реєстрового слова, належних до різних граматичних класів (іменник, прикметник, дієслово тощо) та відокремлених один від одного чорним кружком ●. Перехід у межах цих блоків від однієї граматичної категорії до іншої (наприклад, від чоловічого роду до жіночого, від перехідності до неперехідності) позначено білим кружком ○. Після блоків тлумачень починається зона колокацій, початок якої позначено чорним квадратом ■. У свою чергу зона колокацій може розділитися білим квадратом □ на блок видових номінацій та блок фразеологізмів. Більш детально структуру словникової статті розглянуто в наступному підрозділі.

15.3. Лексикографічні параметри та їх зміст

Словникова стаття факторизується на ліву (відображення форми) та праву (відображення змісту) частини, що характеризуються певним набором лексикографічних параметрів та їх інтерпретацією. Як показано на рисунку: ліва частина складається із заголовного слова та інформаційного блоку (у дужках); права частина містить блок тлумачень, блок колокацій та посилання на інші словникові статті.

Заголовкове слово з формами чоловічого та жіночого роду	cómico, ca. (Del lat. <i>comicus</i> , y este del gr. <i>κωμικός</i> <i>komikós</i>). adj. 1. Que divierte y hace refr. <i>Situación cómica</i> . 2. Pertene- ciente o relativo a la comedia. 3. Dicho de un actor: Que representa papeles cómicos . U. t. c. s. 4. Dicho de un au- tor antiguo: Que escribía comedias. U. t. c. s. ● m. y f. 5. comediante (actor). O f. 6. <i>Pan. historieta</i> (serie de dibujos). U. m. en pl. 7. <i>Pan. dibujos animados</i> . ■ ~ de la legua. m. y f. cómico itinerante que hacía sus representa- ciones de pueblo en pueblo. □ dar, o poner, la ~ . locs. verbs. coloqs. Ven. Hacer el ridículo. ponerse ~ . loc. verb. coloq. Ven. Contrariar los deseos o aspiraciones de alguien. > tira ~, vis ~.	Початок блоку словосполучень
Граматична категорія		
Позначення лема у словниковій статті		Початок підблоку фразеологічних зворотів або фразових кліше
Зона посилань на інші статті		Посилання на статті зі словосполученнями, утворюваних лемою

Рис. 15.1. Приклад словникової статті зі структурними елементами

Ліва частина. Першим її елементом є *реєстрове слово* або реєстровий ряд, виокремлений напівжирним шрифтом. При цьому слово може мати написання курсивне. Другим способом представлено іншомовні слова, що не пристосувалися до фонетичних або орфографічних правил іспанської мови, та латинізми. Варто зазначити, що ті слова іншомовного походження, що сприймаються носіями як факти іспанської мови, мають округлене написання. Заголовні слова з різною граматичною чоловічого та жіночого роду подано таким чином: спершу подають лему в формі чоловічого роду, а після неї – закінчення, що відповідає формі жіночого роду: наприклад, якщо вказано *cómico, ca*, то слід читати *cómico* (ч. р.) – *cómica* (ж. р.). Слова, що мають форму однини та множини, завжди подані в однині. Коли різні лема мають спільну форму, але різне походження, то їх розмежовують за допомогою верхніх індексів:

champán¹. (Del malayo *čampán*, y este del chino *san pan* ‘tres tablas’). m. Embarcación grande, de fondo piano, que se emplea en China, el Japón y algunas partes de América del Sur Dara navesar Dor los ríos.

champán². (De *Champagne*, com arc a francesa). m. Vino espumoso blanco o rosado, originario de Francia.

Другим після заголовного слова іде *інформаційний блок* (як у статті *preterir*), що містить такі лексикографічні параметри: дублети (фонетичні, просодичні, графічні), етимологічна довідка, орфографічна характеристика та словотвірні

особливості. Вони можуть не всі бути представлені у різних словникових статтях:

preterir. (Del lat.praeterire ‘pasar adelante’. ♦ Conjug. c.*pedir*. ♦ U. solo las formas cuya desi nencia empieza por -i).

Дублети – варіанти реєстрової одиниці. Про їх наявність свідчить ремарка «Тб», скорочення від іспанського слова «también» (також). Крім цього, може бути вказана інформація у вигляді ремарок про: а) географічний ареал, якщо вживання дублету характерне для групи країн або окремо взятої країни; б) прив’язку до певного значення, описаного в правій частині словникової статті. В цьому випадку подано ремарку «en aser...» («у значенні») та відповідний номер значення; в) обмежену частотність уживання, для чого використовують ремарку «p. us.» (рідко) та «desus.» (архаїзм). Наведемо деякі приклади:

sustancia. (Tb. **substancia**)

jiennense. (Tb. **ijenense, giennense**)

ozonosfera. (Tb. **ozonósfera, Am.**)

salvavidas. (Tb. **salvavida** en acep. 5, *Cuba*)

enhorabuena. (Tb. **en hora buena** en aceps. 2-4)

chabola. (Tb. **chavola**, p. us.)

Дублети в іспанській мові можуть мати повнозначні слова, такі як іменники, прикметники, прислівники та дієслова, у тому числі пасивні дієприкметники, і навіть деякі службові частини мови, наприклад, вигуки.

Етимологічна довідка, що починається з ремарки «Del» (з ісп. «від») та є вказівкою на мову походження. Кількість елементів зони та їх зміст може варіюватися залежно від: типу слова (наприклад, власна або загальна назва); мовних процесів, що виникали під час переходу слова (зміна первинного значення); мови походження етимона, належності до питомої чи запозиченої лексики. Обов’язковими елементами є маркер зони «Del», мова походження та етимон. Якщо слово прийшло через мову-посередник, то вводиться додатковий блок за допомогою маркера «este» або «(y) este», наприклад:

diccionario. (Del b. lat. *dictionary*)

frente (Del ant.*fruenta*, y este del lat.*frons, frontis*)

cigoto (Del gr. ζυγωτός *zygōtós* 'uncido, unido', der. de ζυγοῦν *zygoûn* 'uncir, unir')
ubicuidad (Del lat. tardío *ubiquitas*, -*ātis*, y este der. del lat. *ubique* 'en todas partes')
herciano (De H. R. *Hertz*, 1857-1894, físico alemán)
bikini (Del ingl. *bikini*, y este de *Bikini*, nombre de un atolón de las Islas Marshall, con infl. de *bi*- 'bi-', por alus. a las dos piezas)

Зазначимо, що етимологічна зона є доволі складною за своєю структурою та варіативною за своїм змістом. Кількість та зміст параметрів опису визначають: 1) тип заголовної одиниці, тобто крім загальних слів у реєстрі також наявні власні назви (наприклад, торгівельні марки; фізичні величини, утворені від власних імен); 2) шлях переходу мовної одиниці: безпосередньо від мови-донора або через мову-посередник; 3) мовні процеси, що супроводжували перехід мовної одиниці до іспанської мови: калькування, скорочення, деривація тощо.

Після етимологічного параметра подано інформацію про *словозмінні особливості* слова, такі як: правильні та неправильні форми найвищого ступеня порівняння для прикметників і прислівників; посилення на моделі відмінювання для неправильних дієслів, а також нерегулярні форми пасивних дієприкметників для окремих дієслів (табл. 15.3):

fuerte ([...] ♦ Sup. irreg. **fortísimo**; reg. **fuertísimo**)
hacer ([...] ♦ V. conjug. en APÉNDICE; part. irreg. **hecho**)
el, la ([...] ♦ Neutro **lo** ♦ Pl. **los, las**)

Таблиця 15.3. Елементи зони словозмінних особливостей

Частина мови		Елемент	Ідентифікатор	Приклад
Іменник	а)	Форма, яку має лема в певному значенні	—	«En acep. 1, u. solo la forma <i>presidente</i> ;
	б)	Словоформа жін. роду	«Para el f. u. t. la forma», «Para el f., u. m. la forma» тощо	«Para el f., u. t. la forma <i>comediante</i> .»
	в)	Словоформа жін. роду для певного значення	Те саме, що в б), а також ремарки «en acep.» або «en aceps.»	«para el f., u. algunas veces <i>presidente</i> en aceps. 2 y 3.»
Прикметник, прислівники		Форми найвищого ступеня порівняння	«Sup. irreg. ...; reg. ...»	«Sup. irreg. fortísimo ; reg. fuertísimo »
Дієслово		Нестандартна форма відмінювання	«V. conjug. en APÉNDICE»	-//-
		Нестандартна форма пасивного дієприкметника	«part. irreg.»	«part. irreg. hecho »

	Вказівка на модель відмінювання	«Conjug. c.»	«Conjug. c. agradecer.»
	Граматичні форми, у яких можна використувати дієслово	«U. solo en»	«U. solo en infinit., en ger., en part. y en 3a pers.»
Артикль, сполучник, неозначений прислівник	Форма середнього роду	«Neutro»	«Neutro lo»
	Форма множини	«Pl.»	«Pl. los, las.»

В окремих випадках вказуються також словозмінні особливості, що впливають на семантику заголовного слова, як це показано нижче:

presidente, -ta [...] ♦ En acep. 1, u. solo la forma *presidente*; para el f., u. algunas veces *presidente* en aceps. 2 y 3.)

acacer [...] ♦ Conjug. actual c. *agradecer*; U. solo en infinit., en ger., en part. y en 3.^a pers. en acep. 1).

Останнім елементом інформаційного блоку є *зона орфографічної інформації*. Вона передбачена лише для реєстрових слів, написання яких (з великої або малої літери, зі знаком наголосу чи без нього) може суттєво впливати на значення:

inmaculado [...] ♦ Escr. con may. inicial en acep. 2)

occidente [...] ♦ Escr. con may. inicial en acep. 2)

que [...] ♦ Escr. con acento en acep. 3)

donde [...] ♦ Puede escribirse con acento en acep. 8).

Права (інтерпретаційна) частина розкриває змістові особливості заголовної частини. Головним та обов'язковим елементом правої частини є тлумачення, які угруповуються відповідно до граматичного значення заголовкового слова. Отже, кожна дефініція починається з граматичної ремарки та відповідним порядковим номером (мал. ...). Якщо наявна група з кількох тлумачень, відповідних до того самого граматичного значення, то ремарку подають лише один раз до першого тлумачення, а усі інші подано після двох паралельних ліній. У *DLE 23* використано такі типи визначень: 1) родовидові; 2) через синонім; 3) пояснювальне; 4) контекстуальне визначення; 5) інші типи визначень, які не були виокремлені авторами словника.

Родовидове визначення – основний спосіб тлумачення в аналізованому словнику. Побудовано шляхом вказівки на родові поняття, репрезентоване

лемою, та наведенням його видових ознак. Порядок указівки видових ознак у дефініції – від найбільш до найменш важливих:

barco ... m. **1.** Embarcación de estructura cóncava y, generalmente, de grandes dimensiones.

Визначення через синонім – спосіб, за яким значення заголовкового слова розкривають за допомогою тотожного або близьким за значенням словом:

fachento, **ta**. adj. *C. Rica, Hond. y Nic.* **jactancioso**.

nacela. ... f. *Arg. escocia*.

expremir. ... tr. desus. **expresar**.

Якщо в тлумаченні подано синонім, який має кілька значень в іншій словниковій статті, то крім синоніма подано стислий текст тлумачення, що конкретизує, про яке значення іде мова:

amolar. [...] tr. [...] || **4. Méx. dañar** (|| causar perjuicio). [...].

agua. [...] || **6. Mar. marea** (movimiento periódico de las **aguas** del mar). [...].

Цей тип дефініції використовують здебільшого для тлумачення мовних одиниць, позначених як регіоналізм, слово певної сфери або застаріле слово.

Характерною рисою *пояснювального визначення* є відсутність першого номінативного елемента (гіпероніма). Такий тип тлумачення має на меті відповісти на питання типу: «що виражає?», «для чого використовують?», «яким чином використовують?» тощо. Пояснювальна частина починається аббревіатурою «U.» (від слова «usado» – використовується):

por prep. [...] **17.** U. para comparar entre sí dos o más cosas.

clic onomat. **1.** U. para reproducir ciertos sonidos, como el que se produce al apretar el gatillo de un arma, pulsar un interruptor, [...].

de [...] prep. [...] || **12.** U. seguida de infinitivo con valor condicional.

Таке визначення використовують переважно для службових частин мови (вигуки, займенники, прийменники та ін.), хоча також застосовують для повнозначних слів у тих випадках, коли вони можуть функціонувати як службові:

agua [...] interj. **15.** U. para avisar de la presencia de cualquier tipo de autoridad.

Стосовно службових слів, текст тлумачення можуть складати кілька описових визначень. При цьому визначення можуть супроводжуватися ілюстративними прикладами:

que [...] conj. || **9.** Introduce la oración subordinada en las construcciones consecutivas. U. en correlación con *tanto* o *tal*. *Vamos tan despacio que no llegaremos a tiempo. Hablaba de tal modo que nadie le entendía.* U. sin grupo cuantificativo en ciertos giros o expresiones parcialmente lexicalizadas. *Corre que vuela. Está que trina.*

Контекстуальне визначення, сутність якого полягає не стільки в розкритті значення самого заголовкового слова, скільки в указівці на контекст його використання. Для таких визначень характерна формула «Dicho de un (una) ...»:

agrio [...] adj. [...] || **6.** Dicho de un metal: Frágil, quebradizo, no dúctil ni maleable.
bascular intr. **1.** Dicho de un cuerpo: Moverse de un lado a otro girando sobre un eje vertical.

Ситуативний контекст відокремлюється від тексту тлумачення комою, наприклад:

generador, -ra [...] m. [...] || **3.** En las máquinas, dispositivo que produce la fuerza o energía.
gallo, -llina [...] m. [...] || **3.** En el juego del monte, dos segundas cartas que saca el banquero.

Крім наведених вище типів визначення в словнику зустрічаються інші, зокрема перелічувальні дефініції, призначені для семантизації слова шляхом називання предметів (понять) або характеристик, що іменуються цим словом:

arte [...] m. o f. [...] ○ **9.** pl. Lógica, física y metafísica.
divino [...] adj. [...] || **3.** Muy excelente, extraordinariamente primoroso.
brusco, -ca adj. **1.** Áspero, despacible. || **2.** Rápido, repentino, pronto.

Показовим для тлумачного іспанського словника є тлумачення шляхом відсилання на іншу словникову статтю. Такий прийом застосовують для статей із застарілими словами або з регіоналізмами. Відсилання позначено скороченням «V.» (від іспанського дієслова *ver* – дивіться): **ozonósfera** V. **ozonosfera**.

У випадку зі словами, що мають частиномовну варіативність або можуть набувати різних граматичних категорій, тлумачення, що відповідають кожній частині мови (граматичній категорії), подають у такому порядку:

а) прикметник – іменник – прислівник – інші частини мови; б) перехідне дієслово – неперехідне дієслово – зворотне дієслово; в) іменник спільного роду – іменник чоловічого роду – іменник жіночого роду. Наведемо приклади словникових статей для слів із частиномовною варіативністю або варіативністю граматичних категорій:

(а) **estudiante** [...] adj. **1.** Que estudia. U. m. c. s. • m. y f. **2.** Persona que cursa estudios en un establecimiento de enseñanza. • m. **3.** Hombre que ayudaba a los actores a estudiar los papeles.

(б) **aflojar** [...] tr. **1.** Disminuir la presión o la tirantez de algo. U. t. c. prnl. || **2.** coloq. Dicho de una persona: Entregar dinero u otra cosa, con disgusto o contra su voluntad. || **3.** coloq. *Cuba, R. Dom. y Ven.* Propinar un golpe. || **4.** *R. Dom. y Ven.* Lanzar o disparar un proyectil. • intr. **5.** Dicho de una cosa: Perder fuerza. *Aflojó la calentura.* || **6.** Dicho de una persona: Dejar de emplear el mismo vigor, fervor o aplicación que antes en algo. *Aflojó en sus devociones, en el estudio.* • prnl. **7.** *Cuba, Hond. y R. Dom.* **acobardarse.**

(в) **cómico, ca.** [...] m. y f. **5. comediante** (|| actor). o f. **6.** Pan. historieta (|| serie de dibujos). U. m. en pl. || **7. Pan.** dibujos animados. [...].

Варто зазначити, що в дефініціях присутні також невербальні засоби семантизації. Якщо, наприклад, заголовкове слово позначає хімічні речовини або елементи, то наприкінці тлумачення в дужках подано відповідну формулу. Коли мова йде про математичні або фізичні величини, мовні знаки, то в цих дужках подано їх символічні позначення. Наприклад:

ácido carbólico m. **1.** Quím. Compuesto orgánico que contiene en su molécula uno o más grupos carboxilo. (Fórm. COOH).

hercio m. **1.** Fís. Unidad de frecuencia del sistema internacional, que equivale a 1 ciclo por segundo. (Símb. Hz).

número pi m. Mat. número trascendente 3,141592..., que expresa el cociente entre la longitud de la circunferencia y la de su diámetro. (Símb. π).

alfa f. **1.** Primera letra del alfabeto griego (A, α), que corresponde a la a del latino.

У дефініції також виокремлюють уточнення, які не розкривають семантику заголовкової одиниці, а містять пояснення до тексту самої дефініції. Вони можуть бути представлені у вигляді слів, словосполучень та цілих речень двома способами:

а) після крапки з комою та скорочення «p.ej.» (ісп. por ejemplo – наприклад), коли уточнення стосується леми:

morferma [...] m. [...] || **2.** Gram. Por oposición a lexema, **morfema** gramatical; p. ej., *de, no, yo, el, -ar, -s, -ero.*

modismo m. **1.** Expresión fija, privativa de una lengua, cuyo significado no se deduce de las palabras que la forman; p. ej., *a troche y moche*. || **2. idiotismo** (|| giro o expresión contrarios a las reglas gramaticales); p. ej., *a ojos vistas*.
visualizar [...] tr. [...] || **2.** Representar mediante imágenes ópticas fenómenos de otro carácter; p. ej., el curso de la fiebre o los cambios de condiciones meteorológicas mediante gráficas, los cambios de corriente eléctrica o las oscilaciones sonoras con el oscilógrafo, etc.

б) після коми або крапки з комою та сполучника «сото» (такий як), коли уточнення не стосуються леми:

aporcar. [...] tr. Cubrir con tierra ciertas plantas, como el apio, el cardo, la escarola y otras hortalizas, para que se pongan más tiernas y blancas.
fuerte. [...] adj. [...] || **6.** Duro, que no se deja fácilmente labrar; como el diamante, el acero, etc.

Наприкінці тексту дефініції можуть бути також подані додаткові коментарі у вигляді речень, у яких слова скорочено до першої літери. Від тексту тлумачення відокремлюються крапкою. Наведемо деякі приклади та пояснення до них:

gracia. [...] f. **1.** Cualidad o conjunto de cualidades que hacen agradable a la persona o cosa que las tiene. U. t. en sent. fig.
templar. [...] tr. **1.** Moderar, entibiar o suavizar la fuerza de algo. Apl. al genio o enojo de una persona, u. t. en sent. fig.

Так, коментар «u. t. en sent. fig.» розшифровується іспанською як «usado también en sentido figural» і означає, що лему *templar* вживають також у переносному значенні. Крім власне семантичного аспекту, в додатковому коментарі можуть бути також указані прагматичні аспекти уживання заголовкового слова в певному значенні:

gracia. [...] f. [...] || **13.** coloq. Acción o dicho de un niño que le sirve de lucimiento. Referido a personas adultas, u. t. en sent. irón.
meloso. [...] adj. [...] || **2.** Dulce, apacible. Apl. a personas, palabras, actitudes, etc., u. t. en sent. peyor.
doblo. m. desus. **duplo**. U. en leng. jurídico.
chapa. [...] f. [...] || **10.** **cerradura** (|| mecanismo para cerrar). U. m. en Am.

У першому прикладі в коментарі вказано, що заголовкове слово вживають з іронічним відтінком значення, коли мова йде про дорослих людей («Referido a personas adultas, u. t. en sent. irón»). В другому прикладі додатковий коментар наголошує, що слово у поданому значенні використовують в юридичній сфері («U. en leng. jurídico»). У третьому прикладі показано коментар, який уточнює,

що слово у значенні № 10 вживають в країнах Латинської Америки («U. m. en Am.»).

Показовим для тлумачного словника іспанської мови є подання в коментарях додаткових граматичних характеристик слова, наявних у нього в тому чи іншому значенні:

cabrón. [...] adj. [...] || 2. malson. coloq. Dicho de un hombre: Que padece la infidelidad de su mujer, y en especial si la consiente. U. t. c. s. m.

bien. [...] m. [...] || 3. Patrimonio, hacienda, caudal. U. m. en pl.

champaña. m. **champan**². En Col., Méx. y Ven., u. c. f.

Подані в прикладах коментарі означають: 1) «U. t. c. s. m.» – usado también como sustantivo masculino – слово також уживають як іменник чоловічого роду; 2) «U. m. en pl.» – usado más en plural – слово уживають найчастіше в множині; 3) «En Col., Méx. y Ven., u. c. f.» – у Колумбії, Мексиці та Венесуелі слово вживають у формі жіночого роду. Якщо необхідно навести кілька додаткових характеристик (наприклад, граматичні та прагматичні), то укладачі подають кілька коментарів, відокремлених один від одного крапкою:

bachiller, -ra. [...] m. y f. [...] || 4. desus. Persona instruida, experta. Era u. t. c. adj. Era u. t. en sent. despect.

Додаткові коментарі можуть супроводжуватися ілюстративними прикладами, які розкривають додаткові особливості заголовкового слова з погляду його вжитку в тому чи іншому значенні. Такі приклади подають курсивом одразу після коментаря: **salvavidas** [...] m. [...] || 2. [...] U. t. en sent. fig. *Crédito salvavidas.*

Варто зазначити, що за допомогою прикладів ілюструють також реалізацію синтаксичних властивостей заголовковою лемою у відповідному значенні:

arramblar [...] tr. [...] || 3. Recoger y llevarse con codicia todo lo que hay en algún lugar. U. t. c. intr. *Arramblar CON algo.*

Тобто, перехідне дієслово *arramblar* у значенні (3) може функціонувати також як неперехідне, як сказано у коментарі («U. t. c. intr.»). У прикладі показано, що воно в цьому випадку сполучається з іншими членами речення прийменником *con*. Ілюстративні приклади виконують допоміжну функцію в словникових статтях. Їх головне призначення – наочно показати вживаність

слова в певному контексті. Так само, як і у випадку з коментарями, ілюстративні приклади подають курсивним шрифтом:

traicionar. tr. Cometer traición. || **2.** Fallar a alguien, abandonarlo. *La intuición nunca me ha traicionado.* || **3.** Delatar con algo de lo que se hace o dice la verdadera intención. *Finge alegría, pero el gesto lo traiciona.* || **4.** prnl. Dicho de una persona: Descubrir involuntariamente lo que desea ocultar. *No dice nada porque teme traicionarse si habla.*

У тексті прикладів також подають інформацію про сполучуваність леми з іншими словами. Така інформація присутня, головним чином, у словникових статтях із дієсловами, і виокремлена курсивним прописним шрифтом:

equidistar. intr. **1.** Dicho de dos personas o cosas con relación a otra, o de una persona o cosa con relación a otras: Estar a la misma distancia. *Los puntos de una parábola equidistan DE su directriz.*

Так, у поданому вище прикладі показано сполучуваність неперехідного дієслова *equidistar* з додатком *directriz*. Прописним шрифтом виокремлено прийменник, що забезпечує синтаксичний зв'язок між дієсловом та додатком. Додаткова інформація про синтаксичні або граматичні особливості леми також передбачена для інших частин мови. Так, наприклад, заголовкове слово **maligno, na**, коли функціонує в реченні як іменник («т.») у значенні (5), має супроводжуватися означеним артиклем *el*:

maligno, na. [...] adj. [...] || **5. m. diablo** (|| príncipe de los ángeles rebelados). *EL maligno.*

Крім основної дефініції можуть бути також подані додаткові визначення разом із ілюстративними прикладами. Так, у значенні 9 словникової статті *que* подано три описових визначення. Перше (основне) розкриває загальні граматичні характеристики сполучника, а два інші – ті характеристики, що властиві лише йому:

que [...] conj. [...] || **9.** Introduce la oración subordinada en las construcciones consecutivas. U. en correlación con tanto o tal. *Vamos tan despacio que no llegaremos a tiempo. Hablaba de tal modo que nadie le entendía.* U. sin grupo cuantificativo en ciertos giros o expresiones parcialmente lexicalizadas. *Corre que vuela. Está que trina.*

Обов'язковими елементами є вказівка на граматичну категорію, до якої належить тлумачення, номер тлумачення та дефініція. Усі інші: блок ремарок, ілюстрації до дефініції, коментарі до дефініції, ілюстрації до коментарів, є факультативними. Варто уточнити, що ці факультативні елементи можуть не

відображатися у статті, але вони все одно присутні у лексикографічній структурі словника.

Після блоку тлумачень подається блок колокацій. Ця частина словникової статті поділяється на два підблоки: перший (позначено чорним квадратом) репрезентує стійкі словосполучення атрибутивного типу, такі як *arte abstracto*, *cómico de la legua*, *bienes de aprovechamiento común*, а другий (позначено білим квадратом) – фразеологічні звороти та кліше (*el arte por el arte*, *dar o poner la cómica*, *a bien que*), утворювані лемою. Принцип опису значень стійких словосполучень такий самий, що і для реєстрового слова у семантичному блоці. При цьому саме реєстрове слово у колокаціях замінено тильдою (~):

conclusión. [...] f. [...] ■ ~ **alternativa** f. *Der.* En el escrito de calificación, **conclusión** que se ofrece como subsidiaria de otra principal. || ~ **definitiva** f. *Der.* **conclusión** que, modificada o ratificada, sostienen las partes después de la prueba en el juicio oral. U. m. en pl. || ~ **provisional** f. *Der.* **conclusión** que precede a la práctica de la prueba en el juicio oral. □ **en** ~ loc. adv. En suma, por último, finalmente. || **sentarse en** ~ loc. verb. Dicho de una persona: Mantenerse porfiadamente en su opinión, volviendo a instar en ella, aun contra las razones que le persuaden de la contraria, sin dar otras nuevas.

Як видно із прикладу, порядок слідування інформаційних елементів (блок ремарок, дефініція, приклади, коментарі) такий самий, як і в семантичному блоці. Так, заголовкове слово **conclusión** – іменник жіночого роду (позначено ремаркою «f.»). Отже, утворювані ним словосполучення *conclusión alternativa*, *conclusión definitiva* та *conclusión provisional* також належать до жіночого роду. Що стосується другого типу колокацій, їх маркування в словниковій статті відбувається за допомогою ремарок «loc.» (*locución* – зворот) та «expr.» (*expresión* – вислів). Звороти додатково можуть класифікуватися, наприклад, на «loc. adv.» (*locución adverbial* – прислівниковий зворот), «loc. verb.» (дієслівний зворот), «loc. interj.» (вибуховий зворот) тощо.

Останнім елементом статті є блок посилань, позначений трикутником. Він містить колокації з аналізованою лемою, які знаходяться в інших словникових статтях. Такий блок присутній у словникових статтях з прикметниками або зі словами, які можуть функціонувати як прикметники:

dorado. [...] ➤ *caballero de espuela* ~, *edad* ~, *guazalo* ~, *juan* ~, *llave* ~, *siglo* ~, *sopa* ~, *sueño* ~.

Таким чином, тлумачний словник має доволі складну структуру. Іншими словами, його можна представити як систему двох підсистем: перша описує однокомпонентні одиниці (словотвірні елементи, повнозначні та службові слова), а друга – словосполучення. У свою чергу, остання також розкладається на кілька підсистем, залежно від типу словосполучень. Показовим для аналізованого словника є інтегральний опис граматичних, лексичних та прагматичних характеристик, які у сукупності характеризують семантичний стан мовної одиниці. У контексті феноменологічної теорії мови В. А. Широкова, семантичні стани є результатом опрацювання мовно-розумовим апаратом людини інформації про навколишню дійсність і відображають особливості світогляду того чи іншого народу. Зазначені особливості відбиваються в мові та фіксуються у словнику.

Отже, будь-який тлумачний словник, у тому числі іспанської мови, представляє колекцію семантичних станів мовних одиниць. Із погляду інтегрального опису іспанської мови, що є предметом нашого дослідження, апарат теорії семантичних станів дає змогу розкрити і описати механізми взаємодії лексики, граматики і прагматики в іспанській мові так, як вона представлена в аналізованому словнику. Детальний опис семантичних станів в іспанській мові представлено далі.

15.4. Семантичні стани та їх лексикографічна репрезентація

У першому томі було визначено, що теорія семантичних станів є однією з ключових, базових концепцій наукової парадигми, яку покладено в основу нашого викладу. Семантичний стан трактується як «певну суму ознак граматичної й лексичної семантики», що надає шлях для узагальнення понять граматичного і лексичного значення. Відзначимо, що в сучасній лінгвістиці застосовують інші терміни, які тією чи іншою мірою наближаються до поняття семантичного стану, а саме: *семема*, *лексико-семантичний варіант*, *семантичний множинник*, *формально-семантичний варіант*, *лексико-граматичне значення слова*, *лексико-граматична варіативність* тощо. Проте ми

користуємося саме поняттям *семантичного стану*, оскільки воно, по-перше, точніше характеризує взаємодію граматичної та лексичної семантики і, по-друге, містить експліцитні засоби для врахування та маніфестації лінгвістичних неоднозначностей – йдеться про апарат суперпозиції станів.

Незважаючи на те, що досі не створено формального апарату для визначення системи усіх можливих семантичних станів будь-якої лексики, достатньо адекватною моделлю цієї системи можна вважати комплекс лексичних і граматичних значень – у тому вигляді, який він представлений у великому словнику тієї чи іншої мови. У цьому контексті великий тлумачний словник є не лише колекцією семантичних станів описуваних у ньому одиниць мови, але й надає матеріал для експлікації ефектів системної семантики, оскільки відображає результати опрацювання інформації про навколишній світ носіями мови. З погляду лексикографії семантичні стани мають доволі великий інтерес, адже вони встановлюють модель інтеграції семантики (граматичної та лексичної), синтактики і прагматики. Однією з головних особливостей тлумачного словника іспанської мови є зосередженість на семантичних та прагматичних властивостях мовної одиниці, які визначають вживання мовної одиниці в тому чи іншому значенні. Розглянемо нижче модель інтеграції семантики і прагматики в аналізованому тлумачному словнику, використовуючи апарат теорії семантичних станів.

15.4.1. Семантичні стани як об'єкт тлумачного словника іспанської мови

У випадку іспанської мови застосування теорії семантичних станів, зокрема її положень, що стосуються опису лексико-граматичних характеристик мовних одиниць, потребує певної конкретизації. Складність опису мовного матеріалу залежить від таких лінгвістичних чинників:

1) частиномовне варіювання: іспанські слова можуть одночасно належати до групи як повнозначних слів (іменник, прикметник, прислівник тощо), так і службових (сполучник, частка), маючи при цьому ту саму форму;

2) залежність лексичного значення від граматичного (взаємодія між граматичною та лексичною семантикою). Наприклад, слово *bien* у граматичному значенні: а) іменника в однині та множині має лексичні значення: «добро», «благо», «власність», «товари»; б) прислівника – «дуже», «доволі», «належним чином», «із радістю», «із задоволенням»; в) прикметника – «заможний»; г) сполучника «або ... або»;

3) здатність окремих іспанських слів реалізовувати своє лексичне значення лише в певних граматичних значеннях. Так, слово *cómico* у граматичному значенні іменника як чоловічого, так і жіночого роду позначає «особу (актора або акторку), що грає комічні ролі». Але у лексичних значеннях «мультфільм» та «комікс» це слово функціонує в граматичному стані іменника жіночого роду;

4) слово, що входить до різних лексико-семантичних груп (тобто, коли воно є лексичним омонімом), може реалізовувати різні лексичні та граматичні значення. Наприклад, іспанське слово *informe* у лексико-семантичній групі «комунікація» у граматичному значенні іменника чоловічого роду може означати: (1) усний або письмовий опис подробиць, обставин подій або справи; (2) висновок, рішення; (3) промову в суді. А в лексико-семантичній групі, що містить слова на позначення форми, – безформний, розпливчастий.

5) обмеження вживання заголовної одиниці в лексичному значенні, що зумовлені: а) комунікативним призначенням (наприклад, для висловлення іронії, презирства тощо); б) географічним ареалом; в) предметною галуззю; г) культурно-естетичними особливостями тощо.

Зазначені вище чинники ми взяли до уваги під час формального моделювання семантичних станів іспанських мовних одиниць. Як завжди, ми виходимо з відповідності між мовною одиницею та її станом:

$$s: X \rightarrow s(X) \quad (15.1)$$

де X – лексема, що належить до класу одиниць іспанської мови W^{ESP} ; а s – відповідність між X та $s(X)$ – формальним об'єктом, що репрезентує семантику лексеми X – саме його ми називаємо семантичним станом. У словнику X відображається у вигляді заголовної одиниці, а $s(X)$ – у вигляді словникової

статті, що розкриває семантичні та прагматичні особливості леми. Так, наприклад, якщо словникова стаття із заголовним словом *bikini*:

bikini [...] m. Prenda femenina de baño compuesta de un sujetador y una braga.
En Arg., u. c. f.

у введених позначеннях має таку інтерпретацію: $X = bikini$, $s(X) = \text{«Prenda femenina de baño compuesta de un sujetador y una braga. En Arg., u. c. f.»}$. Одиниці X можуть відповідати два або декілька семантичних станів, які можна представити у вигляді їх суперпозиції (зваженої суми). Розглянемо, наприклад, одиницю *vejez*:

vejez. f. **1.** Cualidad de viejo. || **2.** Edad senil, senectud. || **3.** Achaques, manías, actitudes propias de la edad de los viejos. || **4.** Dicho o narración de algo muy sabido y vulgar.

Суперпозицію семантичних станів $S(X)$ одиниці $X = vejez$ тут складають чотири елементи $s_i(X)$, $i = 1, 2, 3, 4$:

$$S(X) = s_1(X) + s_2(X) + s_3(X) + s_4(X) \quad (15.2)$$

де $s_1(X) = \text{«f. 1. Cualidad de viejo.»}$, $s_2(X) = \text{«f. 2. Edad senil, senectud.»}$, $s_3(X) = \text{«f. 3. Achaques, manías, actitudes propias de la edad de los viejos.»}$ та $s_4(X) = \text{«f. 4. Achaques, manías, actitudes propias de la edad de los viejos.»}$.

Для будь-якої одиниці X семантичні стани утворюють скінченну, але необмежену множину $\{s(X)\} = S$. Факторизація семантичного стану $s(X)$ на граматичний та лексичний компоненти відображається так:

$$s(X) = g(X)l(X) \quad (15.3)$$

де $g(X)$ – граматичний, а $l(X)$ – лексичний компонент (або лексичне значення) стану одиниці X . Ця факторизація демонструє звичайну для лінгвістики дихотомію мовного знаку, що об'єднує в мовній одиниці відношення форми й змісту. Оскільки більшість іспанських слів має кілька граматичних значень, тобто вони можуть перебувати у кількох граматичних станах (навіть у тому самому лексичному значенні), то загальний граматичний стан лексеми є суперпозицією її диференційних (окремих) граматичних значень, яку ми формалізуємо у вигляді зваженої суми певних елементарних граматичних станів:

$$g(X) = \sum_{i,r} \beta_i^r(X) g_i^r(X) \quad (15.4)$$

Так, граматичні стани лексеми $X = estudiante$ складають $g^1(X) = \text{«adj.»}$ (прикметник), $g^2(X) = \text{«m. y f.»}$ (ім. спільн. р.), $g^3(X) = \text{«m.»}$ (ім. ч. р.), як це видно зі словникової статті *estudiante*:

estudiante. adj. **1.** Que estudia. U. m. c. s. • m. y f. **2.** Persona que cursa estudios en un establecimiento de enseñanza. • m. **3.** Hombre que ayudaba a los actores a estudiar los papeles.

Кожному граматичному значенню можуть відповідати одне або кілька лексичних значень $l_i(X)$. Тоді, використовуючи принцип суперпозиції семантичних станів, наведемо загальну формулу для семантичного стану, враховуючи ефекти множинності граматичних значень та лексичну полісемію:

$$s(X) = \sum_{i,r} \alpha_i^r(X) g_i^r(X) l_i(X) \equiv \sum_{i,r} \alpha_i^r(X) s_i^r(X) \quad (15.5)$$

де $l_i(X)$ репрезентує компоненту семантичного стану, яка відповідає i -му лексичному значенню полісемічної одиниці, $i = 1, 2, \dots, n(X)$; $n(X)$ – кратність полісемії; $g_i^r(X)$ – компонента семантичного стану, що відповідає граматичному значенню одиниці X у лексичному значенні $l_i(X)$, причому індекс r нумерує граматичні значення, релевантні значенню $l_i(X)$; величини $\alpha_i^r(X)$, $0 \leq \alpha_i^r(X) \leq 1$, $\sum \alpha_i^r(X) = 1$ є ваговими коефіцієнтами, з якими диференціальні семантичні стани $g_i^r(X) l_i(X) \equiv s_i^r(X)$ входять до загального стану $s(X)$.

Як приклад розглянемо семантичний стан слова *diccionario* та представимо значення його компонентів у табл. 15.4.

Таблиця 15.4. Компоненти семантичних станів лексеми *diccionario*

Індекс граматич. значення g_i	Індекс лексич. значення l_i	Представлення у <i>DLE 23</i> граматичного значення g_i	Представлення у <i>DLE 23</i> лексичного значення $l_i(X)$ (<i>diccionario</i>)
1	1	m.	Repertorio en forma de libro o en soporte electrónico en el que se recogen, según un orden determinado, las palabras o expresiones de una o más lenguas, o de una materia concreta, acompañadas de su definición, equivalencia o explicación.
1	2	m.	Catálogo de noticias o datos de un mismo género, ordenado alfabéticamente. <i>Diccionario bibliográfico, biográfico, geográfico.</i>

Наведемо змістове наповнення компонентів формули (15.5) на прикладі словникової статті з реєстровим словом *cómico*:

cómico, ca. (Del lat. *comicus*, y este del gr. κωμικός *kómikós*). adj. **1.** Que divierte y hace reír. *Situación cómica.* || **2.** Perteneciente o relativo a la comedia. || **3.** Dicho de un actor: Que representa papeles cómicos. U. t. c. s. || **4.** Dicho de un autor antiguo: Que escribía comedias. U. t. c. s. ● m. y f. **5. comediante** (|| actor). O f. **6. Pan. historieta** (|| serie de dibujos). U. m. en pl. || **7. Pan. dibujos animados.**

Аналізована одиниця має три групи тлумачень: перша належить до прикметника (adj.), друга – до іменника спільного роду (m. y f.), а третя – до іменника жіночого роду. У першій групі наявні чотири тлумачення (1-4), у другій одне тлумачення (5), а в третій – два тлумачення (6-7). Конкретне значення компонентів семантичних станів (g_i і s_j) на множині S для лексеми *cómico* наведено у табл. 15.5.

Таблиця 15.5. Компоненти семантичних станів лексеми *cómico*

Індекс грамат. значення g_i	Індекс лексич. значення l_i	Предст-я у <i>DLE 23</i> граматич. значення g_i	Представлення у <i>DLE 23</i> лексичного значення $l_i(X)$ (<i>cómico</i>)
1	1	adj.	Que divierte y hace reír. <i>Situación cómica.</i>
	2	adj.	Perteneciente o relativo a la comedia.
	3	adj.	Dicho de un actor: Que representa papeles cómicos. U. t. c. s.
	4	adj.	Dicho de un autor antiguo: Que escribía comedias. U. t. c. s.
2	1	m. y f.	comediante (actor).
3	1	f.	<i>Pan. historieta</i> (serie de dibujos). U. m. en pl.
	2	f.	<i>Pan. dibujos animados.</i>

Із таблиці 15.5 видно, що лексикографічна система *DLE 23* допускає сім семантичних станів лексеми *cómico*, іншими словами лексема *cómico* в текстах може зустрічатися саме в цих семи семантичних станах, якщо ми вважаємо її лексикографічне опрацювання достатньо коректним.

Кожна мовна одиниця у контексті або в мовному потоці може одночасно функціонувати у кількох граматичних або лексичних значеннях. Як правило, детальне мовне опрацювання знімає цю неоднозначність і, зрештою, реципієнт визначає те єдине граматичне та лексичне значення мовної одиниці, що відповідає аналізованому контексту. Але це можливо не завжди, оскільки існують контексти, для яких характерна принципова неоднозначність, яку не в змозі зняти жодне мовне опрацювання, оскільки вона відповідає семантичній природі контексту. В такому випадку повний семантичний стан мовної одиниці, представлений формулою (15.5), редукується до суми двох, трьох або більше членів, що представляють саме ці диференціальні стани, відповідні до досліджуваного контексту.

Так, наприклад, повний семантичний стан s іспанської лексеми $X = toma$, пов'язаний із дією «брати, приймати», має вигляд суперпозиції трьох диференційних семантичних станів:

$$s(toma) = \alpha_1 s_1(toma) + \alpha_2 s_2(toma) + \alpha_3 s_3(toma) \equiv \\ \equiv \alpha_1 g_1(toma) l_1(toma) + \alpha_2 g_2(toma) l_2(toma) + \alpha_3 g_3(toma) l_3(toma), \quad (15.6)$$

де $g_1(toma) = \text{ім. ж. р., одн.}$, $l_1(toma) = \text{«відбір, прийом»}$; $g_2(toma) = \text{дієсл. 3 ос. одн.}$, $l_2(toma) = \text{«він/воно/воно приймає»}$; $g_3(toma) = \text{наказовий спосіб для 2 ос. одн.}$, $l_3(toma) = \text{«бери, приймай»}$. Сума коефіцієнтів $\alpha_1 + \alpha_2 + \alpha_3 = 1$, $0 \leq \alpha_i \leq 1$.

Зазначимо, що абсолютні величини коефіцієнтів α_i можна асоціювати з частотами, з якими відповідні диференційні семантичні стани зустрічаються в достатньо репрезентативній вибірці текстів, наприклад, у лінгвістичному корпусі. Хоча аналіз цих феноменів не є предметом нашого дослідження, окреслимо, в який спосіб у цьому формалізмі можна представити процес мовного опрацювання. Реципієнт, аналізуючи контексти своїм мовнорозумовим апаратом, доходить певних висновків щодо релевантності граматичних і

лексичних значень $g_i(toma)$ і $l_i(toma)$, $i = 1, 2, 3$ аналізованому контексту. В результаті цього процесу в суперпозиції (15.6) залишається, як правило, лише один член, що відповідає саме тому граматичному і лексичному значенню лексеми *toma*, яке є релевантним аналізованому контексту.

У словнику зафіксовано випадки, коли у рівнянні (15.5) певному значенню можуть відповідати кілька лексичних станів $l(X)$ – тобто випадки лексичної омонімії, як, наприклад, у лексеми *champán*:

- champán¹.** (Del malayo *čampán*, y este del chino *san pan* ‘tres tablas’). m. Embarcación grande, de fondo plano, que se emplea en China, el Japón y algunas partes de América del Sur para navegar por los ríos.
champán². (De *Champagne*, comarca francesa.). m. Vino espumoso blanco o rosado, originario de Francia.

Для таких випадків у рівнянні (15.5) вводиться індекс омонімії k , що відповідає номеру омоніма в словниковій статті. Як приклад, візьмемо два омонімічних слова *champán¹* та *champán²*. Представимо у таблиці 15.6 зміст їх граматичних і лексичних компонентів.

Таблиця 15.6. Компоненти семантичних станів лексеми *champán*

Індекс граматич. значення $g_{i[k]}$	Індекс лексич. значення $l_{i[k]}$	Представлення у DLE 23 граматич. значення $g_{i[k]}$	Представлення у DLE 23 лексичного значення $l_{i[k]}(X)$ (<i>champán</i>)
$k = 1$			
1	1	m.	Embarcación grande, de fondo plano, que se emplea en China, el Japón y algunas partes de América del Sur para navegar por los ríos.
$k = 2$			
1	1	m.	Vino espumoso blanco o rosado, originario de Francia.

Отже, у прикладі з формальним описом семантичного стану лексеми *champán* при $k = 1$ позначає клас засобів пересування по воді (*embarcación*), а при $k = 2$ – клас алкогольних напоїв (*vino*). Отже, рівняння (15.6), де враховано омонімію X , матиме такий вигляд:

$$s(X) = \sum_{i,k,r} \alpha_{i[k]}^r(X) g_{i[k]}^r(X) l_{i[k]}(X) \quad (15.7)$$

Наведемо ще одну реалізацію семантичних станів омонімічною одиницею *contra* (тобто $X = contra$, де $k = 1 \dots 4$), словникова стаття якої має такий вигляд:

contra¹. (Del lat. *contra*). prep. **1.** Denota la oposición y contrariedad de una cosa con otra. || **2.** Enfrente de. || **3. hacia** (|| denota sentido de un movimiento). || **4.** A cambio de. Entrega de un objeto contra recibo. ● m. **5.** Desventaja o aspecto desfavorable. Los pros y los contras de un negocio. || **6. Mús.** Pedal del órgano. o pl. **7. Mús.** Bajos más profundos en algunos órganos. o f. **8. coloq.** Dificultad, inconveniente. || **9. Esgr.** Parada que consiste en un movimiento circular rapidísimo de la espada, que así recorre todas las líneas de una parada general. || **10. Col. y Ven.** Brebaje para contrarrestar el veneno de las mordeduras de serpiente o los efectos de los embrujos, hechicerías o maleficios. || **11. Cuba.** Añadidura, especialmente la que se da como propina o regalo.

contra². (Acort.) f. contraventana.

contra³. (Acort.) f. contratapa.

contra⁴. (Acort. de *contrarevolución*) f. Movimiento de oposición al Gobierno revolucionario de Nicaragua en la década de 1980.

Так, при $k = 1$ одиниця реалізує десять семантичних станів, а в усіх інших значеннях k – лише один стан. Зміст граматичного і лексичного компонентів наведено в табл. 15.7.

Таблиця 15.7. Компоненти семантичних станів лексеми *contra*

Індекс граматич. значення $g_{[k]}$	Індекс лексич. значення l_i	Представлення у DLE 23 граматич. значення g_i	Представлення у DLE 23 лексичного значення $l_i(X)$ (<i>contra</i>)
$k = 1$			
1	1	prep.	Denota la oposición y contrariedad de una cosa con otra.
	2	prep.	Enfrente de.
	3	prep.	hacia (denota sentido de un movimiento).
	4	prep.	A cambio de. <i>Entrega de un objeto contra recibo.</i>
2	1	m.	Desventaja o aspecto desfavorable. <i>Los pros y los contras de un negocio.</i>
	2	m.	<i>Mús.</i> Pedal del órgano.
3	1	m. pl.	<i>Mús.</i> Bajos más profundos en algunos órganos.
4	1	f.	coloq. Dificultad, inconveniente.
	2	f.	<i>Esgr.</i> Parada que consiste en un movimiento circular rapidísimo de la espada, que así recorre todas las líneas de una parada general.
	3	f.	<i>Col. y Ven.</i> Brebaje para contrarrestar el veneno de las mordeduras de serpiente o los efectos de los embrujos, hechicerías o maleficios.
	4	f.	<i>Cuba.</i> Añadidura, especialmente la que se da como propina o regalo.
$k = 2$			
1	1	f.	contraventana.
$k = 3$			
1	1	f.	contratapa.
$k = 4$			
1	1	f.	Movimiento de oposición al Gobierno revolucionario de Nicaragua en la década de 1980.

З огляду на викладене вважаємо необхідним також відзначити, що крім лексичної омонімії тут представлено також омонімію на рівні словозміни та словотвору. Це можна спостерігати, працюючи з онлайнною версією *DLE 23*, доступною за адресою <http://dle.rae.es/>. Так, наприклад, якщо ввести «entre», то пошукова система видасть три слова *entrar*, *entre* і *entre-*. Вони представляють три рівні омонімії:

– словозмінний: уведене слово збігається з формами дієслова *entrar* (*entre* – форма наказового способу другої особи однини та форми умовного способу теперішнього часу);

– словотвірний: *entre-* є словотвірним формантом, що реалізовує разом з іншими елементами (коренями) значення «проміжне положення, місцезнаходження» та «взаємодія»;

– лексичний: як слово *entre* може реалізовувати в складі того чи іншого речення свої значення: «позначає проміжне положення відносно інших предметів», «позначає місцезнаходження всередині чого-небудь», «позначає проміжний стан» тощо. Ураховуючи викладене, рівняння (15.6) набуває такого вигляду:

$$s(X) = \sum_{i, m(k), r} \alpha_{i[m(k)]}^r(X) g_{i[m(k)]}^r(X) l_{i[m(k)]}(X) \quad (15.8)$$

де m – індекс мовного рівня омонімії, представленої в словнику. Нехай: $m = 1$ – рівень словотвору; $m = 1$ – рівень словотвору; $m = 2$ – рівень словозміни; $m = 3$ – рівень лексичної семантики. Так, при різних m , ми отримаємо, відповідно: а) словотвірну частину, що за своєю формою збігається зі шуканою в словнику одиницею X ; б) мовну одиницю, яка у тих чи інших граматичних формах збігається з X ; в) слово, що очолює лексико-семантичну групу, до якої входить X . При $m = 0$ вважається, що мовна одиниця не має омонімів. У табл. 15.8 представлено реалізацію семантичних станів залежно від значення m .

Таблиця 15.8. Реалізація семантичних станів X = entre

<i>m = 1</i>				
Індекс граматич. значення <i>g_{i[m(k)]}</i>	Індекс лексич. значення <i>l_{j[m(k)]}</i>	Індекс лексико-семантич. групи <i>k</i>	Предст-я у <i>DLE 23</i> граматич. значення <i>g_{i[m(k)]}</i>	Представлення у <i>DLE 23</i> лексичного значення <i>l_{i[m(k)]}</i> (<i>entre</i>)
1	1	1	pref.	Significa situación, posición, calidad o grado intermedios. <i>Entreacto, entrecejo, entrepiso, entrefino, entreabrir, entrever.</i>
	2		pref.	Expresa acción recíproca. <i>Entrechocar, entrecruzar.</i>
<i>m = 2</i>				
Індекс граматич. значення <i>g_{i[m(k)]}</i>	Індекс лексич. значення <i>l_{j[m(k)]}</i>	Індекс лексико-семантич. групи <i>k</i>	Предст-я у <i>DLE 23</i> граматич. значення <i>g_{i[m(k)]}</i>	Представлення у <i>DLE 23</i> лексичного значення <i>l_{i[m(k)]}</i> (<i>entre</i>)
1	1	1	intr.	Ir o pasar de fuera adentro. U. t. c. prnl. U. t. en sent. fig.
	2		intr.	Pasar por una parte para introducirse en otra. <i>Entrar por la puerta, por la ventana.</i>
	3		intr.	Dicho de una cosa: Encajar o poderse meter en otra, o dentro de otra. <i>El libro no entra en el cajón del estante. El sombrero entra o no entra en la cabeza.</i>
	...		...	...
2	1		tr.	Introducir o hacer entrar .
	2		tr.	Invadir u ocupar a fuerza de armas algo. Entrar la tierra, la ciudad, un castillo.
	3		tr.	<i>Mar.</i> Dicho de una embarcación: Alcanzar a otra en cuyo seguimiento va.
3	1		prnl.	Meterse o introducirse en alguna parte.
<i>m = 3</i>				
Індекс грамат. ич. значення <i>g_{i[m(k)]}</i>	Індекс лексич. значення <i>l_{j[m(k)]}</i>	Індекс лексико-семантич. групи <i>k</i>	Предст-я у <i>DLE 23</i> граматич. значення <i>g_{i[m(k)]}</i>	Представлення у <i>DLE 23</i> лексичного значення <i>l_{i[m(k)]}</i> (<i>entre</i>)
1	1	1	prep.	Denota la situación o estado en medio de dos o más cosas.
	2		prep.	Dentro de, en lo interior. <i>Tal pensaba yo entre mí.</i>
	3		prep.	Denota estado intermedio. <i>Entre dulce y agrio.</i>
	...		...	...

Як було зазначено, для іспанської мови характерна взаємодія між граматичною і лексичною семантикою. Виходячи зі сказаного, формулу для диференційного семантичного стану можна подати в такому вигляді:

$$s_i(X) = \sum_j g_i(X) I(i; j; X) l_j(X) \quad (15.9)$$

де $I(i; j; X)$ – функція, що відповідає за зв’язок між граматичною і лексичною семантикою лексеми X у диференційному семантичному стані $s_i(X)$. Ураховуючи лексико-граматичні особливості іспанських лексем, пропонуємо таку інтерпретацію компонентів функції: i – індекс граматичного значення лексеми X , що перебуває в семантичному стані $s_i(X)$; j – індекс лексичного значення (відповідає номеру тлумачення в словнику), пов’язаного з індексом i . Наведемо конкретні приклади реалізації семантичного стану реєстрового слова $X = \text{dorado}$, беручи до уваги компоненти функції $I(i; j; X)$.

dorado. (del part. de dorar). adj. **1.** Dicho de un color: Semejante al del oro. U. t. c. s. m. || **2.** De color **dorado**. || **3.** Esplendoroso, feliz. || **4.** *Cuba.* Dicho de una caballería: *De color melado*. ● m. **5.** *Pez teleósteo*, del suborden de los acantopterigios, que alcanza unos 60 cm de largo, comestible y de colores vivos con reflejos **dorados**. || **6.** Acción y efecto de dorar. O pl. **7.** Conjunto de adornos metálicos o de objetos de latón. *Los dorados de un mueble. Pasta para limpiar dorados*. O f. **8.** *Pez teleósteo marino*, del suborden de los acantopterigios, que puede alcanzar unos 80 cm de largo, y tiene una mancha **dorada** entre los ojos. Es comestible muy estimado y se pesca en las costas de España.

Аналізоване слово має кілька граматичних значень $g_i(X)$, кожному з яких відповідають кілька лексичних значень $l_j(X)$. Пов’язані між собою через функцію I , де прописано їх відповідності у вигляді індексів i та j (табл. 15.9).

Таблица 15.9. Значения компонентів семантичних станів $s(X)$

Предст-я у DLE 23 граматич. значення g_i	$I(i; j; X)$			Представлення у DLE 23 лексичного значення $l_j(X)$ (dorado)
	Індекс граматич. значення g_i	Індекс лексич. значення l_j	Лексема X	
adj.	1	1	dorado, -da	Dicho de un color semejante al del oro. U. t. c. s. m.
adj.	1	2	dorado, -da	De color dorado .
adj.	1	3	dorado, -da	Esplendoroso, feliz.
adj.	2	4	dorado, -da	<i>Cuba.</i> Dicho de una caballería: De color melado.
m.	2	5	dorado, -da	Pez teleósteo, del suborden de los acantopterigios, que alcanza unos 60 cm de largo, comestible y de colon vivos con

				reflejos dorados .
m.	2	6	dorado, -da	Acción y efecto de dorar.
m. pl.	3	7	dorado, -da	Conjunto de adornos metálicos o de objetos de latón. Los <i>dorados de un mueble</i> . <i>Pasta para limpiar dorados</i> .
f.	4	8	dorado, -da	Pez teleósteo marino, del suborden de los acantopterigios, que puede alcanzar unos 80 cm de largo, y tiene una mancha dorada entre los ojos. Es comestible muy estimado y se pesca en las costas de España.

Отже, призначення функції $I(i; j; X)$ – забезпечення взаємозв'язку між граматичним і лексичним значеннями слова. Із таблиці видно, що граматичному значенню $g_1 = \text{«adj.»}$ (прикм.) відповідають чотири лексичних значення $l_1 \dots l_4$; $g_2 = \text{«m.»}$ (ім. ч. р.) – $l_5 \dots l_6$, $g_3 = \text{«m. pl.»}$ (ім. ч. р.) – l_7 , $g_3 = \text{«f.»}$ (ім. ч. р.) – l_8 . Таким чином, формула (15.9) представляє модель угруповання тлумачень для одиниць із частиномовною варіацією. Ураховуючи функцію, що встановлює залежність між граматичним і лексичним значеннями, формула семантичного стану матиме такий вигляд:

$$s(X) = \sum_{i,j,m(k),r} \alpha_{i[m(k)]}^r(X) g_{i[m(k)]}^r(X) I(i; j[m(k)]; X) l_{j[m(k)]}(X) \quad (15.10)$$

Урахування в структурі стану семантичних, синтаксичних та прагматичних аспектів здійснюється згідно з формалізмом Апресяна – Морріса – Мельчука в такий спосіб:

$$l_j(X) = \sigma_j(X) Z_j(X) + \tau_j(X) U_j(X) + \pi_j(X) V_j(X) \quad (15.11)$$

У наведеній формулі $V_j(X)$ позначає власне семантичні параметри словникової одиниці X у лексичному значенні $l_j(X)$, $U_j(X)$ – параметри синтактики, а $Z_j(X)$ – параметри прагматики. Коефіцієнти $\sigma_j(X)$, $\tau_j(X)$ та $V_j(X)$ визначають ступінь впливу семантичних, синтаксичних і прагматичних аспектів на лексичне значення $l_j(X)$. При цьому:

$$\sigma_j(X) + \tau_j(X) + \pi_j(X) = 1; \sigma_j(X) \geq 0; \tau_j(X) \geq 0; \pi_j(X) \geq 0 \quad (15.12)$$

Наведемо приклади змісту компонентів лексичного значення $l_j(X)$, які входять до рівняння (15.12), що відображені у *DLE 23* для різних мовних одиниць X .

Таблиця 15.10. Компоненти лексичного значення $l_j(X)$

$X = \textit{agua}$		
$V_6(X)$	$U_6(X)$	$Z_6(X)$
marea (movimiento periódico de las aguas del mar).	—	<i>Mar.</i>
$V_{14}(X)$	$U_{14}(X)$	$Z_{14}(X)$
Estela o camino que ha seguido un buque. <i>Buscar, ganar, seguir las aguas de un buque.</i>	—	<i>Mar.</i>
$V_{15}(X)$	$U_{15}(X)$	$Z_{15}(X)$
—	—	jerg. U. para avisar de la presencia de cualquier tipo de autoridad.
$X = \textit{equidistar}$		
$V_1(X)$	$U_1(X)$	$Z_1(X)$
Dicho de dos personas o cosas con relación a otra, o de una persona ocosa con relación a otras: <i>Estar a la misma distancia. Los puntos de una parábola equidistan DE su directriz.</i>	—	U. t. en sent. fig. <i>Un planteamiento que equidista DEL idealismo y DEL pragmatismo.</i>
$X = \textit{por}$		
$V_3(X)$	$U_3(X)$	$Z_3(X)$
—	Ante topónimos, indica localización aproximada. <i>Ese pueblo está por Toledo.</i>	—
$V_{17}(X)$	$U_{17}(X)$	$Z_{17}(X)$
—	—	U. para comparar entre sí dos o más cosas. <i>Villa por villa, Valladolid en Castilla.</i>

Як видно з табл. 15.10, до семантичних параметрів $Z_j(X)$ належать тлумачення (у тому числі тлумачення через синоніми і формули квазісемантики), ілюстративні приклади та відсилання на словникові статті. Синтаксичні характеристики $U_j(X)$, що впливають на $l_j(X)$ найчастіше мають прояв у службових слів, таких як прийменники. Отже, повна формула семантичного стану іспанської лексеми матиме такий вигляд:

$$(X) = \sum_{i,j,m(k),r} \alpha_{i[m(k)]}^r(X) g_{i[m(k)]}^r(X) I(i; j[m(k)]; X) \quad (15.13)$$

$$[\sigma_j(X) Z_j(X) + \tau_j(X) U_j(X) + \pi_j(X) V_j(X)]$$

15.4.2. Репрезентація граматичного і лексичного компонентів семантичних станів

До кола основних питань, що перебувають у полі зору науковців, є: 1) розподілення граматичної інформації на рівнях макро- та мікроструктури; 2) характер подання інформації (експліцитна або імпліцитна); 3) типологія граматичної інформації, залучуваної до (одномовного) тлумачного словника; 4) лексикографічне упорядкування окремих частин мови (наприклад, словотвірних елементів, суфіксів, дієслів тощо); 5) діяхронічний аспект граматичної параметризації мовних одиниць в тлумачному словнику; 6) обсяг граматичної інформації та інші. Зазначені праці є теоретичним підґрунтям лексикографічного аналізу тлумачного словника іспанської мови, зокрема особливостей подання в ньому граматичних властивостей мовних одиниць. Зазначимо, що однією з особливостей аналізованого словника є детальний опис граматичних властивостей реєстрової одиниці, інформація про які може подаватися як на рівні мікроструктури, так і макроструктури. Причому ця інформація може бути наявною або прихованою. Розглянемо детально типи граматичної інформації.

Граматична інформація на рівні макроструктури характеризує тип мовної одиниці. До цих типів лексикографи включають: 1) словотвірні елементи, такі як префікси, суфікси тощо; 2) службові слова (прийменники, сполучники, займенники тощо); 3) граматичні терміни (наприклад, *transitivo*, *subordinado*, *sustantivo* та інші). На позначення типу мовної одиниці спеціальних метамовних маркерів не передбачено. Наведемо приклади словникових статей із префіксом *hidro-* (*гидро*), особовим займенником *tú* (ти) і граматичного терміна *sustantivo* (іменник):

hidro-. [...] elem. compos. **1.** Significa ‘agua’. *Hidroavión, hidrofobia.*

tú. [...] pron. person. 2.ª pers. m. y f. sing. **1.** Forma que, en nominativo o vocativo, designa, en España y en algunos lugares de América, a la persona a la que sedirige quien habla o escribe. U. especialmente en situaciones comunicativas informales o en el trato de familiaridad. || **2.** Designa a una persona indeterminada. *En estos tiempos, si tú no te preocupas por ti mismo, los demás no lo van a hacer.*

sustantivo. [...] m. 3. *Gram. nombre.* • f. 4. *Gram. oración subordinada sustantiva.*

Граматична інформація на рівні мікроструктури може відображатися кількома способами, причому можливі їх комбінації: а) у вигляді граматичних ремарок на позначення частин мови та граматичних категорій; б) граматичних дефініцій, що розкривають граматичні функції заголовкової одиниці; в) ілюстративні приклади, що демонструють синтаксичні характеристики (сполучуваність, моделі керування); г) додаткові коментарі.

Граматичні ремарки можна поділити на основні, додаткові та допоміжні. Основними позначають частини мови (*adj.* – прикметник, *adv.* – прислівник, *prep.* – прийменник, *conj.* – сполучник, *pron.* – займенник тощо), а додатковими – окремі граматичні характеристики заголовкового слова, наприклад: вказівка на рід (*m.* – чоловічий рід, *f.* – жіночий рід, *n.* – середній рід), число (в аналізованому словнику використовується лише ремарка *pl.* на позначення множини), а також вказівки на граматичну категорію певної частини мови (наприклад, для займенника передбачені: *person.* – особовий, *dem.* – вказівний, *indef.* – безособовий, *relat.* – відносний). Допоміжними є ремарки на позначення окремих характеристик, що можуть мати слова певної граматичної категорії (наприклад, *1^a pers.* для особових займенників) Принцип подання граматичних характеристик є такий: спершу іде основна ремарка на позначення частини мови, а потім ремарка на позначення граматичної категорії та додаткових характеристик. У табл. 15.11 подано параметри, за якими описана граматична характеристика слів *DLE 23*.

Таблиця 15.11. Параметризація граматичних характеристик у *DLE 23*

Частина мови	Основна ремарка	Додаткова ремарка	Допоміжні ремарки
іменник	немає	m., f., m. y f., m. o f.	pl.
прикметник	adj.	comp., dem., excl., indef., interrog., poses. relat.	poses. (для interrog. i relat.); 1. ^a pers., 2. ^a pers., 3. ^a pers. (для poses.)
прислівник	adv.	comp., dem., excl., indef., interrog., relat.	немає
дієслово	немає	tr., intr., prnl.	немає
артикль	art.	deter., indet.	m. y f., n. (для deter.)
прийменник	prep.	немає	немає
займенник	pron.	person., dem., comp., excl., indef., interrog., relat.	1. ^a pers., 2. ^a pers., 3. ^a pers.; m. y f., m., f., n.; sing., pl.
сполучник	conj.	advers., conc., distrib., copulat., causal., final	немає
вигук	interj.	немає	немає
префікс	pref.	немає	немає
суфікс	suf.	немає	немає
інші морфеми	elem. compos.	немає	немає
ономотопея	onomat.	немає	немає

Для розкриття граматичного значення укладачі словника залучають одну або кілька ремарок. За нашими спостереженнями, у словниковій статті може використовуватися до п'яти ремарок (одна основна, одна додаткова і кілька допоміжних). Отже, граматичне значення $g(X)$ заголовкового слова у *DLE 23* може розкриватися такими способами: а) вказівка лише на частину мови; б) вказівка лише на граматичну категорію; в) вказівка на частину мови та граматичну категорію; г) вказівка на частину мови, граматичну категорію, а також додаткові характеристики; ґ) вказівка на граматичну категорію та додаткові характеристики. Розглянемо детально кожний із цих випадків.

Вказівка лише на частину мови леми. Для всіх іспанських частин мови передбачено відповідні словникові ремарки, крім іменника та дієслова (у цьому випадку вказуються лише їх граматичні категорії слова). Наведемо приклади лексикографічної репрезентації частиномовної належності реєстрових слів у словникових статтях *cojo*, *ja* (прикметник), *lentamente* (прислівник), *con* (прийменник) і *de-* (префікс):

cojo, ja. [...] 1. adj. [...];
lentamente. adv. [...];
con. [...] 1. prep. [...];
de-. [...] 1. pref. [...].

Виходячи зі сказаного, формула подання компоненту $g(X)$ окремого семантичного стану для аналізованих одиниць набуває вигляду:

$$g(X) = p(X) \quad (15.14)$$

де $p(X)$ позначає частину мови. Так, для трьох поданих слів він приймає такі значення: $p(cojo, ja) = \langle \text{adj.} \rangle$, $p(lentamente) = \langle \text{adv.} \rangle$ та $p(con) = \langle \text{prep.} \rangle$.

Вказівка лише на граматичну категорію заголовкового слова, коли об'єктом лексикографічного опису є іменник або дієслово. Так, наприклад, коли укладачі *DLE 23* використовують, наприклад, «m.», «f.», то це слід розуміти, що мова йде про «sustantivo masculino y sustantivo femenino» (іменник чоловічого роду та іменник жіночого роду). Аналогічним чином виглядає ситуація з дієсловами. Якщо вказують ремарки «tr.», «intr.», «prnl.», то слід їх читати як «verbo transitivo, verbo intransitivo, verbo pronominal» (перехідне дієслово, неперехідне дієслово, зворотнє дієслово). Наведемо деякі приклади:

diccionario. [...] 1. m. [...];

manzana. [...] 1. f. [...];

fingir. [...] 1. tr. [...];

tutear. [...] 1. intr. [...];

abarse. [...] 1. prnl. [...].

У цьому випадку формула граматичного компоненту $g(X)$ семантичного стану набуває такого вигляду:

$$g(X) = k(c(X)) \quad (15.15)$$

де $k(c(X))$ – елемент позначення граматичної категорії частини мови. Так, для трьох поданих вище слів він приймає такі значення: $c(diccionario) = \langle \text{m.} \rangle$, $c(manzana) = \langle \text{f.} \rangle$, $c(fingir) = \langle \text{tr.} \rangle$, $c(tutear) = \langle \text{intr.} \rangle$, $c(abarse) = \langle \text{prnl.} \rangle$. Рівняння застосовне лише для іспанських іменників та дієслів.

Указівка на частину мови і граматичну категорію заголовкового слова (для прикметників, прислівників, займенників та сполучників). Для цього укладачі роблять комбінацію з двох ремарок: перша вказує на належність одиниці до частини мови, а друга – на граматичну категорію, що визначає тип цієї частини мови. Наприклад:

nonada. [...] 1. pron. indef. [...];
qui. [...] 1. pron. relat. [...];
poco. [...] 1. adj. indef. [...];
porque. [...] 1. conj. causal. [...].

Так, у поданих вище прикладах ремарки означають: «pron. indef.» – неозначений займенник, «pron. relat.» – відносний займенник, «adj. indef.» – неозначений прикметник і «conj. causal» – причиновий сполучник. Виходячи зі сказаного, побудуємо формулу граматичного компонента $g(X)$:

$$g(X) = c(X) \cdot k(c(X)) \quad (15.16)$$

де $k(c(X))$ – граматична категорія частини мови $c(X)$. Подана вище формула до службових (прийменники, сполучники, займенники) та деяких повнозначних слів (прикметників, прислівників). Значення елементів граматичного стану $g(X)$ для кожної лексеми X показано в табл. 15.12.

Таблиця 15.12. Значення параметрів граматичного стану

X	$g(X)$	
	$c(X)$	$k(c(X))$
nonada	pron.	indef.
qui	pron.	relat.
poco	adj.	indef.
porque	conj.	causal.

Вказівка на частину мови, граматичну категорію, а також додаткові характеристики, що обмежують вжиток заголовкової одиниці в певному граматичному значенні (для займенників, артиклів, та деяких прикметників):

vosotros, tras. [...] 1. pron. person. 2.ª pers. m. y f. pl. [...];
este¹, ta. [...] 6. pron. dem. m., f. y n. [...];
cúyo, ya. [...] 1. adj. interrog. poses. [...];
mi². [...] 1. adj. poses. 1.ª pers. [...].

Послідовність подання ремарок є такою: 1) частина мови, 2) граматична категорія і 3) додаткові характеристики граматичної форми. Так, наприклад, «pron. person. 2.ª pers. m. y f. pl.» означає, що реєстрова одиниця є займенником («pron.») особовим («person.») другої особи однини («2.^a pers.»), спільного роду («m. y f.») множини («pl.»). Отже, рівняння (15.16) для описаного вище випадку

матиме такий вигляд. Значення параметрів граматичного стану подано в таблиці 15.13:

$$g(X) = c(X) \cdot k(c(X) \cdot f(c(X))) \quad (15.17)$$

Таблиця 15.13. Значення параметрів граматичного стану за формулою 15.17

X	$g(X)$		
	$c(X)$	$k(c(X) f(c(X)))$	
		$k(c(X))$	$k(f(c(X)))$
vosotros, tras	pron.	person.	2. ^a pers. m. y f. pl.
este ¹ , ta	pron.	dem.	m., f. y n.
cúyo, ya	adj.	interrog.	poses.
mí ²	adj.	poses.	1. ^a pers.

Указівка на граматичну категорію та додаткові характеристики реєстрової одиниці. Такий спосіб лексикографічного відображення граматичних характеристик застосовують лише до іменників чоловічого, жіночого або невизначеного роду, які вживаються лише в множині. Наведемо деякі приклади:

camarilleras. f. pl. [...];

interés. [...] 5. m. pl. [...];

arte. [...] 9. m. o f. pl. [...].

У цьому випадку значення компонента $c(X) = \emptyset$, оскільки для іменника немає відповідного маркеру (граматичної ремарки) для іменника. Нижче подано формулу граматичного стану і значення його параметрів (табл. 15.14):

$$g(X) = k(c(X) \cdot f(c(X))) \quad (15.18)$$

Таблиця 15.14. Значення параметрів граматичного стану за формулою 15.18

X	$g(X)$		
	$c(X)$	$k(c(X) f(c(X)))$	
		$k(c(X))$	$k(f(c(X)))$
Camarilleras	$\emptyset$	f.	pl.
Interés	$\emptyset$	m.	pl.
Arte	$\emptyset$	m. o f.	pl.

Ми розглянули всі можливі способи параметризації граматичного стану $g(X)$ іспанських заголовкових слів. Рівняння (15.17) вважаємо універсальним

для розглянутих вище випадків. Але не всі його параметри набуватимуть значення для тих чи інших частин мови. У табл. 15.15 показано присутність значення («+») для кожного параметра або його відсутність («Ø») для кожної частини мови, представленої в DLE 23. Пояснимо, що позначка «+ / Ø» вказує на те, що значення того чи іншого параметра може бути присутнім, а може – відсутнім. В усіх інших випадках: «+» – значення обов’язково присутнє, а «Ø» – значення параметра для конкретної частини мови завжди відсутнє.

Таблиця 15.15. Наявність значень параметрів граматичного стану $g(X)$

Частина мови	$c(X)$	$k(c(X))$	$k(f(c(X)))$
Іменник	Ø	+	+ / Ø
Прикметник	+	+ / Ø	+
Прислівник	+	+ / Ø	Ø
Дієслово	Ø	+	Ø
Артикль	+	+	+ / Ø
Прийменник	+	Ø	Ø
Займенник	+	+	+ / Ø
Сполучник	+	+ / Ø	Ø
Вигук	+	Ø	Ø
Префікс	+	Ø	Ø
Суфікс	+	Ø	Ø
інші морфеми (латинські та грецькі)	+	Ø	Ø
Ономатопея	+	Ø	Ø

Більшість іспанських слів має кілька граматичних значень, тобто вони можуть перебувати в кількох граматичних станах, отже, загальний граматичний стан лексеми є суперпозицією її диференціальних (окремих) граматичних значень, яку ми формалізуємо у вигляді зваженої суми елементарних граматичних станів:

$$g(X) = \sum_{i,r} \beta_i^r(X) g_i^r(X) \quad (15.19)$$

Підставивши до (15.17) формулу (15.18), отримуємо розгорнутий вигляд граматичного стану для будь-якої іспанської лексичної одиниці:

$$g(X) = \sum_{i,r} \beta_i^r(X) [c_i^r(X) \cdot k_i^r(c(X) \cdot f(c(X)))] \quad (15.20)$$

Розглянемо як приклад граматичні стани слова *este*, репрезентовані в DLE 23, та продемонструємо варіацію значень параметрів граматичного стану. Наведемо його словникову статтю:

este², -ta. [...] **1.** adj. dem. Que está ... || **2.** Que se acaba de ... || **3.** Dicho de un período de tiempo... || **4.** Más próximo al que habla.... || **5.** coloq. Indica valoración, positiva o negativa.... ● **6.** pron. dem. m., f. y n. El que o lo que está cerca de ... || **7.** El que o lo que se acaba de mencionar.... o **8.** pron. dem. m. y f. coloq. La persona presente o consabida... o **9.** pron. dem. f. Designa la población ... || **10.** coloq. La presente circunstancia [...].

Проведемо аналіз граматичних станів заголовкової лексики $g_i^r(este, ta)$. Верхній індекс (r) відповідає номеру семантичного стану, а нижній (i) – номеру тлумачення, у якому представлено граматичний стан: $g_1^1(este, ta) = \text{«adj. dem.»}$, $g_2^1(este, ta) = \text{«adj. dem.»}$, $g_3^1(este, ta) = \text{«adj. dem.»}$, $g_4^1(este, ta) = \text{«adj. dem.»}$, $g_5^1(este, ta) = \text{«adj. dem.»}$; $g_6^2(este, ta) = \text{«pron. dem. m., f. y n.»}$, $g_7^2(este, ta) = \text{«pron. dem. m., f. y n.»}$; $g_8^3(este, ta) = \text{«pron. dem. m. y f.»}$; $g_9^4(este, ta) = \text{«pron. dem. f.»}$, $g_{10}^4(este, ta) = \text{«pron. dem. f.»}$. Значення окремих параметрів, що характеризують граматичний стан $g_i^r(este, ta)$, представлено в таблиці 15.16.

Таблиця 15.16. Значення параметрів граматичних станів $g_i^r(este, ta)$

r	i	$c(X)$	$k(c(X) f(c(X)))$	
			$k(c(X))$	$k(f(c(X)))$
1	1	adj.	dem.	∅
	2	adj.	dem.	∅
	3	adj.	dem.	∅
	4	adj.	dem.	∅
	5	adj.	dem.	∅
2	6	pron.	dem.	m., f. y n.
	7	pron.	dem.	m., f. y n.
3	8	pron.	dem.	m. y f.
	9	pron.	dem.	m. y f.
4	10	pron.	dem.	f.

За відсутності того чи іншого параметра граматичного стану, формула (15.17) може редукуватися до вигляду (15.14), (15.15), (15.16) або (15.18). Виходячи зі сказаного, робимо висновок, що граматичний стан може набувати

форми: а) рівняння (15.17) для окремих прикметників, означених артиклів та займенників; б) рівняння (15.14) для прийменників, прислівників, префіксів, суфіксів, морфем та ономатопей; в) рівняння (15.15) для іменників та дієслів; г) рівняння (15.16) для окремих прикметників та прислівників; г) рівняння (15.18) лише для іменників множини.

Засоби відображення граматичних особливостей не обмежуються власне граматичними ремарками. Про наявність у мовній одиниці додаткових граматичних особливостей свідчать коментарі, що подаються після дефініції або ілюстративних прикладів. Такі коментарі мають вигляд речення, в якому слова скорочені до однієї літери. Наведемо кілька словникових статей, у яких коментарі вказують не лише частиномовну варіативність лексеми, а також і можливість реалізації нею додаткових граматичних характеристик:

adorante. adj. Que **adora** (|| rinde culto). *Fieles adorantes*. U. t. c. s.

abocado, da. [...] adj. Dicho del vino, especialmente de una clase de jerez: Que contiene mezclade vino seco y dulce. U. t. c. s. m.

bilabial. [...] adj. Fon. Dicho de una consonante: Que se articula mediante el contacto de loslabios; p. ej., la consonante de *buey* y la de *papá*. U. t. c. s. f.

Так, у першій словниковій статті *adorante* граматична ремарка «adj.» вказує, що лема є прикметником, тобто це її основний граматичний стан. Коментар «U. t. c. s.» (*Usado también como sustantivo*) означає, що заголовкову одиницю вживають також як іменник (спільного роду). Іншими словами, аналізована одиниця має додатковий граматичний стан у вигляді іменника. Так само можна сказати про інші два прикметники *abocado* та *bilabial*. Коментарі вказують, що другий прикметник також уживають як іменник чоловічого роду (U. t. c. s. m. – *usado también como sustantivo masculino*), а третій – як іменник жіночого роду (U. t. c. s. f. – *usado también como sustantivo femenino*). Отже, як було зазначено, іменники спільного роду позначають як «m. y. f.», чоловічого роду – «m.», а жіночого – «f.». Отже, показану варіативність ми можемо представити як суперпозицію граматичних станів:

$$G(X) = \beta_i^1(X)g_i^1(X) + \beta_m^2(X)g_m^2(X) \quad (15.21)$$

де: а) $X = \text{«adorante»}$, $g_i^1(X) = c(X) = \text{«adj.»}$, $g_m^2(X) = k(c(X)) = \text{«м. у. ф.»}$;
 б) $X = \text{«abocado, da»}$, $g_i^1(X) = c(X) = \text{«adj.»}$, $g_m^2(X) = k(c(X)) = \text{«м.»}$; в) $X = \text{«abocado, da»}$, $g_i^1(X) = c(X) = \text{«adj.»}$, $g_m^2(X) = k(c(X)) = \text{«ф.»}$.

Додаткові коментарі також можуть використовуватися для того, щоб показати співвідношення між граматичним і лексичним значенням реєстрової одиниці. У цьому випадку вони набувають більш складної структури. Наведемо як приклад фрагмент словникової статті *bigote*:

bigote. [...] м. **1.** Conjunto de pelos que nacen sobre el labio superior. U. t. en pl. con el mismo significado que en sing. || **2.** Conjunto de pelos largos que nacen a ambos lados de la boca de algunos animales. U. m. en pl. con el mismo significado que en sing. || **3.** coloq. Rastro de bebida o comida que queda sobre el labio superior después de beber o comer. U. t. en pl. con el mismo significado que en sing. [...].

Для всіх трьох тлумачень заголовкового слова подано коментар «U. t. en pl. con el mismo significado que en sing.», який означає буквально: «Вживають також у множині у тому самому значенні, що і в однині». Отже, суперпозиція граматичних компонентів семантичних станів мовної одиниці *bigote*:

$$g_1(X)l_1(X) + g_2(X)l_2(X) \quad (15.22)$$

матиме такий зміст її компонентів: $X = \text{«bigote»}$, $g_1(X) = \text{«м.»}$, $g_2(X) = \text{«м. pl.»}$, а $l_1(X) = l_2(X) = \text{«Conjunto de pelos que nacen sobre el labio superior»}$. Подана формула також справедлива для другого і третього тлумачень аналізованої одиниці.

Зауважимо, що коментарі можуть одночасно сполучати прагматичний і граматичний елементи. Прагматичний компонент виражено конструкцією «Apl. а» (Aplicado a – якщо застосовується до) або «Ref. а» (Referido a – коли мова йде про), а граматична, – скороченим реченням, що починається з «u. m.» або «u.t.»:

perro, rra. [...] м. у ф. **1.** Mamífero doméstico de la familia de los cánidos, de tamaño, forma y pelaje muy diversos, según las razas, que tiene olfato muy fino y es inteligente y muy leal al hombre. U. en m. ref. a la especie. [...].

destinatario, a. adj. **1.** Dicho de una persona o de una cosa: A la que se destina o dirige algo. *El país destinatario de la ayuda.* Apl. a pers., u. m. c. s. [...].

ímpio, a. [...] adj. **1.** Falto de piedad. Apl. a pers., u. t. c. s. || **2.** Falto de religión. Apl. a pers., u. t. c. s. || **3.** Contrario, hostil a la religión. Apl. a pers., u. t. c. s. [...].

У поданих вище прикладах комбіновані коментарі означають: 1) іменник спільного роду *perro, rra*: «U. en m. ref. a la especie» – використовується у формі чоловічого роду, коли мова йде про істоту; 2) прикметник *destinatario, a*: «Apl. a pers., u. m. c. s.» – якщо застосовується до особи, то найчастіше уживають як іменник; 3) прикметник *ímpio, a*: «Apl. a pers., u. t. c. s.» – якщо застосовується до особи, застосовують також як іменник (спільного роду). Оскільки в цих статтях прагматичний компонент є додатковим, а основною залишається граматична інформація, такі коментарі ми будемо вважати також репрезентантами граматичного компоненту $g(X)$ семантичного стану.

Показовим для тлумачного словника іспанської мови є надання інформації про залежність словозмінних характеристик речетових одиниць (зокрема, дієслів) від лексичного значення. Таку інформацію подають в дужках у лівій частині словникової статті поряд із дублетами, етимологією та орфоепією:

acostar. (De *costa*² ♦ Conjug. actual c. *contar*, salvo en acep. 6, que es reg.) [...].

jugar. (Del lat. *iocāri*. ♦ Conjug. modelo ♦ U. solo en pasado en acep. 13.) [...].

querer. (... U. solo en 3.^a pers. en acep. 10.) [...].

Так: 1) «Conjug. actual c. *contar*, salvo en acep. 6, que es reg.» означає: заголовкове дієслово дієвідмінюється так само, як і дієслово *contar*, тобто як неправильне; але якщо його вжито в значенні 6, то воно має стандартну (правильну) дієвідміну; 2) «Conjug. modelo ♦ U. solo en pasado en acep. 13» – дієслово має стандартну дієвідміну, але в значенні 13 воно має лише форми минулого часу; 3) «U. solo en 3.^a pers. en acep. 10» – дієслово має лише форми третьої особи у значенні 10.

Перейдемо до розгляду особливостей лексикографічного представлення лексичного компоненту семантичного стану $l(X)$.

Лексичний компонент $l(X)$, як це було визначено у формулі (15.11), складають три елементи: $V(X)$, $Z(X)$, та $U(X)$. Перший містить власне семантичні параметри, другий – параметри синтактики, а третій – параметри прагматики. Отже, $l(X)$ можна подати у такому формалізованому вигляді:

$$l(X) = Z(X) + V(X) + U(X) \quad (15.23)$$

Елемент $Z(X)$ в аналізованому словнику задається набором таких параметрів: cp – комунікативний намір мовця; st – стилістичний аспект уживання одиниці X у значенні $l(X)$; ar – предметна галузь уживання X ; rg – поширеність уживання X у значенні $l(X)$ на певній території; ch – хронологічний аспект уживання X в $l(X)$. Усі ці параметри можна подати у вигляді кортежу:

$$Z(X) = \langle cp, st, ar, rg, ch \rangle \quad (15.24)$$

Проте спостерігається застосування кількох ремарок одного типу. Такі ремарки, як правило, подають через кому або сполучник y (і, та). Приклади значень параметрів подано в табл. 15.17.

Таблиця 15.17. Зміст параметрів $Z(X)$

X	cp	st	ar	rg	ch
agarrar	∅	coloq.	∅	<i>Arg., Cuba, Méx., Nic., Pan. y Ur.</i>	∅
chusma	despect.	coloq.	∅	<i>Bol., Cuba, Ec., Méx. y Ven.</i>	∅
madrigalizar	∅	cult.	∅	∅	p. us.
lineal	∅	∅	<i>Fís. y Mat.</i>	∅	∅
justicia	∅	coloq.	∅	∅	desus.
nación	despect.	∅	∅	<i>Arg.</i>	p. us.
turrón	irón.	coloq.	∅	∅	p. us.

Як видно з табл. 15.18, не всі лінгвопрагматичні параметри можуть застосовуватися для розкриття заголовкової одиниці. Тому, відсутнє значення позначатимемо через «∅». Наступним елементом лексичного стану є дефініція, яку ми позначили через $V(X)$. Зазначимо, що параметр cp може відображатися в аналізованому не лише через словникові ремарки, а й також у вигляді додаткового коментаря (або додаткових коментарів). Наведемо приклади словникових статей з різними відображеннями параметра cp :

- (1) **academizar**. Proporcionar o atribuir carácter académico a una obra o actuación. U. t. c. intr. U. t. en sent. fig. U. m. en sent. peyor.
- (2) **candidato, ta**. [...] m. y f. **1.** Persona que pretende algo, especialmente un cargo, premio o distinción. Apl. a cosa, u. t. en sent. fig. U. t. en apos. *Ciudad candidata a las Olimpiadas*. [...].
- (3) **oficinesco, ca**. adj. **1.** Perteneciente o relativo a las oficinas del Estado. || **2.** Propio y característico de las oficinas del Estado. U. m. en sent. peyor.

У поданих вище прикладах прагматичний аспект cp лексичного компонента $l(X)$ представлено коментарями, що вказують на:

(1) тип лексичного значення і комунікативний намір мовця $l(X)$: «U. t. en sent. fig.» (Usado también en sentido figurado – вживають також у переносному сенсі) та «U. m. en sent. peyor.» (найчастіше вживають у негативному сенсі);

(2) комунікативний намір та спрямованість на об'єкт мовлення: «Apl. a cosa, u. t. en sent. fig.» (Стосовно речі, вживають у переносному сенсі);

(3) лише на комунікативний намір «U. m. en sent. peyor.» (найчастіше вживають у негативному сенсі).

Щодо коментарів «U. t. en sent. fig.» та «U. m. en sent. fig.», перший вказує, що лексему в значенні $l(X)$ можна вживати як у прямому, так і переносному сенсі, а другий – лексему можна вживати в прямому сенсі, але найчастіше її лексичне значення $l(X)$ має переносний характер. Зазначимо, що прагматичний компонент $Z(X)$ може бути представлений одночасно і словниковими ремарками, і додатковими коментарями, як це показано нижче. Покажемо у табл. 15.18 зміст параметрів цього компонента:

cabrestear. intr. rur. *Arg., Hond., Méx. y Ur.* **cabestrear** (l seguir sin resistencia). U. t. en sent. fig.

capitanejo. m. [...] **2.** *Arg.* p. us. Caudillo local subordinado a otro. U. m. en sent. despect.

fainada. f. coloq. *Cuba.* **mentecatería.** U. m. en sent. despect.

Таблиця 15.18. Ремарки і коментарі у $Z(X)$

<i>X</i>	<i>cp</i>	<i>st</i>	<i>ar</i>	<i>rg</i>	<i>ch</i>
cabrestear	U. t. en sent. fig.	rur.	Ø	<i>Hond., Méx. y Ur.</i>	Ø
capitanejo	U. m. en sent. despect.	Ø	Ø	<i>Arg.</i>	p. us.
fainada	U. m. en sent. despect.	coloq.	Ø	<i>Cuba</i>	Ø

Компонент $V(X)$ представлено у вигляді дефініції: через синонім або через дефініції іншого типу. До інших належать: родо-видова, пояснювальна, контекстуальна, а також інші типи дефініції, які авторами не виокремлюються в окремий клас дефініції. Контекстуальну та пояснювальну дефініцію можна виокремлювати за специфічними текстовими маркерами, з яких починається тлумачення. Подамо кортеж параметрів, за якими відбувається лексикографічне представлення компонента $V(X)$:

$$V(X) = \langle T, M, t \rangle \quad (15.25)$$

де T – тип дефініції, M – маркер, відповідний до певного типу дефініції, t – текст самої дефініції. Деякі типи дефініцій можна визначити за допомогою метамовних маркерів. Так, пояснювальна дефініція виокремлюється у статті за допомогою маркера «U.» (*usado* – використовується). Для контекстуальної дефініції такими маркерами є прийменник *En* (*в, у*) або прийменникова конструкція *Dicho de* (говорючи про). Наведемо приклади змістового наповнення параметрів $V(X)$ для таких дефініцій:

agua. f. [...] **2.** Líquido que se obtiene por infusión, disolución o emulsión de flores, plantas o frutos, empleado como refresco o en medicina y perfumería. *Agua de azahar, decebada, de limón.* || **3. lluvia** (|| acción de llover). U. t. en pl. con el mismo significado que en sing. [...] • interj. **15.** jerg. U. para avisar de la presencia de cualquier tipo de autoridad.

Таблиця 15.19. Зміст компонента $V(\text{agua})$

j	T	M	t
2	<i>descriptiva</i> ³³	∅	Líquido que se obtiene por infusión, disolución o emulsión de flores, plantas o frutos, empleado como refresco o en medicina y perfumería.
3	<i>sinonímica</i> ³⁴	∅	lluvia (acción de llover).
15	<i>explicativa</i> ³⁵	U.	U. para avisar de la presencia de cualquier tipo de autoridad.

Компонент $V_j(X)$ може бути представлений кількома дефініціями, як одного, так і різних типів. Це характерно для лексикографічного опису системних слів, таких як прийменники, сполучники та займенники. Отже, $V_j(X)$ можна представити в такому формалізованому вигляді:

$$V(X) = \sum_{j,m} v(X)_j^m, \quad v(X)_j^m = \langle T, M, t \rangle \quad (15.26)$$

де j – індекс лексичного компонента $l(X)$, а m – індекс дефініції в межах $V(X)$ j -го тлумачення, T – тип дефініції, а M – мовний маркер. Розглянемо значення, які можуть набувати T і M та конкретні приклади змістового наповнення параметра t . Розглянемо дефініції, подані в тлумаченні 2 сполучника *donde* (*куди, де*) та наведемо у табл. 15.20 змістове заповнення компонентів формули (15.26):

³³ Описове визначення

³⁴ Визначення через синонім

³⁵ Пояснювальне визначення

donde. conj. copulat. [...] **2.** U. para formar grupos de dos o más palabras entre los cuales nose expresa. *Hombres y mujeres, niños, mozos y ancianos, ricos y pobres, todosviven sujetos a las miserias humanas.* Se omite a veces por asíndeton. *Acude, corre, vuela. Ufano, alegre, altivo, enamorado.* Se repite otras por polisíndeton. *Es muy ladino, y sabe de todo, y tiene una labia...*

Таблиця 15.20. Зміст компонентів v_j^m (donde)

$j = 2$			
m	T	M	t
1	<i>explicativa</i>	«U.»	U. para formar grupos de dos o más palabras entre los cuales nose expresa. <i>Hombres y mujeres, niños, mozos y ancianos, ricos y pobres, todosviven sujetos a las miserias humanas.</i>
2	<i>otro tipo</i>	∅	Se omite a veces por asíndeton. <i>Acude, corre, vuela. Ufano, alegre, altivo, enamorado.</i>
3	<i>otro tipo</i>	∅	Se repite otras por polisíndeton. <i>Es muy ladino, y sabe de todo, y tiene una labia...</i>

Основний зміст синтаксичного компонента $U(X)$ є характерні особливості сполучування реєстрових одиниць з іншими одиницями в реченні. До таких особливостей належать моделі керування, позиція мовної одиниці відносно інших слів, а також що виражає заголовкова одиниця в реченні. Синтаксичний компонент може бути репрезентований у вигляді дефініції, додаткового коментаря або поданий у дефініції. Розберемо детально типи інформації, наявні в аналізованому словнику.

Моделі керування (лише для дієслів та деяких прикметників) подають в ілюстративних прикладах, при цьому прийменники виокремлюються великими літерами:

jugar. intr. [...] **3.** Entretenerse, divertirse tomando parte en uno de los juegos sometidos a reglas, medie o no en él interés. *Jugar A la pelota, AL dominó.* || [...] **7.** Utilizar algo tocándolo o moviéndolo sin un fin determinado o solo para entretenerse. *Deja de jugar CON los cubiertos.* || [...] **12.** intr. Intervenir o tener parte en un asunto. *Diversos factores juegan EN la crisis.* || [...].

carente. adj. Que carece de algo. *Una obra carente DE originalidad.*

У поданих вище фрагментах у словникових статтях відображено моделі керування для дієслова *jugar* та прикметника *corriente*. Розберемо перший фрагмент. У ньому показано різні моделі керування, залежно від лексичного значення дієслова. Так, у значенні 3 «брати участь у грі, що передбачає правила» модель керування має вигляд *carente de*, як це показано в ілюстративних

прикладах: «*Jugar A la pelota, AL dominó*» (грати в м'яч, грати в доміно). Аналогічним чином, у значенні: (7) «використовувати щось без певної мети або заради розваги» – *jugar con*; (12) «брати участь, виконувати роль у певній справі» – *jugar en*. Щодо прикметника, його модель керування – *carente de*.

Позиція заголовкового слова відносно інших слів у реченні вказується або в дефініції, або додаткових коментарях. Цей лексикографічний опис застосовано для службових і окремих повнозначних слів. Наведемо та проаналізуємо фрагменти деяких словникових статей:

con. prep. [...] **2.** Antepuesta al infinitivo, equivale a gerundio. Con declarar, se eximió del tormento. [...].

este, ta². adj. dem. **1.** Que está cerca de la persona que habla. *Toma este libro.* U. t. pospuesto. *Sitúese en la esquina esta* [...].

У першому прикладі вказівка на позицію відбувається за допомогою дефініції, в якій сказано: «У позиції перед інфінітивом дорівнює герундію». А в другому вказівку подано як коментар «U. t. pospuesto», тобто «Також використовують у постпозиції». Іншими граматичними коментарями є такі: «U. m. puspuesto» («Найчастіше використовують у постпозиції») та «U. t. antepuesto» («Також використовують у препозиції»). У словнику виявлено також один коментар із вказівкою на географічний ареал:

recién. [...] adv. **1. recientemente.** *Recién salido. Recién puesta.* En Am., u. t. antepuesto al verbo en forma conjugada. *Recién lo vi entrar en el cine.*

У поданому фрагменті коментар «En Am., u. t. antepuesto al verbo en forma conjugada» вказує на те, що в країнах Латинської Америки прислівник *recién* може також стояти у постпозиції до дієслова, що має певну словозмінну форму.

Дефініції використовують також для вказівки на граматичну роль заголовкового слова. Їх подають у словникових статтях з прийменниками, сполучниками та займенниками. Починаються вони зі слів «Denota» (позначає), «Indica» (вказує на), «Expresa» (виражає) та ін. Як приклад, подамо статтю із прийменником *con*:

prep. **1.** prep. Denota el medio, modo o instrumento que sirve para hacer algo. || [...] **3.** Expresa las circunstancias con que se ejecuta o sucede algo. *Come conansia.* [...]. || **5.** Contrapone lo que se dice en una exclamación con una realidad expresao implícita. *¡Con lo hermosa que era esta calle y ahora la han estropeado!* [...]. || **7.** Expresa condición. U. frecuentemente seguida de una oración introducida por *que* o por un infinitivo. *Con que estudies un poco, aprobarás.*

15.5. Суперпозиції семантичних станів іспанських мовних одиниць

Основною ідеєю теорії семантичних станів виступає положення про те, що будь-яка мовна одиниця в мовному потоці набуває певного комплексу лексико-граматичних та лексико-семантичних характеристик, які формалізуються поняттям семантичного стану цієї мовної одиниці. Теоретично повна сукупність семантичних станів мовної одиниці, абстрагована з усіх мислимих контекстів її вживання, формує певний розподіл, який може бути зафіксований у відповідних лексикографічних системах.

Перебуваючи в певному контексті (словосполученні, реченні, тексті), мовна одиниця зазвичай реалізує лише один семантичний стан зі згаданого розподілу, а інші зазнають редукції. У цьому випадку вважається, що слово перебуває в чистому семантичному стані. Проте така ситуація не універсальна і не завжди контекстне оточення уможлиблює редукцію семантичних станів до одного. В мові зафіксовано багато випадків, коли одиниця функціонує одночасно в декількох семантичних станах. Зазначені ситуації формалізуються через суперпозицію семантичних станів.

У сучасній лінгвістичній літературі явища даного типу мають назви: анфіболія, гра полісемії, мовна гра, лексична неоднозначність тощо. Вихідними положеннями нашого дослідження є висновки, обґрунтування, зроблені вченими під час дослідження феномену неоднозначності в мові (або мовленні):

– мовна неоднозначність – це здатність слова, вислову або конструкції мати різні значення, тобто це властивість мовних одиниць, яке має прояв у деякому мовленнєвому висловленні. У цьому випадку Л. Власова розрізняє мовну неоднозначність від мовленнєвої. Остання може бути ненавмисною і може бути усунена в процесі подальшої комунікації або навмисною, і в цьому випадку вона використовується як прийом;

– мовна неоднозначність полягає в наявності у мовленнєвому вислові одночасно кілька різних значень. Залежно від характеру значень неоднозначність може бути лексичною (коли вона охоплює окрему мовну

одиницю) або синтаксичною (якщо вона стосується цілого висловлювання). При цьому, інші дослідники наголошують, що одночасна присутність двох різних розумінь слова, висловлення чи усього тексту веде до появи нового значення (змісту);

– мовна неоднозначність виникає через випадковий збіг знаків (літер під час опрацювання письмового тексту) і не передбачає паралелізму мовних одиниць;

– залежно від того, яким чином експлуатується мовна та мовленнєва неоднозначність, арсенал мовних засобів лінгвістичного експерименту традиційно досліджується на різних рівнях мови: синтаксису, морфології, семантики, прагматики тощо, оскільки для мовної гри використовують у різній мірі ресурси усіх мовних рівнів.

Семантичну структуру слова, як завжди, репрезентуємо комплексом лексичних та граматичних властивостей у тому вигляді, як його подано, скажімо, у великому тлумачному словнику. Складники цього комплексу формально подаються у такому вигляді:

$$S(X) = \alpha_1 s_1(X) + \alpha_2 s_2(X) + \dots + \alpha_n s_n(X) \quad (15.27)$$

де X – будь-яка мовна одиниця; $s_1(X), s_2(X), \dots, s_n(X)$ – часткові семантичні стани, в структурі яких репрезентовано лексичну та граматичну компоненти одиниці X ; а α_1, α_2 та α_n – вагові коефіцієнти, величини яких варіюють залежно від контексту, в якому функціонує одиниця X . Іншими словами, реципієнт, аналізуючи контекст за допомогою власного мовно-розумового апарату та перебираючи усі можливі семантичні стани слова X , «призначає» їм відповідні коефіцієнти, які відповідають його суб'єктивним уявленням про семантику функціонування слова X у цьому контексті. Семантичний стан, якому «приписано» найвищий коефіцієнт, вважається найбільш релевантним.

У такий спосіб рівняння (15.27), будучи застосованим до певного контексту, як правило, редукується до одного члена. Наведемо для прикладу текстові фрагменти, де іспанське слово *banco* реалізує різні семантичні стани:

1) *Como no tenía nada que hacer, después de desayunar un jugo de naranja en una cafetería me dediqué a leer el periódico sentado en un **banco**,*³⁶

2) *Los **bancos** del mundo deciden bloquear cualquier transacción financiera proveniente de Haití.*³⁷

3) *Playas de arena o de guijarros: incluye barreras, **bancos**, cordones, puntas e islotes de arena...*³⁸.

4) *Me dijo que ella no podía quedar embarazada porque el espermatozoide de su marido no era fértil, que tenía problemas, y me contó que había hecho una inseminación artificial con espermatozoides tomados de un **banco** de espermatozoides.*³⁹

Словникова стаття (із Дікціонаріо де ла лінгуа еспañола. Edición del tricentenario) подає семантичні стани, репрезентовані словниковими дефініціями від 1 до 10. Отже, досліджувана лексема має комплекс із десяти семантичних станів, що відповідають певним граматичним і лексичним значенням, представленим у вигляді тлумачень (1–10):

banco (Del fr. ant. *bank*, y este del germ. **banki*.) m. **1.** Asiento, con respaldo o sin él, en que pueden sentarse dos o más personas. || **2.** Madero grueso escuadrado que se coloca horizontalmente sobre cuatro pies y sirve de mesa para labores de carpinteros y otros artesanos. || **3.** En los mares, ríos y lagos navegables, bajo que se prolonga en una gran extensión. || **4.** Conjunto de peces que van juntos en gran número. || **5.** Empresa dedicada a realizar operaciones financieras con el dinero procedente de sus accionistas y de los depósitos de sus clientes. || **6.** Establecimiento médico donde se conservan y almacenan órganos, tejidos o líquidos fisiológicos humanos para cubrir necesidades quirúrgicas, de investigación, etc. *Banco de ojos, de sangre.* || **7. sotabanco** (|| piso habitable). || **8. Geol.** Estrato de gran espesor. || **9. Ingen.** Macizo de mineral que presenta dos caras descubiertas, una horizontal superior y otra vertical. || **10. Ven.** Extensión de terreno con vegetación arbórea que sobresale en la llanura.

У поданих фрагментах тексту слово *banco* реалізує семантичні стани: у першому – $s_1(\text{banco})$ = «Asiento, con respaldo o sin él, en que pueden sentarse dos o más personas»; у другому – $s_5(\text{banco})$ = «Empresa dedicada a realizar operaciones financieras con el dinero procedente de sus accionistas y de los depósitos de sus

³⁶ Оскільки справ у мене не було, я, випивши на сніданок помаранчевий сік у кафе, присів на лаву та почав читати газету.

³⁷ Світові банки прийняли рішення блокувати будь-які фінансові транзакції з Гаїті.

³⁸ Піщані або галькові пляжі: наявні піщані загороди, мілини, а також піщані смуги, коси та острівці.

³⁹ Вона мені розповіла, що не могла завагітніти через те, що її чоловік страждає безпліддям, і тому зробила штучне запліднення чоловічим сіменем, наданим із банку сперми.

clientes»; у третьому – $s_8(banco) = \text{«Geol. Estrato de gran espesor»}$; у четвертому – $s_6(banco) = \text{«Establecimiento médico donde se conservan y almacenan órganos, tejidos o líquidos fisiológicos humanos para cubrir necesidades quirúrgicas, de investigación, etc. Banco de ojos, de sangre»}$. Подані семантичні стани є чистими, оскільки вони не містять у собі граматичних або лексичних компонент інших семантичних станів цієї ж лексики (*banco*) та, відповідно, легко виокремлюються реципієнтом під час аналізу контексту. Отже, рівняння (15.27) у кожному з узятих зі словника контекстів, редукується до одного члена $s_i(banco)$:

$$S(X) = \alpha_i s_i(X) \quad (15.28)$$

де i – номер семантичного стану, що відповідає окремо взятому контексту. Сказане зовсім не означає, що мовна одиниця в тексті завжди перебуває в чистих семантичних станах. Ті випадки, коли слово функціонує в тексті або контексті, одночасно в двох або кількох семантичних станах, інтерпретуються як прояв суперпозиції семантичних станів. У цій ситуації вважають, що слово є лексично неоднозначним, і мовне опрацювання не в змозі усунути цю неоднозначність, принаймні в межах аналізованого контексту. Таким чином, повний семантичний стан одиниці редукується не до одного, як у рівнянні (15.2), а до суми двох чи більше членів. Так, наприклад, у реченні «Su desgracia fue quebrarle la mano» слово *mano* можна інтерпретувати як «частина людського тіла» або «стрілка годинника» або «черга гравця на виконання ходу». Крім цього, займенник *su* може позначати «його» або «ваш / ваша». Таким чином, повний семантичний стан одиниці редукується не до одного, а до суми двох чи більше членів.

Розглянемо приклади прояву неоднозначності мовних одиниць в іспанській мові та побудуємо формальні моделі суперпозицій семантичних станів.

Мовна неоднозначність, спостережувана в певних контекстах, може виникати природно через внутрішні особливості семантичної природи слова (1), або створюватися штучно носіями мови для вираження іронії, утворення

комічного ефекту, іронії тощо (2), навмисне або ненавмисне створення комунікативної невдачі (3) або приховання змісту того чи іншого слова (4), сполучення прямого і переносного значення в тому самому слові (5):

(1) «En tanto que don Quijote *pasaba* el libro, *pasaba* Sancho la maleta, sin dejar rincón en toda ella, ni en el cojín que no buscasse, escudriñase e inquirese, ni costura que no deshiciere, ni vedija de lana que no escarmenase, porque no se quedase nada por diligencia ni mal recado; tal golosina había despertado en él los hallados escudos, que *pasaban* de ciento»⁴⁰ (Miguel de Cervantes Saavedra Don Quixote);

(2) «Salió de la carcel con tanta honra, que le acompañaron doscientos *cardenales*; salvo que a ninguna llamaban eminencia»⁴¹ (Fco. de Quevedo, La vida del buscón llamado Pablos);

(3) «P: ¿Y si finalmente te quedarás para vestir *santos*? / R: Yo pués *los* vestiría con un Lacroix» (Tamara Falcó, Entrevista concedida a lecturas);

(4) «*Cruzados* hacen *cruzados* / *escudos* pintan *escudos*, / y tahúres muy desnudos / con dados ganan condados» (Luis de Góngora, Dineros son calidad);

(5) El carnaval logra *enmascararlo* todo. Salvo la belleza femenina» (Jnj “melibeo”, en Flickr).

Розберемо контекст (1). Дієсловом *pasar* автор виразив, що (а) Санчо досліджував зміст валізи, (б) Дон Кіхот переглядав книгу, (с) кількість монет, які знайшов Санчо, була більше ста. Отже, у поданому контексті дієслово *pasar* має суперпозицію із трьох семантичних станів (нижні індекси станів відповідають номеру тлумачення в DLE 23): $s_{22}(\textit{pasar}) = \text{«Leer o estudiar sin reflexión»}$, $s_{21}(\textit{pasar}) = \text{«Recorrer, leyendo o estudiando...»}$, та $s_8(\textit{pasar}) = \text{«Exceder, aventajar, superar»}$.

⁴⁰ Тоді як Дон Кіхот переглядав книжку, Санчо ретельно обглядав валізу, і не було в ній, так само як і подушці, жодного кутка, який би він не обшукав, не дослідив і не вивчив, жодного шва, який би він не розпоров, жодного клаптика шерсті, який би не розтріпав, аби не пропустити нічого через свою недбалість або необачність – до того розласувався він, знайшовши більше ста золотих монет.

⁴¹ Його з такою пошаною випускали з тюрми, що на ньому можна було побачити дві сотні синців, червоних як мантия кардинала; проте жодного не величали ваша світлість.

У контексті (3) представлено коротку частину інтерв'ю з жінкою, що працює в сфері високої моди. У репліці журналіста (Р) слово *santos* функціонує в семантичному стані сталого виразу *vestir santos* і означає «залишатися старою дівою». Його цікавило, що вона буде робити, коли залишиться старою дівою. Але жінка (R) зрозуміла цей вислів буквально і подумала, що її питають про те, який би одяг вона б обрала для святих. Тобто вона сприйняла слово *santos* у прямому значенні.

Щодо контексту (4): слово *cruzado* може функціонувати в стані $s_3(\textit{cruzado})$ = «Dicho de un caballero: Que trae la cruz de una orden militar. U. t. c. s.», а також $s_7(\textit{cruzado})$ = «Moneda de Castilla, de plata o de vellón, mandada acuñar por Enrique II, y que tenía una cruz en el anverso, en el caso de la de plata». Слово *escudo* одночасно має стани $s_2(\textit{escudo})$ = «Superficie o espacio generalmente en forma de escudo, en que se representan los blasones de un Estado, población, familia, corporación, etc.» та $s_9(\textit{escudo})$ = «Unidad monetaria antigua de distintos países y épocas».

Фраза (5) демонструє одночасний прояв прямого і переносного значення: s_1 = «Cubrir el rostro con máscara. U. t. c. prnl.» (пряме) та s_2 = «Encubrir o disimular algo. U. t. c. prnl.» (переносне). Отже, суперпозиція семантичних станів мовних одиниць у контекстах (1), (3), (4) і (5) має такий вигляд:

$$S(X) = \sum_p s_p(X) \quad (15.29)$$

де p – індекс окремого семантичного стану, що входить у суперпозицію. Мовна неоднозначність у контексті (2) ґрунтується на омонімічності слова *cardenal*: $s_1^{[1]}$ = «Cada uno de los prelados que componen el colegio consultivo del papa y forman el cónclave para su elección» (кардинал) та $s_1^{[2]}$ = «Mancha amoratada, negruzca o amarillenta de la piel a consecuencia de un golpe u otra causa» (синець, слід побоїв). Отже, суперпозиція семантичних станів аналізованого слова:

$$S(X) = \sum_{p, [k]} \alpha_p^{[k]} S_p^{[k]}(X) \quad (15.30)$$

де k – індекс омоніма, який набуває значення $1, 2 \dots N$. Елемент α_p – ваговий коефіцієнт, присвоєний кожному семантичному стану мовної одиниці в результаті опрацювання мовно-розумовим апаратом людини (комп'ютерною системою) контексту, в якому функціонує ця одиниця. Останнє свідчить про те, що в процесі спілкування можуть по-різному зрозуміти те саме слово. Наведемо фрагмент іспанського тексту, що демонструє неоднозначність лексики *pasta*:

«– Enrollar el tubito hasta que parezca un caracol. ¡Ya te digo! – él contraataca. – Pues has de saber, doña Perfecta, que tú dilapidas la *pasta*.
– ¿Me estás acusando de gastar demasiado dinero?
– Todavía no. Aunque alguna relación tiene»⁴² (M. Hidalgo, “La batalla del sofá”).

Наведений фрагмент – діалог між чоловіком та жінкою, що сваряться через зубну пасту. Лінгвістичний ефект, створений автором тексту, полягає у неоднозначності слова *pasta* у репліці чоловіка. Саме це призводить до непорозуміння з боку жінки, яка у своїй відповіді використала слово *dinero* (гроші). Для того, щоб зрозуміти задум автора, втілений в цьому фрагменті, потрібно проаналізувати усі семантичні стани слова *pasta*, репрезентовані у DLE 23:

pasta. [...] f. 1. Masa hecha de una o diversas sustancias machacadas. || [...] || 10. coloq. **dinero** (|| moneda corriente). [...].

Слово *pasta* в іспанській мові має розвинену полісемію і, крім в'язкої тістоподібної маси (значення 1), також означає *гроші* у розмовному стилі (значення 10). Проте репліка чоловіка «Pues has de saber, doña Perfecta, que tú dilapidas la pasta» не дозволяє з'ясувати, в якому з цих двох значень ужито слово *pasta* і тому не дає жінці однозначно зрозуміти, в чому її звинувачує чоловік: чи у надмірному витрачанні *зубної пасту*, чи у розтрачанні *грошей*. Таким чином, можна стверджувати, що комплекс $S(pasta)$ редукується до суми з двох семантичних станів: $s_1(pasta) = \text{«Masa hecha de una o diversas sustancias}$

⁴² – Скручувати тубик, доки він не стане схожим на равлика? – починає він контратакувати. – До твого відома, пані Ідеал, це веде до зайвих витрат.
– Ти мене звинувачуєш в тому, що я витрачаю забагато грошей?
– Поки ні. Хоча тут певний зв'язок є.

machacadas» та $s_{10}(pasta) = \text{«coloq. dinero (|| moneda corriente)»}$. Формально це можна представити так:

$$S(pasta) = \alpha_1 s_1(pasta) + \alpha_{10} s_{10}(pasta) \quad (15.31)$$

У наведеній формулі індекси позначають порядковий номер семантичного стану, який відповідає номеру тлумачення у словниковій статті. Коефіцієнти α_i можуть бути різними для чоловіка та жінки, створюючи ефект «мовної гри». У цьому зв'язку варто зазначити, що мовну гру розуміють як жарт, тобто словесну форму комічного, або текст обмеженого обсягу (окремий фрагмент тексту) з комічним змістом.

На підставі проведеного аналізу можна зробити припущення, що будь-який чистий семантичний стан мовної одиниці в певному контексті теоретично може утворювати з іншими чистими семантичними станами певну комбінацію – суперпозицію семантичних станів. Це означає, що теоретично ми припускаємо існування контекстів, у яких лексема може функціонувати в будь-якій комбінації з притаманних їй словникових лексичних значень. Сформульоване припущення формалізується в наступний спосіб через визначення довільних зважених комбінацій чистих станів, які для лексеми, що має N словникових лексичних значень (кратність полісемії), набувають такого вигляду:

$$\{S^q(x)\} = \sum_{p=1}^q \alpha^q_{i_p} s_{i_p}(x), \quad q = 1, 2, \dots, N \quad (15.32)$$

У формулі (15.32) вжито такі позначення: символами $S i_p(x)$ позначено чисті семантичні стани лексеми x , які відповідають лексичним значенням, заданим відповідними словниковими дефініціями; символи $\alpha^q_{i_p}$ позначають числа, що являють собою ваги, з якими чисті семантичні стани входять в суперпозицію; нарешті, символом $\{S^q(x)\}$ позначено набір можливих суперпозицій чистих семантичних станів, які задовольняють умові (15.32). При цьому для елементів формули (15.32) справедливі дві умови:

$$1 \leq i_1 < i_2 < \dots < i_p \leq N; \quad p = 1, 2, \dots, q; \quad q = 1, 2, \dots, N \quad (15.33)$$

та

$$\sum_{q=1}^N \sum_{p=1}^q \alpha^q_{i_p} = 1, 0 < \alpha^q_{i_p} < 1 \quad (15.34)$$

Остання умова не є очевидною – вона лише демонструє певне втілення принципу семантичної повноти та замкненості: кожна лексема повинна перебувати в бодай одному семантичному стані, а сума вагових коефіцієнтів усіх можливих станів не повинна перевищувати значення 1 – останнє відкриває шлях до ймовірнісної інтерпретації формалізму семантичних станів або його витлумачення мовою теорії нечітких множин.

Формула (15.32) подає загальний вигляд суперпозицій семантичних станів, які складаються з одного, двох і так далі доданків аж до N . Таким чином, символ $\{S^q(x)\}$ у формулі (15.32) означає набір, який містить C_N^q станів, де символом C_N^q позначено число сполучень з N елементів по q , де q пробігає множину цілих чисел від 1 до N . Отже, набір $\{S^1(x)\}$ містить N станів (число сполучень з N елементів по 1: C_N^1) і, фактично, зводиться до набору чистих станів:

$$\{S^1(x)\} = \alpha^1_{i_1} s_{i_1}(x), i_1 = 1, 2, \dots, N \quad (15.35)$$

Отже, набір $\{S^1(x)\}$ представляє колекцію семантичних станів, оскільки вона представлена в словниковій статті реєстрової одиниці X . Це означає, що X не містить суперпозицій. Розглянемо тепер випадки, коли мовна одиниця, крім чистих семантичних станів, містить позиції двох або більше елементів.

Так, набір $\{S^2(x)\}$ містить $\frac{N(N-1)}{2}$ елементів (число сполучень з N елементів по 2: C_N^2) і складається з двочленних суперпозицій, які мають вигляд:

$$\{S^2(x)\} = \alpha^2_{i_1} s_{i_1}(x) + \alpha^2_{i_2} s_{i_2}(x) \quad (15.36)$$

причому індекси i_1, i_2 підкоряються нерівності $1 \leq i_1 < i_2 \leq N$. Наведемо діалог, який демонструє комунікативну невдачу між двома мовцями. Вона виникає внаслідок неправильного розуміння одним із комунікантів присвійного прикметника третьої особи *siyo* (або усічений варіант *su*):

- «– ¿Está por ahí el doctor Escamilla? – preguntó mi marido
 – No, doctor, no está, salió con *su* esposa – explicó ella [la secretaria].
 – ¿Con mi esposa?
 – No, no, doctor, con la *suya*.
 – ¿Con la mía?»⁴³

Перш ніж перейти до аналізу поданого прикладу, наведемо семантичні стани прикметника *suyo*, як вони представлені в тлумачному словнику іспанської мови:

suyo, ya. (Del lat. *suus*, infl. por *cuius*. ♦ Apóc. **su**). adj. poses. 3.ª pers. **1.** De él o de ella, de ellos o de ellas. *No he traído mi coche, Javier prefiere que llevemos el suyo. Me presentaron a unos amigos suyos.* || **2.** De usted o de ustedes. *Deje que lleve yo las suyas. Pueden pedir que traigan los suyos.*

Отже, присвійний прикметник має два чистих семантичних стани s_1 = «poses. 3.ª pers. **1.** De él o de ella, de ellos o de ellas. *No he traído mi coche, Javier prefiere que llevemos el suyo. Me presentaron a unos amigos suyos*» (його) та s_2 = «poses. 3.ª pers. **2.** De usted o de ustedes. *Deje que lleve yo las suyas. Pueden pedir que traigan los suyos*» (Ваш). Мовна неоднозначність виникає внаслідок того, що прикметник *suyo* функціонує одночасно в двох семантичних станах. Саме тому чоловік (*marido*) не зрозумів, з якою жінкою вийшов доктор: зі своєю чи з його. Отже, набір $\{S^2(x)\}$ містить одну суперпозицію двох семантичних станів.

Набір $\{S^3(x)\}$ містить $\frac{N(N-1)(N-2)}{3!} = \frac{N(N-1)(N-2)}{6}$ елементів (число сполучень з N елементів по 3: C_N^3) і складається з тричленних суперпозицій, які мають вигляд:

$$\{S^3(x)\} = \alpha^3_{i_1} s_{i_1}(x) + \alpha^3_{i_2} s_{i_2}(x) + \alpha^3_{i_3} s_{i_3}(x) \quad (15.37)$$

причому $1 \leq i_1 < i_3 < i_2 \leq N$. Наступний фрагмент тексту демонструє суперпозицію трьох семантичних станів дієслова *ceder*: «De novios no cuesta imaginar un futuro

⁴³ – Доктор Ескамілья на робочому місці?. – запитав мій чоловік.
 – Ні, він вийшов зі *свою/Вашою* жінкою. – відповіла вона [секретар].
 – Він вийшов із *моєю* жінкою?
 – Ні, ні, зі *свою/Вашою*.
 – З *моєю*? [https://dinorahdotme.wordpress.com/category/uso-normativo-de-la-lengua-espanola/ anfibologia-o-ambigüedad-semantic/]

de constantes cesiones. Más tarde *ceder*, sólo ceden los zapatos, y a fuerza de usarlos»⁴⁴. Наведемо словникову статтю з цією мовною одиницею:

ceder tr. **1.** Dar, transferir o traspasar a alguien una cosa, acción o derecho. || **2.** Perder tiempo, espacio, posición, etc., en favor de un rival. *El ciclista cedióseis minutos respecto del líder.* || **3.** Dep. Dicho de un jugador: Pasar la pelota a otro de su equipo, cuando ambos están cerca. ○ **4.** intr. Rendirse, someterse. || **5.** Dicho del viento, de la fiebre, etc.: Mitigarse, disminuir su fuerza. || **6.** Dicho de una cosa: Disminuir o cesar su resistencia. *Los muelles del sofá han cedido.* || **7.** Dicho de algo sometido a una fuerza excesiva: Romperse o soltarse. *Cedió la cuerda.* ○ **8.** intr. p. us. Dicho de una persona o de una cosa: Ser inferior a otra con la que se compara. || **9.** p. us. Dicho de una cosa: Convertirse o redundar en lo que se indica para otra cosa o persona. *La medida cederá EN beneficio de los ciudadanos.*

У наведеному фрагменті тексту мовна гра базується навколо дієслова *ceder*, який, за нашими спостереженнями, перебуває у суперпозиції трьох семантичних станів, тобто реалізує одночасно кілька граматичних та лексичних значень: s_1 = «tr. Dar, transferir o traspasar a alguien una cosa, acción o derecho» (передавати або уступати щось комусь); s_6 = «intr. Dicho de una cosa: Disminuir o cesar su resistencia. *Los muelles del sofá han cedido*» (слабшати, зменшувати стійкість); s_7 = «intr. Dicho de algo sometido a una fuerza excesiva: Romperse o soltarse. *Cedió la cuerda*» (зламатися або ослабнути).

Зауважимо, що суперпозиція виникає не лише на ґрунті лексичної, а й також граматичної компоненти. Так, на початку речення «Más tarde *ceder*...» дієслово *ceder* означає дію, агентами якої є наречені: роблять поступки (добровільно передають, надають *щось* один одному). Таке лексичне значення дієслова має, коли воно функціонує як перехідне дієслово, про що свідчить ремарка «tr.». Далі за текстом автор робить метафоричне перенесення, за яким дія «поступатися», виражена дієсловом *ceder*, перетворюється у властивість, тобто «піддаватися тиску, силі; втрачати міцність, слабшати». А черевик, що є носієм властивості, є образом безвільної людини (пор. рос. «тюфяк»), яка постійно робить ці поступки. Зазначимо, що реалізація лексичного значення властивості можлива тоді, коли дієслово функціонує як неперехідне дієслово (позначка «intr.»).

⁴⁴ До шлюбу наречені уявляють своє майбутнє життя цілком побудованим на взаємних поступках. Але згодом усвідомлюють, що поступливість, а точніше, піддатливість властива лише черевикам, та й то, якщо їх часто носить.

Нарешті, набір $\{S^N(x)\}$ складається всього з одного елемента (число сполучень з N елементів по N : C_N^N), який містить суперпозицію всіх без винятку N чистих станів і, отже, має вигляд:

$$\{S^N(x)\} \equiv S(x) = \alpha^N_1 s_1(x) + \alpha^N_2 s_2(x) + \dots + \alpha^N_N s_N(x) \quad (15.38)$$

Очевидно, що будь-який стан-суперпозиція з набору $\{S^q(x)\}$ однозначно задається послідовністю, що складається з q чисел $\alpha^q_{i_p}$, де $p=1,2,\dots,q$; $1 \leq i_1 < i_2 < \dots < i_q \leq N$, $q=1,2,\dots,N$. Для зручності будемо записувати ці числа в матрицю-рядок, що складається з N клітинок (N – кратність полісемії лексеми x), в яких розташовані вагові коефіцієнти $\alpha^q_{i_p}$ причому якщо в певній клітинці стоїть 0, то це означає, що відповідний чистий семантичний стан у суперпозиції відсутній.

Повне число суперпозицій (включаючи й чисті стани) у комплексах $\{S^q(x)\}$, $q=1,2,\dots,N$, побудованих для лексеми x , яка має N лексичних значень, очевидно, дорівнює $\sum_{m=1}^N C_N^m = 2^N - 1$

Викладена комбінаторика, на нашу думку, цілком переконливо демонструє семантичний потенціал, який є наслідком формалізму теорії семантичних станів. З іншого боку, зазначений потенціал дозволяє (хоча б і на суто теоретичному рівні) стверджувати можливість охоплення широкого кола семантичних ситуацій з невизначено складним спектром когнітивно-комунікативних намірів та лінгвопрагматичних настанов, які потребують спеціальних досліджень. Нарешті наголосимо, що формалізм суперпозиції семантичних станів у цілком очевидний спосіб надає далекосяжне узагальнення поняття звичайного лексичного значення. Отже, суперпозиція семантичних станів окремих лексичних омонімів формує повний семантичний стан омонімічного комплексу за формулою:

$$S(X) = \sum_{[i]} \beta^{[i]} S^{[i]}(X) \quad (15.39)$$

Наведені приклади наочно демонструють, що будь-яка іспанська лексема може утворювати суперпозицію семантичних станів. Причому, суперпозиції

можуть виникати цілком природно внаслідок реалізації певних лексичних і граматичних особливостей мовних одиниць або, навпаки, створюватися навмисно для створення мовного ефекту (гри слів, іронія).

Суперпозиція є наслідком неоднозначності самих мовних одиниць, тобто передбачає різноманітні варіанти інтерпретації, яку не можна усунути навіть за наявності широкого контексту. У цьому зв'язку тлумачний словник іспанської мови є ефективним інструментом дослідження мовних неоднозначностей, а також визначення ступеня участі граматичного і лексичного компонента семантичного стану мовної одиниці. Наголосимо, що ми не мали на меті виявити всі контексти, в яких та чи інша іспанська лексема утворює різні комбінації своїх семантичних станів (словникових лексичних значень), але на основі наявного у нас лінгвістичного матеріалу ми цілком можемо припускати існування таких контекстів.

15.6. Побудова Л-системи тлумачного словника іспанської мови

Головна мета інтегрального опису – максимально повно представити мову з позицій граматики і лексики (семантики і прагматики). Наше дослідження зосереджено на проблемі розвитку інтегрального опису мови, орієнтованого на застосування в комп'ютерній лексикографії. Варто зазначити, що в іспанській лексикографії є чимало теоретичних праць, присвячених окремим аспектам інтеграції словника (лексики) і граматики та словника (лексики) і прагматики в напрямках:

1) формування мовної компетенції, що передбачає правильне використання лексичних засобів іспанської мови з урахуванням принципів їх сполучення з іншими словами в реченні;

2) представлення граматичної (синтаксичної) інформації на рівні макро- та мікроструктури, а також визначення її обсягу в одномовних словниках;

3) формалізованого подання граматичної інформації в одномовних (тлумачних) словниках, а також визначення тих лексикографічних структур, які містять граматичну інформацію;

4) подання граматичних (у тому числі синтаксичних) для окремих частин мови в тлумачному словнику; а також у словниках, присвяченим описам окремих синтаксичних властивостей;

5) лексикографічної репрезентації службових частин мови та словотвірних елементів у тлумачних словниках (особливості реалізації своєї семантики словотвірними елементами у складі того чи іншого слова);

6) вирішення проблеми вибору метамовних засобів репрезентації прагматичних властивостей, які встановлюють уживання мовної одиниці в певному значенні;

7) вирішення проблеми інтеграції прагматичного компонента в тлумачні словники іспанської мови та проблеми взаємозв'язку соціолінгвістики та словника (У. Лопес Моралес).

Безперечно, ці питання є важливими, але їх розглядають на матеріалі окремих лексико-семантичних груп або одиниць лише одного рівня (наприклад, лише дієслова, частки, словотвірних елементів). Проте на сьогодні не має фундаментального комплексного дослідження мовної системи в парадигмі її інтегрального опису, тобто «лексика, граматики і прагматики». Немає й жодної праці, присвяченої розробленню теоретико-лінгвістичних засад інтегрального опису всієї системи іспанської мови. Також немає праць, присвячених інтегральному опису системи іспанської мови, на рівні формальних моделей, орієнтованих на побудову комп'ютерних систем опрацювання природної мови.

Головна проблема полягає в тому, що в паперових словниках або їх елементарних комп'ютерних версіях інтегральний опис системи мови подається у вигляді лінійного тексту, внаслідок чого інформаційні елементи, які відповідають за граматичний та лексичний опис, опиняються в різних зонах словникової статті. Щоб інтегрувати усі ці елементи, необхідно диференціювати лінійний об'єкт, яким є словник, зокрема тлумачний словник

іспанської мови. Побудова інструменту структурування лінійного тексту словника відбувається відповідно до теорії лексикографічних систем.

За цією теорією аналізований словник представлено як Л-систему, в якій діють системотвірні відношення «суб'єкт – об'єкт» та «форма – зміст», що виникають унаслідок лексикографічного ефекту відносно елементарних інформаційних одиниць, що представляють «інвентар» іспанської мови. Другим кроком є виокремлення структурних елементів, а також їх детальний змістовий аналіз. І, нарешті, – виокремлення зв'язків між елементами та встановлення характеру цих відношень. Зазначеним питанням присвячено наступний виклад.

15.6.1. Загальна структура Л-системи словника іспанської мови

Лексикографічна система словника іспанської мови є досить складною за своєю структурою. На підставі проведеного аналізу метамови та особливостей побудови його макро- так мікроструктури ми можемо зробити висновок, що Л-система є чотирьохрівневою. Перший рівень представлено заголовними словами, другий – словосполученнями типу «приметник + іменник» (перший тип), третій – словосполученнями іншого типу (другий тип), а четвертий – відсилковими словосполученнями (третій тип). Загальна структура Л-системи показана на рис. 15.2.

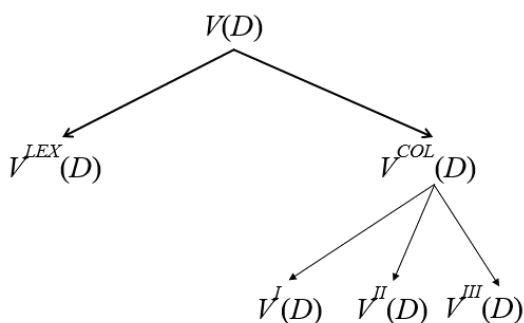

Рис. 15.2. Загальна структура Л-системи іспанської мови

Символами позначено, відповідно: 1) $V(D)$ – Л-система іспанської мови, так, як вона представлена в тлумачному словнику іспанської мови; 2) $V^{LEX}(D)$ – Л-підсистема, представлена реєстровими одиницями; 3) $V^{COL}(D)$ – Л-підсисте-

ма, репрезентована словосполученнями. У свою чергу, вона розкладається на три підсистеми, репрезентовані словосполученнями: $V^I(D)$ – першого типу, $V^{II}(D)$ – другого типу та $V^{III}(D)$ – третього типу. Кожний із перелічених рівнів можна також розглядати як окрему Л-систему в межах тлумачного словника іспанської мови. Формальними маркерами рівнів є такі метамовні знаки: ■ – початок блоку словосполучень; □ – внутрішній роздільник у блоці словосполучень; та ➤ – початок блоку відсилкових словосполучень. Продемонструємо змістове наповнення рівнів на прикладі словникової статті *cómico*:

cómico, ca. (Del lat. comīcus, y este del gr. κωμικός kōmikos). adj. **1.** Que divierte y hace reír. *Situacion comica.* || **2.** Perteneciente o relativo a la comedia. || **3.** Dicho de un actor: Que representa papeles cómicos. U. t. c. s. || **4.** Dicho de un autor antiguo: Que escribía comedias. U. t. c. s. • m. y f. **5. comediante** (|| actor). ○ f. **6.** Pan. historieta (|| serie de dibujos). U. m. en pl. || **7. Pan.** dibujos animados. ■ ~ **de la legua.** m. y f. cómico itinerante que hacna sus representaciones de pueblo en pueblo. □ **dar, o poner, la** ~. locs. verbs. coloqs. *Ven.* Hacer el ridículo. || **ponerse** ~. loc. verb. coloq. *Ven.* Contrariar los deseos o aspiraciones de alguien. ➤ **tira** ~, **vis** ~.

Таблиця 15.21. Змістове наповнення Л-системи

Л-система	Змістове наповнення
$V^{LEX}(x)$	cómico, ca. (Del lat. comīcus, y este del gr. κωμικός kōmikos). adj. 1. Que divierte y hace reír. <i>Situacion comica.</i> 2. Perteneciente o relativo a la comedia. 3. Dicho de un actor: Que representa papeles cómicos. U. t. c. s. 4. Dicho de un autor antiguo: Que escribía comedias. U. t. c. s. • m. y f. 5. comediante (actor). ○ f. 6. Pan. historieta (serie de dibujos). U. m. en pl. 7. Pan. dibujos animados.
$V^{COL}(x)$	~ de la legua. m. y f. cómico itinerante que hacna sus representaciones de pueblo en pueblo. □ dar, o poner, la ~. locs. verbs. coloqs. <i>Ven.</i> Hacer el ridículo. ponerse ~. loc. verb. coloq. <i>Ven.</i> Contrariar los deseos o aspiraciones de alguien. ➤ tira ~, vis ~
$V^I(x)$	~ de la legua. m. y f. cómico itinerante que hacna sus representaciones de pueblo en pueblo.
$V^{II}(x)$	dar, o poner, la ~. locs. verbs. coloqs. <i>Ven.</i> Hacer el ridículo. ponerse ~. loc. verb. coloq. <i>Ven.</i> Contrariar los deseos o aspiraciones de alguien.
$V^{III}(x)$	tira ~, vis

Побудова Л-систем ($V^{LEX}(x)$, $V^I(x)$, $V^{II}(x)$ та $V^{III}(x)$) ґрунтується на теорії лексикографічних систем. Позначимо клас елементарних інформаційних одиниць (ЕІО) сучасної іспанської мови, представлених у *DLE 23*, через $I^Q(D)$. Одним із системотвірних відношень Л-системи є «суб'єкт – об'єкт». З огляду на це зауважимо, що суб'єктом *S* може виступати як окрема людина-носії мови, так і певний колектив (лексикографів, лінгвістів, експертів, мовців тощо), а

об'єктом – клас ЕІО. Суб'єкт, сприймаючи та ментально опрацьовуючи у своєму мовно-розумовому апараті ЕІО, отримує множину їх описів $V(I^Q(D))$:

$$S: I^Q(D) \rightarrow V(I^Q(D)) \quad (15.40)$$

Для кожного окремого елемента $x \in I^Q(D)$ визначено його опис $V(x)$, представлений у вигляді словникової статті. У свою чергу $V(x)$ є елементом $V(I^Q(D))$. Отже, можна стверджувати, що $V(I^Q(D))$ – це власне *DLE 23*, який є сукупністю словникових статей $V(x)$. Формально це можна представити так:

$$V(I^Q(D)) = \bigcup_{x \in I^Q(D)} V(x) \quad (15.41)$$

Опис елементарних інформаційних одиниць $V(X)$ зображується у вигляді тексту, певної послідовності символів з алфавіту A . Так, алфавіт *DLE 23* складають такі елементи: 1) власне алфавіт іспанської мови ($A \dots Z, a \dots z$), включаючи символи з діакритичними знаками ($ñ, ç; á, é, í, ó, ú, ü$); 2) символи грецької абетки ($\alpha \dots \omega$); 3) символи міжнародної латинської абетки; 3) спеціальні символи; 4) арабські цифри; 5) знаки пунктуації, у тому числі парні: ($¡, ¿$); та 6) накреслення шрифтів. Таким чином, опис $V(x)$ будь-якої інформаційної одиниці x , що належить до $I^Q(D)$, представляється A -словом у такому вигляді:

$$V(x) = v_1(x) v_2(x) \dots v_{k(x)}(x), v_i(x) \in A, i = 1, 2, \dots, k(x) \quad (15.42)$$

де $v_i(x)$ – A -літера, взята з алфавіту A , $k(x)$ – довжина A -слова, що залежить від того, яким обрано елемент $x \in I^Q(D)$, але в будь-якому випадку довжина $k(x) \geq 1$. У межах A -слова виокремлюються A -підслова, що складаються із символів алфавіту A , розташованих у порядку, індукованому порядком розташування літер у словниковій статті. Позначимо множину A -підслів опису $V(x)$ через $B[V(x)]$. Зауважимо, що A -підсловами у $V(x)$ *DLE 23* є: 1) реєстрове слово; 2) реєстровий ряд; 3) дублети; 4) етимологічна характеристика 5) словозмінні характеристики; 6) орфографічні особливості; 7) зона семантизації реєстрового слова; 8) зона колокацій (прикметникових словосполучень); 9) зона інших колокацій (сталі вирази, фразеологізми); 10) зона посилань на інші словникові

статті, де ще зустрічається реєстрове слово. Усі вони складають множину $B[V(x)]$. Позначимо їх як $\beta_i(x)$:

$$B[V(x)] \equiv \{\beta_i(x) \mid i = 1, 2, \dots, n\} \quad (15.43)$$

де i – порядковий номер, що відповідає місцю A -підслова в тому порядку, що індукований текстом певної словникової статті *DLE 23у*. У цьому контексті слід зауважити, що деякі елементи $\beta_i(x)$ можуть бути порожніми, але в будь-якому випадку вони присутні в структурі Л-системи *DLE 23у*. У наступному підпункті розглянемо $\beta_i(x)$, або A -підслова, та їх можливе формальне вираження в структурі Л-системи. Зауважимо, що дослідження ґрунтується переважно на матеріалі електронної версії *DLE 23у*, але ми також використовуємо й паперову версію. У такий спосіб на множині описів $V(I^Q(D))$ визначається (індукується) перша лексикографічна структура – позначимо її символом β , яка складається з усіх часткових структурних елементів β_i , $i = 1, 2, \dots$:

$$\beta(I^Q(D)) \equiv \beta = \{\beta_i, 1, 2, \dots\} \quad (15.44)$$

Тоді $\beta(x)$ є множиною структурних елементів конкретної словникової статті $V(x)$ з реєстровою одиницею x .

$$\beta(x) = \{\beta_i(x), 1, 2, \dots\} \quad (15.45)$$

В останній формулі деякі величини $\beta_i(x)$ для тих чи інших $x \in I^Q(D)$ можуть бути порожніми, оскільки елементи загальної структури β не обов'язково визначені в кожній словниковій статті $V(x)$. Одним із механізмів формування структури β можна наочно відобразити у вигляді таблиці, у якій стовпчики відповідають окремим $\beta_i(x)$ -елементам, а рядки – певним значенням цих елементів. У термінах бази даних $\beta_i(x)$ -елементи є атрибутами, а значення $\beta_i(x)$ -елементів – доменами. Як приклад, подамо розклад статті *cómico* на $\beta_i(x)$ -елементи:

$\beta_1(x)$	Cómico	
$\beta_2(x)$	cómico, cómica	
$\beta_3(x)$		$\emptyset$
$\beta_4(x)$	Del lat. comīcus, y este del gr. κομικός kōmikos	
$\beta_5(x)$		$\emptyset$
$\beta_6(x)$		$\emptyset$

$\beta_7(x)$ adj. **1.** Que divierte y hace reír. *Situación comica.* || **2.** Pertenciente o relativo a la comedia. || **3.** Dicho de un actor: Que representa papeles cómicos. U. t. c. s. || **4.** Dicho de un autor antiguo: Que escribía comedias. U. t. c. s. • m. y f. **5. comediante** (|| actor). o f. **6.** Pan. historieta (|| serie de dibujos). U. m. en pl. || **7.** Pan. dibujos animados.

Зауважимо, що виокремлення $\beta_i(x)$ -елементів, згідно із загальною теорією, викладеною у томі 1, ґрунтується на особливостях метамови досліджуваного словника, де чітко встановлюються правила репрезентації того чи іншого елемента словникової статті. Визначення ж самої структури β підкоряється таким правилам:

1. Елемент x належить до β .
2. Будь-який фрагмент опису $V(x)$ можна сконструювати з елементів β .
3. Правило, за яким виділяються елементи $\beta(x)$, є єдиним для всіх $V(x)$.

Друга структура $\sigma[\beta]$, що визначається на β і, отже, на $V(I^Q(D))$, називатиметься далі макроструктурою $V(I^Q(D))$; обмеження $\sigma[\beta]$ на $V(x)$ – позначимо його через $\sigma[\beta]|_{V(x)} \equiv \sigma(x)$, породжує мікроструктуру на $V(x)$. Іншими словами, породження мікроструктури $V(x)$ є результатом дії оператора на β :

$$\sigma: \beta \rightarrow \sigma[\beta] \quad (15.46)$$

Як було зазначено вище, набір значень $\beta_i(x)$ -елементів називають доменом. Позначимо його через $Dom \beta_i$ та представимо його в такому вигляді:

$$Dom \beta_i(x) \equiv \{\beta_i(x_1), \beta_i(x_2), \dots, \beta_i(x_M)\} \quad (15.47)$$

Так, наприклад, домен $\beta_i(x)$ складатимуть усі реєстрові слова $DLE 23$, а домен $\beta_7(x)$ – тлумачення реєстрових слів. Тоді, структура $\sigma[\beta]$ може бути реалізована у вигляді реляційної алгебри, визначеної на декартовому добутку:

$$\prod_{i=1}^q Dom \beta_i = \beta^{\otimes} \quad (15.48)$$

Якщо структуру σ ототожнити з певною реляційною алгеброю R над $\beta^{\otimes}$, то трійка $\{V(I^Q(D)), \beta, R[\beta]\}$ представляє реляційну модель, а п'ятірка $\{I^Q(S), D, V(I^Q(S)), \beta, R[\beta]\}$ задає об'єктно-реляційну модель. Остання є вихідною для побудови лексикографічної системи $DLE 23y$. Через $I^Q(S)$ позначено множину мовних одиниць іспанської мови, D – словник, що містить

$I^Q(S)$, $V(I^Q(S))$ – множину словникових описів мовних одиниць, β – лексикографічна структура, що включає всі словникові описи, та $R[\beta]$ – набори словникових описів. Отже, модель лексикографічної системи *DLE 23y* в таких позначеннях набуває вигляду:

$$LS^{ESP} \equiv \{I^Q(S)^{ESP}, D^{ESP}, V(I^Q(S))^{ESP}, \beta, R[\beta]\} \quad (15.49)$$

Другим важливим відношенням у теорії лексикографічних систем є «форма – зміст», носієм яких є комплекс $I^Q(S)$ і які розвиваються та релізуються в середовищі LS^{ESP} . Зазначені відношення можна відобразити за допомогою комутативної діаграми (рис. 15.3):

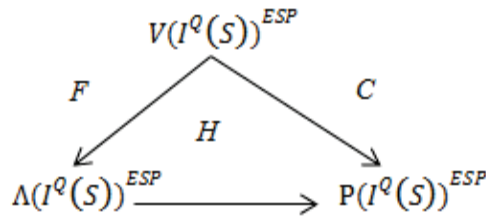

Рис. 15.3. Відношення «форма-зміст» в Л-системі LS^{ESP}

де символами $FV(I^Q(S))^{ESP} = \Lambda(I^Q(S))^{ESP}$ – відображення форми $I^Q(S)^{ESP}$; $CV(I^Q(S))^{ESP} = P(I^Q(S))^{ESP}$ – відображення змісту.

Причому $\Lambda(I^Q(S))^{ESP} \cap P(I^Q(S))^{ESP} = \emptyset$ Таким чином, використовуючи композиції: 1) $F \circ V$, можна отримати формальні характеристики (наприклад, граматичні форми, у яких можуть функціонувати одиниці $I^Q(S)^{ESP}$); 2) $C \circ H$ – змістові характеристики (семантика, лінгвопрагматика) одиниць $I^Q(S)^{ESP}$; а 3) $H \circ F$ – співвідношення формальних та змістових характеристик $I^Q(S)^{ESP}$. Формальні $\Lambda(I^Q(S))^{ESP}$ та змістові компоненти $P(I^Q(S))^{ESP}$ утворені внаслідок об'єднання підмножин Λ та P для x – окремих мовних одиниць іспанської мови, тобто $x \in (I^Q(S))^{ESP}$

$$\Lambda(I^Q(S))^{ESP} = \bigcup_{x \in (I^Q(S))^{ESP}} \Lambda(x); P(I^Q(S))^{ESP} = \bigcup_{x \in (I^Q(S))^{ESP}} P(x) \quad (15.50)$$

На $\Lambda(I^Q(S))^{ESP}$ та $P(I^Q(S))^{ESP}$ в результаті дії операторів F та C на структурі $\sigma[\beta]$, формуються макроструктури: $F\sigma[\beta] = \lambda[\beta], C\sigma[\beta] = \rho[\beta]$.

Застосовуючи обмеження на $\lambda[\beta]$ та $\rho[\beta]$ на $V(x)$, отримуємо відповідні мікроструктури $\lambda[x]$ та $\rho[x]$. Тоді, структура лексикографічної системи $DLE\ 23$ у набуває такого вигляду:

$$LS^{ESP} \equiv \{I^Q(S)^{ESP}, D^{ESP}, V(I^Q(S))^{ESP}, \beta, \sigma[\beta], F, C, H\} \quad (15.51)$$

Проілюструємо формулу на прикладі поданого нижче фрагмента словника (**bikini ... poeta, tisa**):

bikini. (Tb. **biquini.** ♦ Del ingl. *bikini*, y este de *Bikini*, nombre de un atolón de las Islas Marshall, con infl. de *bi-* ‘bi-’, por alus. a las dos piezas) m. Prenda femenina de baño compuesta de un sujetador y una braga. En Arg., u. c. f.

champán¹. (Del malayo *čampan*, y este del chino *san pan* ‘tres tablas’). m. Embarcación grande, de fondo plano, que se emplea en China, el Japón y algunas partes de América del Sur para navegar por los ríos.

poeta, tisa. (Del lat. *poēta*, y este del gr. ποιητής *poiētēs*; ♦ para la forma f., cf. fr. mediev. *poetisse*. Para el f., u. t. la forma *poeta*). m. y f. **1.** Persona que compone obras poéticas. || **2.** Persona dotada de gracia o sensibilidad poética.

Нехай фрагмент буде дещо іншим, ніж мовний континуум S , складений з елементів A -алфавіту. В результаті лексикографічного ефекту Q із S виокремлюються одиниці $I^Q(S)^{ESP}$, що можуть набувати форму слів (*biquini, este, y*), скорочень (Tb., *Arg.*, u. c. f.), морфем (*bi-* ‘bi-’). Усі вони формують текстовий корпус словника іспанської мови D^{ESP} , принаймні в межах аналізованого фрагмента. Виокремлені одиниці $I^Q(S)^{ESP}$ стають об’єктами словникового опису $V(I^Q(S))^{ESP}$. Іншими словами, їм приписуються формальні $\Lambda(I^Q(S))^{ESP}$ та змістові характеристики $P(I^Q(S))^{ESP}$. У цьому зв’язку, слід наголосити, що кожна одиниця іспанської мови $\chi \in I^Q(S)^{ESP}$ повинна входити до словника D^{ESP} , тобто їй мають бути приписані формальні $\Lambda(x)$ та змістові $P(x)$ компоненти. Дотримання такої вимоги забезпечує лексикографічну замкненість та лексикографічну повноту системи, реалізовану у вигляді тлумачного словника іспанської мови $DLE\ 23$.

Дія операторів F та H дає декомпозицію $V(I^Q(S))^{ESP}$ на $\Lambda(I^Q(S))^{ESP}$ та $P(I^Q(S))^{ESP}$. Дія цих операторів відбувається за певними правилами або алгоритмами, які враховують особливості побудови та метамови іспанського словника. Так, наприклад, можна задати, що дія оператора F на $V(I^Q(S))^{ESP}$ має починатися з першого слова в кожному абзаці, виокремленого напівжирним

шрифтом, та закінчуватися перед першою граматичною ремаркою. А дія оператора C на $V(I^Q(S))^{ESP}$ починається з першої граматичної ремарки та закінчується останньою крапкою абзацу перед словом наступного абзацу. Проілюструємо дію операторів на цьому ж текстовому фрагменті словника. Нехай $I^Q(S)^{ESP} = \{bikini, champán^1, poeta, tisa\}$. Результатом дії операторів F та H на $V(I^Q(S))^{ESP}$ буде:

$\Lambda(I^Q(S))^{ESP}$	$P(I^Q(S))^{ESP}$
bikini. (Tb. biquini. ♦ Del ingl. <i>bikini</i> , y este de <i>Bikini</i> , nombre de un atolón de las Islas Marshall, con infl. de <i>bi-</i> ‘bi-’, por alus. a las dos piezas).	m. Prenda femenina de baño compuesta de un sujetador y una braga. En Arg., u. c. f.
champán¹. (Del malayo <i>čampan</i> , y este del chino <i>san pan</i> ‘tres tablas’).	m. Embarcación grande, de fondo plano, que se emplea en China, el Japón y algunas partes de América del Sur para navegar por los ríos.
poeta, tisa. (Del lat. <i>poēta</i> , y este del gr. ποιητής <i>poiētēs</i> ; ♦ para la forma f., cf. fr. mediev. <i>poetisse</i> . Para el f., u. t. la forma <i>poeta</i>).	m. y f. 1. Persona que compone obras poéticas. 2. Persona dotada de gracia o sensibilidad poética.

Взаємозв'язок між $\Lambda(I^Q(S))^{ESP}$ та $P(I^Q(S))^{ESP}$ забезпечує третій оператор H . Якщо говорити мовою традиційної лексикографії, то цей оператор утворює медіоструктуру, яка встановлює зв'язок між структурами $\Lambda(I^Q(S))^{ESP}$ та $P(I^Q(S))^{ESP}$. Дію оператора H можна порівняти з ручною роботою лексикографа, пов'язаною з підбором тлумачень до масиву слів, або комп'ютерної програми керування лексикографічною базою даних.

Подальша декомпозиція $\Lambda(I^Q(S))^{ESP}$ та $P(I^Q(S))^{ESP}$ веде до появи макроструктур на $\sigma[\beta]$. Як було зазначено вище, через β позначено першу лексикографічну структуру словника. Вона об'єднує текстові фрагменти (β_i), що відповідають певному типу лексикографічної інформації про мовну одиницю x . Детальний огляд β_i -елементів подано в наступному підрозділі. Але ми можемо тут навести деякі приклади. Так, $\Lambda(I^Q(S))^{ESP}$ розкладається на такі $\sigma[\beta]$:

$\sigma[\beta]_1 = \{bikini; \emptyset; \emptyset\}$ – усі заголовні слова, що входять до $\Lambda(I^Q(S))^{ESP}$;

$\sigma[\beta]_2 = \{\emptyset; \emptyset; poeta, poetisa\}$ – реєстровий ряд до заголовних слів;

$\sigma[\beta]_3 = \{\text{Del ingl. } bikini, \text{ y este de } Bikini, \text{ nombre de un atolón de las Islas Marshall, con infl. de } bi- \text{ 'bi-', por alus. a las dos piezas; Del malayo } \check{c}ampan, \text{ y este del chino } san\ pan \text{ 'tres tablas'; Del lat. } po\check{e}ta, \text{ y este del gr. } \rho\omicron\iota\eta\tau\acute{\eta}\varsigma \rho\omicron\iota\eta\tau\acute{\epsilon}\varsigma \} - \text{ етимологічна довідка до заголовних слів.}$

На $P(I^Q(S))^{ESP}$ виокремлюються $\sigma[\beta]$, що відповідають змістовим характеристикам заголовних слів:

$\sigma[\beta]_7 = \{\text{m. Prenda femenina de baño compuesta de un sujetador y una braga. En Arg., u. c. f.; m. Embarcación grande, de fondo plano, que se emplea en China, el Japón y algunas partes de América del Sur para navegar por los ríos; m. y f. 1. Persona que compone obras poéticas. || 2. Persona dotada de gracia o sensibilidad poética}\}.$

Отже, макроструктури $\lambda[\beta]$ та $\rho[\beta]$ набувають такого вигляду: $\lambda[\beta] \equiv \{\sigma[\beta_1], \sigma[\beta_2], \sigma[\beta_3]\}$, $\rho[\beta] \equiv \{\sigma[\beta_7]\}$. Застосовуючи обмеження на $V(x)$ до $\lambda[\beta]$ та $\rho[\beta]$, отримуємо мікроструктури $\lambda[x] = \lambda[\beta]|_{V(x)}$ та $\rho[x] = \rho[\beta]|_{V(x)}$, що утворюють словникову статтю для окремої мовної одиниці x . Так, для $x = poeta, tisa$ мікроструктури $\lambda[x] \equiv \{\mathbf{poeta, tisa. (Del lat. } po\check{e}ta, \text{ y este del gr. } \rho\omicron\iota\eta\tau\acute{\eta}\varsigma \rho\omicron\iota\eta\tau\acute{\epsilon}\varsigma; \spadesuit \text{ para la forma f., cf. fr. mediev. } poetisse. \text{ Para el f., u. t. la forma } poeta)\}$, $\rho[x] \equiv \{\text{m. y f. 1. Persona que compone obras poéticas. || 2. Persona dotada de gracia o sensibilidad poética.}\}$. Таким же чином можна отримати мікроструктури для $x = bikini$ та $champán$ ¹.

У свою чергу, $\lambda[x]$ та $\rho[x]$, що формують кожну $\beta(x)$ -структуру, також розкладаються на дрібніші елементи. Це дає змогу розглядати їх як окремі (елементарні) лексикографічні системи (рис. 15.4).

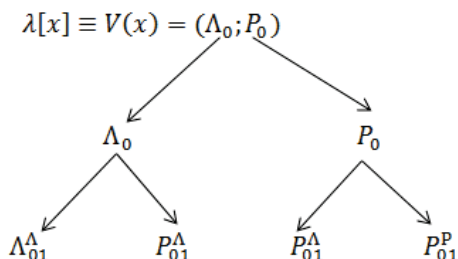

Рис. 15.4. Схема рекурсивної редукції

Схема (рис. 15.4) також застосовна як до $\lambda[x]$, так і до $\rho[x]$. Продемонструємо її на прикладі мікроструктури λ для слова *champán*¹: $\lambda[\textit{champán}^1]$, що належить до $\beta_2(\textit{champán}^1)$, можна розкласти (символ « $\rightarrow$ ») в такий спосіб:

1) $\lambda[\textit{champán}^1] \equiv V(\textit{champán}^1) = (\textit{Del malayo } \check{\textit{campan}}; \textit{y este del chino } \textit{san pan}$ ‘tres tablas’) $\rightarrow \Lambda_0 = \{\textit{Del malayo } \check{\textit{campan}}\}$, $P_0 = \{\textit{y este del chino } \textit{san pan}$ ‘tres tablas’};

2) $\Lambda_0 = \{\textit{Del malayo } \check{\textit{campan}}\} \rightarrow \Lambda_{01}^{\Lambda} = \{\textit{malayo}\}$, $P_{01}^{\Lambda} = \{\check{\textit{campan}}\}$;

3) $P_0 = \{\textit{y este del chino } \textit{san pan}$ ‘tres tablas’} $\rightarrow P_{01}^{\Lambda} = \{\textit{chino}\}$ та $P_{01}^P = \{\textit{san pan}$ ‘tres tablas’};

4) $P_{01}^P = \{\textit{san pan}$ ‘tres tablas’} $\rightarrow P_{02}^{\Lambda} = \{\textit{san pan}\}$, $P_{02}^{\Lambda} = \{\textit{‘tres tablas’}\}$.

Наведений вище процес розкладання структурних елементів у загальній теорії Л-систем називається рекурсивною редукцією лексикографічної системи. Вона виявляє все тонші деталі структури Л-системи. Зазначений процес характеризується дією операторів F , C , H на всіх мовних рівнях рекурсивної редукції та результатами його дії – генерацією всіх можливих макро- та мікроструктур σ , λ , ρ , β . Позначається рекурсивна редукція символом $RR \downarrow [V(I^Q(S))]$. Зважаючи на викладене, загальна структура Л-системи $DLE\ 23y$ набуває вигляду:

$$LS^{ESP} \equiv \{I^Q(S)^{ESP}, D^{ESP}, V(I^Q(S))^{ESP}, \beta, \sigma[\beta], RR \downarrow [V(I^Q(S))^{ESP}] \quad (15.52)$$

15.7. Розкладання Л-системи словника на β -структури

Аналізуючи текст словникових статей, визначимо першу лексикографічну структуру β , яка стан/овить базу лексикографічної системи. Вона складається з одинадцяти елементів β_i , $i = 1, 2, \dots, 7$, які ідентифікуються за формальними ознаками.

$\beta_1(x)$ – реєстрове слово: стоїть на початку словникової статті і подається напівжирним курсивом; у випадку з реєстровим рядом, словоформи подано через кому; іншомовні слова та латинські вислови додатково виокремлено

курсивним шрифтом. В електронній версії цей елемент відображено синім кольором. Формальним маркером, який відокремлює $\beta_1(x)$ від усіх інших *A*-слів, є крапка (в електронній версії – кінець рядка), наприклад: **chamba.** (іспанське слово); **byte** (іншомовне слово); **ab initio** (латинський вислів).

$\beta_2(x)$ – реєстровий ряд: спостерігається у словникових статтях із означеними артиклями (*el, la*), а також із іменниками та прикметниками, що мають різні форми чоловічого та жіночого роду. В першому випадку в реєстровому ряді слова подають повністю, а щодо інших – спершу подано повністю форму чоловічого роду, а після неї через кому – морфему слова, яка відповідає жіночому роду. **el, la** (реєстровий ряд із означених артиклів); **presidente, ta** (реєстровий ряд, складений з іменників чоловічого та жіночого роду); **bueno, na** (реєстровий ряд, складений з прикметників чоловічого та жіночого роду).

$\beta_3(x)$ – дублети: формальним показником, або маркером, який сигналізує їх наявність, є скорочене слово «Тб». Кінець *A*-слова $\beta_3(x)$ позначено символом «♦» або кінцевою дужкою. Прокоментуємо зміст наведеної вище таблиці. Як було зазначено вище, $\beta_3(x)$ – елемент лексикографічної структури *DLE 23у*, що репрезентує зону дублетів. У свою чергу, $\beta_3(x)$ можна розкласти на більш дрібні елементи, які виокремлюються за допомогою відповідного ідентифікатора або за допомогою словникових ремарок та екстралінгвальними засобами (жирний шрифт). До таких елементів ми зараховуємо $\beta_3^{DUP}(x)$ – форма дублета і $\beta_3^{CHAR}(x)$ – характеристика дублета. Наведемо приклади змістового наповнення елементів аналізованої зони для словникових статей *salvavidas, chabola, yerbatero, yerbero, vaguido, porque* та *sobremesa*:

enhorabuena. (Тб. **en hora buena** en aceps. 2-4.).

chabola. (Тб. **chavola**, p. us.).

yerbatero, ra. (Тб. **hierbatero** en acep. 2, *Col., Ec., Méx. y Perú*; en acep. 4, *Chile.*).

Таблиця 15.22. Змістове наповнення елементів $\beta_3(x)$

$\beta_3(x)$	$\beta_3^{DUP}(x)$	$\beta_3^{CHAR}(x)$
en hora buena en aceps. 2-4.	en hora buena	en aceps. 2-4
chavola , p. us.	chavola	p. us.
hierbatero en acep. 2, <i>Col., Ec., Méx. y Perú</i> ; en acep. 4, <i>Chile.</i>	hierbatero	en acep. 2, <i>Col., Ec., Méx. y Perú</i> ; en acep. 4, <i>Chile.</i>

$\beta_4(x)$ – блок етимологічної інформації. Формальним маркером блоку є «Del» або «Quizá del». Досліджуваний блок можна розкласти на: 1) $\beta_4^{LANG}(x_i)$ – мова походження та 2) $\beta_4^{ETYM}(x_i)$ – форма етимона та його характеристика. Наведемо в табл. 15.23 приклади змістового наповнення інформаційних елементів структури $\beta_4(x)$ для реєстрових слів *bikini*, *cigoto*, *convidar*, *herciano*, *ubicuidad*:

bikini (Del ingl. *bikini*, y este de *Bikini*, nombre de un atolón de las Islas Marshall, con infl. de *bi-* 'bi-', por alus. a las dos piezas).

convidar (Del lat. mediev. *convitare*, y este del lat. *invitāre* 'invitar', con infl. de *convivium* 'convite').

herciano (De H. R. *Hertz*, 1857-1894, físico alemán).

ubicuidad (Del lat. tardío *ubiquitas*, *-ātis*, y este der. del lat. *ubique* 'en todas partes').

Таблиця 15.23. Змістове наповнення $\beta_4(x)$

$\beta_4(x)$	$\beta_4^{LANG}(x)$	$\beta_4^{ETYM}(x)$
ingl. <i>bikini</i> , y este de <i>Bikini</i> , nombre de un atolón de las Islas Marshall, con infl. de <i>bi-</i> 'bi-', por alus. a las dos piezas	ingl.	<i>bikini</i> , y este de <i>Bikini</i> , nombre de un atolón de las Islas Marshall, con infl. de <i>bi-</i> 'bi-', por alus. a las dos piezas
lat. mediev. <i>convitare</i> , y este del lat. <i>invitāre</i> 'invitar', con infl. de <i>convivium</i> 'convite'	lat. mediev.	<i>convitare</i> , y este del lat. <i>invitāre</i> 'invitar', con infl. de <i>convivium</i> 'convite'
H. R. <i>Hertz</i> , 1857-1894, físico alemán	∅	H. R. <i>Hertz</i> , 1857-1894, físico alemán
lat. tardío <i>ubiquitas</i> , <i>-ātis</i> , y este der. del lat. <i>ubique</i> 'en todas partes'	lat. Tardío	<i>ubiquitas</i> , <i>-ātis</i> , y este der. del lat. <i>ubique</i> 'en todas partes'

$\beta_5(x)$ – словозмінні характеристики. Зазначений блок не має формальних маркерів і на дрібніші елементи не розкладається. Його призначення – висвітлювати словозмінні характеристики, які є виключеннями з граматичних правил або які впливають на зміст розглядуваної лексеми. Наведемо в табл. 15.24 змістове наповнення розглянутих інформаційних елементів аналізованої структури $\beta_5(x)$ на поданих нижче прикладах:

presidente. ([...] En acep. 1, u. solo la forma *presidente*; para el f., u. algunas veces *presidente* en aceps. 2 y 3.).

fuerte. ([...] Sup. irreg. *fortísimo*; reg. *fuertísimo*.).

acontecer. ([...] Conjug. c. *agradecer* ♦ U. solo en infinit., en ger., en part. y en 3a pers.).

Таблиця 15.24. Змістове наповнення $\beta_5(x)$

Заголовкове слово	$\beta_5(x)$
presidente	En acep. 1, u. solo la forma <i>presidente</i> ; para el f., u. algunas veces <i>presidente</i> en aceps. 2 y 3.
Fuerte	Sup. irreg. fortísimo ; reg. Fuertísimo
acontecer	Conjug. c. agradecer ♦ U. solo en infinit., en ger., en part. y en 3a pers.

$\beta_6(x)$ – орфографічні особливості. Зона орфографічної інформації передбачена лише для реєстрових слів, написання яких (з великої або малої літери, зі знаком наголосу чи без нього) може суттєво змінювати значення. Маркером початку зони є «Escr. con» або «Puede escribirse con». Приклади змістового наповнення $\beta_6(x)$ подано в табл. 15.25:

inmaculado ([...] ♦ Escr. con may. inicial en acep. 2)
donde ([...] ♦ Puede escribirse con acento en acep. 8)

Таблиця 15.25. Змістове наповнення $\beta_6(x)$

Заголовкове слово	$\beta_6(x)$
inmaculado	Escr. con may. inicial en acep. 2
Donde	Puede escribirse con acento en acep. 8

$\beta_7(x)$ – блок тлумачень може розкладатися на: 1) $\beta_7^{GRAM}(x)_k$ – граматичне значення, де k позначає індекс граматичного значення, репрезентованого в DLE 23; та 2) $\beta_7^{LEX}(x)_{i[p]}$ – лексичне значення, де p – індекс лексичного значення (у словнику відображається як номер тлумачення), відповідного до граматичного з індексом k . Покажемо в табл. 15.26 приклади змістового наповнення підструктур $\beta_7(x)$ для словникової статті *cómico*:

Таблиця 15.26. Змістове наповнення $\beta_7(x)$

$\beta_7(cómico)$	Підструктура	Зміст підструктури
adj. 1. Que divierte y hace reír. <i>Situacion comica.</i> 2. Perteneciente o relativo a la comedia. 3. Dicho de un actor: Que representa papeles cómicos. U. t. c. s. 4. Dicho de un autor antiguo: Que escribía comedias. U. t. c. s. • m. y f. 5. comediante (actor). o f. 6. Pan. historieta (serie de dibujos). U. m. en pl. 7. Pan. dibujos animados.	$\beta_7^{GRAM}(cómico)_1$	adj.
	$\beta_7^{LEX}(cómico)_{1[1]}$	1. Que divierte y hace reír. <i>Situacion comica.</i>
	$\beta_7^{LEX}(cómico)_{1[2]}$	2. Perteneciente o relativo a la comedia.
	$\beta_7^{LEX}(cómico)_{1[3]}$	3. Dicho de un actor: Que representa papeles cómicos. U. t. c. s.
	$\beta_7^{LEX}(cómico)_{1[4]}$	4. Dicho de un autor antiguo: Que escribía comedias. U. t. c. s.
	$\beta_7^{GRAM}(cómico)_2$	m. y f.
	$\beta_7^{LEX}(cómico)_{2[5]}$	5. comediante (actor).
	$\beta_7^{GRAM}(cómico)_3$	f.
	$\beta_7^{LEX}(cómico)_{3[6]}$	6. Pan. historieta (serie de dibujos). U. m. en pl.
	$\beta_7^{LEX}(cómico)_{3[7]}$	7. Pan. dibujos animados.

У свою чергу, $\beta_7^{LEX}(x_i)$ також розкладається на $\beta_7^{LEX}(x_i)^{SEM}$ – власне семантика, та $\beta_7^{LEX}(x_i)^{PRAGM}$ – прагматичні особливості уживання реєстрового слова. Семантика представлена дефініцією, а прагматика – словниковими ремарками (перелік ремарок представлено в пп. «Метаслова словника»). Зазначимо, що термін «семантика» використано умовно, оскільки в словнику використовують дефініції, що не лише розкривають зміст слова, а й також граматичні характеристики заголовкового слова (у випадку із службовими статтями). Приклади змісту підструктур $\beta_7^{LEX}(x_i)^{SEM}$ і $\beta_7^{LEX}(x_i)^{PRAGM}$ наведено в табл. 15.27:

agarrar. [...] tr. [...] tr. **6.** coloq. *Arg., Cuba, Méx., Nic., Pan. y Ur.* **captar** (|| percibir).
bienes nacionales. m. pl. *Der.* p. us. **bienes** que en virtud de la legislación desamortizadora pasaron a la propiedad del Estado.
petardo. [...] m. y f. **1.** despect. coloq. Persona pesada, aburrida o fastidiosa. *No aguanto a tu amiga; es una petarda.*
postrero. [...] adj. [...] **2.** cult. p. us. Situado en lo más remoto o lejano. *Los límites postreros de España.*
chusma. [...] f. [...] **5.** despect. coloq. *Bol., Cuba, Ec., Méx. y Ven.* Persona de modales groseros y comportamiento vulgar.
chepear. [...] intr. [...] **2.** jerg. estud. coloq. *Hond.* Copiar a escondidas en un examen.

Таблиця 15.27. Змістове наповнення $\beta_7^{LEX}(x_i)^{SEM}$ та $\beta_7^{LEX}(x_i)^{PRAGM}$

X	$\beta_7^{LEX}(x_i)$	$\beta_7^{LEX}(x_i)^{PRAGM}$	$\beta_7^{LEX}(x_i)^{SEM}$
Agarrar	coloq. <i>Arg., Cuba, Méx., Nic., Pan. y Ur.</i> captar (percibir).	coloq. <i>Arg., Cuba, Méx., Nic., Pan. y Ur.</i>	captar (percibir)
bienes nacionales	<i>Der.</i> p. us. bienes que en virtud de la legislación desamortizadora pasaron a la propiedad del Estado.	<i>Der.</i> p. us.	bienes que en virtud de la legislación desamortizadora pasaron a la propiedad del Estado.
petardo	despect. coloq. Persona pesada, aburrida o fastidiosa. <i>No aguanto a tu amiga; es una petarda.</i>	despect. coloq.	Persona pesada, aburrida o fastidiosa. <i>No aguanto a tu amiga; es una petarda.</i>
postrero	cult. p. us. Situado en lo más remoto o lejano. <i>Los límites postreros de España.</i>	cult. p. us.	Situado en lo más remoto o lejano. <i>Los límites postreros de España.</i>
chusma	despect. coloq. <i>Bol., Cuba, Ec., Méx. y Ven.</i> Persona de modales groseros y comportamiento vulgar.	despect. coloq. <i>Bol., Cuba, Ec., Méx. y Ven.</i>	Persona de modales groseros y comportamiento vulgar.
chepear	jerg. estud. coloq. <i>Hond.</i> Copiar a escondidas en un examen.	jerg. estud. coloq. <i>Hond.</i>	Copiar a escondidas en un examen.

Лексикографічні підсистеми $V^I(D)$, $V^{II}(D)$ та $V^{III}(D)$, представлені стійкими словосполученнями, мають ті самі $\beta(x)$ -структури, що й $V^{LEX}(D)$, а саме $\beta_1 - \beta_7$, крім β_5 (словозміна). У випадку зі словосполученнями типу «іменник + прикметник» вказується за допомогою ремарок категорія роду та / або числа для першого компонента, наприклад: «m.», «f.», «m. pl.», «f. pl.». Щодо інших, які входять до $V^{II}(D)$, граматична ремарка позначає тип словосполучення: «loc. adv.» (відприслівникове сполучення), «loc. conjunt.» (відсполучникове сполучення), «loc. verb.» (віддієслівне сполучення), «expr.» (вислів) тощо. Наведемо деякі приклади та подамо в табл. 15.28 зміст β -структур для деяких словосполучень:

el séptimo arte. (Tb. **el sétimo arte** ~) m. El **arte** cinematográfico.

muy señor mío, mía. loc. sust. U. como fórmula de cortesía para dirigirse formalmente, en el encabezamiento, al destinatario de una carta.

agua jane. (De Agua Jane®, marca reg.). f. *Ur.* Lejía doméstica.

Таблиця 15.28. Змістове заповнення β -структур для словосполучень

Підсистема	Фразеологізм	β	Зміст
$V^I(D)$	el séptimo arte	$\beta_1(x)$	el séptimo arte
		$\beta_2(x)$	el séptimo arte
		$\beta_3(x)$	el sétimo arte
		$\beta_4(x)$	Ø
		$\beta_5(x)$	-//-
		$\beta_6(x)$	Ø
		$\beta_7(x)$	m. El arte cinematográfico
$V^{II}(D)$	muy señor mío, mía	$\beta_1(x)$	muy señor mío, mía
		$\beta_2(x)$	muy señor mío, muy señora mía
		$\beta_3(x)$	Ø
		$\beta_4(x)$	Ø
		$\beta_5(x)$	-//-
		$\beta_6(x)$	Ø
		$\beta_7(x)$	loc. sust. U. como fórmula de cortesía para dirigirse formalmente, en el encabezamiento, al destinatario de una carta.
$V^I(D)$	agua jane	$\beta_1(x)$	agua jane
		$\beta_2(x)$	agua jane
		$\beta_3(x)$	Ø
		$\beta_4(x)$	De Agua Jane®, marca reg.
		$\beta_5(x)$	-//-
		$\beta_6(x)$	Ø
		$\beta_7(x)$	f. <i>Ur.</i> Lejía doméstica.

Подальший розклад $\beta_7(x)$ відбувається так само, як і для заголовкових слів, тобто на $\beta_7^{GRAM}(x)$ та $\beta_7^{LEX}(x)$. Остання поділяється на $\beta_7^{LEX}(x_i)^{SEM}$ та $\beta_7^{LEX}(x_i)^{PRAGM}$. Так, наприклад, для словосполучення **agua jane** $\beta_7^{GRAM}(agua\ jane) = \langle f. \rangle$ та $\beta_7^{LEX}(agua\ jane) = \langle Ur. Lejía doméstica \rangle$; $\beta_7^{LEX}(agua\ jane)^{SEM} = \langle Lejía doméstica \rangle$ та $\beta_7^{LEX}(agua\ jane)^{PRAGM} = \langle Ur. \rangle$. Подальший розклад $\beta_7^{LEX}(x_i)^{SEM}$ та $\beta_7^{LEX}(x_i)^{PRAGM}$ може відбуватися таким чином.

Структура $\beta_7^{LEX}(x_i)^{PRAGM}$ представляє п'ять груп, що складються з однієї або кількох словникових ремарок: 1) $Aesth(LS(x_i))$ – культурно-естетичний аспект уживання слова в лексичному значенні $LS(x_i)$; 2) $Style(LS(x_i))$ – належність слова до різновиду мови або мовлення; 3) $Area(LS(x_i))$ – галузь вживання слова в лексичному значенні; 4) $Geogr(LS(x_i))$ – поширення слова на певній території Іспанії та за її межами; 5) $Chron(LS(x_i))$ – діакронічний аспект уживання слова в тому чи іншому лексичному значенні. Наведемо приклади змістового заповнення груп (табл. 15.29), що складають $\beta_7^{LEX}(x_i)^{PRAGM}$:

agarrar. [...] tr. 6. coloq. Arg., Cuba, Méx., Nic., Pan. y Ur. **captar** (l percibir)

petardo, a. m. y f. 1. despect. coloq. Persona pesada, aburrida o fastidiosa. No aguanto a tu amiga; es una petarda.

bienes nacionales. m. pl. 1. Der. p. us. **bienes** que en virtud de la legislación desamortizadora pasaron a la propiedad del Estado.

Таблиця 15.29. Змістове наповнення $\beta_7^{LEX}(x_i)^{PRAGM}$

x_i	$\beta_7^{LEX}(x_i)^{PRAGM}$	Групи	Зміст
agarrar	coloq. Arg., Cuba, Méx., Nic., Pan. y Ur.	$Aesth(LS(x_i))$	∅
		$Style(LS(x_i))$	coloq.
		$Area(LS(x_i))$	∅
		$Geogr(LS(x_i))$	Arg., Cuba, Méx., Nic., Pan. y Ur.
		$Chron(LS(x_i))$	∅
petardo, a.	despect. coloq.	$Aesth(LS(x_i))$	despect.
		$Style(LS(x_i))$	coloq.
		$Area(LS(x_i))$	∅
		$Geogr(LS(x_i))$	∅
		$Chron(LS(x_i))$	∅
bienes nacionales	Der. p. us.	$Aesth(LS(x_i))$	∅
		$Style(LS(x_i))$	∅
		$Area(LS(x_i))$	Der.
		$Geogr(LS(x_i))$	∅
		$Chron(LS(x_i))$	p. us.

Структура $\beta_7^{LEX}(x_i)^{SEM}$ містить опис усіх лексичних значень заголовкового слова x_i . Зауважимо, що кожне лексичне значення $LS(x_i)$ може бути розкрито за допомогою одного або кількох тлумачень, відокремлених один від одного крапкою. З огляду на це, виокремимо в межах $\beta_7^{LEX}(x_i)^{SEM}$ семантичні групи $Semgr(LS(x_i))$, що об'єднують тлумачення для відповідного лексичного значення $LS(x_i)$. Позначимо ці тлумачення як $Def(LS(x_i))$ з відповідним індексом $(1...m)$. Дефініції умовно поділено на дві категорії: із синонімією $Def_Syn(LS(x_i))$ та без синонімії $Def_NonSyn(LS(x_i))$. Крім дефініцій без синонімії автори словника розрізняють: родо-видову, пояснювальну, контекстуальну та інші, які автори не виокремлюють в окремий клас. Контекстуальну та пояснювальну дефініцію можна виокремлювати за специфічними текстовими маркерами, з яких починається тлумачення. В межах значення можливі комбінації. Наприклад, можуть поєднуватися, наприклад, родо-видова та пояснювальна або синонімічна та пояснювальна. Усі три типи дефініцій не використовуються для одного значення, але можливе використання двох типів дефініцій для одного значення: можуть сполучатися дефініція родо-видова та пояснювальна; а також синонімічна і пояснювальна. Текст дефініції із синонімією $Text(Def_Syn(x_i))$ складають сам синонім $Syn(x_i)$ та стисле тлумачення синоніма $Def(Syn(x_i))$. Додатковими елементами $Text(Def_Syn(x_i))$ можуть бути ілюстративні приклади $Il(Def_Syn(x_i))$, коментарі $Comment(Def_Syn(x_i))$ і ілюстрації до коментарів $Il(Comment(Def_Syn(x_i)))$. Текст дефініції без синонімії $Text(Def_NonSyn(x_i))$ додатково можуть складати енциклопедичну інформацію $Encycl(x_i)$, ілюстративні приклади до дефініції $Il(Def(LS(X)_i))$ та коментар до дефініції $Comment(Def(LS(X)_i))$. До коментаря можуть також наводитися ілюстративні приклади $Il(Comment(Def(LS(X)_i)))$. У наведеній нижче схемі (рис. 15.5) стрілки позначають: 1) з чорним ромбом – угруповання інформаційних елементів у більш складні структури; 2) стрілки з літерами – можливість лише одного варіанта («а» або «b»); 2) з чорним колом – включення додаткових елементів.

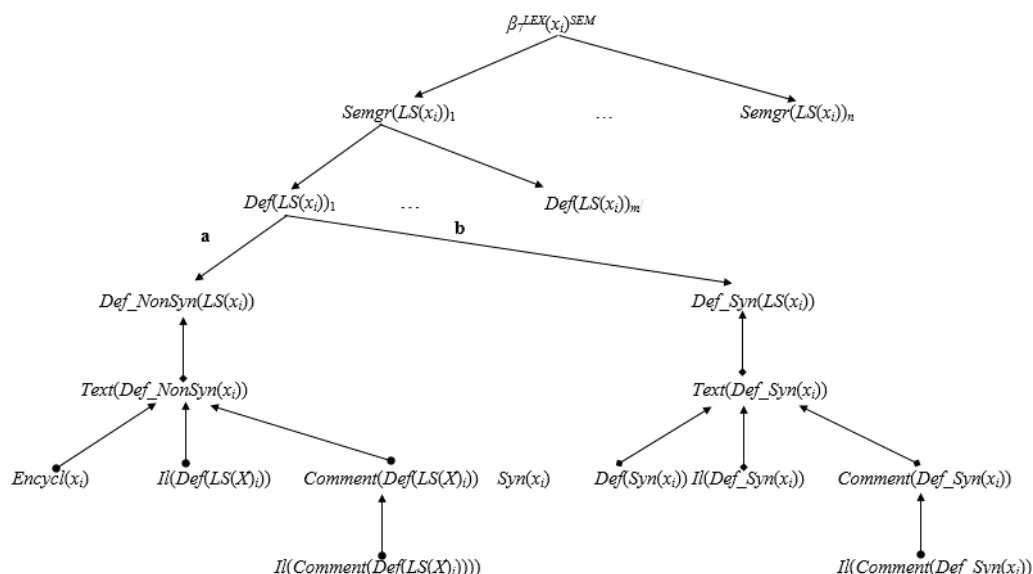

Рис. 15.5. Розклад $\beta_7^{LEX(x_i)}^{SEM}$ на елементи

Як приклад, наведемо в табл. 15.30 зміст елементів семантичного блоку $Semgr(LS(qué)_5)$ для п'ятого тлумачення сполучника *qué*, та другого тлумачення $Semgr(LS(salvavidas)_2)$, що представляє друге тлумачення іменника *salvavidas*.

qué [...] 5. **cuánto** (ll qué cantidad de o qué número de). U. especialmente con nombres no contables abstractos en singular. *¡Qué calor hace! Imagínate qué fuerza tuvieron que hacer para separarlos. ¡Qué pena me da!*

salvavidas [...] 2. U. en aposición para indicar que lo designado por el sustantivo al que se pospone sirve para el salvamento de personas en el agua o para mantenerlas a flote. *Bote salvavidas, chaleco salvavidas*. U. t. en sent. fig. *Crédito salvavidas*.

Таблиця 15.30. Зміст $Semgr(LS(x))$

$Semgr(LS(qué)_5)$	
$Def(LS(qué)_5)_1$	
$Text(Def_Syn(qué))$	
$Syn(qué)$	Cuánto
$Text(Def(Syn(qué)))$	qué cantidad de o qué número de
$Il(Def(Syn(qué)))$	∅
$Comment(Def_Syn(qué))$	∅
$Il(Comment(Def_Syn(qué)))$	∅
$Def(LS(qué)_5)_2$	
$Text(Def_NonSyn(qué))$	U. especialmente con nombres no contables abstractos en singular.
$Encycl(qué)$	∅
$Il(Def(LS(qué)_5))$	<i>¡Qué calor hace! Imagínate qué fuerza tuvieron que hacer para separarlos. ¡Qué pena me da!</i>
$Comment(Def(LS(qué)_5))$	∅

$Il(Comment(Def(LS(qué)_5)))$	$\emptyset$
<i>Semgr(LS(salvavidas)₂)</i>	
<i>Def(LS(salvavidas)₂)₁</i>	
<i>Text(Def_NonSyn(qué))</i>	U. en aposición para indicar que lo designado por el sustantivo al que se pospone sirve para el salvamento de personas en el agua o para mantenerlas a flote.
<i>Enycl(qué)</i>	$\emptyset$
$Il(Def(LS(qué)_5))$	<i>Bote salvavidas, chaleco salvavidas.</i>
$Comment(Def(LS(qué)_5))$	U. t. en sent. fig.
$Il(Comment(Def(LS(qué)_5)))$	<i>Crédito salvavidas</i>

Виокремлення елементів на структурі β безумовно є важливим етапом побудови концептуальної лексикографічної системи *DLE 23*, яка є підґрунтям для розроблення лексикографічної бази даних (внутрішньої моделі лексикографічної системи). Але для визначення зв'язків у цій базі конче необхідним є визначення відношень між β -елементами, представлених у явній та прихованій формі в структурі словника іспанської мови.

15.8. Встановлення відношень σ на структурах β

Наступним елементом структури Л-системи словника є відношення σ , що діють на структурах β зазначеної Л-системи. У попередніх розділах ми наочно показали, що структура розкладається на дрібніші елементи в результаті рекурсивної редукції. На всіх рівнях прояву редукції діє відношення «форма – зміст», як це схематично показано на рис. 15.6.

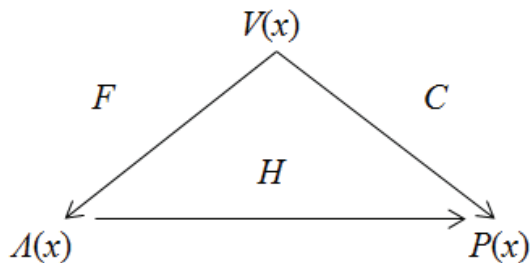

Рис. 15.6. Відношення «форма – зміст»

У цьому зв'язку зауважимо, що $V(x)$ необов'язково може позначати словникову статтю – це може бути певним чином виокремлений її фрагмент,

який можна також розглядати як окрему статтю. Компоненти $A(x)$ та $P(x)$ – відповідно, формальна та змістова частини, утворення яких здійснюється внаслідок дії операторів F і C на $V(x)$. Обидві частини об'єднуються в єдине ціле – а саме $V(x)$ – оператором H , про який йтиметься далі. Зауважимо, що зміст, репрезентований компонентом $P(x)$, ми розуміємо не лише як лексичний зміст (у сенсі «тлумачення»). В його якості можуть бути, наприклад, етимологічні словоформи (етимони), дублети, елементи лінгвопрагматики тощо. Так само компонентом $A(x)$ не обов'язково може бути реєстрова одиниця – ним можуть бути самі $\beta(x)$ -структури.

Залежно від того, на якому рівні здійснюється рекурсивна редукція Л-системи, відношення σ можна умовно поділити на: 1) σ_0 – відношення, що знаходяться на поверхні лексикографічної структури словника. Тобто, це – відношення між словниковою одиницею та елементами її опису; 2) σ_1 – відношення всередині кожної $\beta(x)$ -структури (зокрема, $\beta_3(x)$, $\beta_4(x)$, $\beta_7(x)$), між її підструктурами; 3) σ_2 – відношення, індуковані метамовою словника; 4) σ_3 – відображають відношення, індуковані Л-системою тлумачного словника іспанської мови.

Розглянемо та схарактеризуємо кожний тип перелічених вище відношень, що діють на Л-системі тлумачного словника іспанської мови.

Відношення σ_0 – це тип відношень σ , що зв'язують реєстрову одиницю x з елементами її словникового опису. У табл. 15.31 перелічено σ_0 , що пов'язують словникову одницю x із різними елементами словникового опису, які були виокремлені раніше.

Таблиця 15.31. Перелік σ_0

σ_0	Інформаційний блок
$\sigma_0[\beta_1(x)]$	початкова або канонічна форма іспанської лексики
$\sigma_0[\beta_2(x)]$	реєстровий ряд
$\sigma_0[\beta_3(x)]$	дублети разом із додатковими характеристиками вживання паралельно із заголовковою одиницею
$\sigma_0[\beta_4(x)]$	етимологічний опис
$\sigma_0[\beta_5(x)]$	словозмінні властивості
$\sigma_0[\beta_6(x)]$	орфоепічні характеристики
$\sigma_0[\beta_7(x)]$	лексична семантика та лінгвопрагматика

Відношення σ_1 – відношення між підструктурами в межах $\beta_3(x)$ – дублети, $\beta_4(x)$ – етимологія та $\beta_7(x)$ – блок тлумачень. Розглянемо кожний структурний елемент і наведемо класифікацію внутрішніх відношень. Так, наприклад, у $\beta_3(x)$ за цим типом відношення об'єднуються одна з одною підструктури $\beta_3^{DUP}(x)$ та $\beta_3^{CHAR}(x)$, тобто $\sigma_1[\beta_3^{DUP}(x), \beta_3^{CHAR}(x)]$. Формальною підставою для розбиття зазначеної структури є, відповідно, словникова позначка «Tb.» та «en асер.». Формальна частина містить саму форму дублета $A \equiv \beta_3^{DUP}(x)$, подану напівжирним шрифтом, а інтерпретаційна – його характеристику $P \equiv \beta_3^{CHAR}(x)$. Варто зазначити, що інтерпретаційна частина може бути порожньою, тобто $\beta_3^{CHAR}(x) = \emptyset$. Наведемо приклад реалізації відношення σ_1 на прикладі словникової одиниці *yerbatero*:

yerbatero, ra. (Tb. **hierbero** en асер. 1, *Méx.*; en асер. 2, *Cuba y Méx.*).

Так, для $\beta_3(x) = \text{«Tb. **hierbero** en асер. 1, *Méx.*; en асер. 2, *Cuba y Méx.*»}$ для $x = \text{yerbero, ra.}$ » $\beta_3^{DUP}(x) = \text{«**hierbero**»}$, а $\beta_3^{CHAR}(x) = \text{«en асер. 1, *Méx.*; en асер. 2, *Cuba y Méx.*»}$. Графічне відображення $\sigma_1[\beta_3^{DUP}(x), \beta_3^{CHAR}(x)]$ показано на рис. 15.7.

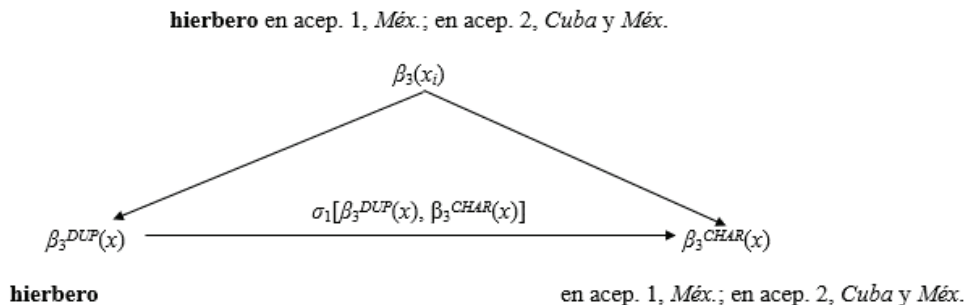

Рис. 15.7. Встановлення $\sigma_1[\beta_3^{DUP}(x), \beta_3^{CHAR}(x)]$ на структурі $\beta_3(x)$

Аналогічним чином за допомогою $\sigma_1[\beta_4^{LANG}(x), \beta_4^{ETYM}(x)]$ відбувається об'єднання підструктур $A \equiv \beta_4^{LANG}(x)$ та $P \equiv \beta_4^{ETYM}(x)$ у межах $\beta_4(x)$ -структури, що охоплює етимологічну частину словникової статті. Формальним маркером початку $\beta_4(x) \in \text{«Del», «De», «Quizá» або «Voz»}$. Наведемо приклад реалізації відношення $\sigma_1[\beta_4^{LANG}(x), \beta_4^{ETYM}(x)]$ на прикладі реєстрової одиниці *champán*¹. Так, $\beta_4(x) = \text{«Del malayo *čampan*, y este del chino *san pan* ‘tres tablas’»}$:

champán¹ (Del malayo *čampan*, y este del chino *san pan* ‘tres tablas’).

Отже, $\beta_4(x) = \text{«Del malayo } \check{c}ampan, \text{ y este del chino } san \text{ pan ‘tres tablas’»}$. Таким чином, формальна частина містить назву мови походження, тобто $\beta_4^{LANG}(x) = \text{«malayo»}$, а змістова – етимон та його характеристику – $\beta_4^{ETYM}(x) = \text{«}\check{c}ampan, \text{ y este del chino } san \text{ pan ‘tres tablas’»}$. Інформаційне наповнення $\beta_4^{ETYM}(x)$ може бути різним: а) лише етимон (його словоформа або словоформи); або б) етимон та його розширений опис: транскрипція або транслітерація, значення етимона та мову-посередник (рис. 15.8).

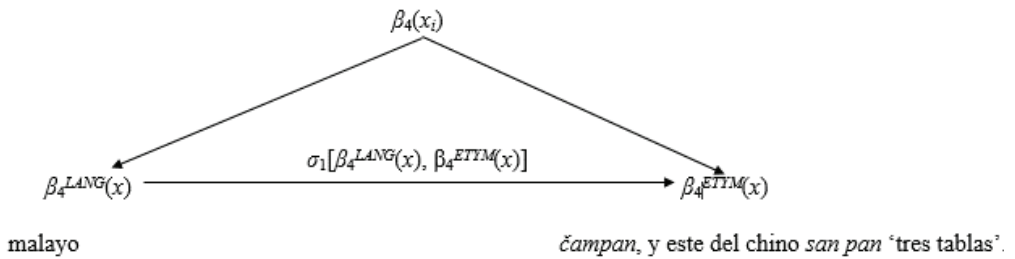

Рис. 15.8. Встановлення $\sigma_1[\beta_4^{LANG}(x), \beta_4^{ETYM}(x)]$ на структурі $\beta_4(x)$

Якщо $\beta_4(x)$ -структуру розглядати як окрему Л-систему (етимологічного типу), то, застосувавши рекурсивну редукцію $RR\downarrow$, можна розкласти $\beta_4(x)$ на дрібніші елементи, як це показано на рис. 15.9. У цьому випадку формальні та інтерпретаційні компоненти матимуть таке змістове наповнення: 1) перший рівень: $A = \text{«malayo»}$, $P = \text{«}\check{c}ampan, \text{ y este del chino } san \text{ pan ‘tres tablas’»}$; 2) другий рівень: $A = \text{«}\check{c}ampan\text{»}$, $P = \text{«chino } san \text{ pan ‘tres tablas’»}$, $H^{\check{c}ampan}$; 3) третій рівень: $A = \text{«chino»}$, $P = \text{«san pan ‘tres tablas’»}$, H^{chino} .

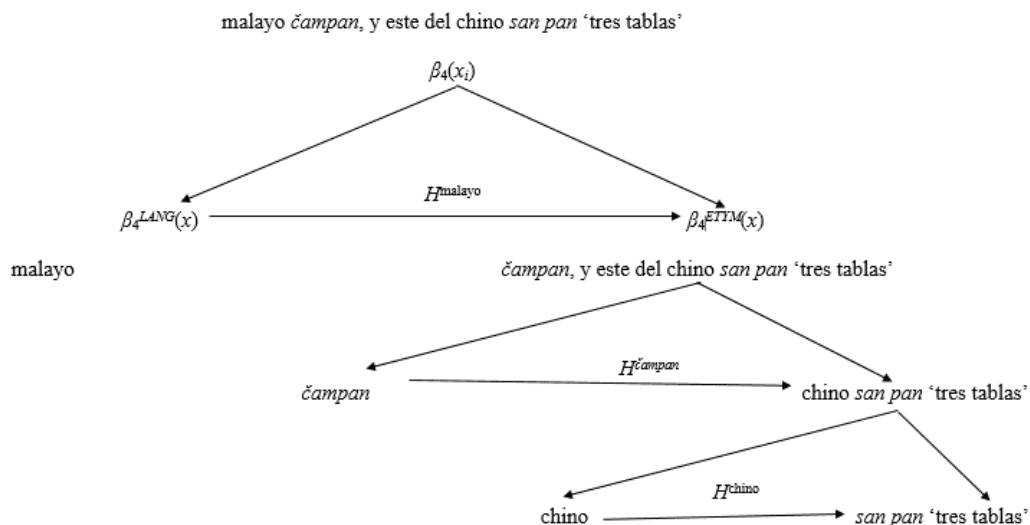

Рис. 15.9. Дія рекурсивної редукції на структурі $\beta_4(x)$

В аналізованій структурі оператори H поєднують інформаційні елементи A та P . Так, H^{malayo} та H^{chino} : A = «назва мови», P = «словниковий опис етимона, що належить цій мові»; H^{campan} поєднує A та P , що містять опис самого етимона: A = «словоформа етимона», P = «коротке тлумачення та додаткова інформація щодо виникнення етимона». Розділ структури $\beta_4(x)$ на A та P та встановлення між ними відношень σ_1 відбувається на основі лексикографічних параметрів, описаних в пп. 15.3.

Наступною за своєю складністю є структура $\beta_7(x)$, яка містить у собі підструктури $\beta_7^{\text{GRAM}}(x)$ та $\beta_7^{\text{LEX}}(x)$, які представляють, відповідно, граматичну та лексичну семантику заголовкової одиниці, описуваної в тлумачному словнику іспанської мови. Причому кожній $\beta_7^{\text{GRAM}}(x)$ може відповідати кілька $\beta_7^{\text{LEX}}(x)$. Обидві підструктури об'єднуються за допомогою $\sigma_1[\beta_7^{\text{GRAM}}(x), \beta_7^{\text{LEX}}(x)]$, що було показано в пп. 15.9 «Розкладання Л-системи словника на β -структури».

$\beta_7^{\text{LEX}}(x)$ також розкладається на семантичну та прагматичну частини: $\beta_7^{\text{LEX}}(x_i)^{\text{SEM}}$ та $\beta_7^{\text{LEX}}(x_i)^{\text{PRAGM}}$. Щодо $\beta_7^{\text{GRAM}}(x)$, ця підструктура є носієм граматичних (у тому числі словозмінних) характеристик, що може реалізовувати іспанська мовна одиниця в усному або письмовому мовленні. Реалізацію $\sigma_1[\beta_7^{\text{GRAM}}(x), \beta_7^{\text{LEX}}(x)]$ та $\sigma_1[\beta_7^{\text{LEX}}(x_i)^{\text{SEM}}, \beta_7^{\text{LEX}}(x_i)^{\text{PRAGM}}]$ показано нижче, на рис.15.10.

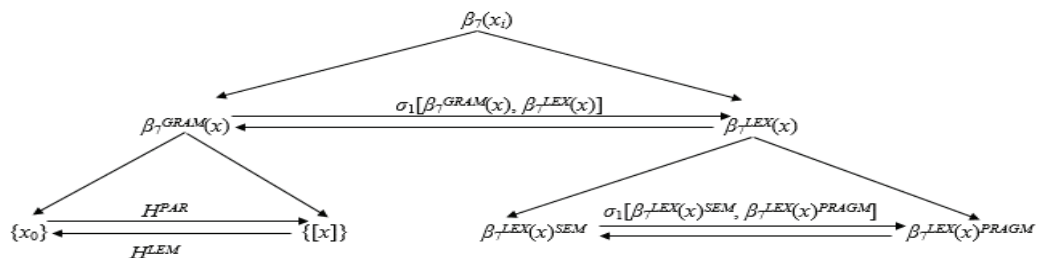

Рис. 15.10. Реалізація σ_1 на $\beta_7(x)$ -структурі

На рисунку показано, що $\beta_7(x)$, $\beta_7^{LEX}(x)$ та $\beta_7^{GRAM}(x)$ можна розглядати як окремі Л-системи. Щодо останньої ($\beta_7^{GRAM}(x)$), то її побудова детально висвітлена в томі II, розділ 10 «Л-система словозмінного словника іспанської мови». Формальним компонентом цієї Л-системи є вихідна (канонічна) форма $\{x_0\}$, як вона представлена в аналізованому словнику, а змістовим – сукупність всіх словозмінних форм мовної одиниці, де H^{PAR} – оператор, що присвоює відповідний набір словозмінних форм для реєстрової одиниці, а H^{LEM} – оператор, що присвоює вихідну форму слова для певної парадигми. Зазначимо, що $\beta_7^{GRAM}(x)$ та $\beta_7^{LEX}(x)$ є репрезентантами компонентів семантичного стану іспанської мовної одиниці, а $\sigma_1[\beta_7^{GRAM}(x), \beta_7^{LEX}(x)]$ забезпечує зв'язок між граматичним та лексичним копонентами семантичного стану, тобто виступає функцією, що забезпечує відповідність між лексичною і граматичною семантикою. Подана вище схема представляє інтегральний опис мови «тлумачний словник + граматики (словозміна)». Інтеграція зазначеного опису відбувається через σ -зв'язок, що поєднує $\beta_7^{GRAM}(x)$ та $\beta_7^{LEX}(x)$.

Відношення σ_2 – відношення, що індуковані метамовою аналізованого словника. Для кожної виокремленої β -структури притаманні свої σ_2 -відношення (повний перелік σ_2 -відношень для кожної β -структури подано в додатку А) . Так, наприклад, σ_2 можуть об'єднувати β_1 за такими параметрами: 1) тип мовної одиниці (слово, префікс, суфікс, аббревіатура); 2) характер походження одиниці (питоме або запозичене); 3) омонімічність. Щодо β_7 , їх об'єднання відбувається за такими параметрами: 1) частина мови та / або граматична категорія; 2) тип прагматичної характеристики; 2) тип прагматичної характеристики (ареал, естетичні особливості, галузь тощо); 3) додаткові граматичні та прагматичні

характеристики; 4) тип мовної одиниці (моносемічна або полісемічна); 5) тип дефініції. Тобто σ_2 -відношення дає змогу об'єднати мовні одиниці за певними способами реалізації граматичних, лексичних і прагматичних властивостей. Об'єднання різних $\beta(x)$ -структур за σ_2 -відношеннями уможливорюється завдяки метамовним маркерам, таким як «Fórm.», «Símb.», «U.», або маркерам у вигляді курсивного або жирного шрифту. До метамовних маркерів також можна зарахувати тип дефініції (синонімічна, пояснювальна, контекстуальна тощо або тип додаткового коментаря (граматичний, прагматичний, змішаний). Так, наприклад, $\sigma_2[\beta_7(x)]$ об'єднує $\beta_7(x)$ -структури (блоки тлумачень) за параметром $\sigma_2 = \text{«уживання слова в переносному значенні»}$. Про наявність у слова переносного значення свідчить додатковий коментар (прагматичний): «U. t. en sent. fig.»⁴⁵. Отже, якщо ми хочемо отримати інтегральний опис «тлумачний словник + грамати́ка (словозміна)» з урахуванням σ_2 , то подана вище схема набуває такого вигляду:

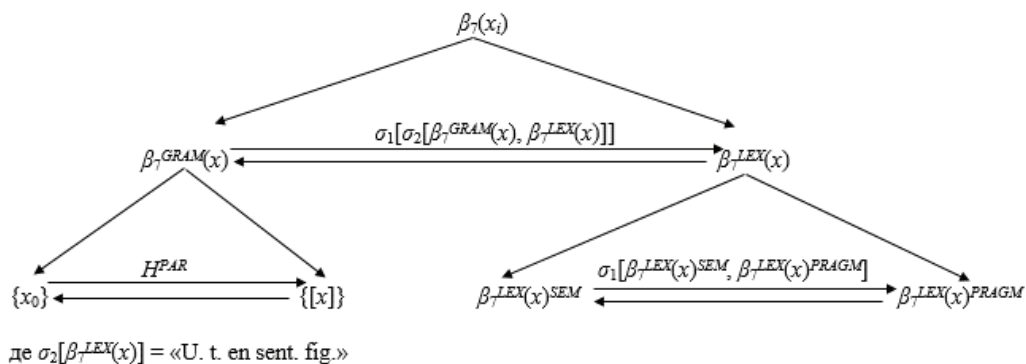

Рис. 15.11. Схема інтегрального опису з урахуванням $\sigma_2[\beta_7(x)]$

Останній тип відношення (σ_3), на відміну від трьох проаналізованих вище, не піддається спостереженню неозброєним оком. Цей тип має місце під час виникнення лінгвістичних ефектів, індукованих Л-системою тлумачного словника іспанської мови. До таких ефектів ми зараховуємо гіперцикли та гіперланцюги, квазісемантику та синонімічні ряди.

⁴⁵ U. t. en sent. fig. – Usado también en sentido figural (вживають також у переносному значенні).

РОЗДІЛ 16

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА СИСТЕМА ТЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

16.1. Застосування концепції лексикографічних систем у турецькомовній лексикографії

У цьому підрозділі розглядаються лексикографічні застосування словозмінної класифікації турецького іменника на прикладі декількох комп'ютерних лексикографічних баз даних. Вони необхідні з двох міркувань: по-перше, зазначені бази даних слугують справі верифікації розроблених теоретичних схем, а по-друге, вони є практично корисними як мовно-інформаційні довідкові та інструментальні системи, за допомогою яких можливе створення нових лексикографічних праць – як комп'ютерних, так і традиційних. Зазначені застосування розвинені в межах і на основі створеної в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України концепції лексикографічних систем.

Отже, в структурі Л-системи тлумачного словника турецької мови виділяємо множину реєстрових (заголовних слів: $W = \{X\}$), які представляють елементи відповідного класу елементарних інформаційних одиниць відносно відповідного лексикографічного ефекту і, водночас, слугують ідентифікаторами відповідних словникових статей – останні позначатимемо символом $V(X)$. У структурі кожної словникової статті $V(X)$ виділяється «ліва частина» – $A(X)$, що відповідає за опис граматичної семантики реєстрового слова X , і «права частина» – $P(X)$, де подається лексикографічний опис лексичної семантики слова X . Крім того, в Л-системі визначається операція, яка здійснює відображення $H: A(X) \rightarrow P(X)$, і в такий спосіб забезпечує цілісність словникової статті та зв'язок між лексичною і граматичною семантикою (тобто, між граматичною формою і лексичним змістом), носієм яких є лексема X . У Л-системі визначено також цілий ряд інших елементів (почасти заданих неявно),

які відображають ті чи інші елементи структури опису явища мови, яке є об'єктом лексикографування.

Структурні елементи Л-системи $A(X)$ та $P(X)$, самі по собі, також мають внутрішню структуру. Саме вона використовується при побудові лексикографічних баз даних, слугуючи елементами відповідних інформаційних моделей даних (що буде продемонстровано нижче на турецькомовному матеріалі).

Усе сказане, як завжди, відображається комутативною діаграмою:

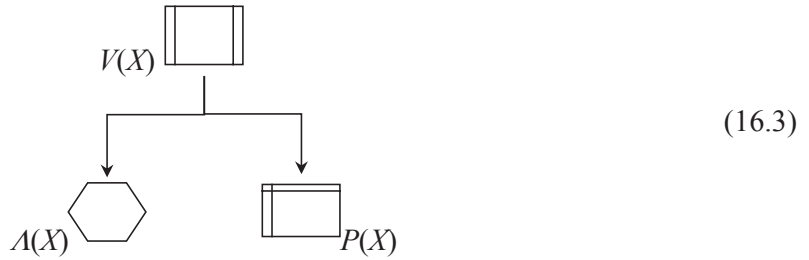
$$\begin{array}{ccc}
 & V(X) & \\
 F \swarrow & & \searrow C \\
 A(X) & \xrightarrow{H} & P(X)
 \end{array} , \quad (16.1)$$

в якій крім елементів структури Л-системи $V(X)$, $A(X)$ та $P(X)$ задано операції F та C , що мають такі властивості:

$$FV(X) = A(X); CV(X) = P(X); HA(X) = P(X), \quad (16.2)$$

16.2. Концептуальне моделювання лексикографічної системи тлумачного словника турецької мови та його метамова

Для цілей нашого дослідження необхідно мати значний масив турецької лексики, джерелом якого слугує певний достатньо авторитетний турецький словник. Як такий нами було обрано тлумачний Словник турецької мови у 2-х томах (ТСТМ). Використовуючи поняття та позначення теорії лексикографічних систем, збудуємо структуру Л-системи цього словника, виходячи з його тексту. А саме, в тексті кожної словникової статті – $V(X)$, згідно із загальною теорією, виділяється ліва – $A(X)$ та права – $P(X)$ частини, що схематично позначається в такий спосіб:

Розберемо будову словникової статті цього словника, на основі чого проаналізуємо структуру Л-системи ТСТМ на прикладі словникової статті із заголовковим словом **adam**. Наведемо повний текст цієї словникової статті, як його відображено в ТСТМ:

adam *is. Ar. ādem*

1. İnsan.
2. Erkek kişi: "İyi bir adam isterse, babası da verirse, varacak." – M. Ş. Esendal.
3. İyi yetişmiş, değerli kimse: "Aralarında yurt çapında ün yapmış bilim adamları vardı." – H. Taner.
4. Birinin yanında ve işinde bulunan kimse: "Kendisi gayet kibirli, ö/keli olduğu için hizmetçileri ve adamları korkarlar." – K. Tabir.
5. Birinin yararlandığı, kullandığı kimse: "Hemen hepsi para çevrelerinin adamlarıydı." – C. Meriç.
6. Birinin sözünü dinleyen, nazını çeken kimse, kayırcı: "O benim adamımdır, hiçbir ricamı geri çevirmez."
7. İyi huylu, güvenilir kimse: "Amcam, gün görmüş bir adamdı." – R. N. Güntekin.
8. (belirsizlik zamiri yerine), Herkes, kim olursa olsun: "Adamı kukla gibi oynatıyor." "Ağzının, adamı deli eden kıvrak tebessümü sönmüş." – R. N. Güntekin.
9. Görevli kimse: "Artık şunları toplatsak, dedi, kavasa söylemeniz de bir adam bulur-verse." – R. H. Karay.
10. (isim tamlamalarında) Bir alanda derin bilgisi olan veya bir alanı benimseyen: "Bir sanatçının, bilim adamının düşünmek için bol zamana ihtiyacı vardır." – H. Taner.
11. *hlk.* Eş, koca [].

adam adama (savunma) futbolda, basketbolda karşı takım oyuncusunu kollama, rahat hareket etmesini, sayı yapmasını engelleme.

adam akıllı *bk.* adamakıllı.

(caddeler, sokaklar) adam almamak son derece kalabalık olmak,

adam başına her kişiye, her birine.

adam beğenmemek herkesi değersiz görmek.

adam değilim herhangi bir durumun gerçekleşmemesi hâlinde, kendisinin insan sayılamayacağı anlamında kullanılan ant, göz dağı sözü.

(birini) adam etmek

- 1) eğitmek, yetiştirmek, topluma yararlı duruma getirmek;
- 2) bir yeri düzene sokmak veya bir şeyi işe yarar duruma getirmek.

adam gibi 1) terbiyeli, akıllı uslu;

2) adamlığa, insanlığa yaraşır yolda;

3) iyice.

adam hesabına koymak birine değer vermek, saygı göstermek: "*Adam hesabına koyup bir hatır sormaz, bir çift lâkırdı etmezler.*" – M. Ş. Esendal.

adam içine çıkmak topluluğa karışmak, değerli insanların bulunduğu yerlere gitmek, eşe dosta gitmek.

adam içine karışmak değerli bir topluluğa girmek, kendisine değer verilir olmak.

adam kıtlığında (veya **yokluğunda**) işe yarar kimselerin bulunmadığı durumda.

adam kullanmak iyi çalıştırmasını bilmek.

adam olmak

1) gelişmek, büyümek, şişmanlamak;

2) iyi yetişmek, iyi bir duruma gelmek: "*Adam olacak çocuk bokundan belli olur.*" – Atasözü.

adam sen de! (veya **yalnız adam**) bir işin önemsenmediği anlatmak için söylenir: *Adam, vazgeç!*

adam sırasına geçmek (veya girmek) daha önce toplumda önemli bir yeri veya özel bir değeri yokken artık kendisine önem ve değer verilmek.

adam yerine koymak adamdan saymak, varlığını kabul etmek: "*Anasını durmadan nefes aldırmanın azarlıyor, babasını adam yerine koymuyor ağzını açarken susturuyordu.*" – R. H. Karay.

adama dönmek (veya **benzemek**) düzelmek: *Badanası vurulunca ev adama döndü.*

adamdan saymak bir kimseye değeri olmadığı hâlde değer vermek, saygı duymak.

(bir işin) adamı (bir işi) ustalıkla yapan.

adamın adı çıkacağına canı çıksın *bk.* insanın adı çıkacağına canı çıksın.

adamın alacası içinde, hayvanın alacası dışında *bk.* insanın alacası içinde, hayvanın alacası dışında.

adamın iyisi alış verişte (veya **iş başında**) **belli olur** bir kişiyi iyi bir insan olarak değerlendirebilmek için alış verişte veya iş başında ahlâk dışı davranışlarda bulunmaması gerekir.

adamına çatmak *bk.* tam adamına çatmak.

adamına düşmek (yapılacak bir iş) güzel bir rastlantı sonunda anlayanına, uzmanına verilmiş olmak: *İşimiz adamına düştü de kolayca yapıldı.*

adamına göre

1) kişiler arasında ayrıcalık gözeterek;

2) herkesin yeteneğine uygun olarak.

adamını bulmak *bk.* tam adamını bulmak (veya adamına düşmek).

У структурі наведеної словникової статті виділяється ліва частина:

$$A(\text{adam}) = < \text{adam is. Ar. } \bar{a}dem > ,$$

яка має лінійну будову, що складається з таких елементів:

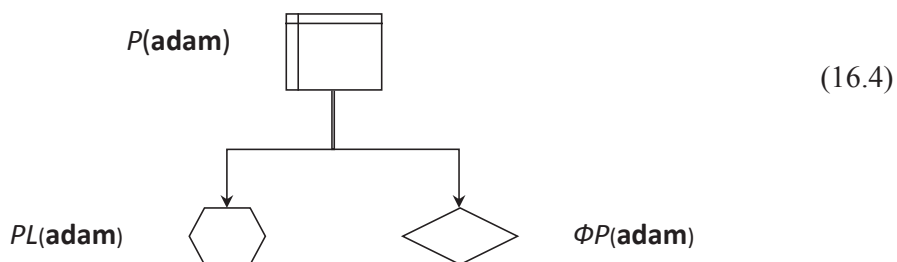
1. Заголовне слово: **<adam>** ;

2. Граматична ремарка (вказівка на частину мови): **<is>** (від *isim* – іменник);

3. Етимологічна ремарка: **<Ar. $\bar{a}dem$ >**, яка означає, що реєстрова одиниця має походження від арабського слова, яке латиною транслітерується як *$\bar{a}dem$* .

У загальному випадку в лівій частині ще можуть бути такі елементи: граматична ремарка: **<is>**, **<s>...**; фонетична транскрипція: **<abdia:ciz>**; етимологічна ремарка: **<Ar. $\bar{a}dem$ >**; стилістична ремарка: **<bot.>**, **<hlk.>**; відсилання: **<bk.>**.

У правій частині **P(adam)** виділяється комплекс лексичних та фразеологічних значень, що схематично може бути виражено в такий спосіб:

У свою чергу в комплексі **PL(adam)** виділяються десять семантичних рубрик, які відповідають окремим лексичним значенням лексеми **adam**, що схематично зображується діаграмою (рис. 16.5).

PL(adam

→ $PL_1(\text{adam}) = \langle \text{İnsan.} \rangle$

→ $PL_2(\text{adam}) = \langle \text{Erkek kişi: "İyi bir adam isterse, babası da verirse, varacak." -M. Ş. Esendal.} \rangle$

→ $PL_3(\text{adam}) = \langle \text{İyi yetişmiş, değerli kimse: "Aralarında yurt çapında ün yapmış bilim adamları vardı." -H. Taner.} \rangle$

→ $PL_4(\text{adam}) = \langle \text{Birinin yanında ve işinde bulunan kimse: "Kendisi gayet kibirli, ö/keli olduğu için hizmetçileri ve adamları korkarlar." -K. Tabir.} \rangle$

→ $PL_5(\text{adam}) = \langle \text{Birinin yararlandığı, kullandığı kimse: "Hemen hepsi para çevrelerinin adamlarıydı." -C. Meriç.} \rangle$

→ $PL_6(\text{adam}) = \langle \text{Birinin sözünü dinleyen, nazını çeken kimse, kayırıcı: "O benim adamımdır, hiçbir ricamı geri çevirmez."} \rangle$

→ $PL_7(\text{adam}) = \langle \text{İyi huylu, güvenilir kimse: "Amcam, gün görmüş bir adamdı." -R. N. Güntekin.} \rangle$

→ $PL_8(\text{adam}) = \langle \text{(belirsizlik zamiri yerine), Herkes, kim olursa olsun: "Adamı kukla gibi oynatıyor." "Ağzının, adamı deli eden kıvrak tebessümü sönmüş." -R. N. Güntekin.} \rangle$

→ $PL_9(\text{adam}) = \langle \text{Görevli kimse: "Artık şunları toplarsak, dedi, kavasa söylemeniz de bir adam bulurverse." -R. H. Karay.} \rangle$

→ $PL_{10}(\text{adam}) = \langle \text{(isim tamlamalarında) Bir alanda derin bilgisi olan veya bir alanı benimseyen: "Bir sanatçının, bilim adamının düşünmek için bol zamana ihtiyacı vardır." -H. Taner.} \rangle$

У структурі семантичних рубрик $PL_i(X)$, $i = 1, 2, \dots, 10$, виділяються такі структурні елементи:

- ремарки $R(X)$;
- дефініції $C(X)$;
- ілюстрації $J(X)$;
- джерела (автори) ілюстрацій $AJ(X)$.

Розглянемо, наприклад, семантичну рубрику

$PL_8(\text{adam}) = \langle (\text{belirsizlik zamiri yerine}), \text{Herkes, kim olursa olsun: } \textit{Adamı kukla gibi oynatıyor.} \textit{ Ağzının, adamı deli eden kıvrak tebessümü sönmüş.} \textit{ -R. N. Güntekin.} \rangle$.

В ній:

$R_8(\text{adam}) = \langle (\text{belirsizlik zamiri yerine}) \rangle$;

$C_8(\text{adam}) = \langle \text{Herkes, kim olursa olsun} \rangle$;

$J_8^I(\text{adam}) = \langle \textit{Ağzının, adamı deli eden kıvrak tebessümü sönmüş} \rangle$;

$AJ_8^I(\text{adam}) \langle \text{R. N. Güntekin} \rangle$.

Будова решти семантичних рубрик є аналогічною.

У фразеологічній частині $\Phi(X)$ виділяються фразеологічні рубрики $\Phi P_i(X)$, $i = 1, 2, \dots$, кожна з яких відповідає описові певного фразеологізму, визначальним словом якого є X . Так для словникової статті з реєстровою одиницею **adam** $\Phi P(\text{adam})$ має такий вигляд:

$\Phi P(\text{adam})$ (16.6)

- $\Phi P_1(\text{adam}) = \langle \text{adam adama (savunma) futbolda, basketbolda karşı takım oyuncusunu kollama, rahat hareket etmesini, sayı yapmasını engelleme} \rangle$
- $\Phi P_2(\text{adam}) = \langle \text{adam akıllı bk. adamakıllı} \rangle$
- $\Phi P_3(\text{adam}) = \langle (\text{caddeler, sokaklar}) \text{adam almamak son derece kalabalık olmak} \rangle$
- $\Phi P_4(\text{adam}) = \langle \text{adam başına her kişiye, her birine} \rangle$

- $\Phi P_5(\text{adam}) = < \text{adam beğenmemek herkesi değersiz görmek} >$
- $\Phi P_6(\text{adam}) = < \text{adam değilim herhangi bir durumun gerçekleşmemesi hâlinde, kendisinin insan sayılamayacağı anlamında kullanılan ant, göz dağı sözü} >$
- $\Phi P_7(\text{adam}) = < (\text{birini}) \text{ adam etmek} >$ 1) eğitmek, yetiştirmek, topluma yararlı duruma getirmek; 2) bir yeri düzene sokmak veya bir şeyi işe yarar duruma etmek.>
- $\Phi P_8(\text{adam}) = < \text{adam gibi} >$ 1) terbiyeli, akıllı uslu; 2) adamlığa, insanlığa yaraşır yolda; 3) iyice.>
- $\Phi P_9(\text{adam}) = < \text{adam hesabına koymak} >$ birine değer vermek, saygı göstermek: "*Adam hesabına koyup bir hatır sormaz, bir çift lâkırdı etmezler.*" -M. Ş. Esendal.>
- $\Phi P_{10}(\text{adam}) = < \text{adam içine çıkmak} >$ topluluğa karışmak, değerli insanların bulunduğu yerlere gitmek, eşe dosta gitmek. >
- $\Phi P_{11}(\text{adam}) = < \text{adam içine karışmak} >$ değerli bir topluluğa girmek, kendisine değer verilir olmak.>
- $\Phi P_{12}(\text{adam}) = < \text{adam kıtlığında} >$ (veya **yokluğunda**) işe yarar kimselerin bulunmadığı durumda >
- $\Phi P_{13}(\text{adam}) = < \text{adam kullanmak} >$ iyi çalıştırmasını bilmek.>
- $\Phi P_{14}(\text{adam}) = < \text{adam olmak} >$ 1) gelişmek, büyümek, şişmanlamak; 2) iyi yetişmek, iyi bir duruma gelmek: "*Adam olacak çocuk bokundan belli olur.*" –Atasözü.>
- $\Phi P_{15}(\text{adam}) = < \text{adam sen de!} >$ (veya **yalnız adam**) bir işin önemsenmediği anlatmak için söylenir: *Adam, vazgeç!*>
- $\Phi P_{16}(\text{adam}) = < \text{adam sırasına geçmek} >$ (veya girmek) daha önce toplumda önemli bir yeri veya özel bir değeri yokken artık kendisine önem ve değer verilmek.>

→ $\Phi P_{17}(\text{adam}) = < \text{adam yerine koymak}$ adamdan saymak, varlığını kabul etmek: ”*Anasını durmadan nefes aldırmadan azarlıyor, babasını adam yerine koymuyor ağzını açarken susturuyordu.*” -R. H. Karay.>

→ $\Phi P_{18}(\text{adam}) = < \text{adama dönmek}$ (veya **benzemek**) düzelmek: *Badanası vurulunca ev adama döndü.*>

→ $\Phi P_{19}(\text{adam}) = < \text{adamdan saymak}$ bir kimseye değeri olmadığı hâlde değer vermek, saygı duymak.>

→ $\Phi P_{20}(\text{adam}) = < \text{(bir işin) adamı}$ (bir işi) ustalıkla yapan.>

→ $\Phi P_{21}(\text{adam}) = < \text{adamın adı çıkacağına canı çıksın}$ bk. insanın adı çıkacağına canı çıksın.>

→ $\Phi P_{22}(\text{adam}) = < \text{adamın alacası içinde, hayvanın alacası dışında}$ bk. insanın alacası içinde, hayvanın alacası dışında.>

→ $\Phi P_{23}(\text{adam}) = < \text{adamın iyisi alış verişte}$ (veya **iş başında**) **belli olur** bir kişiyi iyi bir insan olarak değerlendirebilmek için alış verişte veya iş başında ahlâk dışı davranışlarda bulunmaması gerekir.>

→ $\Phi P_{24}(\text{adam}) = < \text{adamına çatmak}$ bk. tam adamına çatmak.>

→ $\Phi P_{25}(\text{adam}) = < \text{adamına düşmek}$ (yapılacak bir iş) güzel bir rastlantı sonunda anlayanına, uzmanına verilmiş olmak: *İşimiz adamına düştü de kolayca yapıldı.*>

→ $\Phi P_{26}(\text{adam}) = < \text{adamına göre}$ 1) kişiler arasında ayrıcalık gözeterek;2) herkesin yeteneğine uygun olarak.>

→ $\Phi P_{27}(\text{adam}) = < \text{adamını bulmak}$ bk. tam adamını bulmak (veya adamına düşmek).>

У структурі фразеологічних рубрик $\Phi P_i(\text{X})$, $i = 1, 2, \dots, 10$ виділяються такі структурні елементи:

- фразеологізми $\Phi_i(\text{X})$;
- ремарки $\Phi R(\text{X})$;
- дефініції $\Phi C(\text{X})$;

– ілюстрації $\Phi J(X)$;

– джерела (автори) ілюстрацій $\Phi AJ(X)$.

Розглянемо, наприклад, фразеологічну рубрику

$\Phi P_9(\text{adam}) = \text{adam hesabına koymak}$ birine değer vermek, saygı

göstermek: "Adam hesabına koyup bir hatır sormaz, bir çift lâkırdı etmezler." -

М. Ş. Esendal.>.

В ній:

$\Phi_9(\text{adam}) = < \text{adam hesabına koymak} >$;

$\Phi C_9(\text{adam}) = < \text{birine değer vermek, saygı göstermek} >$;

$\Phi J_9^1(\text{adam}) = < \text{Adam hesabına koyup bir hatır sormaz, bir çift lâkırdı etmezler} >$;

$\Phi AJ_9^1(\text{adam}) < \text{М. Ş. Esendal} >$.

У фразеологічній рубриці:

$\Phi P_8(\text{adam}) = < \text{adam gibi} >$ 1) terbiyeli, akıllı uslu; 2) adamlığa, insanlığa

yaraşır yolda; 3) iyice. >.

Наявні такі елементи:

$\Phi_8(\text{adam}) = < \text{adam gibi} >$;

$\Phi C_8^1(\text{adam}) = < \text{terbiyeli, akıllı uslu} >$;

$\Phi C_8^2(\text{adam}) = < \text{adamlığa, insanlığa yaraşır yolda} >$;

$\Phi C_8^3(\text{adam}) = < \text{iyice} >$.

16.3. Структура бази даних тлумачного словника турецької мови

З викладеної структури словникових статей ТСТМ, яка представляє концептуальну модель Л-системи цього словника, впливає будова її внутрішньої моделі та структура найважливішої складової цієї моделі, а саме – лексикографічної бази даних. Вона є мінімальною і дозволяє правильно відобразити всі основні структурні елементи концептуальної моделі Л-системи ТСТМ; водночас вона має можливості і для розширення. Наприклад, ліва частина словникової статті у цій ЛБД не є структурованою, а записується

єдиним блоком. Виділення в лівій частині елементів, що докладно специфікують граматичну параметризацію для кожної частини мови окремо, потребує створення багатьох додаткових структурних елементів в ЛБД, які ускладнили б і без того непросту її структуру. На етапі редагування ТСТМ такі ускладнення вводити недоцільно. Проте на етапі дослідження граматичної семантики для різних частин мови лексикографічна редукція лівої частини стає необхідністю.

Зауважимо, що ЛБД ТСТМ була одержана в автоматичному режимі шляхом парсингу тексту вищезгаданого тлумачного словника турецької мови. Відбувалося це в такий спосіб. Спочатку текст словника було відскановано та розпізнано програмою FineReader. Після цього електронний текст словника було відкореговано. Далі, відповідно до вищевикладеної концептуальної моделі словника було встановлено формальні репрезентанти окремих елементів структури його Л-системи. Після цього було розроблено структуру ЛБД (її буде викладено нижче), що відповідає розробленій нами концептуальній моделі. Завдяки спеціально написаній програмній процедурі (автор програмного забезпечення – О. Г. Рабулець) з електронного тексту словника було автоматично виділено всі елементи структури концептуальної моделі, якими і було заповнено поля лексикографічної бази даних.

Структура ЛБД ТСТМ разом з клієнтською програмою дозволяє не тільки представити у внутрішній моделі, але й візуалізувати представлення будь-якої словникової статті ТСТМ у вигляді дерева (рис. 16.1), що архітектурно відповідає певним елементам зовнішньої моделі системи.

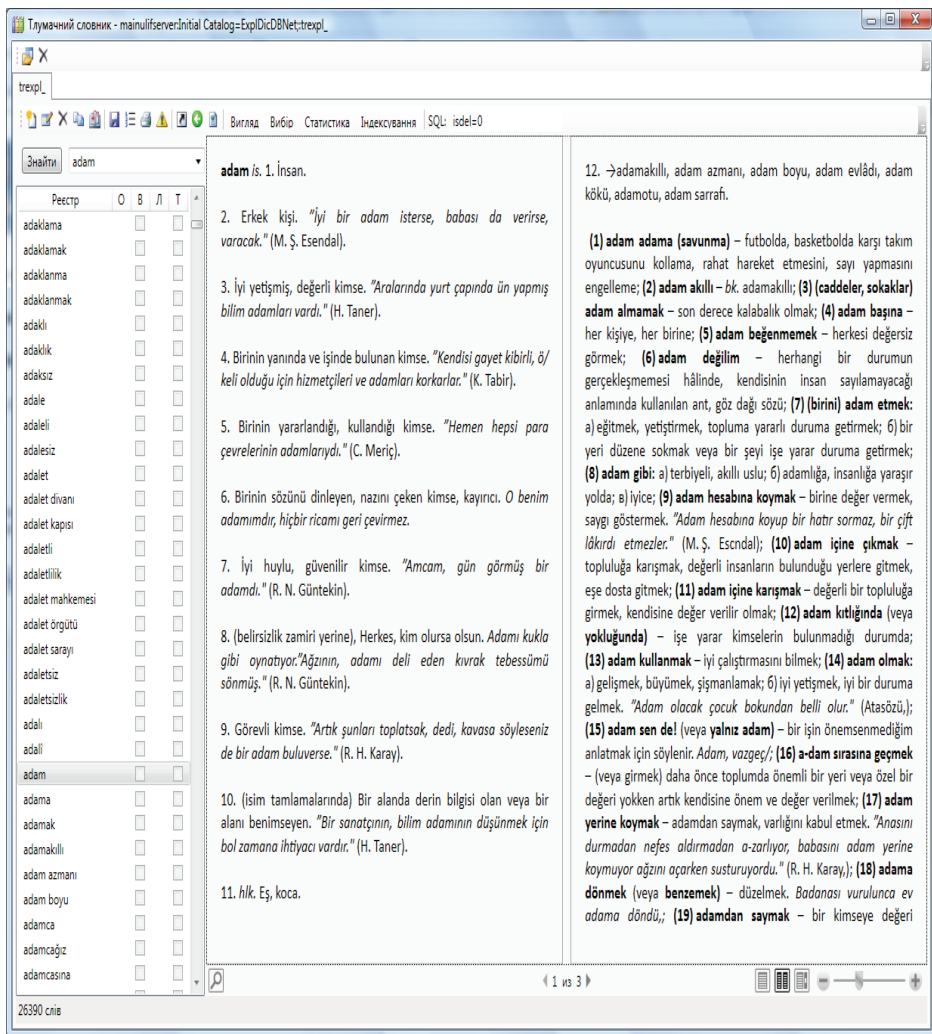

Рис. 16.1. Представлення словникової статті ТСТМ у зовнішній моделі

При цьому значно спрощується доступ до структурних елементів статті, а зв'язки між елементами унаочнюються. Чимало допоміжних елементів статті (термінальні символи, номери тлумачень, певні розділові знаки, спеціальні символи та шрифтові виділення) не потребують збереження у ЛБД, а можуть додаватися динамічно під час формування статті функцією виведення. Такі автоматичні операції допомагають уникнути багатьох помилок при редагуванні статей, а можливість помилкового введення елементів, які порушують структуру словника, взагалі виключається. Процес редагування стає більш

простим, контрольованим та уніфікованим, легко здійснюються операції додавання, видалення та виправлення елементів словникових статей.

Гнучкість структури ЛБД ТСТМ дозволяє реалізувати те, що було принципово неможливим при представленні ТСТМ у вигляді лінійного тексту. Наприклад, можна легко створювати різні класифікації словникових статей за їх окремими елементами, отримувати різноманітну статистичну інформацію тощо. Зазначена функціональність реалізована завдяки створенню лексикографічної бази даних з таблицями та зв'язками між ними, наведеними на схемі:

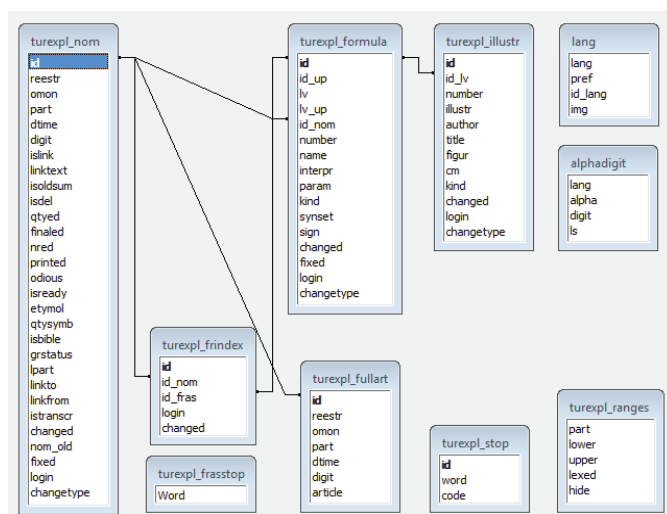

Рис. 16.2. Схема зв'язків між таблицями ЛБД ТСТМ

Розглянемо детальніше структуру ЛБД ТСТМ, зображену на рис. 16.2.

У наведеній нижче табл. 16.1 зберігаються реєстрові слова ТСТМ, ліві частини (тобто граматичні параметри) словникових статей та ряд ознак, які відносяться до словникових статей в цілому. Вони реалізуються наступними полями:

- **id** [int] – унікальний ідентифікатор статті;
- **reestr** [nvarchar(255)] – реєстрове слово ТСТМ;
- **omon** [int] – його номер серед омонімів (0, якщо омонімії немає);
- **part** [int] – код частини мови реєстрового слова;

- **dtype** [datetime] – дата та час, коли робилася остання правка статті;
- **digit** [nvarchar(255)] – цифровий код реєстрового слова, отриманий з використанням таблиці alphadigit;
- **islink** [int] – ознака, чи є стаття відсилковою (1, якщо так, при виводі позначається "див.");
- **linktext** [nvarchar(255)] – текст відсилки;
- **isoldsum** [bit] – ознака, чи стаття є новою;
- **isdel** [bit] – ознака, чи статтю було вилучено з ЛБД (1 або 0);
- **qtyed** [int] – кількість правок статті;
- **finaled** [bit] – ознака, чи була стаття узгоджена з головним науковим редактором (1 або 0);
- **nred** [bit] – ознака, чи була стаття узгоджена з науковим редактором (1 або 0);
- **printed** [bit] – ознака, чи була стаття відправлена на роздрук (1 або 0);
- **odious** [bit] – ознака, чи належить стаття до проблемних (таких, що мають недоліки в інтерпретаційній частині та підлягають подальшому перегляду та редагуванню, 1 або 0);
- **isready** [bit] – ознака, чи стаття пройшла видавниче редагування (1 або 0);
- **etymol** [nvarchar(4000)] – етимологія слова;
- **qtsymb** [int] – кількість символів у статті;
- **grstatus** [nvarchar(255)] – ознака, чи узгоджено реєстрове слово з граматичним словником (1 або 0);
- **lpart** [nvarchar(4000)] – ліва частина словникової статті;
- **linkto** [nvarchar(255)] – зарезервовано;
- **linkfrom** [nvarchar(255)] – зарезервовано;
- **istranscr** [bit] – ознака, чи відредаговано транскрипцію;
- **changed** [tinyint] – ознака, чи статтю було змінено;
- **nom_old** [int] – ідентифікатор реєстрового слова у граматичному словнику.
- **fixed** [bit] – ознака, чи запис зафіксовано, тобто його не можна змінювати.
- **login** [int] – ідентифікатор користувача, який вносив останні зміни до статті.
- **changetype** [tinyint] – тип змін: якщо 0, то це системні зміни, історію яких

не потрібно зберігати.

Таблиця проіндексована за полями: **id** (Unique), **reestr**, **omon**, **part**, **digit**.

Нижче наведено загальний вигляд таблиці 16.1.

В таблиці **turexpl_formula** зберігаються елементи правих частин (тобто лексичної семантики) словникових статей, їх параметри та ознаки.

Таблиця 16.1. Тлумачні структурні елементи (**turexpl_formula**)

turexpl_formula															
Id	id_up	lv	lv_up	id_nom	number	name	interpr	param	kind	synset	sign	changed	fixed	login	changetype
1	1	2	0	1	1		Türk alfabesinin birinci harfi, ses bilimi bakımından kalın ünlülerin düz ve geniş olanını gösterir		0	0	0	0			0
2	1	2	0	1	2		Nota işaretlerini harflerle gösterme yönteminde <i>la</i> sesini bildirir	m üz .	0	0	0	0			0
3	1	3	0	1	1	a'dan z'ye kadar			5	0	0	0			0
4	3	4	1	1	1		baştan aşağı, bütünüyle		0	0	0	0			0
5	2	2	0	2	1		Şaşma, hatırlama, sevinme, acıma, üzülme, kızma gibi duyguları güçlendirir, cümlelerin başında veya sonunda kullanılır		0	0	0	0			0
6	3	2	0	3	1		Çekimli fiilin sonuna gelerek anlamı pekiştirir		0	0	0	0			0

Перейдемо до викладу змісту таблиці 16.1.

Поля цієї таблиці мають такий зміст:

- **id** [int] – унікальний ідентифікатор тлумачного елемента;
- **id_up** [int] – ідентифікатор запису вищого рівня, з яким пов'язаний тлумачний елемент;
- **lv** [int] – рівень тлумачного елемента;

- **lv_up** [bit] – ознака того, чи тлумачний елемент пов’язаний безпосередньо із реєстровою одиницею або іншим тлумачним елементом;
- **id_nom** [int] – ідентифікатор статті, до якої належить тлумачний елемент;
- **number** [int] – порядковий номер тлумачного елемента у межах одного рівня;
- **name** [nvarchar(4000)] – назва тлумачного елемента (наприклад, текст фразеологізму тощо);
- **interpr** [nvarchar(4000)] – текст формули тлумачення;
- **param** [nvarchar(1000)] – граматичні та стилістичні ремарки;
- **kind** [int] – тип тлумачного елемента;
- **synset** [int] – ідентифікатор синонімічного ряду, з яким пов’язаний тлумачний елемент;
- **sign** [int] – код типової формули тлумачення;
- **changed** [tinyint] – ознака, чи тлумачний елемент було змінено;
- **fixed** [bit] – ознака, чи запис зафіксовано, тобто його не можна змінювати.
- **login** [int] – ідентифікатор користувача, який вносив останні зміни до тлумачного елемента.
- **changetype** [tinyint] – тип змін: якщо 0, то це системні зміни, історію яких не потрібно зберігати.

Таблиця 16.2 проіндексована за полями: **id** (Unique), **id_up**, **lv**, **lv_up**, **id_nom**, **number**.

Рівні структурних елементів словникових статей:

- 0 реєстрове слово
- 1 блок тлумачень
- 2 тлумачення слова
- 3 стійке словосполучення
- 4 значення словосполучення
- 5 відтінок значення
- 6 дериват фразеологізма

У таблиці 16.3 містяться приклади вживання реєстрових слів та стійких словосполучень з літературних та інших джерел:

Таблиця 16.2. Ілюстрації (turexpl_illustr)

turexpl_illustr												
id	Id_lv	number	Illustr	author	title	figur	cm	kind	changed	login	changetype	
209	710	1	Adımlardaki açıklık. Rengin açıklığı. Alanın açıklığı."Bu konuda henüz bir açıklığa varmış değiliz."	S. Eyuboğlu		0	0	0	0		0	
210	714	1	Kırlardaki açıklık insanı dinlendirir.			0	0	0	0		0	
211	715	1	Demokrasi bir açıklık rejimidir.			0	0	0	0		0	
212	716	1	Reşat Nuri'nin anlatımında açıklık vardır.			0	0	0	0		0	
213	742	1	"Bu iki örnek de açık ve seçik gösteriyor ki, çocuklarımızı kendi yetiştirdiğimiz gibi yetiştirmek hakkı bize verilmiş değildir."	H. Taner		0	0	0	0		0	
214	746	1	ikinci Dünya Savaşında Roma açık şehir ilân edilmişti.			0	0	0	0		0	
215	755	1	"Nedense ona açıktan açığa çıkmaya cesaret edemiyordu."	R. N. Güntekin		0	0	0	0		0	
216	764	1	"En sonra da görüşlerini edebiyata kaçmayan bir açık yüreklilikle ortaya koydu."	H. Taner		0	0	0	0		0	

Поля цієї таблиці мають зміст:

- **id** [int] – унікальний ідентифікатор ілюстрації;
- **id_lv** [int] – ідентифікатор тлумачного елемента, з яким пов'язана ілюстрація;
- **number** [int] – номер ілюстрації в межах тлумачного елемента;
- **illustr** [nvarchar(4000)] – текст ілюстрації;
- **author** [nvarchar(255)] – автор джерела ілюстрації;
- **title** [nvarchar(255)] – назва джерела ілюстрації (зарезервовано для російського тлумачного словника);

- **figur** [bit] – ознака, чи реєстрове слово вживається в ілюстрації в образному значенні;
- **cm** [bit] – ознака, чи реєстрове слово вживається в ілюстрації у порівнянні;
- **kind** [int] – вид ілюстрації (зарезервовано для російського тлумачного словника);
- **changed** [tinyint] – ознака, чи ілюстрацію було змінено.
- **login** [int] – ідентифікатор користувача, який вносив останні зміни до ілюстрації.
- **changetype** [tinyint] – тип змін: якщо 0, то це системні зміни, історію яких не потрібно зберігати.

Таблиця проіндексована за полями: **id** (Unique), **id_lv**, **number**.

У табл. 16.3 містяться дані для побудови індексу стійких словосполучень TCTM:

Таблиця 16.3. Фразеологічний індекс (turexpl_frindex)

turexpl_frindex				
id	id_nom	id_fras	login	changed
1	47	34	-1	1

Наведемо позначення та зміст полів цієї таблиці:

- **id** [int] – унікальний ідентифікатор індексного запису;
- **id_nom** [int] – ідентифікатор статті, з якою пов'язаний запис;
- **id_fras** [int] – ідентифікатор фразеологізму.
- **login** [int] – ідентифікатор користувача, який вносив останні зміни до індексного запису.
- **changed** [tinyint] – ознака, чи запис було змінено.

Таблиця проіндексована за полями: **id** (Unique), **id_nom**, **id_fras**.

Іншими, допоміжними таблицями ЛБД TCTM є наступні:

- **turexpl_fullart** – таблиця для збереження словникових статей у вигляді неструктурованого HTML-тексту;
- **turexpl_stop** – таблиця стоп-слів, які не потрібно індексувати під час

суцільної повнотекстової індексації словникових статей;

- **turexpl_frasstop** – таблиця слів, які не включаються до індексу стійких словосполучень.

Інформація про редагування словника зберігається у таблицях історії змін. Запис до таблиць історії відбувається за відповідними тригерами – спеціальними програмами, які реагують на значення певних змінних, генеруючи залежно від цих значень відповідні («бінарні») реакції системи. Так, для таблиці **turexpl_nom** це тригери:

turexpl_nom_update, turexpl_nom_insert, turexpl_nom_delete,

для інших – за аналогією. Коли відбувається відповідна зміна даних, тригер перевіряє значення поля **changetype**, і якщо воно не дорівнює 0 (тобто зміна виникла у ході редагування елемента статті, а не під час системних операцій), то попереднє значення запису зберігається до таблиці історії, у полі **action** встановлюється тип зміни, а у полі **time_log** – поточний час.

- **ukexpl_nom_log** – історія редагування статей.
- **ukexpl_formula_log** – історія редагування тлумачних елементів.
- **ukexpl_illustr_log** – історія редагування ілюстрацій.
- **ukexpl_frindex_log** – історія редагування фразеологічного індексу.

Ці таблиці мають такі додаткові поля:

- **id_log** [int] – унікальний ідентифікатор запису.
- **action** [tinyint] – тип зміни: 1 – update, 2 – insert, 3 – delete.
- **time_log** [datetime] – час, коли запис було змінено.

Інші поля мають такі ж імена та типи, як відповідні поля таблиць **ukexpl_nom** та ін.

Окрему таблицю зарезервовано для реалізації можливості зберігання в одній фізичній базі даних ряду ЛБД як тлумачного, так і інших типів, для різних світових мов:

Таблиця 16.4. Мови та тип ЛБД (lang)

Lang			
lang	pref	id_lang	
Турецький тлумачний	trexpl_	1055	

Її поля мають таку інтерпретацію

- **lang** [nvarchar(255)] – довільний опис мови або ЛБД;
- **pref** [nvarchar(255)] – префікс для позначення таблиць у ЛБД;
- **id_lang** [int] – ідентифікатор мови.

Таблиця 16.5. Абетка та цифрові коди (alphadigit)

Alphadigit			
lang	alpha	digit	Ls
1055	A	02	2
1055	B	03	2
1055	C	04	2
1055	Ç	05	2

Цифровий код використовується для сортування реєстру словника. При цьому символи, які не мають такого коду, на послідовність сортування не впливають.

- **lang** [int] – код мови;
- **alpha** [nvarchar(10)] – літера або інший символ відповідної мови;
- **digit** [nvarchar(10)] – цифровий код символу;
- **ls** [tinyint] – порядок сортування літер з однаковим кодом (наприклад, великих та малих).

З метою збереження організаційних даних щодо редагування тексту та структури Словника при його модифікації та поповненні в структурі ЛБД ТСТМ створено спеціальну таблицю. Практика переконує, що весь зміст Словника необхідно розбивати на окремі частини – вони одержали назву технологічних томів (Т-томів), – робота над укладанням або модифікацією яких

виконується окремим колективом лексикографів. Т-томи, у свою чергу, поділяються на діапазони, над якими працюють різні лексикографи. Частина тому може включати в себе словникові статті на одну або декілька літер, чи тільки частину слів на ту або іншу літеру – діапазон, який визначається початковим та кінцевим словом. В спеціальній таблиці зафіксовано межі відповідних діапазонів, особистий ідентифікатор та системний рівень виконавця.

Таблиця 16.6. Діапазони редагування (ukexpl_ranges)

ukexpl_ranges				
part	lower	upper	lexed	hide
1	A	Z	Широков К.В.	1

Отже, поля цієї таблиці мають таку інтерпретацію:

- part [nvarchar(5)] – номер Т-тому чи частини Т-тому;
- lower [nvarchar(255)] – слово, яке є нижньою границею частини;
- upper [nvarchar(255)] – слово, яке є верхньою границею частини;
- lexed [nvarchar(255)] – ім'я та ініціали лексикографа або наукового редактора Т-тому або частини.
- hide [bit] – ознака, чи використовується даний діапазон.

На завершення цього підрозділу відзначимо, що побудований у такий спосіб інструментальний комплекс електронного турецького словника є цілком працездатним. Авторами було виконано граматичну ідентифікацію за словозмінними класами, виведеними у томі II, розділ 11, понад 35 тисяч турецьких іменників та редагування їх словозмінних парадигм за усіма визначеними формулами словозміни. Більше того, обидва інструментальних комплекси – ТСТМ і ГСТМ – реалізовано у формі віртуальних лексикографічних лабораторій. Це дає змогу доступу до них через інтернет територіально розподіленим користувачам, у тому числі з різних міст та країн.

ЗАКЛЮЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ

НА ШЛЯХУ ДО «АБСОЛЮТНОГО» СЛОВНИКА

У наш час відбуваються дві науково-технічні революції: цифрова та комунікаційна. Вони не є повністю відокремленими одна від одної, але взаємозалежними – між ними існує приблизно таке співвідношення, як між поняттями інформаційного ресурсу та інформаційної інфраструктури. Перша з них характеризується бурхливим впровадженням технологій переведення до цифрової форми всієї культурно-інформаційної спадщини людства та результатів його поточної інтелектуальної діяльності – створенням цифрових копій або аналогів усіх об'єктів, що є носіями будь-якої інформації та знань. Друга ж ставить своєю метою створення та впровадження таких засобів комунікації, що дозволяють людині з будь-якої точки простору практично миттєво зв'язатися з будь-якою іншою людиною, інституцією або джерелом інформації. Кількісні та якісні характеристики відповідних систем і технологій (як ресурсних, так і інфраструктурних) дуже швидко вдосконалюються, надаючи їхнім користувачам усе ширші можливості. У певній, не дуже далекій перспективі можна очікувати, що комунікаційно-цифровий світ перетвориться на повний корелят еволюційної парадигми сучасної цивілізації – така перспектива вбачається ще реальнішою з огляду на механізм інформаційно-енергетичних трансформацій (див. том I), який, на нашу думку, становить природничо-наукову основу інформаційного суспільства та суспільства знань. Можна зробити певний футурологічний прогноз: якщо будуть винайдені засоби поєднання інформаційно-технологічної еволюції людського суспільства та біологічної еволюції матерії – тобто якщо ці дві лінії еволюції на якомусь етапі перетнуться (а сучасний розвиток генної інженерії, мікроелектроніки, нанотехнологій, нейрофізіології та когнітивної науки дає все більше підстав для такого сценарію розвитку) – то досить імовірно бачиться виникнення нової форми розумного життя, яка інтегруватиме біологічний і технотронний субстрат в єдиному когнітивному організмі.

Тим часом на заваді такій футурології може стати специфічне «обмеження цілісності» світової інформаційної системи, пов'язане з багатомовністю – адже фрагментація інформаційного простору на окремі мовні сегменти (й відповідно – на окремі мовні картини світу) є доконаним фактом, а сучасні технології міжмовної комунікації поки що далекі від досконалості і неспроможні подолати «вавилонський синдром», спричинений одночасним активним функціонуванням десятків і сотень мов, що дуже різняться за своїми конструкціями та соціально-інформаційним статусом. Таким чином, питання міжмовної адаптації дещо несподівано обертається іншим ракурсом та набуває іншого звучання в контексті тих цивілізаційних зрушень, що ми переживаємо в наш час, і, як результат, мовна проблематика, точніше – питання розвитку лінгвістичної технології упевнено пересувається з периферії до центральних областей науково-технічного розвитку.

Отже, актуалізується необхідність фундаментальних досліджень мовної системи, спрямованих на одержання результатів, адаптованих до впровадження у високоефективні інтелектуальні мовні технології – адже, за нашим переконанням «штучний інтелект являє собою таку форму існування систем, коли вони індивідуалізують себе саме через мовний статус». З огляду на прикладний, технологічний аспект сучасних лінгвістичних досліджень годі й говорити про пріоритетність лексикографічного опису мовної системи, адже від кількісних та якісних параметрів лексикографування всіх одиниць, відношень та аспектів мови зрештою залежить і ефективність побудованих на цій основі лінгвістичних технологій. А якщо зважити на важливість подолання проблеми багатомовності в глобальному інформаційному середовищі, то логічно постає завдання інтегрованого лексикографічного опису всіх мов, тобто створення своєрідного словника всього людського роду – такої собі *Summa lexicographiae*.

Зрозуміло, що на даний момент таке завдання виглядає дещо фантастичним, адже повного лексикографічного опису досі не створено навіть і для будь-якої окремо взятої мови, та й не дуже зрозуміло, на основі якої теоретико-лінгвістичної схеми така праця може бути виконана. Проте це зовсім не означає, що таких завдань – хоча б у теоретичному плані – ставити не треба.

Ми переконані, що загальні постановки проблем спонукають і до вироблення загальних теоретичних підходів, методів та концепцій.

Зауважимо, що для авторів ці проблеми вже постали у практичному плані, адже у 2008-2010 рр. виконувався міжнародний лінгвістичний проект у межах сьомої Рамкової програми наукових досліджень ЄС FP7⁴⁶, метою якого є створення об'єднаної лексикографічної системи для ряду слов'янських мов (болгарської, польської, словацької, словенської, російської та української). Логічно було б на наступному етапі залучити до проекту всі слов'янські мови, що знаменуватиме започаткування всеслов'янського лінгвістичного діалогу. Хоча на заваді реалізації цієї пропозиції стає ціла низка позанаукових чинників, ми переконані, що вони не знижують її актуальність. Досвід комп'ютерної етимологічної лексикографії підтверджує таку актуальність практично для всіх мов світу.

Які ж підходи до цієї проблеми ми бачимо реалістичними?

Для висвітлення останніх, звернімося до питання інтегрального лексикографічного опису мовної системи, теоретично найбільш глибоко розробленої у працях Ю. Д. Апресяна та інших представників Московської семантичної школи. Основними її рисами є настанова на реконструкцію мовної картини світу, на, власне, принцип інтегральності⁴⁷ (називатимемо його надалі

⁴⁶ Project acronym: MONDILEX. Project full title: Conceptual Modelling of Networking of Centres for High-Quality Research in Slavic Lexicography and Their Digital Resources. (Концептуальне моделювання мережі центрів професійних досліджень в галузі слов'янської лексикографії та їхніх електронних (цифрових) ресурсів.) Grant agreement no.: 211938. Виконавці:

Institute of Mathematics and Informatics, Bulgarian Academy of SciencesІнститут математики та інформатики, Болгарська академія наук (координатор)Institute of Slavic Studies, Polish Academy of SciencesІнститут славістики, Польська академія наукL. Štúr Institute of LinguisticsІнститут лінгвістики ім. Л. Штура (Словаччина)Jožef Stefan InstituteІнститут ім. Йозефа Стефана (Словенія)Institute for Information Transmission Problems, Russian Academy of SciencesІнститут проблем передачі інформації, Російська академія наукUkrainian Lingua-Information Fund of the National Academy of Sciences of UkraineУкраїнський мовно-інформаційний фонд, Національна академія наук України

⁴⁷ Згідно з принципом інтегральності за Ю. Д. Апресяном, формулюючи певне правило мови, граматист повинен працювати на всій множині лексем і враховувати всі лексеми, що підкоряються даному правилу, якщо ця форма їхньої поведінки не зафіксована безпосередньо у словниковій статті; в ряді випадків це вимагає введення інформації про

принципом лінгвістичної інтегральності – (ЛІ)), поняття лексеми та її інтегрального лексикографічного представлення, поняття лексикографічного типу.

Уже з апресянівського визначення поняття інтегрального лексикографічного опису впливає необхідність лексикографічної репрезентації різних етноспецифічних мовних картин світу, а також різних, специфічних для кожної мови реалізацій принципу лінгвістичної інтегральності.

Картина інтегрального лексикографічного опису мовної системи, насправді, є ще складнішою, що стає зрозумілим з аналізу взаємодії граматичного та лексикографічного опису мовної системи. У лінгвістичній науці вже досить давно усталилося уявлення, що основу опису будь-якої мови становлять словник та граматика, хоча функціонують вони у різні способи і розглядають різні об'єкти: в словнику традиційно описуються одиниці мови, а в граматиці формуються закономірності та правила їх зміни й комбінування – тобто морфологія й синтаксис у загальному розумінні цих понять. Словник і граматика у відзначеному смислі становлять певну “опозицію” й водночас взаємодоповнюють одне одного, створюючи разом повну картину лінгвістичного опису. Ефективність цього опису залежить від взаємоузгодженості між його лексикографічним та граматичним компонентами. Це означає, що, з одного боку, одиницям лексикографування в словнику слід явно приписувати всі ті властивості, звернення до яких вимагають правила граматики, а з іншого – у граматиці повинні бути описані усі (по можливості) типи поведінки мовних одиниць, не враховані у словнику. В іншому випадку словник і граматика не зможуть ефективно взаємодіяти між собою та подавати коректний, самоузгоджений опис мовної системи.

Таким чином, ідеальний лінгвістичний опис, який задовольняє зазначені умови, має бути системно інтегрованим, таким, що поєднує обидва способи опису мовної системи – лексикографічний та граматичний, хоча сама вимога

конкретні лексеми безпосередньо до правил. З іншого боку, описуючи чергову лексему, лексикограф повинен працювати на всій множині правил мови й приписувати цій лексемі всі властивості, котрі згадуються в правилах; в ряді випадків це вимагає введення інформації про правила до словникових статей словника.

інтегрованості, тобто всебічного, різнорівневого і різнопланового опису мови, попри всю її природність, є теоретичною й на практиці простої реалізації не має.

Водночас здається, що ця вимога насправді є наслідком якогось більш загального та фундаментального принципу або має більш глибоку феноменологічну природу. Про це, зокрема, сигналізує той факт, що у визначенні понять та конструкцій теорії формальних граматик фігурують цілі два – так звані нетермінальний та термінальний – словники. Отже, формальна граматики (яка, зрозуміло, є граматичною системою за визначенням) мусить містити мінімум два лексикографічних об'єкти й без них не може функціонувати в принципі.

З іншого боку, теорія лексикографічних систем, яку ми використовуємо як формальну основу лексикографічного опису мови і яка подає далекосяжне узагальнення поняття словника, у своїй конструкції містить – і також обов'язково – елементи та засоби, природною інтерпретацією яких є саме граматична інтерпретація, і, отже, в цьому випадку варто говорити про граматику, як про органічний, нефакультативний елемент структури лексикографічної системи. Можна стверджувати, що обидва типи опису мовної системи – граматичний та лексикографічний – є додатковими в сенсі Н. Бора і, отже, повинна існувати теоретична схема, яка поєднує, «інтегрує» в єдиному концептуальному об'єкті обидва згадані типи. Ми вважаємо, що роль такої концептуальної схеми спроможна взяти на себе теорія семантичних станів.

Тим часом і граматичний, і лексикографічний описи мови – кожен з них – уже сам по собі є інтегрованим і повинен репрезентувати відповідне, специфічне для кожного з них інтегроване середовище, де представлено різні рівні, одиниці, відношення мови тощо. Адже інтегральний словник та інтегральна граматики в ідеалі повинні подавати інтерпретацію не лише окремих, спеціально виділених та препаративаних елементів мовної системи (якими, зокрема, є її фонетичний, морфемний, лексичний, синтаксичний та інші рівні), але повинні містити адекватні інструменти для опрацювання цілісних об'єктів мови та мовлення (текстів). Універсальний, на нашу думку, концептуальний засіб для представлення такої ситуації надає лексикографічний ефект в інформаційних системах, який пояснює механізм генерації комплексів

дискретних одиниць на кожному відносно стабільному, системно визначеному рівні перцепції мовної субстанції. Схеми інтеграції різних граматичних та лексикографічних систем можуть бути доволі різними. Наведемо одну з них, можливо найпростішу. Позначимо символом

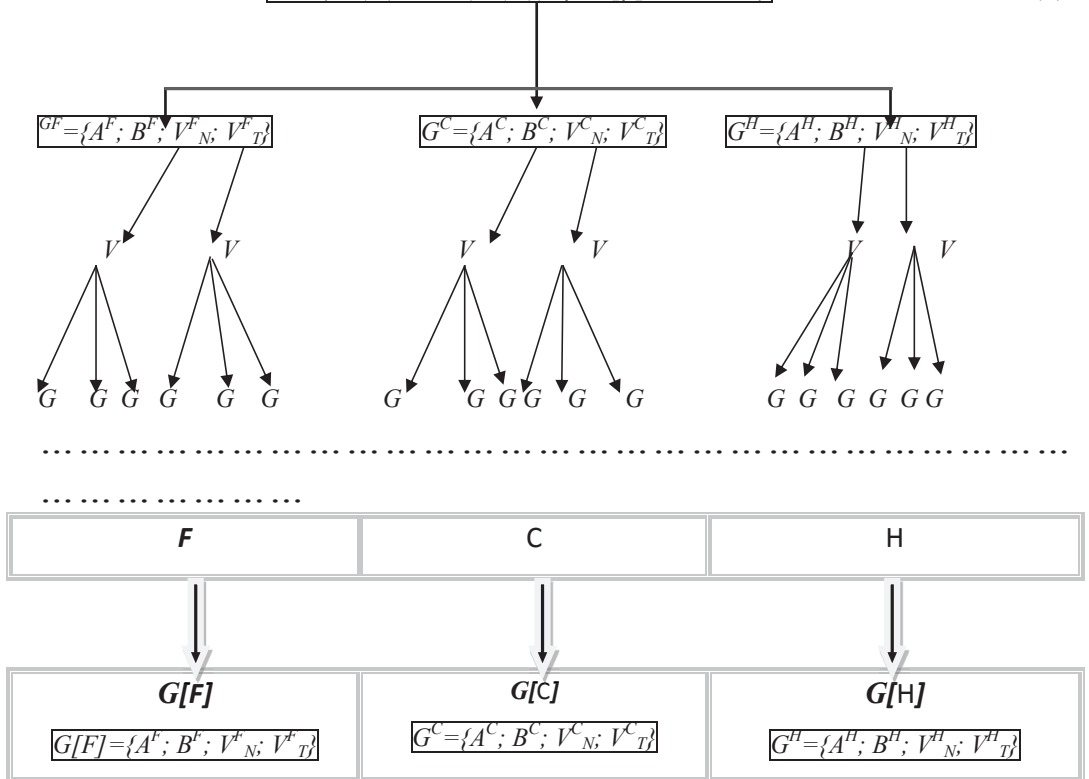
$$G = \{A; B; V_N; V_T\} \quad (1)$$

певну формальну граматику, яка подає формальний граматичний опис певного елемента мовної системи. У цій формулі, як завжди, символом A позначено клас початкових елементів (аксіом) граматики, B – множину правил бази, а V_N та V_T нетермінальний та термінальний словники відповідно. Символом

$$V = \{I^Q(D), S, V(I^Q(D)), \beta, \sigma[\beta], F, C, H\} \quad (2)$$

позначимо певну елементарну Л-систему в сенсі Визначення 1 (том I, стор. 128). Схеми побудови інтегрованого граматико-лексикографічного опису полягає у послідовній інтерпретації операторів F , C , H як певних граматик (Γ -систем), а лексикографічних елементів V_N та V_T – як певних Л-систем:

$$V = \{I^Q(D), S, V(I^Q(D)), \beta, \sigma[\beta], F, C, H\} \quad (3)$$

Можна сподіватися, що на певному етапі цього процесу ми одержимо інтегрований граматико-лексикографічний опис для певної мови. Певний, технологічно верифікований досвід побудови інтегрованих лексикографічних систем набуто в Українському мовно-інформаційному фонді, де створено і протягом ряду років промислово випускається Інтегрована лексикографічна система «Словники України»⁴⁸, яка поєднує для української мови відношення словозміни, транскрипції, фразеології, синонімії та антонімії. Цей досвід дозволяє стримано-оптимістично стверджувати, що теорія лексикографічних систем та теорія семантичних станів мають достатній конструктивний потенціал для побудови інтегрованих граматико-лексикографічних об'єктів (називатимемо їх надалі ГЛ-системами) практично необмеженого обсягу та складності.

На концептуальному рівні формалізм лексикографічних середовищ та методологія інтегрованих лексикографічних систем надають практично необмежені можливості поєднання в одному об'єкті будь-якого числа лексикографічних ефектів та їх словникових реалізацій. Однак на практиці побудувати такий словник зовсім не просто.

Уже на етапі концептуального моделювання виникає ціла низка досить складних проблем.

По-перше, це обсяг теоретичного лінгвістичного матеріалу, який спроможна підтримати лексикографічна система, залишаючись в межах ознак цілісності для суб'єктивного сприйняття користувача. Зрозуміло, що це питання має свою об'єктивну і свою суб'єктивну складову. Причому саме суб'єктивна складова є найменш вивченою і очевидною для розробників і проектувальників Л-систем. Але без розв'язання цього питання створення надвеликих Л-систем (НВЛС), мабуть, неможливе.

⁴⁸ Широков В. А. Словники України. Інтегрована лексикографічна система : Словозміна. Транскрипція. Фразеологія. Синонімія. Антонімія [Електронне видання] / В. А. Широков, О. Г. Рабулець, Н. М. Сидорчук, І. В. Шевченко, К. М. Якименко ; Нац. акад. наук України ; Укр. мов.-інформ. фонд. – Версія 4.1. – 1 електр. опт. диск. (CD-ROM) – Київ : Довіра, 2010. – (Словники України).

Друге питання – якою має бути лінгвістична теорія, яка є спроможною надати концептуальний апарат для проектування НВЛС? Існуючі дотепер курси, або монографії з різних розділів граматики, семантики, синтаксису навряд чи підходять для використання при проектуванні НВЛС насамперед через недостатній рівень формалізації відповідного лінгвістичного матеріалу. З іншого боку, занадто висока формалізація веде до застосування настільки абстрактних теоретичних схем, які навряд чи можна змістовно «спроєкувати» на реальну мовну феноменологію. Отже, реалізація НВЛС неможлива без адекватної лінгвістичної та лексикографічної теорії. Автор свідомий того, що теорії лексикографічних систем та семантичних станів є занадто загальними для завдання реального створення «абсолютного» словника.

Стратегії інтегрування

Тут можливий дещо інший шлях, який полягає у поступовому розширенні структури, змісту, функцій, реалізацій тощо певної уже створеної та працюючої лексикографічної системи. При цьому загальний напрям цього розвинення полягає в інтегруванні до даної Л-системи певних заздалегідь створених Л-систем. При цьому можуть бути задіяні механізми рекурсивної редукції та побудови лексикографічних середовищ. Зрозуміло, що для цього необхідно мати певне поле відпрацьованих і технічно апробованих Л-систем, щоб було, бажано, якомога ширшим. У цьому зв'язку виникає завдання створення достатньо універсальної і водночас простої технології парсингу, за допомогою якої можна було б за допустимо короткий час «напрацювати» достатню кількість змістових, об'ємних, структурно опрацьованих Л-систем і провести експерименти з їх інтегрування. При цьому бажано довести процедури інтегрування до максимально автоматизованого рівня. Це дасть змогу експериментальним шляхом відпрацювати різні режими інтегрування Л-систем, визначити потенції до нього різних Л-систем залежно від типів лексикографічних ефектів, розгалуженості словникової структури, функціональних реалізацій тощо.

Параметр часу (еволюції)

Важливий аспект пов'язаний із забезпеченням можливості неперервної еволюції лексикографічних систем. Адже мова постійно змінюється і практика вимагає від лексикографії якомога оперативніше відстежувати зміни, що виникають в узусі. У цьому зв'язку в лексикографічну систему необхідне введення параметру часу. Причому цей параметр мусить бути не лише експлікований, але й концептуально осмислений. Адже в цьому випадку йдеться не просто про фізичний час (хоча й це, насправді, не так просто), а про специфічний час буття мови, темп якого не є постійною величиною, але може змінюватися, реагуючи на зміни, що відбуваються в конкретному мовно-суспільному середовищі.

Введення параметру часу дозволить не лише оперативно реагувати на мовну динаміку, але досліджувати закономірності еволюції структур мови. Такий підхід дозволяє ставити питання про створення таких Л-систем, які постійно розвиваються, видозмінюються, реагуючи на зміни в «зовнішньому» середовищі. Для цього, зрозуміло, Л-система повинна мати засоби «під'єднання» до цього середовища, уміти реагувати на зміни в ньому, аналізувати ці зміни і робити адекватні зміни в своїй структурній та змістовій частині. При цьому активізується роль «суб'єкта», тобто суб'єктивної складової тріади «структура – субстанція – суб'єкт», втіленої в інтегрованій надвеликій Л-системі. Зрозуміло, що для вирішення даного завдання необхідна і адекватна модель еволюції світу, що є досить складною, але практично необхідною проблемою.

Підсумовуючи досвід лексикографування, спробуємо навести набір лінгвістичних об'єктів та відношень, які безпроблемно можуть бути інтегровані до загальної лексикографічної системи.

ОБ'ЄКТИ (ОДИНИЦІ МОВИ):

Лексика: (загальна, діалектна, термінологічна, аббревіатури, обценна, okazionalna,...).

Колокації: (вільні словосполучення, фразеологізми, термінологізми, еквіваленти слів, обценні, okazіональні).

Ономастикон: (топонімікон, космонімікон, антропонімікон, міфологікон, органімікон,...).

Морфеми, афікси: (репертуар і класифікація; моделі та інваріанти словозміни і словотвору).

Абревіатури

Синтаксис: (синтаксеми, синтаксичні моделі словосполучень, синтаксичні моделі речень, морфосинтаксис...).

«Несловникові» одиниці мови.

Протонологізми

.....

ВІДНОШЕННЯ:

Граматична семантика (граматичні значення, граматичні стани, лексико-граматичні класи, лексико-граматична параметризація, граматичні класифікації,...)

Лексична семантика (лексичні значення, семантичні стани, лексичні функції, семантичні класифікації, семантичні відношення, морфосемантика).

Гіперланцюги та гіперцикли.

Словникові дефініції, їх структури, класифікація, способи породження.

Семантична динаміка (неологізація, метафоризація, термінологізація, детермінологізація,...).

Етимологія (глотохронологія, глосемантика, лінгвогеографія...).

КОНЦЕПТОГРАФІЯ ТА ОНТОЛОГІЯ

Когнітивно-комунікативна, системно-функціональна.

Текстово-дискурсивна.

Мовні картини світу.

Репрезентація та експлікація знань у лексикографічних структурах.

Попередній виклад стосувався одномовної лексикографії. Для багатьох об'єктів та відношень, згаданих вище, відповідні лексикографічні структури

уже добре відпрацьовані. Для решти такої роботи ще треба виконати. Для підтримки багатомовності перспективним вважаємо середовище лексикографічної платформи MONDILEX, в якій багатомовність репрезентовано через множину двомовних систем. Ефективна і коректна робота в такій системі забезпечується через впровадження мов-посередників (*tertium comparationis*). Конкретним прикладом розробки такої мови, де висвітлено і теоретичні питання побудови *tertium comparationis* може служити монографія В. Косеської, М. Коритковської та Р. Рошка⁴⁹. Для ефективного маніпулювання лексикографічними даними бажано мати спеціалізовану мову маркування у вигляді певної підмножини, скажімо, XML. Теоретичний інструмент подання багатомовності надають неоднорідні Л-системи разом із засобами їх інтеграції.

⁴⁹ V. Koseska-Toszewa, M. Korytkowska, R. Roszko. *Polsko-bułgarska gramatyka konfrontatywna*. Warszawa: Wy-wo Akademickie DIALOG, 2007. 530.

ЛІТЕРАТУРА

1. Koseska-Toszewa V. Polsko-bułgarska gramatyka konfrontatywna [Polish-Bulgarian Contrastive Grammar] / Violetta Koseska-Toszewa, Małgorzata Korytkowska, Roman Roszko. – Warszawa : Wy-wo Akademickie DIALOG, 2007. – 530 p.
2. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Т. 1: Лексическая семантика: синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – 2 изд., испр. и доп. – Москва : Школа «Языки рус. культуры», 1995. – 472 с.
3. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Т. 2: Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян. – Москва : Школа «Языки рус. культуры», 1995. – 767 с.
4. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и толковый словарь // Вопросы языкознания. – 1986. – № 2. – С. 57–70.
5. Арбатский Д. И. Толкования значений слов. Семантические определения / Д. И. Арбатский. – Ижевск : Удмуртия, 1977. – 196 с.
6. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – Москва : Наука, 1976. – 382 с.
7. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. – Москва : Наука, 1955. – 416 с.
8. Бацевич Ф. С. Очерки по функциональной лексикологии / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Львов : Світ, 1997. – 392 с.
9. Белоногов Г. Г. Системы фразеологического машинного перевода политематических текстов с русского языка на английский и с английского на русский (системы RETRANS и ERTRANS) / Г. Г. Белоногов, Ю. Г. Зеленков, Б. А. Кузнецов, А. П. Новоселов, А. А. Хорошилов // МФИД. – 1995. – Т. 20. – № 2. – С. 20–24.
10. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл / А. В. Бондарко. – Ленинград : Наука, 1978. – 176 с.
11. Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания / П. Н. Денисов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Рус. яз. 1993. – 248 с.
12. Денисов П. Н. Системность и связанность в лексике и система словарей / П. Н. Денисов // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Ленинград : Наука, ЛО, 1976. – С. 68 – 69.
13. Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография / Владимир Дубичинский. – Вена, Харьков : Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien, 1998. – 156 с.
14. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
15. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – Москва : Наука, 1982. – 368 с.
16. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – Москва : Наука, 1976. – 356 с.
17. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфология / В. Б. Касевич. – Москва : Наука, 1988. – 320с.
18. Киселевский А. И. Языки и метаязыки энциклопедий и толковых словарей / А. И. Киселевский. – Минск : Изд. БГУ, 1977. – 176 с.

19. Клименко Н. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики / Н. Ф. Клименко, М. М. Пешак, І. Ф. Савченко. – Київ : Наук. думка, 1982. – 250 с.
20. Комарова З. И. Проблема толкования специальных слов в словарях русского языка советского периода : учеб. пособ. / З. И. Комарова. – Свердловск : УрГУ, 1979. – 91 с.
21. Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган. – Львів : Вища школа, 1980. – 184 с.
22. Пешак М. М. Лексична семантика в системі «людина – машина» / М. М. Пешак, Н. Ф. Клименко, Г. М. Ярун, С. А. Карпіловська. – Київ : Наук. думка, 1986. – 284 с.
23. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. 1-2 / А. А. Потебня. – Москва : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
24. Рабулець О. Г. Дієслово в лексикографічній системі / О. Г. Рабулець, Н. М. Сухарина, В. А. Широков, К. М. Якименко. – Київ : Довіра, 2004. – 260 с.
25. Скороходько Э. Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста / Э. Ф. Скороходько. – Київ: Наук. думка, 1983. – 218 с.
26. Тараненко О. О. Новий словник української мови: концепція і принципи укладання словника / О. О. Тараненко ; НАН України, Ін-т української мови. – Київ–Кам'янець-Подільський, 1996. – 170 с.
27. Усатенко Т. П. Дієслова переміщення сучасної української літературної мови дис. ...канд. філол. наук: 661 «Мови народів СРСР» (українська мова). – Київ, 1969. – 275 с.
28. Успенский В. А. Теорема Гёделя о неполноте / В. А. Успенский. – Москва : Наука, 1982. – 110 с.
29. Шевченко І. В. Моделі та алгоритмічно-програмне забезпечення лексикографічних систем : автореф. дис. канд. техн. наук / І. В. Шевченко ; НАН України ; Український мовно-інформаційний фонд - Київ, 2000. – 16 с.
30. Широков В. А. Словники України. Інтегрована лексикографічна система : Словозміна. Транскрипція. Фразеологія. Синонімія. Антонімія [Електронне видання] / В. А. Широков, О. Г. Рабулець, Н. М. Сидорчук, І. В. Шевченко, К. М. Якименко ; Нац. акад. наук України ; Укр. мов.-інформ. фонд. – Версія 4.1. – 1 електр. опт. диск. (CD-ROM) – Київ : Довіра, 2010. – (Словники України).
31. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале рус. языка) / Д. Н. Шмелев. – Москва : Наука, 1973. – 278 с.

Наукове видання

ЛІНГВІСТИЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІ СТУДІЇ
ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ФОНДУ НАН УКРАЇНИ
У П'ЯТИ ТОМАХ

За загальною редакцією *В. А. Широкова*

ТОМ III
ТЛУМАЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ
КНИГА 2
СИСТЕМНА СЕМАНТИКА ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКІВ

Редактор *Н. В. Щербакова*

Видавець:
УКРАЇНСЬКИЙ МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФОНД
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
03039, м. Київ, Голосіївський проспект, буд. 3
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 4652

Підписано до друку 26.10.2018. Формат 70x100 ¹/₁₆
Ум. друк. арк. 13,9. Обл.-вид. арк. 13,7.
Тираж 300

Виготовлювач:
«Видавництво Ліра-К»
Свідоцтво № 3981, серія ДК
031156 м. Київ, вул. Ф. Пушиної, 27, оф. 20–22
Тел./факс (044) 247-93-37; 228-91-12
Сайт: lira-k.com.ua
Редакція: zv_lira@ukr.net